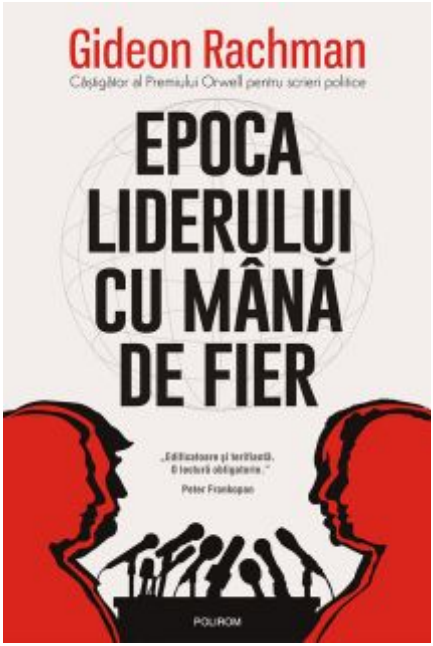
Gideon Rachman
Câștigător al Premiului Orwell pentru scrieri politice
EPOCA LIDERULUI CU MÂNĂ DE FIER
„Edificatoare și terifiantă. O lectură obligatorie."
Peter Frankopan
POLIROM

Gideon Rachman

EPOCA LIDERULUI CU MÂNĂ DE FIER

Cultul conducătorului și amenințarea adresată democrației

Traducere din limba engleză de Dan Bălănescu

EDITURA POLIROM
2023

Gideon Rachman

The Age of the Strongman

How the Cult of the Leader Threatens Democracy around the World

Copyright © 2021

First published as The Age of the Strongman in 2021 by The Bodley Head, an imprint of Vintage. Vintage is part of the Penguin Random House group of companies.
© 2023 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-9826-4
ISBN PDF: 978-973-46-9827-1
ISBN print: 978-973-46-9334-4

Lector: Lucian Dîrdală
Coperta: Radu Răileanu

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco – un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

LIBRIS | We kn
books

Jurnalistul britanic GIDEON RACHMAN şi-a început cariera în 1984 la BBC World Service. A lucrat timp de 15 ani la *The Economist*, pentru care a fost corespondent la Washington, Bangkok şi Bruxelles. Din 2006 este editorialist specializat pe politică externă la *Financial Times*. În 2016 a primit Orwell Prize for Journalism, cel mai important premiu britanic pentru scrieri politice, şi a fost desemnat comentatorul anului de European Press Prize. Prima sa carte, *Zero-Sum World*, în care îmbină istoria cu predicția, a apărut în 2010. În 2016 a publicat o altă lucrare bine primită, *Easternization: War and Peace in the Asian Century*, în care afirmă că ascensiunea noilor puteri din Asia marchează sfârşitul unei dominații de cinci secole a Occidentului asupra politicii globale.

În amintirea lui Jack Rachman (1934-2021)

Introducere

În primăvara anului 2018, Casa Albă se pregătea pentru un summit între Donald Trump şi Kim Jong-un. În clădirea *Old Executive Office*, unde lucrează personalul responsabil cu securitatea națională al preşedintelui american, unul dintre consilierii lui Trump a remarcat, zâmbind uşor încurcat: „Preşedintelui îi place să se întâlnească față în față cu lideri autoritari".

Era clar că apetitul lui Trump pentru dictatori îi făcea chiar şi pe unii dintre înalții lui oficiali să se simtă jenați. Gândul nerostit, lăsat să plutească în aerul Casei Albe, era că Trump însuşi introdusese unele obiceiuri dictatoriale în inima celei mai mari democrații a lumii. Retorica violentă a preşedintelui, apetitul său pentru parade militare, toleranța pentru conflictul de interese şi intoleranța pentru jurnalişti şi judecători, toate acestea sunt trăsături ale unui „stil de mână forte" în politică – un stil despre care, până de curând, se credea că este străin democrațiilor mature din Occident.

Dar Trump era în ton cu epoca sa. Din anii 2000, ascensiunea liderilor de mână forte a devenit o caracteristică principală a politicii globale. În capitale atât de diferite precum Moscova, Beijing, Delhi, Ankara, Budapesta, Varşovia, Manila, Riad şi Brasilia, autointitulații „lideri cu mână de fier”[1] (şi, până acum, sunt toți bărbați) au ajuns la putere.

Cel mai adesea, aceşti lideri sunt naționalişti şi conservatori din punct de vedere cultural, puțin toleranți față de minorități, de opoziție sau de interesele străinilor. În țară, pretind că iau apărarea oamenilor obişnuiți împotriva elitelor „globaliste”. În străinătate, pozează drept întruchiparea națiunilor lor. Oriunde merg, încurajează un cult al personalității. Politica liderilor de mână forte se dezvoltă pornind de la o retorică a violenței. Pe 24 februarie 2022, retorica s-a transformat în realitate atunci când Rusia a invadat Ucraina – declanşând cel mai mare război de pe teritoriul Europei din 1945 încoace.

Epoca liderului cu mână de fier a început cu ajungerea la putere în Rusia a lui Vladimir Putin în anul 2000. Ea va continua să fie o temă majoră a politicii mondiale în deceniul care vine. În SUA, Donald Trump încă are o

[1] În original *strongmen* (n.ed.).

influență puternică asupra politicii şi pare că va candida la preşedinție din nou în 2024. Cele două superputeri emergente ale secolului XXI, China şi India, au căzut ambele pradă politicii de mână forte. Deşi operează în sisteme politice foarte diferite, Xi Jinping şi Narendra Modi şi-au dus țările către un stil de conducere mai personalizat, care îmbrățişează naționalismul, o retorică a forței şi o ostilitate acerbă față de liberalism. Cele mai importante două puteri de la granițele estice ale Uniunii Europene, Rusia şi Turcia, sunt conduse de autocrați. Atât Vladimir Putin, cât şi Recep Tayyip Erdoğan sunt la putere de aproape 20 de ani. Stilul de mână forte şi-a făcut intrarea şi în Uniunea Europeană, prin Viktor Orbán în Ungaria şi Jarosław Kaczyński în Polonia. Chiar şi în Marea Britanie, Boris Johnson a cochetat cu acest stil de politică – în atitudinea sa față de lege, de diplomație şi de opoziția din propriul partid. La începutul lui 2022, două dintre cele mai mari țări din America Latină, Brazilia şi Mexicul, sunt conduse de Jair Bolsonaro[2] şi Andrés Manuel López Obrador (cunoscut în popor drept AMLO). Bolsonaro se situează la extrema

[2] La alegerile prezidențiale din octombrie 2022, Jair Bolsonaro a fost învins, în turul secund, de Luiz Inácio „Lula” da Silva, candidatul stângii (n.ed.).

dreaptă; AMLO face parte din stânga populistă. Dar ambii se potrivesc şablonului liderului de mână forte, încurajând cultul personalității şi disprețul față de instituțiile statului.

Acest tipar internațional subliniază o temă centrală a cărții de față: stilul liderului de mână forte nu se limitează la sistemele autoritare. Astăzi este comun şi în rândul politicienilor aleşi din democrații. Un astfel de lider care operează într-o democrație, precum Donald Trump, se confruntă cu constrângeri instituționale de care nu se împiedică cei din tagma lui Xi Jinping sau Vladimir Putin. Dar instinctele unui Trump, Duterte sau Bolsonaro sunt deconcertant de asemănătoare cu cele ale liderilor din sistemele autoritare.

Ascensiunea liderilor de mână forte în întreaga lume a schimbat în mod fundamental politica mondială. Ne aflăm în mijlocul celui mai susținut atac global la adresa valorilor democrațiilor liberale, din anii 1930 încoace. Din ruinele celui de-al Doilea Război Mondial, libertatea politică a avansat în lume vreme de aproximativ 60 de ani. Progresul nu a fost constant, iar definițiile democrației sunt imprecise, dar direcția generală în care se mergea era clară. În 1945 nu existau decât 12

democrații în lume. În anul 2002, numărul lor crescuse la 92, depăşind pentru prima dată numărul autocrațiilor[1].

De atunci, grupul țărilor definite oficial drept democrații a rămas mai numeros decât regimurile autocratice. Dar s-a instalat un proces de eroziune democratică. Freedom House, care publică anual rapoarte despre libertatea politică din lume, a arătat că 2020 a fost cel de-al 15-lea an consecutiv de declin al libertății globale. După creşterea bruscă a libertăților civile şi politice de după Războiul Rece, anul 2005 a marcat o cotitură. În fiecare an de atunci încoace, numărul țărilor în care libertatea s-a diminuat a fost mai mare decât numărul celor care au cunoscut o consolidare a libertăților politice şi civile. După cum s-a exprimat Freedom House, „lunga recesiune democratică se adânceşte”[2]. Ascensiunea liderilor de mână forte s-a aflat în centrul acestui proces. Motivul este că stilul politic al liderului de mână forte pune instinctele acestuia deasupra legii şi instituțiilor.

Astăzi, liderii de mână forte operează într-un mediu politic global foarte diferit de cel al dictatorilor din anii 1930. Într-o epocă nucleară, războaiele între marile puteri nu mai sunt un fapt comun. Dar nici acest lucru nu mai poate fi considerat ca de la sine înțeles. Invadarea de

către Putin a Ucrainei s-a transformat rapid într-un război „prin procură” între Rusia şi NATO – în care alianța occidentală le transferă armament avansat ucrainenilor. Oficialii americani şi europeni care au autorizat aceste transferuri erau foarte conştienți de pericolul de a intra astfel în conflict direct cu Rusia.

Şi riscul unui război între SUA şi China lui Xi Jinping este în creştere. În august 2022, forțele armate chineze au desfăşurat cele mai amenințătoare exerciții militare organizate în jurul Taiwanului de la mijlocul anilor 1990 încoace – ca răspuns la o vizită făcută pe insula autoguvernată de către Nancy Pelosi, preşedinta Camerei Reprezentanților a SUA.

Un atac chinez asupra Taiwanului ar bulversa economia mondială, de vreme ce aproximativ 90% dintre cele mai avansate semiconductoare pe plan mondial sunt fabricate pe insulă de o singură companie (TSMC). Globalizarea modelează mediul în care liderii de mână forte iau decizii. Expansiunea dreptului internațional a creat totodată noi aşteptări despre cum trebuie să se comporte liderii statelor. Dar tehnologiile secolului XXI le oferă conducătorilor autoritari noi modalități de comunicare directă cu masele, precum şi noi instrumente periculoase de control social – mai ales capacitatea de a

monitoriza deplasările şi comportamentul cetățenilor. Pe măsură ce intră în uz, aceste instrumente ar putea consolida deriva autoritară a secolului XXI.

Joe Biden a făcut din promovarea globală a democrației un obiectiv principal al preşedinției sale. Dar a venit la putere în plină epocă a liderului cu mână de fier. Liderii populişti şi autoritari modelează acum direcția politicii globale. Sunt purtați de un val de naționalism renăscut şi de conflicte culturale şi teritoriale care s-ar putea să fie prea puternice pentru a fi inversate de reafirmarea valorilor liberale şi a leadershipului american de către Biden.

Chiar şi în Statele Unite, victoria lui Biden nu a întors definitiv pagina politicii de mână forte. Donald Trump s-a descurcat destul de bine în alegerile prezidențiale din 2020 pentru a declanşa discuții imediate despre o nouă candidatură prezidențială a sa în 2024. Chiar dacă Trump se va retrage din politica la vârf, este probabil că alți competitori republicani vor adopta formula politică identificată de el.

Naționaliştii chinezi îl prezintă adesea pe Biden drept un lider bătrân şi slab, care prezidează o Americă confruntată cu un declin ireversibil. Din contră, China se prezintă pe sine drept o putere renăscută, condusă de un

lider puternic şi viguros. În cadrul ordinii mondiale emergente, preşedintele Chinei ar putea contesta în curând titlul conferit în mod uzual preşedintelui Statelor Unite – „cel mai puternic om din lume”.

Principala provocare pentru preşedinţia lui Biden va fi să demonstreze vitalitatea democraţiei liberale atât în ţară, cât şi în străinătate. Dacă eşuează, preşedinţia Biden s-ar putea dovedi a fi o simplă pauză în epoca liderului cu mână de fier.

Dacă liberalii vor să câştige bătălia cu politica de mână forte, trebuie să înţeleagă cu ce anume au de-a face. Cartea aceasta va încerca să răspundă la trei întrebări principale despre epoca liderului cu mână de fier. Când s-a generalizat tendinţa autoritară? Care sunt principalele ei caracteristici? Şi de ce s-a întâmplat aşa?

Pe 31 decembrie 1999, Vladimir Putin a venit la putere în Rusia. Avea să devină un simbol important şi chiar o sursă de inspiraţie pentru o nouă generaţie de lideri autoritari în devenire care îi admiră naţionalismul, îndrăzneala, disponibilitatea de a folosi violenţa şi disprețul faţă de „corectitudinea politică”.

Dar, în primii săi ani la putere, Putin şi-a dorit să fie văzut drept un partener de încredere într-o ordine

mondială consacrată. Când Bill Clinton l-a întâlnit la Kremlin în iunie 2000, preşedintele SUA a declarat că omologul său rus era „pe deplin capabil să construiască o Rusie prosperă, puternică şi să respecte libertatea, pluralismul şi statul de drept”[3]. La prima întâlnire cu George Bush în 2001, Putin l-a impresionat pe preşedintele american, care a remarcat: „Am avut un dialog foarte bun. I-am simțit sufletul”.

Putin s-a profilat cu adevărat drept un duşman al ordinii mondiale dominate de SUA abia în 2007, la München, cu un discurs în care a denunțat America, urmat de atacul Rusiei asupra Georgiei vecine în 2008. De atunci înainte, stilul politic bombastic şi agresiv al lui Putin a părut aberant în comparație cu pragmatismul prudent al celorlalți principali lideri globali din epocă: Barack Obama în SUA, Angela Merkel în Germania şi Hu Jintao în China. Merkel l-a catalogat pe Putin drept un lider care foloseşte mijloace din secolul al XIX-lea pentru a rezolva probleme din secolul XXI[4]. Dar, în loc să fie un anacronism, Putin a fost mai degrabă vestitorul evenimentelor ce urmau să vină. În mod simbolic, preluase puterea în zorii secolului XXI.

În 2003, la trei ani după ce Putin a ajuns la putere în Rusia, Recep Tayyip Erdoğan a devenit prim-ministrul

Turciei. La fel ca în cazul lui Putin, adoptarea stilului de mână forte de către Erdoğan nu a ieşit la iveală imediat. Inițial salutat de foarte mulți în Occident drept un reformator liberal, Erdoğan a devenit tot mai autocratic în cele două decenii de când se află la putere – întemnițând jurnalişti şi rivali politici, epurând armata, instanțele judecătoreşti şi administrația publică, construindu-şi un palat imens în Ankara şi adoptând o viziune paranoică şi conspirațională asupra lumii.

Rusia şi Turcia sunt, ambele, țări mari, cu economii suficient de masive pentru a fi membre în G20. Dar nu mai sunt superputeri. Aşa că momentul în care epoca liderului cu mână de fier s-a înrădăcinat cu adevărat ca fenomen global este identificat cel mai bine în 2012: anul în care Xi Jinping a preluat puterea în China.

În deceniile care au urmat morții lui Mao Zedong în 1976, Partidul Comunist Chinez s-a orientat cu prudență spre un stil de conducere mai colectiv. Dar, deşi China este acum o țară incomparabil mai bogată şi mai sofisticată decât era în epoca lui Mao, preşedintele Xi are în mod evident nostalgia unor teme maoiste din tinerețea sa. Sub conducerea sa, maşinăria propagandei de partid a început să creeze un cult al personalității în jurul „Unchiului Xi” (*Xi dada*). Orientarea spre conducerea de

mână forte a fost cimentată când limitele mandatului prezidențial au fost abolite în 2018 – permițându-i teoretic lui Xi să fie conducător pe viață.

O altă putere asiatică emergentă, India, a urmat un traseu similar în 2014, odată cu alegerea lui Narendra Modi, liderul partidului naționalist hindus BJP. Ca lider al opoziției, Modi fusese suficient de controversat pentru a i se interzice intrarea în SUA din cauza îngrijorărilor pentru rolul său în pogromul antimusulman din statul său natal, Gujarat, în 2002. Ca lider al Indiei, s-a poziționat drept cel care îi poate înfrunta pe duşmanii poporului din țară şi din străinătate. Disponibilitatea lui de a bombarda nişte pretinse baze teroriste din Pakistan, în 2019, i-a încântat pe mulți indieni şi a pus bazele unei campanii reuşite de realegere, în care Modi şi-a asigurat votanții: „Când votați Lotusul [simbolul partidului său], nu apăsați un buton, ci apăsați pe un trăgaci pentru a împuşca teroriştii în piept”.

În 2015, stilul de mână forte a obținut un succes important în Uniunea Europeană, care se defineşte drept un club al democrațiilor liberale. În anul acela, Viktor Orbán, prim-ministrul tot mai autoritar al Ungariei, a devenit un erou pentru dreapta populistă din Occident conducând o campanie pentru a opri sosirea refugiaților

şi migranților din Orientul Mijlociu. În acelaşi an, Lege şi Justiție, un partid populist de dreapta condus de Jarosław Kaczyński, a câştigat atât alegerile prezidențiale, cât şi pe cele parlamentare din Polonia.

Criza migrației din Europa a servit şi drept fundal pentru referendumul Marii Britanii privind Brexitul, în iunie 2016. Campania *Leave* condusă de Boris Johnson a profitat de teama de imigrația musulmană, afirmând în mod fals că Turcia era pe punctul de a adera la UE şi că avea să inunde Marea Britanie cu noi migranți. Sloganul ales al campaniei *Leave*, „Redobândiți controlul", a atras multe voturi, purtând-o spre o victorie surprinzătoare. Steve Bannon, coordonatorul campaniei lui Trump în 2016, a pretins ulterior că momentul în care a ştiut că Trump va câştiga preşedinția a fost acela când Marea Britanie a votat pentru Brexit.

Aşadar, atunci când într-adevăr a câştigat Casa Albă în noiembrie 2016, Trump nu făcea – oarecum – decât să se înscrie într-o tendință globală consacrată. Dar puterea economică şi culturală unică a Statelor Unite a făcut ca ascensiunea lui Trump să schimbe atmosfera politicii globale, consolidând şi legitimând stilul de mână forte şi dând naştere unui val de imitatori.

Prima vizită în străinătate a lui Trump în calitate de preşedinte a fost în Arabia Saudită, în mai 2017. În acelaşi an, prinţul moştenitor Mohammed bin Salman a devenit liderul de facto al acestei ţări – cea mai bogată şi mai puternică naţiune arabă. Noul lider şi-a construit rapid un profil global fără precedent în cadrul discretei şi retrasei familii regale saudite. MBS, cum a ajuns acesta să fie cunoscut, a fost salutat de unii în Occident drept tipul de reformist autoritar de care avea nevoie Arabia Saudită – până când asasinarea şi dezmembrarea lui Jamal Khashoggi, un jurnalist disident, i-a şocat pe fanii occidentali ai prinţului moştenitor. Când MBS a fost îmbrăţişat de un Vladimir Putin surâzător la următorul summit G20, imaginea aceasta a părut să sintetizeze ticăloşia şi impunitatea epocii liderului cu mână de fier.

Brazilia, cea mai mare ţară din America Latină, a fost prinsă în mrejele politicii de mână forte în 2018, odată cu alegerea lui Jair Bolsonaro în funcţia de preşedinte. „Trump de la tropice” a ieşit la lumină după o carieră petrecută la periferia obscură a politicii de dreapta pentru a câştiga alegerile prezidenţiale, după ce a adoptat multe dintre temele şi sloganurile trumpismului – denunţând „corectitudinea politică”, „globalismul”, „presa ştirilor false” şi ONG-urile de mediu şi situându-se de partea

deținătorilor de arme, a evanghelicilor, fermierilor şi statului Israel.

În 2018, Africa părea să ofere o domolire a marşului de nestăvilit al politicii autoritare. Abiy Ahmed, noul lider al Etiopiei – a doua cea mai populată țară a continentului – a atras atenția comunității internaționale prin eliberarea deținuților politici şi încheierea unui lung război cu Eritreea. I-a fost acordat drept răsplată Premiul Nobel pentru Pace în 2019. Dar în anul următor liderul etiopian a lansat o campanie militară împotriva rebelilor din provincia Tigray, care a generat mii de morți şi acuzații de crime de război. Schimbarea radicală a lui Abiy a provocat temeri că va deveni cel mai recent lider internațional care este aclamat de Occident ca reformator liberal pentru ca apoi să se transforme într-un autocrat.

Această tendință a analiştilor occidentali de a confunda inițial liderii de mână forte cu nişte reformatori liberali este ceva tipic. Când Erdoğan a venit prima oară la putere în Turcia, a fost descris în *New York Times* drept „un politician islamic care susține pluralismul democratic”[5]. În mod similar, Nicholas Kristof, un editorialist de la *New York Times*, a anticipat în 2013 că Xi „va stimula o renaştere a reformelor economice şi, probabil, şi o destindere politică”. Şi-a exprimat speranța

că, sub preşedinţia lui Xi, „corpul lui Mao va fi scos din Piaţa Tiananmen”[6]. Doi ani mai târziu, Thomas Friedman, un alt editorialist influent de la *New York Times*, l-a zugrăvit pe prinţul moştenitor Mohammed bin Salman drept o vijelie reformatoare, având „misiunea de a schimba modul cum este guvernată Arabia Saudită”[7]. În 2017, pe măsură ce plângerile legate de palmaresul lui MBS în domeniul drepturilor omului s-au înmulţit, Friedman a părut să respingă aceste obiecţii, scriind că „perfecţiunea nu este în meniu acolo. Cineva trebuia să facă şi treaba asta – să împingă Arabia Saudită în secolul XXI”[8].

Şi a mai fost apoi şi editorialistul britanic care, în 2014, a salutat venirea la putere a lui Narendra Modi cu un articol intitulat „India are nevoie de un şoc, iar Modi este un risc care merită să fie asumat”. Cine a fost? Chiar eu. Şi am mai şi descris ascensiunea liderului indian de la un umil vânzător de ceai la liderul întregii ţări drept „senzaţională”[9]. Astăzi, după ce am văzut atitudinea disprețuitoare a lui Modi faţă de drepturile civile, aş alege un alt cuvânt.

Privind în urmă la catalogul acesta de predicţii naive şi de speranţe spulberate, este interesant să ne întrebăm de ce analiştii occidentali continuă să greşească.

Retrospectiv, cred că este o combinație de încredere exagerată în forța ideilor politice şi economice liberale născute din „victoria” în Războiul Rece şi de confundare a dorințelor cu realitatea. Drept urmare, formatorii de opinie occidentali au înțeles cu întârziere că tendința globală se întorcea împotriva liberalismului. Totuşi, în 2020, la o generație după ce Putin a ajuns la putere, era greu să nu înțelegi ce se întâmpla. Valorile liberale precum libertatea de exprimare, independența justiției şi drepturile minorităților erau sub asediu în întreaga lume[10].

Această sumbră tendință duce la două noi întrebări: ce este politica de mână forte şi de ce este în ascensiune?

Argumentul că trăim într-o epocă a liderului cu mână de fier se pretează unei obiecții evidente: este într-adevăr posibil să comparăm nişte lideri aleşi în mod democratic precum Trump sau Modi cu autocrați nealeşi precum Xi sau MBS?

Astfel de comparații trebuie tratate cu atenție şi cu un simț al proporțiilor, dar cred că sunt valabile – şi chiar vitale. Liderii de mână forte analizați în această carte fac parte dintr-un continuum. La un capăt se situează autocrații necontestați precum liderii Chinei şi Arabiei

Saudite. Apoi sunt personajele de la mijloc, precum Putin şi Erdoğan. Aceştia sunt supuşi unor constrângeri democratice precum alegerile şi libertatea limitată a presei; dar sunt totodată capabili să-şi întemnițeze adversarii şi să conducă decenii la rând. Apoi urmează politicienii care operează în cadrul democrațiilor, dar care arată dispreț pentru normele democratice şi care par hotărâți să le erodeze; Trump, Orbán, Modi şi Bolsonaro se situează la acest capăt al spectrului.

Totuşi, această carte nu intenționează să fie un ghid al dictatorilor lumii. Deşi analizez lideri autoritari precum Donald Trump şi Benjamin Netanyahu, am exclus un tiran precum Kim Jong-un şi alți lideri brutali, precum Aleksandr Lukaşenko din Belarus sau Hun Sen din Cambodgia. *Epoca liderului cu mână de fier* descrie ascensiunea unei noi generații şi a unui nou tip de lideri naționalişti şi populişti, legați între ei prin disprețul lor față de liberalism şi prin adoptarea unor noi metode de conducere autoritară. De la începutul secolului XXI, fenomenul mâinii de fier a pus stăpânire pe aproape toate marile centre de putere din lume: SUA, China, Rusia, India, UE şi America Latină. Dimpotrivă, Hun Sen şi Lukaşenko controlează țări mici şi sunt la putere din anii 1990; dinastia Kim conduce Coreea de Nord din 1948.

Aceştia trei au cu toții trăsături ale liderului cu mână de fier, dar nu sunt esențiali pentru schimbarea petrecută în climatul politicii globale în ultimii douăzeci de ani.

Unii cititori britanici vor obiecta la includerea lui Boris Johnson în rândul liderilor de mână forte. Susținătorii prim-ministrului şi ai Brexitului o pot considera o insultă fără nicio justificare. Dar când, într-un final, Johnson şi-a împlinit ambiția de a deveni prim-ministru în 2019, s-a promovat ca un personaj autoritar: cineva suficient de dur pentru a obține implementarea Brexitului cu orice mijloace. De pe băncile Parlamentului, Johnson se referise la modul de abordare a diplomației de către Trump ca la un model de interacțiune cu UE. Ca prim-ministru, a luat măsuri de care predecesoarea lui, Theresa May, se ferise, precum demiterea unor membri de frunte ai propriului partid şi prorogarea activității Parlamentului, un act condamnat rapid drept ilegal. Donald Trump a afirmat că avea o afinitate cu Johnson, pe care l-a etichetat drept un „Trump britanic", iar Joe Biden a fost de acord, numindu-l pe Johnson „o clonă fizică şi emoțională a lui Trump"[11]. Brexitul, cauza susținută de Johnson, a fost un moment esențial în reacția contra liberalismului globalizat.

Un motiv de îngrijorare în legătură cu liderii de mână forte aleşi democratic este exact faptul că retorica şi comportamentul lor se suprapun atât de clar cu comportamentul autocraților. Este frapant că oameni cu experiența sistemelor autentic autocratice s-au numărat printre primii care au tras un semnal de alarmă în legătură cu Donald Trump. În special exilații ruşi precum Garry Kasparov şi Masha Gessen s-au exprimat foarte clar cu privire la modul în care comportamentul lui Trump le amintea de Putin[3] [12]. Dar SUA nu au fost o aberație unică în lumea democratică. Şi alte sisteme politice menite să se bazeze pe instituții, legi şi partide politice au început să scoată la iveală figuri autoritare precum Modi, Bolsonaro şi Duterte.

Şi în țările care erau deja autoritare a avut loc o deplasare spre modelul liderului de mână forte. China şi Arabia Saudită nu au fost niciodată democrații, dar, înainte de Xi şi MBS, conducerea lor era mai colectivă, grupată în jurul Partidului Comunist şi al familiei regale saudite. Cu toate acestea, în ultimii ani ambele țări s-au deplasat spre un stil de guvernare mai personalizat.

---

[3] Dimpotrivă, în timpul Războiului Rece, disidenţii sovietici îi dezaprobau de obicei pe liberalii occidentali care pretindeau că văd asemănări între URSS şi SUA.

Ca urmare a acestei deplasări internaționale spre politica personalizată, a devenit mai dificil de menținut o linie clară între țările democratice şi cele autoritare. În mod tradițional, preşedinții SUA au trasat o distincție clară între „lumea liberă" (condusă de SUA) şi țările nedemocratice. Dar Donald Trump a minimalizat această diferență. Când i s-a spus în 2015 că preşedintele Putin (pe care tocmai îl lăudase) asasinase jurnalişti şi adversari politici, Trump a replicat: „Cred că şi țara noastră comite destule asasinate"[13]. Ca preşedinte, s-a uitat gânditor la Bob Woodward, spunându-i: „Mă înțeleg foarte bine cu Erdoğan... Cu cât sunt mai duri şi mai răi, cu atât mai bine mă înțeleg cu ei...".

În loc să apere presa liberă ca o parte esențială a unei societăți libere, Trump şi-a petrecut timpul denunțând „presa ştirilor false". Şi, în loc să laude instanțele judecătoreşti independente şi alegerile libere din America, Trump i-a admonestat pe judecători că sunt părtinitori dacă au emis decizii împotriva lui; şi a încercat să răstoarne rezultatul alegerilor prezidențiale din 2020, reclamând o fraudă. Comportamentul şi limbajul lui Trump au fost adoptate de alți lideri ai unor țări democratice. Atât Netanyahu în Israel, cât şi Bolsonaro în Brazilia s-au plâns că „ştirile false" şi „statul paralel"

lucrează împotriva lor. Când Netanyahu a pierdut puterea în 2021, s-a plâns în stilul lui Trump că a fost victima „celei mai mari fraude electorale... din istoria oricărei democrații".

Această ştergere a unei linii clare între conducerile sistemelor democratice şi ale celor autoritare a fost un obiectiv-cheie al liderilor autoritari timp de decenii. La începutul lungii domnii a lui Putin în Rusia, m-am întâlnit cu purtătorul lui de cuvânt, Dmitri Peskov, la Kremlin. Screensaver-ul de pe monitorul calculatorului lui Peskov consta într-o serie de citate care se tot roteau, luate din romanul *O mie nouă sute optzeci şi patru* al lui Orwell – „războiul este pace", „libertatea este sclavie" ş.a.m.d. Când l-am întrebat despre unele dintre acțiunile represive recente ale lui Putin, Peskov mi-a replicat zâmbind: „Toate sistemele noastre sunt imperfecte". Discursul lui Trump a părut să confirme această veche poziție chineză şi rusească. Iată un preşedinte american dispus să spună: şi noi mințim, şi noi ucidem, presa noastră este falsă, alegerile noastre sunt măsluite, tribunalele noastre sunt incorecte. După cum s-a exprimat Rana Mitter, istoric specializat în China: „Discursul antiliberal este util pentru China deoarece o ajută să sugereze că nu există nicio diferență

fundamentală între un stat autoritar şi unul democratic... că este o problemă de grad, nu de tip”[14].

Liderii autoritari portretizaţi în această carte nu sunt „toţi la fel”. Dar sunt similari. Iar similitudinile dintre ei sunt importante şi edificatoare. Există patru caracteristici transversale comune stilului de mână forte: crearea unui cult al personalităţii; disprețul față de statul de drept; pretenţia de a reprezenta poporul împotriva elitelor (cunoscută şi sub numele de populism); şi o politică impulsionată de teamă şi de naţionalism.

Liderii de mână forte vor să fie consideraţi indispensabili. Obiectivul lor este de a convinge oamenii că doar ei pot salva naţiunea. „Doar eu pot rezolva”, le-a spus Trump americanilor. Distincţia dintre stat şi lider se erodează, făcând înlocuirea liderului cu un muritor de rând să pară periculoasă şi inimaginabilă. În mod ideal, aceştia vor fi admiraţi nu doar pentru puterea lor, ci şi pentru moralitatea şi intelectul lor.

Din nou, aceasta este o caracteristică întâlnită atât în autocraţii, cât şi în democraţii. În China, Xi Jinping a făcut eforturi considerabile pentru a restaura cultul personalităţii, întâlnit ultima dată la Mao Zedong. „Gândirea lui Xi Jinping” a fost încorporată în Constituţia

Chinei, o onoare acordată până atunci doar lui Mao. Limitarea mandatelor preşedintelui chinez a fost eliminată, permiţându-i teoretic lui Xi să conducă pe viaţă. În Shanghai, în 2020, chiar mi s-a arătat o pictură murală stradală a lui Xi, cu raze de lumină ieşindu-i din cap.

Acest tip de idolatrie este mai uşor de pretins într-o dictatură. Dar cultul personalităţii a intrat şi în lumile semidemocratică şi democratică. În India, campaniile electorale ale BJP s-au centrat pe Modi şi pe pretenţiile lui de înţelepciune, forţă şi moralitate personală. După cum s-a exprimat Ramachandra Guha, un istoric important din India: „Din mai 2014, vastele resurse ale statului au fost utilizate pentru a face din prim-ministru chipul fiecărui program, fiecărei reclame, fiecărui poster. Modi este India, India este Modi”[15].

În Rusia şi Turcia, Putin şi Erdoğan au încurajat şi ei ideea că au o conexiune unică cu oamenii obişnuiţi. În amândouă ţările au fost forţate amendamente constituţionale care le-au permis ambilor să rămână decenii la rând la putere – potenţial, pe viaţă. În alte părţi, prim-miniştri naţionalişti precum Shinzo Abe din Japonia şi Benjamin Netanyahu din Israel au stabilit noi recorduri de longevitate la putere. În Statele Unite, lui

Donald Trump îi plăcea să îşi enerveze adversarii „glumind” despre extinderea mandatului său dincolo de opt ani. Măsura în care Partidul Republican a cedat în fața cultului personalității a fost dezvăluită în 2020, când platforma partidului pentru alegerile prezidențiale a fost redusă la simpla afirmație că „Partidul Republican a susținut şi va continua să susțină cu entuziasm agenda *America pe primul loc* a preşedintelui”.

Un alt aspect comun al cultului personalității este contopirea intereselor liderului de mână forte cu cele ale statului. Este ceva destul de obişnuit ca membri ai familiei liderului să fie numiți în poziții-cheie în guvern. Erdoğan şi-a făcut ginerele, Berat Albayrak, ministru de Finanțe – înainte să se certe cu el. Trump i-a oferit lui Jared Kushner, ginerele său, un rol esențial în diplomația SUA şi în politica internă. În Brazilia, Jair Bolsonaro şi-a folosit cei trei fii, Flavio, Eduardo şi Carlos, drept locțiitori şi purtători de cuvânt şi l-a desemnat pe Eduardo ambasadorul Braziliei în Statele Unite. În Filipine, candidatul preferat al lui Duterte pentru a-l înlocui ca preşedinte era propria fiică, Sara. În cele din urmă, aceasta a fost aleasă vicepreşedinte al lui Bongbong Marcos, fiul lui Ferdinand Marcos, fostul dictator din

Filipine. În Marea Britanie, Boris Johnson şi-a numit fratele, Jo, în cabinet şi ulterior în Camera Lorzilor.

De asemenea, liderii de mână forte consideră în mod tipic că instituțiile şi legea stau în calea a ceea ce trebuie făcut. Din nou, este o tendință întâlnită atât în democrații, cât şi în autocrații – deşi se manifestă în mod diferit, în funcție de contextul politic. Înainte de venirea la putere a lui Xi Jinping, gânditorii liberali din China insistau să se confere instanțelor judecătoreşti chineze o anumită independență față de conducerea Partidului Comunist. Xi a respins această idee şi a reafirmat dominația partidului condus de el, argumentând: „Nu trebuie să urmăm niciodată calea «constituționalismului», «separării puterilor» sau «independenței judiciare» din Occident”[16].

În Occident, independența judiciară a fost adesea prima țintă a noii generații de lideri autoritari. Una dintre primele măsuri ale guvernelor ungar şi polonez, conduse de Viktor Orbán şi Jarosław Kaczyński, a fost să modifice aranjamentele constituționale pentru a aduce instanțele judecătoreşti sub propriul control. În Regatul Unit, când Curtea Supremă a Regatului Unit a decis împotriva guvernului în chestiuni importante legate de Brexit, judecătorii săi au fost denunțați în *Daily Mail*, care îl

susținea pe Johnson, drept „duşmani ai poporului”. În Statele Unite, Donald Trump a afirmat: „Când cineva este preşedintele SUA, autoritatea sa este totală”[17].

Pentru un lider de mână forte, legea nu este ceva ce trebuie respectat, ci o armă politică ce trebuie folosită împotriva adversarilor. Lavrenti Beria, şeful poliției secrete a lui Stalin, a exprimat cel mai bine acest lucru atunci când a spus: „Arată-mi omul şi îi voi găsi vina”. Întemnițarea adversarilor politici este o practică standard. Un indiciu timpuriu că Vladimir Putin alunecase spre autocrație a apărut atunci când preşedintele a ordonat judecarea şi condamnarea problematicului oligarh Mihail Hodorkovski, în 2005. Tiparul a continuat să se manifeste, cel mai recent cu închiderea liderului opoziției, Aleksei Navalnîi, în 2021. Odată ajuns la putere, Xi a inițiat rapid în China o campanie anticorupție, care a dus la arestarea şi închiderea a peste un milion de persoane. Răspunsul lui la opoziția din Hong Kong a fost să ordone aruncarea în închisoare a liderilor mişcării democratice. În Filipine, senatoarea Leila de Lima, care investigase implicarea lui Rodrigo Duterte în echipele morții, a fost arestată şi închisă în baza unor acuzații false legate de droguri. În Arabia Saudită, MBS a folosit o cruciadă anticorupție pentru a înspăimânta şi a stoarce de bani o

bună parte din elita țării care (într-un stil destul de saudit) a fost încarcerată în hotelul Ritz-Carlton şi forțată să semneze cedarea unei părți din avere. Lui Trump i-au lipsit aceste puteri arbitrare, dar, cu siguranță, a tânjit după ele. La alegerile prezidențiale din 2016, el şi imitatorii săi au strigat lozinci de tipul „Închideți-o!”, cu referire la Hillary Clinton.

O perioadă îndelungată la putere le conferă liderilor autoritari capacitatea de a numi persoane loiale în instanțele judecătoreşti, aşa cum a încercat să facă Trump în Statele Unite. În Filipine, Duterte a înțesat Curtea Supremă cu judecători înțelegători. Iar în Turcia, 4.000 de judecători şi procurori au fost epurați, după declararea unei stări de urgență de către Erdoğan în 2016.

Instanțele judecătoreşti sunt cea mai importantă instituție pe care un lider de mână forte o controlează. Dar majoritatea liderilor autoritari sunt iritați de orice instituții independente care le pot controla sau contesta autoritatea. Presa este o țintă frecventă. La fel sunt şi instituțiile de stat, precum serviciile de informații sau banca centrală. La câteva luni de la venirea sa la putere în 2019, AMLO a concediat şefii multor instituții de reglementare din Mexic.

De la contestarea puterii judecătoreşti mai este doar un pas până la contestarea democrației elective înseşi. Natura antidemocratică a politicilor lui Trump a devenit clară atunci când acesta a încercat să răstoarne rezultatele alegerilor prezidențiale din 2020. O respingere a democrației este implicită în logica politicii de mână forte. După cum s-a exprimat odată Erdoğan: „Democrația este precum un tramvai cu care mergi până când ajungi la destinație”[18].

Liderii autoritari disprețuiesc instituțiile, dar „iubesc oamenii”. De obicei, pretind că au o înțelegere intuitivă şi simpatie față de oamenii obişnuiți. Acesta este motivul pentru care fenomenul mâinii de fier este strâns legat de populism – un stil de politică ce disprețuieşte elitele şi experții şi venerează înțelepciunea şi instinctele omului din popor.

La rândul său, populismul este strâns legat de un stil al argumentației politice cunoscut sub numele de „simplism”[19]. Ideea ar fi că există soluții simple la probleme complexe care sunt zădărnicite de forțe infame. Uneori aceste soluții sunt atât de simple, încât pot fi rezumate în doar două cuvinte – „Implementați Brexitul”, „Construiți zidul”. Deoarece se presupune că soluțiile la problemele complexe sunt evidente, cei care zădărnicesc

aceste soluții simple sunt adesea considerați fie stupizi, fie malefici. Iar atunci când soluțiile simple se împotmolesc, liderul de mână forte promite să dărâme barierele legale pentru a se asigura că voința poporului este respectată.

Adesea, liderii autoritari pretind că legea şi instituțiile statului nu sunt doar nişte obstacole inutile în rezolvarea problemelor: în opinia lor, confuzia legală este un instrument deliberat folosit de elitele obscure. Este nevoie de un lider cu mână de fier pentru a elimina aceste comploturi şi obstacole şi pentru a dejuca conspirațiile „statului paralel", pe care Boris Johnson l-a definit la un moment dat drept „oamenii care conduc în realitate țara". În opinia lui Johnson, statul paralel britanic a conspirat pentru a dejuca Brexitul[20]. Statul paralel este un concept care era familiar în Turcia de decenii întregi înainte să fie adoptat de Trump, iar apoi de Bolsonaro, Netanyahu şi alții.

Străinii obscuri despre care se consideră că ar complota împotriva națiunii sunt o altă țintă preferată. În China lui Xi, presa avertizează frecvent cetățenii să se păzească de comploturile occidentale care urmăresc să divizeze țara. În afara Chinei, mulți lideri autoritari au ales acelaşi baubau drept presupus manipulator, care

lucrează în numele elitelor globaliste împotriva oamenilor de rând. După cum vom vedea, finanțistul George Soros a avut onoarea de a fi denunțat de Vladimir Putin, Donald Trump, Recep Tayyip Erdoğan, Viktor Orbán şi Jair Bolsonaro. Pretenția de a lupta în numele oamenilor obişnuiți împotriva elitelor globaliste este, adesea, surprinzător de uşor de combinat cu acumularea unei bogății impresionante. Mulți dintre liderii populişti – inclusiv Putin, Orbán şi Erdoğan – şi-au folosit puterea politică pentru a se îmbogăți sau pentru a-şi îmbogăți membrii familiei şi prietenii.

De obicei, liderii de mână forte îmbrățişează ideile tradiționale în privința familiei, sexualității şi genului. Rusia lui Putin a interzis „propaganda gay" şi a adoptat un amendament care interzice căsătoria între persoanele de acelaşi sex. Xi a interzis portretizarea de bărbați „efeminați" la televiziune. De regulă, liderii autoritari vorbesc disprețuitor despre „corectitudinea politică" a politicienilor cu idei mai liberale, care adesea se dovedesc a fi femei, precum Angela Merkel din Germania sau Jacinda Ardern din Noua Zeelandă.

Baza politică a liderilor de mână forte este adesea izbitor de asemănătoare. În fiecare țară, aceştia au dus campanii împotriva elitelor urbane şi s-au promovat în

rândul oamenilor care trăiesc în oraşe mici şi în zona rurală. În Statele Unite, Trump a pierdut în aproape toate marile oraşe americane atât în 2016, cât şi în 2020. De asemenea, a divizat electoratul american după linii educaționale, pierzând masiv în rândul absolvenților de facultate, dar câştigând aproape 80% din voturile bărbaților albi fără studii universitare. Nu este de mirare că a remarcat în 2016: „Îi iubesc pe cei slab educați".

Acest tipar se manifestă şi în afara SUA. În Regatul Unit, 73% dintre cei care şi-au încheiat studiile fără nicio calificare au votat pentru ieşirea din UE; 75% dintre cei cu diplomă de licență au votat pentru rămânere. În Filipine, Rodrigo Durerte a dus o campanie împotriva „Manilei imperiale" şi a elitelor ei liberale. În Franța, Emmanuel Macron a câştigat detaşat în Paris în 2017, în vreme ce populiştii au prosperat în zonele „înapoiate" ale țării. În Ungaria şi Polonia, deriva spre autoritarism a fost primită cu demonstrații antiguvernamentale masive în capitalele Budapesta şi Varşovia, în vreme ce Orbán şi Kaczyński se puteau baza pe loialitatea satelor şi a oraşelor mici.

Privind la aceste tipare, este foarte comod pentru liberalii urbani să conchidă că susținerea pentru politicienii populişti şi pentru liderii autoritari poate fi

explicată printr-o lipsă de educație sau chiar prin stupiditate. Dar, în economiile occidentale, „cei slab educați” şi-au văzut foarte probabil salariile stagnând şi nivelul de trai scăzând în ultimele decenii. În această situație, este foarte tentant să optezi pentru un candidat antisistem. Tentația devine cu atât mai puternică atunci când un lider promite să conducă cu mână de fier pentru a readuce vremurile bune şi a face America (sau Rusia ori Marea Britanie) „din nou măreață”. Ajungem astfel la ultimul element al stilului de mână forte în politică – naționalismul nostalgic.

Aproape toți liderii autoritari folosesc variante locale ale faimoasei promisiuni a lui Donald Trump. Discursul preşedintelui Xi despre „marea reînnoire a poporului chinez” este, în esență, o promisiune de a face China din nou măreață – readucerea țării la poziția sa legitimă de Regat din Mijloc. Liderii chinez şi american nu sunt singurii care oferă perspectiva restaurării măreției naționale. Preşedintele Putin a descris colapsul Uniunii Sovietice drept o catastrofă şi a făcut din restaurarea puterii globale a Rusiei obiectivul principal al mandatului său. Răposatul Shinzo Abe a menționat restaurația Meiji din secolul al XIX-lea, care a făcut din Japonia principala putere din Asia, drept o sursă de inspirație pentru el. În

India, Narendra Modi conduce o mişcare naţionalistă care face apel la mândria hindusă legată de un trecut glorios şi uneori mitologizat, anterior imperiilor britanic şi mogul. În Ungaria, Viktor Orbán a vorbit aluziv despre recâştigarea într-o bună zi teritoriilor pierdute de Ungaria după Primul Război Mondial. În Turcia, preşedintele Erdoğan se inspiră din gloria Imperiului Otoman, care s-a prăbuşit la începutul anilor 1920. Iar în Marea Britanie, planul lui Boris Johnson pentru o „Britanie Globală" apelează la nostalgia pentru perioada în care Marea Britanie era principala putere globală – nu doar unul dintre cei 28 de membri ai clubului european.

Recursul la naţionalismul nostalgic, peste tot în lume, este uimitor. Este şi relativ nou. În Marea Britanie şi SUA, până recent, cei mai de succes politicieni erau vizionari. Bill Clinton a vorbit de construirea unei „punţi spre secolul XXI". Iar David Cameron s-a poziţionat ca un modernizator, mulţumit de Marea Britanie contemporană. Chiar China şi Rusia, înainte de epoca lui Xi şi Putin, păreau mai interesate să construiască un nou viitor decât să privească în urmă la gloriile de altădată sau să mediteze melancolic la umilinţele din trecut.

Pentru a înțelege fenomenul mâinii de fier, trebuie să ne uităm mai atent la caracteristicile lumii moderne care au creat o piață politică pentru astfel de personaje.

Pentru o scurtă perioadă în istoria umanității, democrația liberală a părut a fi dominantă şi necontestată. După căderea Zidului Berlinului în 1989, marile probleme economice şi politice au părut a fi rezolvate. În economie, răspunsul era piața liberă. În politică, răspunsul era democrația. În geopolitică, America era acum singura superputere. În societate, extinderea drepturilor pentru femei şi pentru minorități era calea evidentă de urmat. Toate marile probleme fiind rezolvate, guvernul era redus la „administrarea inevitabilului", după cum s-a exprimat Thomas Bagger, intelectual şi diplomat german[21].

Dar supremația liberală necontestată a durat mai puțin de 20 de ani. În 2007, Vladimir Putin începuse deja să respingă fățiş convingerile politice şi strategice care se aflau la temelia internaționalismului liberal. Criza financiară şi economică din 2008 a subminat premisele economice din spatele consensului liberal. Cuvântul „neoliberalism" a început să fie folosit – atât de stânga,

cât şi de dreapta – ca un termen critic pentru a descrie excesele şi erorile modelului economic dominant.

Criza financiară din 2008, combinată cu războiul din Irak şi cu ascensiunea rapidă continuă a Chinei, a devalorizat de asemenea ideea că dominația occidentală se va întinde mult în viitor. În momentul în care Xi Jinping a ajuns la putere în 2012, devenise deja clar că supremația geopolitică a Vestului nu mai putea fi considerată indiscutabilă. Ideea că democrația liberală era cea mai bună cale spre pacea socială era de asemenea contestată pe măsură ce diviziunile sociale se lărgeau în Occident în mijlocul unui „război cultural" aprig disputat.

Toți liderii autoritari descrişi în această carte s-au ridicat, în diferite feluri, împotriva consensului liberal care a dominat după 1989. Succesul lor este un simptom al crizei liberalismului. Criza aceasta este multidimensională, dar poate fi descompusă în patru elemente: economic, social, tehnologic şi geopolitic.

De pe o scenă din Hong Kong, în 2017, Steve Bannon şi-a prezentat explicațiile pentru ascensiunea lui Donald Trump şi reacția negativă față de globalizare. Evenimentul a fost presărat cu ironii. Ca fost bancher la Goldman Sachs, Bannon însuşi profitase personal de „globalism", iar acum se ocupa cu denunțarea lui. Într-

adevăr, încasa un onorariu gras pentru că vorbea în fața unui grup de bancheri asiatici, a căror existență depindea de cooperarea economică dintre SUA şi China pe care Bannon voia să o demoleze.

Bannon se află la extrema dreaptă a politicii occidentale. Dar, aflându-mă în public, am fost uimit de măsura în care analiza sa se suprapunea cu vederile stângii. Argumentul său era că rădăcinile revoltei populiste care a dus la Brexit şi la alegerea lui Donald Trump se aflau în criza financiară din 2008. În opinia lui, eşuarea tentativei de a-i pedepsi şi închide pe bancherii implicați în prăbuşire – combinată cu stagnarea ulterioară a nivelului de trai al oamenilor obişnuiți – dusese inevitabil la o reacție adversă. Bannon argumenta că existau variante de dreapta şi de stânga ale acestui populism: în vreme ce Trump şi Nigel Farage purtau stindardul dreptei americane şi britanice, Bernie Sanders şi Jeremy Corbyn conduceau atacul populiştilor de stânga. Dar, cel puțin în Occident, populiştii de dreapta erau cei care reuşiseră să obțină succese politice.

În SUA şi în Europa, populiştii au prosperat în regiuni înapoiate cu şomaj ridicat, precum în nord-estul Franței,

în aşa-numita Rust Belt[4] din SUA, în Germania de Est şi în oraşele sărăcite de pe coasta Marii Britanii. Dar aceste condiții nu se limitează la Europa de Vest şi SUA. Fiona Hill, o specialistă în Rusia care a lucrat la Casa Albă în mandatul lui Trump şi care a crescut în nord-estul Angliei, a ajuns să creadă că factorii care au determinat ascensiunea lui Putin în Rusia au fost similari cu cei care au generat susținerea pentru Brexit în Marea Britanie şi pentru Trump în SUA. Distrugerea unor industrii tradiționale, de care depindeau regiuni întregi, a dat naştere dorinței de a avea la conducere un lider care promite să readucă prosperitatea şi stabilitatea unei epoci apuse[22]. După cum a scris ulterior Hill, „Putin împărțea aceeaşi masă electorală ca Trump în SUA, cu nemulțumiri similare – persoane mai în vârstă, cuprinzând un procent mai mare de bărbați şi mai puțin educate decât altele”[23]. Dar, deşi economia post-criză ne ajută să înțelegem atracția exercitată de liderii populişti în Occident, nu ne oferă o explicație completă. De pildă, cum se poate explica ascensiunea liderilor populişti în Asia, unde nivelul de trai a crescut puternic în ultimii ani?

---

[4] „Centura de Rugină”, regiune geografică cuprinsă între New York şi Midwest, dominată anterior de industria prelucrătoare (n.tr.).

Şi în China şi India economia joacă un anumit rol. Deşi China a cunoscut o creştere enormă a bogăției naționale în ultimii patruzeci de ani, transformarea economică a creat învinşi şi învingători. În anii 1990, multor întreprinderi de stat chineze aflate pe pierdere li s-a permis să intre în faliment – 30 de milioane de lucrători pierzându-şi locul de muncă. Bărbați care făcuseră parte din elita clasei muncitoare din industrie şi-au pierdut poziția în societate[24]. Aşadar, în China – la fel ca în Rusia, Marea Britanie şi SUA – exista un grup de muncitori mai bătrâni, mai puțin educați, sensibili la apelul unui lider cu mână de fier care promitea să reînvie vremurile bune de altădată.

Atât în China, cât şi în India, efectele perturbatoare ale unei perioade de globalizare rapidă – inclusiv migrația în masă a oamenilor şi industriilor – au sporit atracția nostalgică față de un trecut mai stabil, omogen şi centrat pe națiune. În plus, argumentul conform căruia corupția a făcut ca beneficiile globalizării să ajungă preponderent la o elită interconectată este foarte puternic într-o bună parte a lumii în curs de dezvoltare, ducând la apariția cererii pentru un tip dur, care să poată trimite escrocii după gratii. Imediat ce a ajuns la putere, Xi Jinping a făcut din combaterea corupției principala sa preocupare

internă. În mod similar, imaginea lui Narendra Modi, de om obişnuit care a pornit de jos, este esențială pentru atracția sa politică, permițându-i să pretindă că poate crea noi oportunități pentru clasele mijlocii frustrate şi pentru India micilor oraşe.

Mulți dintre liderii de mână forte care au apărut în afara Occidentului au profitat de frustrările create de statele slabe care păreau să fi eşuat în lupta cu infracționalitatea stradală şi cu corupția la nivel înalt. Atât Rodrigo Duterte în Filipine, cât şi Jair Bolsonaro în Brazilia i-au atras pe cei speriați de ratele ridicate ale criminalității din oraşe[25]. Bolsonaro a venit la putere pe un val de dezgust public după scandaluri care dezvăluiseră corupția generalizată din cele mai înalte sfere ale politicii şi mediului de afaceri.

Etichetând o întreagă elită drept coruptă şi egoistă şi sistemul ca fiind „măsluit" împotriva omului obişnuit, populiştii au contribuit la crearea unei cereri pentru un personaj din afara acestora – un lider cu mână de fier care să poată lupta împotriva elitelor globaliste corupte şi să ia apărarea oamenilor obişnuiți.

Dar „politica de mână forte" nu înseamnă doar economie. Doar atunci când nemulțumirile economice sunt legate de temeri mai ample – precum imigrația,

infracționalitatea sau declinul național – liderii cu mână de fier își intră cu adevărat în drepturi.

Mulți din această nouă specie de lideri au insistat mai presus de toate asupra migrației. În vreme ce epoca liberală care a urmat Războiului Rece a fost simbolizată de distrugerea Zidului Berlinului, epoca liderului cu mână de fier a fost simbolizată de cererea de noi ziduri – „marele și frumosul zid" pe care Trump l-a promis de-a lungul granței mexicane, zidul construit de Viktor Orbán pentru a împiedica refugiații sirieni să intre în Ungaria, zidul construit de guvernul Netanyahu pentru a separa Israelul de teritoriile palestiniene.

Pentru liderii autoritari populiști, unii migranți sunt în mod clar mai puțin bine-veniți decât alții. Una dintre primele decizii ale președintelui Trump a fost tentativa eșuată de a interzice tuturor musulmanilor să intre în Statele Unite. Într-adevăr, un element puternic de islamofobie străbate populismul național atât în Occident, cât și în Asia. Pentru extrema dreaptă americană și europeană, imigrația musulmană reprezintă o amenințare pentru supraviețuirea civilizației „iudeo-creștine".

Minoritățile musulmane sunt o țintă favorită și pentru liderii de mână forte din Asia. În China, regimul lui Xi

Jinping a inițiat un efort extraordinar şi sinistru de „reeducare” a musulmanilor din Xinjiang, care sunt acuzați atât de separatism, cât şi de simpatie pentru terorism. Peste un milion de musulmani au fost trimişi în lagăre de reeducare, ceea ce, cred unii, reprezintă cea mai mare încarcerare în masă de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Atât administrația Trump, cât şi administrația Biden au mers până la a eticheta modul în care au fost tratați uigurii drept „genocid”[26].

Sentimentele antimusulmane sunt esențiale şi pentru succesul politic al lui Narendra Modi şi stau la baza unora dintre cele mai controversate acțiuni ale prim-ministrului indian. În 2019, Modi a abolit statutul special al statului majoritar musulman Jammu şi Caşmir, decizie însoțită de arestări în masă, de instituirea stării de asediu şi de suspendarea internetului. Prim-ministrul indian a amenințat de asemenea să expulzeze sau să închidă sute de mii de musulmani din statul Assam, care sunt acuzați că sunt imigranți ilegali.

Adesea, liderii autoritari speculează o temere profundă că o majoritate dominantă este pe punctul de a fi înlocuită, suferind pierderi culturale şi economice enorme în acest proces. Teoria conspirației potrivit căreia musulmanii plănuiesc să cucerească Occidentul a fost

promovată de autori precum francezul Renaud Camus, a cărui carte *Le Grand remplacement* a devenit o lectură favorită a extremei drepte. În Ungaria, Viktor Orbán a argumentat că migrația în masă reprezintă o amenințare la adresa supraviețuirii înseşi a poporului maghiar. În Israel, Benjamin Netanyahu a promovat o legislație care defineşte Israelul drept stat evreu, în parte în replică la o amenințare demografică percepută din partea minorității arabe.

Perspectiva ca actuala majoritate albă din Statele Unite să devină o minoritate până în 2045 a contribuit la alimentarea temerilor sociale şi rasiale care au impulsionat ascensiunea lui Donald Trump. Sociologii au conchis că anxietatea legată de schimbările rasiale şi demografice a fost un predictor puternic privind susținerea pentru Trump. Unii observatori atenți se întreabă acum dacă democrația însăşi poate rezista presiunilor rivalităților rasiale şi competiției de grup. După cum s-a exprimat Barack Obama în 2020: „America este primul experiment real pentru construirea unei mari democrații multietnice şi multiculturale. Şi nu ştim încă dacă poate rezista...”[27].

Dovezile din alte mari democrații multietnice şi multiculturale, precum Brazilia şi India, nu sunt deosebit

de încurajatoare. Recensământul făcut în 2010 în Brazilia a arătat că, pentru prima oară, brazilienii albi au fost depăşiți numeric de compatrioții lor negri şi metişi. Discursul politic al extremei drepte braziliene aminteşte de argumentele folosite de susținătorii lui Trump din Statele Unite. Susținătorii lui Bolsonaro argumentau adesea că stânga obținuse puterea în mod nelegitim, cumpărând voturile minorităților rasiale prin plăți sociale sau prin corupție directă.

Teama de a nu-şi pierde statutul majoritar pare mult mai puțin rațională în cazul hinduşilor indieni, care formează aproape 80% din populația țării lor. Dar acest lucru nu a oprit figuri marcante din partidul lui Modi, BJP, să facă campanie împotriva aşa-numitului „jihad amoros" – un pretins complot al musulmanilor de a se căsători cu fete hinduse pentru a scădea puritatea națiunii. Cinci state conduse de BJP au adoptat sau au luat în considerare legi împotriva „jihadului amoros"[28].

Autoritarismul nu este o protecție împotriva acestor temeri şi tensiuni etnice. În China, aproximativ 92% din populație este reprezentată de chinezii han. Dar epoca Xi este caracterizată de o paranoia şi o intoleranță în creştere față de minoritățile rasiale şi etnice. Chen Quanguo, reprezentantul Partidului Comunist

responsabil de represiunea din Xianjiang, elaborase anterior tacticile de asimilare forțată din Tibet.

Disponibilitatea de a „trata dur” grupurile nepopulare – străini, migranți, musulmani – face parte din atracția liderilor de mână forte. Atitudinea lor macho creşte probabilitatea ca aceştia să apeleze la ideile tradiționale ale forței masculine şi să disprețuiască feminismul şi drepturile LGBT. Într-o epocă în care moravurile sociale se schimbă rapid – şi nu doar în Occident –, acest apel la valorile sociale tradiționale este o armă puternică şi poate subestimată din arsenalul noilor autoritarişti. În țări atât de diferite precum SUA, Rusia, Brazilia, Italia şi India, există un grup numeros de bărbați nemulțumiți (şi unele femei tradiționaliste) care par să fie încântați de un lider cu mână de fier de modă veche[29].

Măsura în care genul este o linie de demarcație între liderii autoritari populişti şi rivalii lor liberali a fost evidentă în alegerile prezidențiale din 2016 din SUA. Mulți din tabăra lui Trump s-au temut că acesta avea să sufere o lovitură fatală atunci când a ieşit la iveală o înregistrare în care se lăuda că apucă femeile „de păsărică”. Dar controversa nu i-a împiedicat victoria, bărbații votând masiv pentru Trump în detrimentul lui Hillary Clinton. Teama de o femeie preşedinte s-ar putea

să fi fost un factor mai puternic în alegerile din 2016 decât dezgustul față de un bărbat care apucă femeile „de păsărică”.

Limbajul şi atitudinea macho sunt chiar mai pronunțate în rândul liderilor de mână forte din afara SUA. Odată, Rodrigo Duterte a „glumit” exprimându-şi părerea de rău că nu luase parte la violul în grup asupra unei misionare asasinate. Jair Bolsonaro, în Brazilia, a spus că, dacă ar da vreodată peste nişte bărbați care se sărută pe stradă, i-ar pocni drept în nas. Matteo Salvini, liderul autoritar aspirant al Italiei, a adus şi a agitat nişte păpuşi gonflabile pe o scenă, asemănându-le cu adversarii săi politici de sex feminin. Preşedintele Putin s-a gândit şi el să îşi cultive susținerea în rândul conservatorilor culturali atât din Occident, cât şi din Rusia deplângând în mod regulat nebuniile „corectitudinii politice” din Occident, cu un accent deosebit pe feminism şi pe drepturile homosexualilor. Când l-am întrebat pe Konstantin Malofeev, unul dintre ideologii lui Putin, ce anume considera a fi esența liberalismului occidental, mi-a răspuns: „Nicio graniță între țări şi nicio deosebire între bărbați şi femei”[30].

Naționalismul şi tradiționalismul cultural ale noilor lideri autoritari au drept consecință faptul că, în multe

privințe, sunt nişte lideri nostalgici, retrograzi. Dar, într-o privință esențială, liderii autoritari sunt foarte adaptați vremurilor în care trăiesc: cu puține excepții, aceşti lideri sunt nişte utilizatori foarte pricepuți ai rețelelor de socializare. Ascensiunea unor noi forme de comunicare politică a contribuit la alimentarea orientării către politica de mână forte. Donald Trump a făcut din Twitter principala sa formă de comunicare. În felul acesta, a stabilit o formă directă de comunicare cu alegătorii, care i-a permis să ocolească „presa ştirilor false". O legătură directă între un lider de mână forte şi discipolii săi este esențială pentru instituirea unui cult al personalității, iar Twitter este mediul ideal pentru realizarea acestui lucru. În Brazilia, fanii lui Bolsonaro de pe Twitter erau la fel de înrobiți bărbatului pe care îl numeau „legenda". Partidul BJP din India este la fel de expert în rețelele de socializare, utilizând Facebook şi Twitter pentru a obține susținere pentru Modi şi pentru a-i intimida pe adversarii acestuia.

Facebook şi Twitter au avut un rol-cheie în subminarea rolului tradițional al presei, de arbitru al adevărului şi al ficțiunii în cadrul ştirilor. Campania prezidențială a lui Rodrigo Duterte din 2016 a deschis calea folosirii rețelei de socializare Facebook pentru a

răspândi poveşti inventate care favorizau candidatul propriu. Ulterior, unii directori de la Facebook au numit Filipinele „pacientul zero”. Câteva luni mai târziu, răspândirea de narațiuni pro-Trump pe Facebook a fost la rândul ei esențială pentru ascensiunea propriului lider cu mână de fier al Americii. În vreme ce menirea presei tradiționale este să se întrebe dacă o poveste este sau nu adevărată, Facebook îşi întreabă utilizatorii dacă „le place” sau „nu le place” o postare: se apelează la emoție şi loialitate, nu la rațiune. Cercetările făcute în Marea Britanie în timpul pandemiei de COVID-19 au arătat că persoanele care îşi iau majoritatea ştirilor de pe rețelele de socializare prezintă o probabilitate mult mai mare să creadă în teorii ale conspirației. Aproximativ 45% dintre cei care au crezut că guvernul exagera în mod deliberat numărul deceselor cauzate de COVID-19 îşi luau cea mai mare parte a ştirilor pe Facebook; dintre cei care au respins această teorie a conspirației, doar 19% se bazau pe Facebook pentru ştiri[31].

În zilele de început ale internetului, optimiştii liberali credeau că fluxul liber de informații va favoriza în mod inevitabil democrația, deoarece va fi mai greu pentru regimurile autoritare să cenzureze ştirile. Există un anumit adevăr aici. China nu a blocat degeaba Twitter,

YouTube şi Facebook. În Rusia, Aleksei Navalnîi a folosit YouTube pentru a publica investigații video foarte compromițătoare despre afacerile corupte ale lui Putin şi camarilei sale. Dar optimismul în legătură cu potențialul eliberator al rețelelor de socializare trebuie să fie puternic temperat. Noile rețele de socializare s-au dovedit a fi, în egală măsură, ideale pentru tipul de comunicare politică favorizat de liderii de mână forte – sloganuri sau afirmații puțin credibile care fac apel la emoții şi au şanse să fie rapid partajate de adepți, înainte să poată fi verificate de presă.

Cele mai recente evoluții în utilizarea internetului în China sunt chiar mai sinistre politic. Internetul şi telefoanele mobile fiind acum esențiale pentru viața într-o societate modernă, autoritățile chineze sunt în măsură să monitorizeze activitățile cetățenilor în moduri cu adevărat orwelliene. Fiecare călătorie, fiecare tranzacție sau postare pe rețelele de socializare pot fi monitorizate. Cetățenii suspectați de activități subversive pot fi pedepsiți printr-un sistem de „credite sociale", în cadrul căruia orice activitate, de la promovarea la locul de muncă până la capacitatea de a contracta un credit sau chiar de a cumpăra un bilet de tren, poate fi pusă în pericol în cazul disidenților. Abilitatea tehnologică a

Chinei, mai ales în domeniul inteligenței artificiale, face ca sistemul său de control social online să prezinte interes pentru guvernele autoritare de dincolo de granițele sale – şi să fie potențial disponibil pentru a fi exportat către liderii autoritari aliați din străinătate.

Epoca liderului cu mână de fier a fost şi o perioadă de profunde schimbări geopolitice. În anul 2000, superioritatea americană era necontestată. În perioada aceea, economia Chinei avea doar 12% din mărimea celei americane. În 2011, la trei ani de la criza financiară, avea 50% din mărimea economiei americane. În 2020, chiar înainte ca pandemia de COVID-19 să lovească, economia chineză avea două treimi din mărimea celei americane. Măsurată în puterea de cumpărare, China a devenit, de fapt, cea mai mare economie a lumii în 2014.

Dincolo de domeniul statisticii abstracte, efectele din lumea reală ies la lumină. China este acum cel mai mare producător din lume, cel mai mare exportator, cea mai mare piață pentru vehicule şi telefoane mobile şi cel mai mare producător de gaze cu efect de seră. În prezent are şi o marină militară mai mare decât cea americană. Ascensiunea Chinei şi relativul declin al Statelor Unite sunt o parte a unei poveşti mai ample despre declinul influenței politice şi economice a Occidentului şi despre

transferul bogăției şi puterii spre Asia. Cunoaşterea faptului că superioritatea globală a Americii se erodează cu repeziciune a stat la baza dorinței lui Trump de restaurare a măreției naționale.

Puterilor asiatice în ascensiune, precum China şi India, deplasarea puterii la nivel global le-a inspirat ambiții de renaştere a măreției naționale şi culturale care a fost eclipsată în epoca imperialismului occidental. Naționalismul asiatic este generat de aşteptările tot mai mari; naționalismul occidental este generat de speranțele năruite. Dar rezultatul politic este surprinzător de similar: apelul de a face respectiva țară „din nou măreață".

După criza financiară din 2008, liderii chinezi au devenit mai încrezători în promovarea modelului lor autoritar de dezvoltare prin comparație cu haosul economic pe care democrația occidentală se presupune că l-ar fi creat. Într-adevăr, succesul economic al Chinei a sporit prestigiul modelului său, mai ales în Africa, unde influența chineză a crescut rapid în ultimul deceniu. Palmaresul dezastruos al multor lideri de mână forte africani din perioada de după obținerea independenței, precum Mobutu în Zair sau Mugabe în Zimbabwe, nu fusese o reclamă prea grozavă pentru autoritarism. În

anii 1990, după sfârşitul Războiului Rece, în Africa s-a manifestat un val de democratizare. Dar, mai recent, succesul economic al unor lideri precum Paul Kagame din Rwanda sau Meles Zenawi din Etiopia a dat un nou impuls modelului autoritarist în Africa.

Cei patru ani de mandat ai lui Trump au afectat foarte mult „puterea soft" a Statelor Unite. O întrebare esențială pentru epoca Biden este dacă noul preşedinte va fi capabil să refacă prestigiul modelului democratic liberal american – şi să oprească astfel ascensiunea globală a politicii de mână forte. Voi reveni la această întrebare în epilogul cărții. Dar, pentru a înțelege cum pot evolua lucrurile, trebuie să ne întoarcem la începuturi.

1

Putin – arhetipul (2000)

Vladimir Putin era iritat – sau poate doar plictisit. Liderul rus răspunsese răbdător la întrebările unui mic grup de jurnalişti internaționali în restaurantul unui hotel modest din Davos. Apoi una dintre întrebări a părut să-l enerveze. S-a holbat la cel care o formulase, un american, şi a spus sacadat, printr-un interpret: „Voi răspunde imediat la întrebare. Dar mai întâi dă-mi voie să te întreb despre inelul extraordinar pe care îl ai pe deget". Toate

capetele din încăpere s-au întors. „De ce are o piatră atât de mare?” Câteva persoane din public au început să chicotească şi jurnalistul, al cărui inel era cercetat acum de toți cei din încăpere, părea stânjenit. Putin a adoptat un ton de falsă compasiune şi a continuat: „Cu siguranță nu te deranjează că te întreb, pentru că nu ai purta aşa ceva dacă nu ai încerca în mod deliberat să atragi atenția asupra ta”. Au urmat şi mai multe râsete. De acum, întrebarea inițială fusese uitată. A fost un masterclass de intimidare şi de distragere a atenției.

Era în 2009, iar Putin se afla deja la putere de aproape un deceniu. Dar aceea a fost prima mea întâlnire cu liderul rus în carne şi oase, în timpul vizitei sale la Forumul Economic Mondial. Capacitatea lui Putin de a părea amenințător fără să ridice vocea era uimitoare. Însă la fel erau şi râsetele celor din public. În ciuda violenței regimului său – cum se văzuse deja atât în Cecenia, cât şi în Georgia –, formatorii de opinie occidentali încă erau înclinați să-l trateze pe Putin ca pe un personaj negativ de pantomimă.

Mi-am adus aminte de incidentul de la Davos după mai bine de un deceniu – exact înainte ca Rusia să invadeze Ucraina în 2022. Într-o întâlnire televizată de la Kremlin cu consilierii lui cei mai apropiați, Putin se amuza

jucându-se cu Serghei Narîşkin, şeful serviciului său de informații externe – făcându-l pe temutul spion să arate ca un netot bâlbâit deoarece nu izbutea să repete corect pretextul pentru invadarea Ucrainei. Plăcerea pe care o gusta Putin umilind pe cineva în public era din nou afişată. Dar, de data asta, nu râdea nimeni. Liderul rus era pe cale să arunce Europa în cel mai mare război pe care l-a cunoscut aceasta din 1945 încoace. În câteva săptămâni după ce trupele ruseşti au trecut granița, peste 10 milioane de ucraineni şi-au părăsit casele, mii de soldați şi civili au fost ucişi, iar oraşul Mariupol de pe țărmul Mării Azov a fost distrus, victimele fiind aruncate în gropi comune.

Deşi serviciile de informații occidentale avertizaseră de luni întregi că Rusia era pregătită să atace, mulți observatori experimentați ai lui Putin, atât din Rusia, cât şi din Vest, refuzaseră să creadă. După mai bine de 20 de ani de când se afla la conducere, simțeau că îl înțeleg pe Putin. Era necruțător şi violent, fără doar şi poate, dar se credea totodată că era rațional, calculat şi hotărât să integreze Rusia în economia mondială. Puțini îl credeau în stare să rişte atât de nesăbuit.

Totuşi, privind în urmă, e limpede că lumea din afară l-a înțeles mereu greşit. Din momentul în care a luat

puterea, politicienii occidentali au văzut prea adesea ce au vrut ei să vadă şi au minimalizat laturile cele mai întunecate ale putinismului.

De fapt, când Putin a ajuns liderul Rusiei, nu era evident că va rezista mult timp în funcție – cu atât mai puțin că va crea un nou model de conducere autoritară. Pe măsură ce haotica perioadă Elțîn din anii 1990 se apropia de final, ascensiunea lui Putin spre cea mai înaltă poziție era uşurată de foştii săi colegi din KGB. Aceasta era acceptată totodată de cei mai bogați şi mai puternici oameni din Rusia, oligarhii, care l-au considerat un personaj neamenințător: un administrator capabil şi un om de încredere ce nu avea să pună în pericol interesele consacrate.

Văzut din Occident, Putin părea o figură relativ liniştitoare. În primul său discurs televizat de la Kremlin, ținut în 1999, în ajunul Anului Nou, la doar câteva ore după preluarea conducerii de la Elțîn, Putin a promis să „protejeze libertatea de exprimare, libertatea conştiinței, libertatea presei, drepturile de proprietate, aceste elemente fundamentale ale unei societăți civilizate”[1]. În martie 2000 a câştigat primele alegeri prezidențiale, iar ulterior a afirmat cu mândrie: „Am demonstrat că Rusia devine un stat democratic modern”[2].

Observatorii experimentați ai alegerilor din Rusia au argumentat că întregul proces a fost regizat cu atenție. Putin însuşi abia dacă se obosise se facă campanie. Totuşi, era semnificativ faptul că simțise nevoia să afirme că Rusia devenea o democrație liberală modernă. După 20 de ani, tot la Kremlin, Putin avea să urmeze o linie foarte diferită, declarând cu încântare că „ideea liberală s-a perimat". Rusia, a afirmat el de această dată, nu avea nimic de învățat de la Occident. Liberalii „nu pot dicta nimic nimănui, aşa cum au încercat să facă în ultimele decenii"[3].

Totuşi, deşi poate că inițial lui Putin i s-a părut convenabil să folosească retorica democrației liberale, primele sale acțiuni ca preşedinte au dat la iveală rapid un stil dur, de sorginte autoritară. În primul an de mandat, a acționat imediat pentru a controla sursele independente de putere, pentru a afirma autoritatea centrală a statului şi pentru a folosi războiul ca să-şi consolideze poziția personală – toate, măsuri care aveau să devină semne distinctive ale putinismului. Escaladarea războiului din Cecenia l-a făcut pe Putin să pară un erou naționalist, ce apăra interesele ruseşti şi proteja cetățeanul obişnuit de terorism. Prin una dintre primele măsuri care i-au alarmat pe liberali, noul preşedinte a reinstituit vechiul imn

național sovietic. De asemenea, a luptat împotriva unora dintre cei mai bogați oameni din Rusia. În mod semnificativ, oligarhii pe care i-a atacat la început erau cei care controlau organizații independente de presă, Vladimir Gusinski şi Boris Berezovski. Într-un an de la venirea la putere a lui Putin, ambii fugiseră din țară. Berezovski, care îl susținuse pe Putin pentru preşedinție, a murit în circumstanțe suspecte în Marea Britanie în 2013[4].

Promisiunea inițială a lui Putin de a proteja libertatea presei s-a dovedit a fi o vorbă goală. Cele câteva rețele de televiziune independente ale Rusiei au fost prompt aduse sub controlul guvernului. Avansând rapid spre consolidarea controlului asupra presei, Putin a stabilit un şablon pentru alți lideri de mână forte din întreaga lume.

Viteza cu care Putin şi-a consolidat puterea a corespuns rapidității ascensiunii sale în cadrul sistemului rusesc. Cu doar zece ani înainte să devină şef al statului, Putin fusese o figură modestă în serviciile de informații – lucrând ca ofițer pentru KGB în Dresda, în Germania de Est. Nu era o poziție strălucită sau de frunte. Principalul avanpost al KGB în Germania de Est se afla în Berlin; Dresda era un oraş provincial. Catherine Belton, biografa lui Putin, sugerează că este posibil ca acesta să fi avut un rol mai secret şi mai infam decât o sugerează poziția lui

relativ minoră şi a prezentat dovezi că a avut legături cu grupuri teroriste care operau în Germania de Vest. Chiar şi aşa, Putin nu şi-a impresionat colegii ca un personaj deosebit de puternic. „Niciodată nu a ieşit în față. Nu a fost niciodată în prima linie. Era întotdeauna foarte amabil", aşa şi l-a amintit un membru al Stasi, serviciul secret est-german[5].

Din Dresda, Putin a avut o imagine detaliată a prăbuşirii imperiului sovietic după căderea Zidului Berlinului în 1989. Într-un fragment bine-cunoscut din memoriile sale, şi-a amintit sentimentul de disperare pe care l-a trăit atunci când lumea comunistă s-a prăbuşit în jurul lui. Aşteptase instrucțiuni de la Moscova – „Dar Moscova tăcea". Pentru un patriot sovietic precum Putin, urmau lucruri şi mai rele. În ajunul Crăciunului din 1991, Uniunea Sovietică însăşi s-a dizolvat, iar steagul cu secera şi ciocanul de deasupra Kremlinului a fost coborât pentru ultima dată pentru a fi înlocuit de drapelul Rusiei.

Spre deosebire de mulți alți foşti şi actuali membri ai serviciilor de informații ruseşti, Putin nu se născuse în sânul clasei conducătoare a Uniunii Sovietice. A crescut într-un mic apartament dintr-un bloc prăpădit, cu dependințe comune, în cel mai măreț oraş al Rusiei, Leningrad – care acum a revenit la numele lui originar,

Sankt-Petersburg. Familia lui Putin a fost profund marcată de istoria tragică a oraşului – în special de asediul nazist care a durat 900 de zile şi în care sute de mii de locuitori au murit fie de foame, fie în bombardamentele asupra oraşului. Tatăl lui, numit tot Vladimir, a făcut parte ca militar dintr-un batalion de comando, legat de poliția secretă, care a luptat în spatele liniilor germane. Fratele mai mare al lui Putin, Viktor, a murit la vârsta de cinci ani în timpul asediului[6].

Vladimir s-a născut în 1952 şi a crescut într-un mediu marcat de privațiunile şi sacrificiile „Marelui Război pentru Apărarea Patriei". De la o vârstă fragedă a afişat un puternic devotament față de sistemul sovietic. Ca adolescent, a vizitat filiala locală a KGB pentru a cere sfaturi în privința disciplinei pe care să o studieze la universitate. Răspunsul pe care l-a primit, ca o ironie, a fost dreptul. Putin a absolvit această disciplină la Universitatea de Stat din Leningrad în 1975 şi s-a alăturat imediat KGB.

Ambiția şi autodisciplina de care a dat dovadă în tinerețe, precum şi capacitatea de a părea neamenințător l-au ajutat pe Putin în haosul anilor 1990. A fost rechemat din Dresda la Leningrad în 1990, exact atunci când sistemul sovietic se prăbuşea. Contactul lui cel mai

important era Anatoli Sobceak, unul dintre foştii lui profesori de drept, care a devenit primul primar ales democratic al Sankt-Petersburgului în 1991. Putin l-a urmat pe Sobceak în administraţie, devenind viceprimar şi ieşind oficial din KGB în august 1991, cu doar câteva luni înainte de prăbuşirea URSS. În calitate de adjunct al lui Sobceak, Putin şi-a construit o reputaţie de funcţionar capabil. Dar se pare că a avut şi relaţii cu crima organizată care desfăşura operaţiuni ilegale în port[7]. Când Sobceak şi-a pierdut funcţia în 1996, Putin s-a mutat la Moscova pentru a lucra la Kremlin.

Prima lui slujbă nu a părut deosebit de importantă: a lucrat în departamentul care administra proprietăţile prezidenţiale. Totuşi, în realitate, portofoliul proprietăţilor Kremlinului era o sursă imensă de influenţă politică. În anul următor, a devenit adjunctul şefului administraţiei prezidenţiale, iar în curând ascensiunea sa spre vârful puterii s-a accelerat. După cum au arătat Fiona Hill şi Clifford Gaddy: „În mai puţin de doi ani şi jumătate..., Putin a fost promovat în poziţii tot mai înalte, de la adjunct al şefului administraţiei prezidenţiale la director al FSB, prim-ministru şi apoi preşedinte interimar”[8]. Preşedintele Elţîn s-a dat la o parte pentru a-i permite lui Putin să preia puterea la începutul noului mileniu.

În mod inevitabil, viteza remarcabilă a ascensiunii lui Putin a generat speculații şi teorii ale conspirației. Ascensiunea lui Putin a fost în mod clar facilitată de foştii săi colegi din KGB, acum redenumit FSB, care îi împărtăşeau hotărârea de a reafirma puterea statului şi furia pe care i-o stârnea averea extraordinară acumulată de câțiva oligarhi în anii 1990, când activele statului erau vândute pe nimic. Dar Putin a avut grijă totodată să-i asigure pe unii dintre cei care deveniseră bogați – în special familia Elțîn – că le va proteja interesele. Spre deosebire de Elțîn, bețiv notoriu, Putin era antialcoolic şi avea o imagine de administrator capabil să restaureze ordinea într-o situație haotică. După cum şi-a amintit mai târziu Valentin Iumaşev, ginerele şi şeful administrației prezidențiale a lui Elțîn, „lucra întotdeauna strălucit. Îşi formula precis opiniile”[9]. În această etapă, Putin era atent să-şi ascundă orice ambiție de a deveni succesorul autocraților care conduseseră odinioară Rusia, precum Petru cel Mare sau Stalin. Din contră, Putin insista frecvent: „Sunt doar un administrator” şi „Am fost angajat”[10].

Totuşi, după ce Putin s-a instalat în funcție, creatorii de imagine s-au pus pe treabă pentru a fabrica un profil de lider cu mână de fier pentru preşedintele rus. Gleb

Pavlovski, unul dintre primii consilieri de relații publice care i-au ameliorat imaginea lui Putin, a spus ulterior despre preşedintele rus că „învață repede” şi că este un „actor talentat”. Imagini-cheie au fost plasate în presa rusă şi în toată lumea: Putin călare, Putin practicând judo, Putin făcând skanderbeg sau plimbându-se la bustul gol pe malul unui râu din Siberia. Aceste imagini au atras persiflările intelectualilor şi cinicilor. Dar creatorii de imagine de la Kremlin s-au inspirat în mod deliberat din manualul Hollywoodului. După cum s-a exprimat ulterior Pavlovski, obiectivul era să se asigure că „Putin corespunde în mod ideal imaginii hollywoodiene de erou-salvator”[11].

Când a ajuns la putere, mulți ruşi erau pregătiți pentru un lider de mână forte. Colapsul sistemului sovietic permisese apariția democrației şi a libertății de exprimare. Dar, pe măsură ce sistemul economic sovietic s-a atrofiat şi apoi s-a prăbuşit, mulți ruşi s-au confruntat cu o scădere drastică a nivelului de trai şi a securității personale. Până în 1999, speranța de viață pentru bărbații ruşi scăzuse cu patru ani, la 58. Un raport ONU punea acest lucru pe seama unei „accentuări a comportamentului autodistructiv”, pe care o lega de „rate în creştere ale sărăciei, şomajului şi insecurității

financiare”[12]. În aceste condiții, un lider puternic care promitea să readucă vremurile bune avea o putere de atracție reală.

În general, este de folos dacă imaginea unui lider are cel puțin o anumită legătură cu proiectul politic de bază. Concentrarea consilierilor de relații publice pe pretinsa virilitate a lui Putin se potrivea cu preocuparea personală a lui Putin pentru restaurarea puterii naționale.

Una dintre remarcile sale cele mai faimoase este modul în care, în 2004, a descris prăbuşirea Uniunii Sovietice drept „cea mai mare catastrofă geopolitică a secolului XX”. Privind retrospectiv, acest comentariu ar fi trebuit să servească drept avertisment că Putin aspira să reunească într-o bună zi toate sau o parte dintre cele cincisprezece state independente ex-sovietice într-o singură entitate politică, condusă din nou direct de la Moscova. Dar, până la invadarea Ucrainei în 2022, chiar şi mulți dintre cei mai fermi susținători ai lui Putin respingeau categoric această idee. După cum mi-a spus, cu regret, în 2014 Veaceslav Nikonov, un parlamentar pro-Putin şi nepotul lui Veaceslav Molotov, fostul ministru de Externe sovietic: „Uniunea Sovietică a fost ca o oglindă. Odată ce s-a spart, nu mai poate fi refăcută”[13].

Deşi amploarea ambițiilor teritoriale ale lui Putin a rămas în mod deliberat ambiguă, în privința hotărârii sale de a readuce Rusia între primele puteri ale lumii nu încape nicio îndoială. Feodor Lukianov, un universitar apropiat de Putin, mi-a spus în 2019 că, atunci când Putin a venit la putere, a crezut că exista riscul real ca, pentru prima dată după secole întregi, Rusia să îşi piardă permanent statutul de mare putere la nivel mondial[14]. În vreme ce establishmentul britanic post-1945 se împăcase mai mult sau mai puțin cu ideea că treaba lui era „gestionarea declinului" după sfârşitul imperiului, Putin era hotărât să refacă statutul de mare putere al Rusiei.

Această hotărâre şi resentimentul său față de ceea ce considera a fi jigniri şi trădări din partea Americii l-au plasat pe Putin pe un curs de coliziune cu Occidentul. Un moment hotărâtor l-a constituit un discurs ținut de liderul rus la Conferința de Securitate de la München din 2007. Conferința de Securitate de la München este principala reuniune a elitei militare şi de politică externă a Occidentului. În rândul asistenței se găseau cancelarul german, Angela Merkel, secretarul Apărării al SUA, Robert Gates, şi senatorul John McCain, care în anul următor avea să devină candidatul republican la preşedinția SUA.

Discursul ținut de Putin a fost o provocare directă adresată Occidentului şi expresia unei furii reci. Acesta a acuzat Statele Unite de o „hiperutilizare aproape nelimitată a forței – a forței militare – în relațiile internaționale” şi de „cufundarea lumii într-un abis de conflicte”. Putin din anul 2000, care îşi exprimase mândria față de transformarea Rusiei într-o democrație modernă, cedase locul unui om care denunța discursul occidental despre libertate şi democrație drept un paravan ipocrit pentru politica forței. După cum s-au exprimat politologii Ivan Krastev şi Stephen Holmes: „La München, Rusia a încetat să pretindă că acceptă narațiunea festivă potrivit căreia sfârşitul Războiului Rece a reprezentat o victorie comună a poporului rus şi a democrațiilor occidentale în fața comunismului”[15].

Discursul lui Putin de la München nu a fost doar o reflecție furioasă asupra trecutului. Indica şi calea de urmat. Preşedintele rus a avertizat Occidentul că intenționa să riposteze împotriva ordinii mondiale dominate de SUA. O bună parte din ceea ce urma să vină era implicită în discursul său: intervenția militară a Rusiei în Georgia din 2008, anexarea Crimeii din 2014, dislocarea de trupe în Siria din 2015. Şi, în fine, invadarea Ucrainei în 2022.

Expunerea făcută de Putin înainte de atacul asupra Ucrainei era o dezvoltare a temelor şi argumentelor pe care le prezentase începând de la discursul său de la München din 2007. Narațiunea predilectă a Moscovei, repetată cu tot mai multă vehemență, spunea că Occidentul fusese hotărât de la bun început să distrugă puterea Rusiei – şi că liderii occidentali îşi minţiseră în mod repetat omologii ruşi, citând cu ipocrizie reguli şi legi pe care ei înşişi le încălcau după aceea.

Criticii lui Putin din Rusia şi din afara Rusiei au răspuns că toate acestea sunt nişte prostii menite să-i servească interesele. Putinismul nu a vizat niciodată protejarea Rusiei de Occidentul acaparator. În schimb, este un sistem clientelar prin care Putin şi elita rusă s-au îmbogățit. Putin îi protejează pe acei oligarhi care nu intră în politică şi, la rândul lor, oligarhii îl protejează pe Putin şi îi finanțează cercul.

În această viziune, naționalismul proclamat de liderul rus este doar un mijloc cinic de a distrage atenția de la corupția şi criminalitatea de la vârf. După cum mi-a zis un liberal rus: „În Rusia, politica este un concurs între frigider şi televizor. Oamenii se uită în frigider şi văd că nu e nimic de mâncare acolo. Dar apoi deschid televizorul şi îl

văd pe Putin luptându-se pentru Rusia – şi se simt mândri”.

Aşadar, care dintre aceste două poveşti este adevărată? Putin este un naționalist furios sau un manipulator cinic? Deşi cele două narațiuni par să fie contradictorii, ambele conțin elemente de adevăr.

Incriminarea naționalistă a Occidentului, susținută de cei din jurul lui Putin, îşi are originile în anii 1990. La Moscova se argumentează în mod repetat că extinderea NATO prin integrarea țărilor din fostul imperiu sovietic (inclusiv Polonia şi țările baltice) a reprezentat o încălcare directă a promisiunii făcute Rusiei după sfârşitul Războiului Rece. Intervenția NATO în războiul din Kosovo din 1998-1999 este adăugată listei de nemulțumiri, dovedind, în opinia Kremlinului, atât că NATO este un agresor, cât şi că discursul occidental despre respectarea suveranității şi a granițelor statale nu este altceva decât ipocrizie. Ruşii nu se simt mai liniştiți de răspunsul Occidentului potrivit căruia NATO acționa în replică la purificarea etnică şi abuzurile în domeniul drepturilor omului comise de Serbia. Într-adevăr, după cum mi-a spus un politician liberal rus într-un moment de sinceritate: „Ştim că am comis încălcări ale drepturilor omului în Cecenia. Dacă NATO poate bombarda Belgradul

pentru asta, de ce n-ar putea acelaşi NATO să bombardeze şi Moscova?”[16].

Kosovo este doar un element din polemica rusă bine pusă la punct împotriva ipocriziei occidentale – care include şi războiul din Irak declanşat de SUA şi aliaţii lor în 2003, după atentatele din 11 septembrie 2001. Pentru Putin, vărsarea de sânge masivă din Irak după căderea lui Saddam Hussein este o dovadă că autoproclamata goană după „democraţie şi libertate” a Occidentului nu aduce altceva decât instabilitate şi suferinţă. Dacă menţionezi la Moscova comportamentul brutal al forţelor ruse din Cecenia sau Siria, ţi se va arunca întotdeauna în faţă războiul din Irak.

În mod crucial, pentru Putin, promovarea democraţiei de către Occident reprezenta o ameninţare directă la adresa propriei supravieţuiri politice şi personale. În 2004 şi 2005, în multe dintre statele fostei Uniuni Sovietice – inclusiv în Ucraina, Georgia şi Kîrgîzstan – au izbucnit „revoluţii colorate” prodemocratice. Dacă demonstranţii din Piaţa Independenţei de la Kiev puteau doborî o guvernare autocratică în Ucraina, ce avea să împiedice ca acelaşi lucru să se întâmple în Piaţa Roşie? În Rusia, mulţi credeau că ideea că aceste mişcări erau revolte spontane era o „poveste de adormit copiii”. Ca fost agent din

serviciul de informații a cărui întreagă carieră profesională implicase conducerea de „operațiuni clandestine”, Putin a fost deosebit de înclinat să considere că CIA trăgea sforile în spatele revoluțiilor colorate. Obiectivul, credea Kremlinul, era să se instaleze regimuri marionetă prooccidentale. Rusia însăşi putea fi următoarea pe listă.

Şocul războiului din Irak şi revoluțiile colorate au reprezentat experiențele recente care au stat la baza discursului lui Putin de la München din 2007. Şi, după cum vedea Kremlinul lucrurile, tiparul acesta al fărădelegilor Occidentului a continuat. Putin a argumentat că, în 2011, puterile occidentale au intervenit pentru a-l răsturna pe Muammar Gaddafi, dictatorul libian, după ce le promiseseră în mod ipocrit ruşilor că nu vor face aşa ceva. Intervenția în Libia este un punct deosebit de dureros pentru Putin întrucât a avut loc între 2008 şi 2012, când el ocupa poziția mai puțin importantă de prim-ministru, după ce, la finalul primelor sale două mandate prezidențiale, s-a dat la o parte în favoarea acolitului său, Dmitri Medvedev. După cum văd lucrurile susținătorii lui Putin, un Medvedev naiv a fost păcălit de Occident să susțină o rezoluție ONU ce permitea o intervenție limitată, iar apoi, în mod predictibil, puterile occidentale şi-au depăşit mandatul pentru a-l înlătura de la putere şi a-l

asasina pe Gaddafi. Pe ruşi nu-i interesează răspunsul occidental că intervenția din Libia a avut într-adevăr la bază drepturile omului, dar că evenimentele au luat o altă turnură pe măsură ce revoluția libiană a căpătat amploare.

Însă pretinsa naivitate a lui Medvedev s-a dovedit totodată utilă pentru Putin: a înrădăcinat ideea că este indispensabil ca lider al Rusiei. Orice înlocuitor, chiar şi unul ales de Putin însuşi, ar lăsa țara vulnerabilă în fața Occidentului intrigant şi nemilos. În 2011, Putin şi-a anunțat intenția de a reveni la Kremlin ca preşedinte, după ce termenul prezidențial potențial fusese recent extins la două mandate consecutive de şase ani. Acest anunț a provocat demonstrații publice rar întâlnite la Moscova şi în alte oraşe, ceea ce, din nou, a sporit temerile lui Putin cu privire la planurile Occidentului de a-i submina puterea. Am fost la Moscova în ianuarie 2012 şi am văzut marşurile şi pancartele, dintre care unele conțineau referiri tăioase la soarta lui Gaddafi. Era uşor să înțelegi de ce Putin era alarmat. Faptul că Hillary Clinton, pe atunci secretar de stat al SUA, şi-a exprimat susținerea publică pentru demonstranți i-a displăcut profund lui Putin şi este posibil să fi justificat, în mintea lui, eforturile

Rusiei de a submina campania prezidențială a lui Clinton din 2016.

Putin şi-a asigurat realegerea, dar impresia lui că Occidentul rămânea o amenințare pentru Rusia a fost alimentată şi mai mult de evenimentele din Ucraina din 2014. Perspectiva ca Ucraina să semneze în scurt timp un acord de asociere cu Uniunea Europeană a fost considerată o amenințare serioasă la Kremlin, întrucât avea să atragă cel mai important vecin al Rusiei – cândva parte integrantă din URSS – în sfera de influență a Occidentului. Sub presiunea Moscovei, guvernul ucrainean al preşedintelui Viktor Ianukovici a adoptat o poziție contrară celei de până atunci. Dar acest lucru a provocat o altă revoltă populară la Kiev, forțându-l pe Ianukovici să fugă. Pierderea unui aliat ascultător la Kiev a fost un eşec geopolitic major pentru Kremlin. Răspunsul lui Putin a fost creşterea dramatică a mizei şi intrarea pe terenul utilizării forței militare.

În martie 2014, Rusia a invadat şi a anexat Crimeea, o regiune care era parte a Ucrainei, dar care aparținuse Rusiei până în 1954 şi era populată în mare parte de vorbitori de rusă. În baza unui acord cu ucrainenii, Crimeea era şi baza flotei Rusiei de la Marea Neagră. În Occident, anexarea Crimeii şi intervenția militară rusă în

estul Ucrainei au fost considerate nişte încălcări flagrante ale dreptului internațional. Însă, în Rusia, anexarea Crimeii a fost în general salutată ca un triumf – era îndelung aşteptata ripostă a poporului rus. Ratele de aprobare a lui Putin în sondajele de opinie independente au sărit la peste 80%. În perioada de glorie imediat următoare, Putin s-a apropiat de atingerea obiectivului final al conducătorului de mână forte – identificarea completă a națiunii cu liderul. Veaceslav Volodin, preşedintele Parlamentului rus, jubila: „Dacă există Putin, există Rusia. Dacă nu există Putin, nu există nici Rusia”[17].

Putin însuşi s-a lăudat că Crimeea fusese cucerită fără niciun foc de armă. Uşurința cu care a fost câştigată campania din Crimeea în 2014 s-ar putea să-l fi atras pe calea unui periculos calcul greşit în 2022. Planurile Rusiei pentru o invadare totală a Ucrainei se bazau pe ideea că, din nou, forțele armate ucrainene nu vor opune nicio rezistență reală.

Probabil că şi slăbiciunea răspunsului dat de Occident la anexarea Crimeii a jucat un rol în calculele greşite ale lui Putin. Principalul răspuns a constat în sancțiuni economice, care nu au provocat mari pagube economiei ruse. Acestea au fost înăsprite într-o oarecare măsură după ce milițiile susținute de Rusia au doborât un avion

de linie malaysian (MH17) deasupra Ucrainei în iulie 2014, omorându-i pe toți cei 298 de oameni aflați la bord. Au fost impuse şi alte sancțiuni, inclusiv expulzarea diplomaților, după ce agenți ruşi au încercat să-l asasineze pe fostul agent FSB Serghei Skripal pe teritoriul britanic, la Salisbury, în 2018. Dar, în acelaşi an, Rusia a găzduit Campionatul Mondial de Fotbal. La finala de la Moscova, Putin a găzduit în boxa VIP-urilor doi lideri din UE – Emmanuel Macron din Franța şi Kolinda Grabar-Kitarović din Croația. Asasinatele şi anexările erau evident insuficiente pentru a face din liderul rus un proscris internațional.

Probabil că graba cu care liderii vestici au trecut peste anexarea Crimeii i-a confirmat lui Putin ideea că, deşi Occidentul era ostil Rusiei şi lui personal, era totodată slab şi fățarnic.

Iar în timp ce Putin şi susținătorii lui lansează acuzații de ipocrizie la adresa Occidentului, aceeaşi învinuire îi este adusă de multă vreme liderului rus de către criticii săi dinăuntrul şi din afara Rusiei. Adevărata poveste a lui Putin, argumentează ei, nu este despre un conducător rus curajos care repară nişte nedreptăți istorice şi înfruntă ipocrizia Occidentului, ci despre un cvasidictator nemilos care încalcă dreptul internațional şi foloseşte violența în

mod repetat pentru a-şi proteja propria poziție de lider şi pozițiile acoliților săi.

Argumentul că narațiunea lui Putin este o mare minciună este frecvent întărit prin indicarea tuturor minciunilor mai mici care sunt folosite pentru a o susține. În ciuda dovezilor convingătoare prezentate de o anchetă olandeză detaliată, guvernul rus continuă să nege că a avut vreun rol în doborârea cursei MH17. Este negată şi implicarea în tentativa de asasinare a lui Skripal sau în asasinarea unui alt fost agent rus, Aleksandr Litvinenko, în Marea Britanie în 2006. Prezența milițiilor ruse şi a agitatorilor ruşi (aşa-numiții „omuleți verzi") în Crimeea a fost inițial respinsă drept propagandă occidentală, doar pentru ca Putin să admită ulterior rolul Rusiei, odată ce anexarea a devenit un *fait accompli*. Între timp, alegerile din țară sunt în mod curent măsluite. Adversarii politici cu priză reală la public sfârşesc uneori prin a fi asasinați – inclusiv Boris Nemțov, care a fost împuşcat pe un pod de lângă Kremlin în 2015.

Altora li se fac înscenări şi sunt întemnițați. Mihail Hodorkovski, cel mai bogat dintre oligarhii din anii 1990, care contribuise la finanțarea presei independente şi a cauzelor opoziției, a fost arestat la bordul avionului său privat în Siberia, în octombrie 2003, şi ulterior judecat şi

închis pentru zece ani. Aleksei Navalnîi, care, în ultimii ani, a fost cel mai proeminent şi mai curajos adversar politic al lui Putin, a fost arestat şi închis de treisprezece ori în baza a diverse acuzații fabricate[18]. Apoi, în vara anului 2020, a făcut obiectul unei tentative de asasinat şi a intrat în comă după ce a fost otrăvit la bordul unei curse aeriene, în Siberia. După ce s-a recuperat într-un spital din Germania, Navalnîi s-a întors cu avionul în Rusia – unde a fost imediat arestat pe aeroport, judecat şi închis din nou.

Navalnîi a fost cel care a propus un nume distrugător de eficient pentru Partidul Rusia Unită al lui Putin, etichetându-l drept „partidul escrocilor şi al hoților". Printr-o campanie online şi prin videoclipuri pe YouTube, a făcut o serie de dezvăluiri foarte urmărite despre corupția de la vârful Rusiei lui Putin. Se pare că tocmai de aceste acuzații de lăcomie şi corupție se teme Putin cel mai mult. Publicarea aşa-numitelor Documente Panama – un adevărat tezaur de documente scurse din acest centru financiar offshore în 2016 – a părut să îi lege pe Putin şi pe unii dintre cei mai apropiați asociați ai săi de 2 miliarde de dolari care fuseseră strecurați peste hotare[19]. Filmul care prezintă palatul lui Putin de la Marea Neagră şi pe care Navalnîi l-a publicat atunci când s-a întors în Rusia

pentru a se confrunta cu arestarea, în 2021, a devenit viral pe rețelele de socializare, ajungând la milioane de vizualizări în câteva zile. Presa de obicei abilă a Kremlinului a rămas tăcută o vreme. În cele din urmă, Arkadi Rotenberg, un oligarh miliardar şi prieten din copilărie cu Putin, a ieşit în față şi a pretins că palatul îi aparține[20].

Putin, se afirmă uneori, este „cel mai bogat om din lume”[21]. Oricare ar fi adevărul (sau chiar sensul) unei astfel de afirmații, nu există nicio îndoială că mulți dintre asociații şi colaboratorii apropiați ai liderului rus au devenit extrem de bogați. Nu este vorba doar de miliardari precum Roman Abramovici, proprietarul clubului de fotbal Chelsea[5], sau Oleg Deripaska, magnatul aluminiului: purtătorul de cuvânt al lui Putin, Dmitri Peskov, a fost fotografiat la nunta sa din 2015 purtând un ceas de 620.000 de dolari.

Dacă Putin este atât un naționalist autentic, cât şi liderul unui regim corupt, legătura dintre cele două este cinismul profund şi coroziv (pe care adepții lui îl numesc „realism”) ce caracterizează abordarea liderului rus față de politică şi viață. Tabăra lui Putin crede cu adevărat că guvernele occidentale vor să domine şi să umilească Rusia

[5] Clubul a fost vândut, în mai 2022, unui consorțiu de investitori (n.ed.).

şi că discursul lor despre democraţie şi drepturile omului este doar ipocrizie şi minciună. Pentru cercul lui Putin, acest lucru îndreptăţeşte o Rusie mai slabă să mintă şi să înşele în replică. În acest sens, linia oficială rusă în privinţa afacerilor internaţionale este, în acelaşi timp, complet cinică şi foarte sinceră. Guvernul se ocupă cu propagarea de minciuni despre propriul comportament şi despre lumea mai largă, dar crede sincer că aceste minciuni sunt justificate ca parte a unei campanii mai ample împotriva ticăloşiei şi agresiunii occidentale.

Acelaşi amestec de cinism şi sinceritate se aplică şi în cazul conduitei personale a oficialilor. O opinie despre Putin şi cercul lui intim spune că motivele lor sunt pur venale. După cum mi-a spus un prieten rus: „Singurul lucru care îi deranjează cu adevărat este dacă te interpui între ei şi maşina de făcut bani". Totuşi, deşi corupţia e profundă în Rusia, asta nu înseamnă că Putin şi consilierii lui nu sunt şi nişte naţionalişti autentici, care cred că întăresc Rusia acasă şi în străinătate. Ei argumentează că, preluând controlul asupra activelor Rusiei, au împiedicat ajungerea lor în mâini străine. Iar dacă au cules personal roadele acestei acţiuni – ei bine, aşa merg lucrurile în lume.

Cu toate problemele cauzate de corupție, sancțiuni şi oscilarea prețului petrolului, este adevărat că Rusia dinainte de războiul din Ucraina era mai prosperă şi mai stabilă decât era în anii 1990. Campionatul Mondial de Fotbal din 2018 i-a oferit lui Putin şansa de a-şi etala țara. Vizitând Rusia pentru prima dată în calitate de turist, nu de jurnalist, am fost sincer surprins de prosperitatea şi eficiența unor oraşe centrale ca Moscova şi Sankt-Petersburg – şi chiar a unor avanposturi provinciale precum oraşul Kazan. Desigur, s-au făcut eforturi uriaşe pentru a prezenta Rusia într-o lumină cât mai favorabilă. Dar nu era pur şi simplu o situație în care nişte străini erau păcăliți de un sat potemkinian. Trenul de mare viteză dintre Moscova şi Sankt-Petersburg, hotelurile ieftine, curate şi bine administrate şi cafenelele pline de viață din Moscova erau toate la locul lor când am vizitat țara un an mai târziu. Şi unele părți din statul rus funcționau bine. Autoritatea fiscală şi-a atras laude internaționale pentru colectarea în timp real de date legate de tranzacții[22]. Banca centrală este general admirată pentru modul de gestionare a sancțiunilor şi pentru administrarea rublei.

Campionatul Mondial de Fotbal l-a adus pe Putin în centrul atenției. La meciul de deschidere – Rusia contra Arabiei Saudite – a stat lângă liderul saudit, Mohammed

bin Salman. Era o pereche care stârnea interesul, pentru că MBS reprezenta o nouă generație de lideri de mână forte care îl considera în mod clar pe Putin un model şi o sursă de inspirație. Un consilier britanic al prințului saudit a observat admirația vecină cu venerația a lui MBS pentru Putin. „Era fascinat de el. Părea să îl admire. Îi plăcea ce a făcut”[23].

Liderul saudit nu era singurul fascinat de Putin. Pentru o generație în afirmare de lideri autoritari şi de conservatori culturali din afara Rusiei, Putin devenise un fel de erou şi de model. Din perspectiva admiratorilor săi, liderul rus moştenise o țară umilită de dezagregarea Uniunii Sovietice. Prin forță şi viclenie, îi restaurase statutul şi puterea globală, ba chiar recâştigase o parte din teritoriul pierdut atunci când URSS se destrămase. Şi îi delectase pe naționaliştii şi populiştii din întreaga lume înfruntându-i cu succes pe nişte liberali americani convinşi că numai ei au dreptate, precum Hillary Clinton şi Barack Obama. Dmitri Peskov, purtătorul de cuvânt al lui Putin, nu făcea pur şi simplu propagandă atunci când spunea în 2018: „În lume există o cerere pentru lideri deosebiți, suverani, hotărâți... Rusia lui Putin a fost punctul de plecare”[24].

Clubul fanilor lui Putin a avut numeroşi membri în Occident de-a lungul anilor. Rudy Giuliani, avocatul şi consilierul apropiat al lui Trump, şi-a exprimat admirația față de anexarea Crimeii de către Putin în 2014, remarcând: „la o decizie şi o pune în aplicare, rapid. Asta înseamnă să fii lider”[25]. Nigel Farage, fostul lider al UKIP şi al Partidului Brexit şi prieten al lui Donald Trump, l-a numit odată pe Putin liderul mondial pe care îl admiră cel mai mult, adăugând: „Felul în care a gestionat toată tărăşenia cu Siria. Strălucit”[26]. Matteo Salvini, liderul partidului populist italian de dreapta Liga Nordului şi fost viceprim-ministru al Italiei, şi-a arătat admirația față de liderul rus lăsându-se fotografiat într-un tricou cu imaginea lui Putin în Piața Roşie[27]. Rodrigo Duterte, preşedintele retras recent al Filipinelor, a spus: „Eroul meu favorit este Putin”. Cu doar câteva zile înainte ca Rusia să declanşeze invazia din 2022, Donald Trump a numit amenințările lui Putin la adresa Ucrainei o acțiune de „geniu”.

Modul în care Putin a devenit un model şi o sursă de inspirație pentru mulți alți lideri subliniază felul cum Rusia a schimbat atmosfera politicii mondiale în cursul celor douăzeci de ani în care acesta s-a aflat la putere. Până ca Xi Jinping să preia controlul la Beijing în 2012

stilul lui Putin arăta ca o anomalie ciudată printre liderii marilor puteri ale lumii. Autoritarismul său macho şi încurajarea unui cult al personalității păreau nelalocul lor într-o epocă tehnocratică în care figurile politice dominante erau nişte personaje calme, neostentative, precum Hu Jintao din China, Angela Merkel din Germania sau Barack Obama de la Casa Albă. Dar, în 2020, lideri care imitau sau împărtăşeau autoritarismul macho al lui Putin se aflau la putere în China, India, Brazilia şi Turcia – iar un club de fani ai lui Putin apăruse şi în Occident. După cum a observat Anne Applebaum, înainte de invazia din Ucraina, o versiune idealizată a Rusiei lui Putin devenise o sursă de inspirație pentru „intelectualii de dreapta, acum profund critici față de propriile societăți şi care au început să le facă curte dictatorilor de dreapta cărora le displace America”[28].

În contrapartidă, când aceşti reacționari vestici denunțau „globalismul” sau „liberalismul”, ideile lor erau preluate şi amplificate în cercurile naționaliste din Rusia. În 2019, l-am întâlnit la Moscova pe Konstantin Malofeev, un intelectual şi miliardar bărbos, care şi-a făcut averea în băncile de investiții înainte să devină emisar între Kremlin şi extrema dreaptă din Europa şi America. Denunțarea globalismului şi apărarea națiunilor şi a rolurilor sexuale

tradiționale de către Malofeev ar fi putut foarte bine să vină din gura lui Salvini, Farage sau Steve Bannon. Şi, într-adevăr, Malofeev contribuise la obținerea unui împrumut de 2 milioane de euro de către Jean-Marie Le Pen, fondatorul Frontului Național din Franța, şi sponsoriza conferințe care reuneau personaje de prim rang ale extremei drepte franceze, italiene, austriece şi ruse[29].

Malofeev făcea campanie şi pentru restaurarea monarhiei în Rusia şi, plin de mândrie, mi-a arătat un portret al țarului său favorit, extrem de reacționarul Alexandru al III-lea. A fost pe drept cuvânt încântat când, după câteva luni, s-a anunțat că Rusia intenționa să îşi modifice Constituția pentru a-i permite lui Putin să candideze pentru încă două mandate de şase ani. Acest lucru îi va îngădui în principiu lui Putin să stea la Kremlin până în 2036, când va avea 84 de ani – o perioadă în fruntea Rusiei prin care l-ar depăşi cu uşurință pe Stalin.

În 2022, Putin era pregătit să îndeplinească visurile ultranaționaliştilor precum Malofeev, angajându-se în cea mai mare şi mai brutală aventură a perioadei petrecute de el la putere – lansarea unei invazii totale în Ucraina, menită să suprime existența acestei țări ca stat independent.

În capitalele occidentale au început să răsune semnale de alarmă în legătură cu intențiile lui Putin în iulie 2021, atunci când liderul rus a publicat un lung eseu despre legăturile istorice dintre Rusia şi Ucraina – care părea să fie scris chiar de el şi să exprime nişte opinii foarte ferme. Eseul se intitula „Despre unitatea istorică a ruşilor şi ucrainenilor" şi discuta pe larg ideea că ruşii şi ucrainenii sunt „un singur popor".

Eseul lui Putin semăna cu o scrisoare din partea unui fost soț abuziv respins cu dispreț. Era plin de declarații de dragoste veşnică față de ucraineni, îmbinate cu amenințări de violență în caz că dragostea nu era reciprocă. Ucrainenii erau înfățişați când ca frații de sânge ai ruşilor, când ca neonazişti.

Liderul rus sublinia legăturile istorice de limbă, etnie şi religie care uneau Rusia şi Ucraina. Argumenta că aceste legături datau de secole şi precedaseră cu mult Uniunea Sovietică. Putin chiar deplângea nesăbuința conducătorilor sovietici care puseseră o „bombă cu ceas extrem de periculoasă" sub legăturile dintre Rusia şi Ucraina, dând oricărei părți din URSS dreptul de a se desprinde din uniune. „Rusia a fost jefuită, fără doar şi poate", spunea el clocotind de furie.

Putin insista că Ucraina era un stat eşuat indus în eroare de străini puşi pe uneltiri. Occidentul, sugera el, juca un „joc geopolitic periculos” şi voia să se folosească de Ucraina ca de o „trambulină împotriva Rusiei”. Tocmai acest tip de argument a pus bazele pentru ca Putin să prezinte un atac asupra Ucrainei drept un act necesar de autoapărare.

La câteva săptămâni după invazia din 24 februarie a devenit clar că speranțele lui Putin privind o victorie rapidă în Ucraina se spulberaseră. Dar liderul rus a refuzat să accepte în mod public că lucrurile merseseră prost – sau chiar că țara lui era în război. Intervenția din Ucraina, insista Kremlinul, era doar o „operațiune militară specială”.

După atacul lui Putin asupra Ucrainei, clubul de fani global al liderului Rusiei a amuțit – cel puțin pentru o vreme. Dar este cu siguranță posibil ca, odată cu trecerea timpului, Putin să aibă succes în refacerea legăturilor internaționale – nu numai cu „Sudul global”, ci şi cu extrema dreaptă din Europa şi din America de Nord.

Dimpotrivă, un eşec definitiv al Rusiei în Ucraina ar aduce pagube misticii lui Putin şi modelului liderului de mână forte pe care acesta îl reprezintă. Ar scoate la iveală faptul că, chiar şi înainte de invadarea Ucrainei, modelul

lui Putin întâmpina unele probleme. Asasinarea şi închiderea criticilor interni ai lui Putin subliniază felul cum îndelungata sa conducere se bazează, în ultimă instanță, nu pe succes şi pe aprobare populară, ci pe forță şi represiune. Iar viitorul pe termen lung al Rusiei pare sumbru în multe privințe. Populația țării scade şi îmbătrâneşte. Teritoriul Rusiei este vast, dar economia sa, chiar şi înainte de războiul din Ucraina, era aproximativ de dimensiunile celei italiene. Într-o lume care se decarbonizează, avuția națională a Rusiei rămâne periculos de dependentă de petrol şi gaze.

Barack Obama a stârnit indignare şi furie la Moscova în 2014, când a expediat Rusia ca nefiind altceva decât o „putere regională”[30]. Dar remarca a lovit în plin şi pentru că avea ceva adevărat în ea. Vladimir Putin a avut grijă să evite să-l înfrunte pe Xi Jinping, liderul autoritar din est, deşi China îşi extinde influența în Eurasia şi în sfera de influență râvnită de Moscova. În schimb, Putin a încercat să restabilească identitatea Rusiei de mare putere încordându-şi muşchii în Georgia, apoi în Orientul Mijlociu – iar după aceea, în mod fatal, invadând Ucraina. Dar intervenția din Siria şi lupta pentru controlul asupra Mării Negre l-au adus pe Putin într-un potențial conflict cu alt lider autoritar regional, şi el hotărât să reînvie gloria

trecutului imperial al țării sale: Recep Tayyip Erdoğan din Turcia.

2

Erdoğan – de la reformatorul liberal la liderul autoritar (2003)

Palatul prezidențial construit pentru Recep Tayyip Erdoğan se profilează spre vestul Ankarei, capitala Turciei. Construit pe un vârf de colină, pe un teren forestier cândva protejat, este un edificiu imens conținând o galerie de artă, un centru de conferințe, un buncăr antiatomic şi peste o mie de camere. Suprafața totală a palatului este mai mare decât a Kremlinului sau a palatului de la Versailles. Când preşedintele Erdoğan s-a mutat în noua lui reşedință, în octombrie 2014, a fost o confirmare a megalomaniei în creştere a conducătorului turc. Un deceniu şi mai bine petrecut la putere înlăturase aparențele de lider modest şi fără pretenții, dezvăluind ambiția de a se asemăna mai degrabă cu un sultan otoman.

Paralelele dintre carierele lui Putin şi Erdoğan sunt izbitoare. Amândoi au ajuns la putere în primii ani ai secolului XXI. Erdoğan a devenit mai întâi prim-ministru

în 2003[6]. Ambii lideri au fost inițial considerați în Occident nişte reformatori, pregătiți să guverneze în limitele unei democrații. Amândoi au început să preia tot mai mult controlul asupra statului şi societății, în paralel cu reafirmarea puterii țării lor pe scena internațională. Amândoi au devenit adversari fățişi ai Occidentului şi critici ai liberalismului. În țară şi în străinătate, Putin şi Erdoğan au urmat tactici similare.

Ascensiunea unui lider de mână forte în Turcia nu este, într-un fel, surprinzătoare. Fondatorul republicii turce moderne a fost Kemal Atatürk, un lider carismatic al cărui cult al personalității continuă să fie celebrat, la decenii după dispariția sa în 1938. Înainte de Erdoğan, istoria Turciei moderne a fost presărată cu lovituri de stat şi perioade de conducere militară. Şi totuşi, Turcia joacă un rol important în povestea epocii liderului cu mână de fier. După atentatele teroriste din 11 septembrie, Statele Unite şi Uniunea Europeană au devenit tot mai preocupate de problemele politice ale Orientului Mijlociu şi ale lumii islamice. Formatorii de opinie occidentali erau în căutare de lideri musulmani „moderați”, care să poată reconcilia

[6] În perioada aceea, poziţia de prim-ministru era cea mai puternică din ţară. Reformele constituţionale ulterioare ale lui Erdoğan au crescut puterea preşedinţiei.

islamul cu democrația şi Occidentul. Erdoğan părea a fi omul pe care îl căutau.

Turcia era deja membră a NATO şi, deşi Erdoğan era mult mai religios decât liderii tradițional seculari ai Turciei, acceptase capitalismul şi avansase printr-o politică democratică. De asemenea, Turcia este o țară şi o economie suficient de mare – cu o populație de peste 80 de milioane de locuitori – ca să pară un model credibil pentru alte națiuni musulmane. Robert Kaplan, un influent jurnalist american, a surprins starea de spirit a acelei perioade atunci când a afirmat, în 2004, că „islamul moderat şi reformist al lui Erdoğan oferă cea mai bună speranță de reconciliere a musulmanilor.... cu realitățile politice şi sociale ale secolului XXI”[1].

L-am văzut pe Erdoğan pentru prima dată în acțiune la Bruxelles în 2004, la o conferință de presă în sprijinul candidaturii țării sale la Uniunea Europeană. Disponibilitatea sa de a sta într-o încăpere dosnică a Parlamentului European, răspunzând răbdător la întrebări din partea jurnaliştilor străini despre posibilitatea ca Turcia să „se alăture Europei”, părea să confirme că era un lider care se împacă bine cu dinamica politicii democratice. Când l-am întrebat dacă îl îngrijora opoziția față de aderarea Turciei la UE, a dat un răspuns bine

adaptat la sensibilitățile liberale: „Dacă Uniunea Europeană a decis să fie un club creştin, nu unul al valorilor comune, atunci să o spună acum”[2]. Olli Rehn, comisarul european responsabil cu gestionarea candidaturii Turciei la UE, mi-a spus cum se apropiase de Erdoğan datorită pasiunii lor comune pentru fotbal. Ce poate fi mai european de atât!

În contextul geopolitic al vremii, candidatura Turciei la UE a fost considerată de o importanță vitală. Dacă Turcia devenea membră a UE, exista convingerea larg împărtăşită că ameninţările duale ale islamismului şi loviturilor de stat militare din țară ar deveni cu siguranță de domeniul trecutului. Otto Schily, ministrul de Interne al Germaniei, a argumentat că, dacă Turcia ar adera la UE, acest lucru ar „demonstra lumii că este posibil ca musulmanii şi Occidentul să conviețuiască în baza valorilor Iluminismului”[3]. O vreme, aceste speranțe au fost întruchipate de figura lui Recep Tayyip Erdoğan.

Nu doar politicienii europeni şi jurnaliştii de la Washington au avut o încredere enormă în liderul turc. În calitate de preşedinte al SUA, Barack Obama a ales să-şi țină primul discurs important privind politica externă la Ankara şi, pe parcursul primului său mandat, a vorbit mai frecvent cu Erdoğan decât cu oricare alt lider străin[4]. După

războiul din Irak, principalul obiectiv de politică externă al lui Obama a fost să pună bazele unei noi relații între SUA şi lumea musulmană, iar liderul turc părea a fi un personaj-cheie.

Istoria politică a lui Erdoğan şi primii lui ani ca prim-ministru au oferit, într-adevăr, unele temeiuri pentru speranța seducătoare că ar putea fi un model de reconciliere între islam, democrație şi modernitate. Născut în 1954 într-o zonă săracă a Istanbulului, fiu al unui căpitan de feribot, Erdoğan s-a alăturat în adolescență Partidului Islamist al Salvării Naționale (Millî Selamet Partisi, MSP). După ce a fost jucător de fotbal semiprofesionist şi muncitor în fabrică, a devenit activist de partid cu normă întreagă şi a avansat până la conducerea filialei din Istanbul a partidului. Carisma şi abilitățile sale de organizator local l-au ajutat să fie ales primar al oraşului în 1994. Dar, în 1998, instanțele judecătoreşti din Turcia au dispus desființarea Partidului Bunăstării (cum se numea acum MSP) din cauza caracterului său islamist. În acelaşi an, Erdoğan a fost obligat să demisioneze din funcția de primar al Istanbulului şi a fost închis pentru că a recitat un poem despre care judecătorii au spus că incita la ură religioasă. Poezia conținea versurile: „Moscheile sunt cazărmile

noastre, cupolele coifurile noastre, minaretele baionetele noastre, iar credincioşii soldaţii noştri”.

În loc să pună capăt carierei lui politice, aşa cum intenționase establishmentul secular al Turciei, cele patru luni şi jumătate petrecute de Erdoğan la închisoare, în 1999, au contribuit la catapultarea lui la vârful puterii naționale[5]. Mulți musulmani fervenți îl considerau acum un erou pe care statul nu reuşise să-l reducă la tăcere. După eliberare, a înființat şi a condus un nou partid islamist de nişă, Justiție şi Dezvoltare (cunoscut după inițialele sale turceşti, AKP), care a câştigat alegerile generale în Turcia în 2002. După ce interdicția de a participa la viața politică s-a încheiat, Erdoğan a intrat în Parlament în urma unor alegeri parțiale şi a devenit prim-ministru în 2003.

În această etapă, chiar şi mulți democrați turci l-au susținut pe Erdoğan, care părea să fi triumfat în fața unei încercări de subminare a democrației. Liberalii erau încurajați de opoziția sa față de o conducere militară şi de angajamentul său declarat în favoarea democrației şi pluralismului. Noul lider turc părea să se poziționeze împotriva conceptului însuşi de politică de mână forte, proclamând că „epoca politicii centrate pe propria persoană s-a încheiat”[6]. Inclusiv unele dintre primele sale

acțiuni după ce a ajuns în funcție au părut să justifice speranța că avea să fie democrat şi reformator. Pe lângă că a insistat cu candidatura Turciei la UE, guvernul său a aprobat legi care întăreau drepturile minorităților şi independența judiciară şi care aboleau pedeapsa cu moartea[7]. L-a ajutat faptul că, în primii săi ani în funcție, Turcia a cunoscut o creştere economică generată de construcții şi investiții, impulsionată în mare parte de speranțele că avea să se alăture curând Uniunii Europene. Creşterea economică a sporit credibilitatea lui Erdoğan atât în rândul alegătorilor turci, cât şi în cel al investitorilor străini.

Câțiva sceptici au observat că în trecutul lui Erdoğan se găseau o mulțime de dovezi că acesta nu este liberal. Ca tânăr activist, în anii 1970 fusese actor principal, coregizor şi scenarist asociat al unei piese de teatru conspiraționiste cu titlul *Mason-Comunist-Evreu*[8]. Ca primar al Istanbulului, în 1996 afirmase: „Democrația este ca un tramvai. Mergi cu ea până ajungi la destinație. Iar apoi cobori”[9]. Destinația, se putea presupune, era o Turcie în care credința islamică juca din nou un rol central, anulând laicismul înscris de Atatürk în Constituția Turciei. Este notabil că majoritatea măsurilor liberale din primii ani ai lui Erdoğan i-au ajutat şi pe islamişti să-şi

întărească poziția în societate. Liberalii occidentali au salutat anularea de către Erdoğan a unei interdicții care le împiedica pe femeile ce purtau văl islamic să studieze la universitate ca pe o consolidare a libertății şi drepturilor femeilor[10]; islamiştii au salutat-o ca pe o creştere a pietății religioase.

Pe măsură ce au trecut anii, controlul tot mai puternic asupra puterii şi lupta continuă a lui Erdoğan cu militarii turci i-au adus în prim-plan instinctele autocratice. După ce poliția turcă a pretins că a descoperit dovezi ale unui complot pentru o lovitură de stat în 2007, zeci de generali şi ofițeri din armată au fost arestați şi judecați. Din nou, unii liberali au aprobat, întrucât priveau armata ca pe adversarul istoric al democrației în Turcia. Dar existau şi îngrijorări că o mare parte din dovezi fuseseră fabricate.

Occidentul a început doar treptat să înțeleagă cât de puternice erau tendințele antidemocratice ale lui Erdoğan. În timpul unei vizite în Turcia din 2011, discuțiile cu prietenii şi cu colaboratorii m-au convins că latura întunecată a lui Erdoğan nu mai putea fi ignorată[7]. Într-un articol cu titlul (ce-i drept, timid) „Nu fiți orbi la defectele lui Erdoğan", remarcam că liderul turc era, fără

[7] Unii dintre colaboratorii mei au fost ulterior închişi, judecaţi sau au plecat în exil, aşa că aş prefera să nu le dau numele.

îndoială, popular şi carismatic: câştigase până atunci trei alegeri succesive şi chiar şi adversarii săi considerau că, în general, votările erau curate. Dar am arătat şi că „acum sunt considerabil mai mulți jurnalişti întemnițați în Turcia decât în China". Şi stilul personal al prim-ministrului devenea mai dictatorial. În timpul unei vizite la ONU, în New York, în 2011, unii dintre agenții lui de securitate s-au luat la bătaie cu personalul de securitate al ONU. Erdoğan anunțase că intenționa să se mute din biroul de prim-ministru în cel de preşedinte după modificarea Constituției pentru a extinde prerogativele prezidențiale, ceea ce nu prevestea nimic bun. În mod evident se instala la putere pentru încă un deceniu, ceea ce, am notat în articolul meu, „va face din el răspunsul Turciei la Vladimir Putin"[11].

Opoziția internă – paşnică sau violentă – părea doar să sporească paranoia lui Erdoğan şi să-i întărească hotărârea de a zdrobi orice rezistență. În 2013, mulți liberali şi susținători turci ai secularismului au ieşit în stradă la protestele din parcul Gezi – stârnite inițial de ştirea că liderul turc intenționa să construiască într-unul dintre puținele parcuri din centrul Istanbulului pentru a recrea nişte vechi barăci din epoca otomană care, odinioară, fuseseră baza unei revolte a ofițerilor islamişti.

Erdoğan intenționa şi să construiască o moschee în Piața Taksim, centrul simbolic al Istanbulului, chiar lângă parcul Gezi.

Puterea rețelelor de socializare a contribuit la transformarea unui protest pe teme de mediu într-o mişcare antiguvernamentală masivă care, în punctul ei culminant, a scos un milion de oameni pe străzile Istanbulului. Demonstranții pe care i-am văzut adunați în Piața Taksim, la unul dintr-o serie întreagă de proteste continue, erau nişte liberali urbani, care ar fi părut foarte fireşti la New York sau la Londra. Puține dintre femeile din mulțime purtau văl – spre deosebire de soțiile tuturor politicienilor veterani din AKP. Acesta era un „război cultural" turcesc – şi i-a provocat lui Erdoğan un acces de paranoia şi de ostilitate. I-a acuzat pe demonstranți că erau o unealtă a puterilor străine şi a magnatului evreu George Soros.

Însă chiar şi paranoicii au duşmani reali. În cele din urmă, protestele din parcul Gezi s-au stins. Dar, în august 2016, duşmanii lui Erdoğan din armată au trecut la acțiune. Nişte soldați au venit să-l aresteze pe liderul turc la hotelul în care îşi petrecea vacanța sau, posibil, să-l asasineze, însă au descoperit că Erdoğan fusese avertizat şi plecase cu doar o oră înainte. Pe când avioanele de

vânătoare bombardau Parlamentul turc, Erdoğan a apărut la televizor – prin FaceTime – şi a făcut apel la turci să iasă în stradă pentru a bloca puciul. După 24 de ore, liderul turc redobândise controlul. Dar aproximativ 250 de oameni fuseseră ucişi. Iar Erdoğan însuşi era profund marcat[12].

După lovitura de stat eşuată, Erdoğan a declarat stare de urgență, care a dus la o reprimare masivă a libertăților civile. Preşedintele a aruncat vina pentru tentativa de puci asupra adepților unui predicator rezident în SUA, Fethullah Gülen, cu care fusese aliat cândva. Există, într-adevăr, dovezi că susținători ai lui Gülen au fost puternic implicați în complotul împotriva lui Erdoğan[13]. În perioada care a urmat, zeci de mii de funcționari publici presupuşi a fi „gülenişti" au fost arestați, paşapoartele a 50.000 de oameni au fost anulate, 4.000 de judecători şi procurori au fost concediați şi peste o sută de instituții media au fost închise[14]. Epurările au depăşit cu mult rândurile güleniştilor, îndepărtând vocile independente şi criticii liberali ai guvernării Erdoğan.

Unul dintre cele mai importante personaje închise în timpul reprimării a fost Selahattin Demirtaş, un politician kurd şi o figură-cheie a opoziției parlamentare. Demirtaş îşi condusese partidul politic spre un succes istoric în

alegerile din Turcia din 2015, când HDP câştigase suficiente locuri pentru a împiedica partidul AKP al lui Erdoğan să formeze o majoritate parlamentară pentru prima dată de când venise la putere, în 2002. HDP devenise primul partid kurd reprezentat în Parlamentul turc. Dar atrăsese susținere şi din partea unui public mai larg, care a văzut în Demirtaş un personaj coerent şi principial, capabil să îi țină piept lui Erdoğan.

După lovitura de stat, Demirtaş a fost arestat şi acuzat de susținerea terorismului – mai precis, a PKK, mişcarea armată kurdă. A fost închis într-un penitenciar îndepărtat şi acuzat de diverse infracțiuni legate de terorism care, împreună, îi aduceau o condamnare de până la 142 de ani. Jurişții străini care au urmărit cazul nu au fost convinşi. Printr-un verdict nimicitor emis în 2020, Curtea Europeană pentru Drepturile Omului a cerut să fie eliberat imediat şi a conchis că acțiunile statului turc „fuseseră doar un paravan pentru un scop politic ascuns”[15]. CEDO a fost ignorată. Erdoğan recursese la unul dintre instrumentele preferate ale liderilor de mână forte – închiderea adversarilor periculoşi. Era o tactică pe care Vladimir Putin o folosise împotriva lui Aleksei Navalnîi şi a lui Mihail Hodorkovski şi pe care Xi Jinping o

aplicase împotriva liderilor mişcării democratice din Hong Kong, precum Joshua Wong, Agnes Chow şi Jimmy Lai.

Vizitând din nou Turcia, în anul de după puciul eşuat, am găsit o atmosferă de teamă în cercul meu familiar de universitari şi jurnalişti. Fiecare ştia pe cineva care îşi pierduse slujba, fusese arestat sau fugise din țară. Mulți dintre cei care erau încă liberi se temeau pentru viața şi libertatea lor. După cum mi-a spus un cercetător respectat pe plan internațional: „Lucruri pe care cândva le credeam inimaginabile se întâmplă acum zilnic".

Era o afirmație frapantă care îşi găsea ecou mult dincolo de granițele Turciei. Auzisem lamentări similare de la membrii inteligheției liberale, în oraşe foarte diferite precum Delhi, Beijing şi Budapesta. Ba chiar, în 2017 întâlneam acelaşi tip de scepticism şi de teamă pentru viitorul democrației chiar şi în Washington şi New York. Începutul preşedinției lui Trump provocase o răsturnare ironică a speranțelor pe care experții americani şi le exprimaseră odinioară în legătură cu Erdoğan. În 2004 se credea că liderul turc îşi va îndrepta țara spre democrația liberală şi „realitățile politice ale secolului XXI" – în exprimarea sigură de sine a lui Robert Kaplan. Acum părea că Trump făcea ca SUA să semene mai degrabă cu Turcia.

Văzute din Istanbul în mai 2017, comparațiile păreau destul de frapante. Atât Trump, cât şi Erdoğan erau nişte naționalişti care promiseseră să îşi facă națiunile respectate şi temute din nou. Amândoi transformaseră guvernarea într-o afacere de familie şi îşi promovaseră ginerii. Corespondentul turc al lui Jared Kushner era Berat Albayrak, pe care Erdoğan îl numise mai întâi ministru al Energiei, iar apoi ministru al Finanțelor. Ambii președinți îşi datorau puterea politică oraşelor mici şi zonelor rurale. Amândoi acuzau aparatele birocratice din propriile țări că ar complota împotriva lor. Într-adevăr, ideea unui „stat paralel" ostil, care îşi urmăreşte propriile interese, popularizată de Trump în America, îşi avea originile în Turcia[16].

Ambii lideri au folosit sciziunile sociale înverşunate din propriile țări ca mijloc de a-şi consolida susținerea politică. În Turcia, musulmanii fervenți şi membrii de rând ai AKP păreau pregătiți să accepte alunecarea lui Erdoğan în autocrație pentru că era văzut ca un apărător al credinței şi națiunii împotriva duşmanilor din sistemul secular. În mod similar, cea mai loială bază de susținători ai lui Trump provenea din rândul evanghelicilor albi, care vedeau în preşedinte apărătorul lor împotriva Americii liberale. O țară dureros de divizată te ajută să-ți convingi

susținătorii să tolereze erodarea libertăților civile în interesul triumfului politic asupra duşmanilor interni.

Şi similitudinile dintre modurile în care Trump şi Erdoğan abordează presa şi instanțele judecătoreşti stârnesc fiori. Până în 2017, Erdoğan a reuşit să orchestreze arestarea mai multor jurnalişti şi să demită judecători. Trump s-a limitat la a denunța „presa ştirilor false" şi „aşa-zişii judecători". Observând interacțiunile celor doi preşedinți, unii dintre colaboratorii lui Trump au ajuns la concluzia că şeful lor invidia oarecum impunitatea lui Erdoğan[17].

Un aspect al perioadei de când Erdoğan se află la putere pe care Trump se poate foarte bine să-l fi invidiat este longevitatea în funcție a liderului turc. În martie 2018, acesta a devenit cel mai longeviv lider al republicii turce – înregistrând, în total, 5.500 de zile în funcție ca prim-ministru şi preşedinte şi eclipsându-l astfel pe părintele fondator al republicii, Kemal Atatürk. Dar Erdoğan nu era preocupat doar să stea mai mult la putere decât Atatürk. În unele chestiuni importante, i-a subminat moştenirea şi accentul pe secularism. Reconectând statul turc cu islamul, Erdoğan a insistat, în esență, pe o refondare a republicii turce. În loc să fie un stat

„kemalist”, aceasta avea să fie modelată după imaginea lui Erdoğan.

Un moment simbolic a fost în 2020, când guvernarea Erdoğan a transformat din nou Hagia Sofia în moschee. Construită drept catedrală de împăratul Iustinian în 536, aceasta a devenit moschee după căderea Constantinopolului în 1453. Sub Atatürk, clădirea a fost transformată în muzeu în 1935 şi, până în 2020, devenise cel mai vizitat loc din Istanbul. Pentru islamiştii turci, reconvertirea Hagiei Sofia în moschee era un obiectiv vechi. După şaptesprezece ani în funcție, Erdoğan a reuşit să-l îndeplinească. Conducând rugăciunile în Hagia Sofia pe 24 iulie 2020, a proclamat: „Acesta a fost cel mai mare vis al tinereții noastre, iar acum s-a împlinit”. Pentru Erdoğan, a fost un moment de importanță globală. „Renaşterea Hagiei Sofia” reprezenta, a afirmat el, „voința musulmanilor din întreaga lume”[18].

Pretenția de a fi apărătorul credinței este destul de comună în rândul noii generații de lideri autoritari. Vladimir Putin susține că se consideră apărătorul a 800 de milioane de creştini din întreaga lume, după cum i-a spus odată lui José Manuel Barroso, preşedintele Comisiei Europene[19]. În India, Narendra Modi este un mândru naționalist hindus. Într-adevăr, la doar o săptămână după

ce Erdoğan a prezidat reconvertirea Hagiei Sofia în moschee, Modi punea piatra de temelie a unui nou templu hindus în Ayodhya, unde se aflase o moschee până când a fost distrusă de militanții hinduşi, în 1992. Pentru Modi, ca şi pentru Erdoğan, era împlinirea unui vis de decenii. Deşi liderii de mână forte ai Turciei şi Indiei erau rivali în „ciocnirea civilizațiilor" – unul era un apărător al islamului, iar celălalt un naționalist hindus –, ei urmăreau proiecte politice şi culturale frapant de asemănătoare: căutau să plaseze din nou religia în centrul națiunii şi statului şi să se opună liberalismului secular.

Ralierea credincioşilor este o stratagemă deosebit de utilă în perioade de dificultăți economice. Momentul triumfal al lui Erdoğan la Hagia Sofia a fost pus în scenă în toiul unei crize profunde generate de ani de gestionare economică defectuoasă şi adâncite de pandemia de COVID-19. Liderul turc are o cunoaştere extrem de precară a economiei. De pildă, a insistat frecvent că mărirea ratei dobânzii cauzează inflație. Chiar şi înainte să lovească pandemia de COVID, Turcia era în pragul unei crize a datoriilor. În timp ce economia Turciei se împotmolea tot mai rău, Erdoğan s-a certat cu propriul ginere, iar Albayrak a fost nevoit să demisioneze din funcția de ministru de Finanțe al țării în noiembrie 2020.

Însă inflația a continuat să crească, ajungând la 80% în 2022.

Folosirea distragerilor „războiului cultural” este o tactică evidentă pentru un lider autoritar care se confruntă cu probleme economice interne. O alta este folosirea naționalismului şi a aventurilor militare externe pentru a stimula patriotismul în țară. A funcționat pentru Vladimir Putin cu anexarea Crimeii în 2014. În perioada care a urmat represiunii post-puci, când economia Turciei era într-o situație dificilă, politica externă a lui Erdoğan a devenit şi ea tot mai agresivă.

Faptul că aderarea Turciei la UE devenise tot mai puțin probabilă în timpul mandatului lui Erdoğan i-a permis liderului turc să adopte cu mai multă uşurință metodele unui lider de mână forte, atât în țară, cât şi în străinătate. Erdoğan nu a retras niciodată oficial candidatura Turciei la UE, iar UE nu şi-a retras niciodată oficial invitația de aderare. Dar, în lunga perioadă de când Erdoğan se află la putere, s-a instalat un proces de dezamăgire reciprocă. Pe măsură ce Turcia a devenit tot mai autocratică, s-a îndepărtat tot mai mult de standardele democratice pe care UE insistă ca membrii potențiali să le adopte. În plus, Erdoğan este acum privit cu o suspiciune profundă în unele țări ale UE, precum Olanda şi Germania, unde

liderul turc a fost acuzat că se amestecă în politica internă făcând apel direct la etnicii turci. În 2017, miniştrii din guvernul lui Erdoğan au fost împiedicați să facă campanie pe teritoriul Olandei (aproximativ 400.000 de turci trăiesc în Olanda) în favoarea unui „da” la referendumul din Turcia privind modificarea Constituției. În replică, Erdoğan i-a numit pe olandezi „fascişti” şi i-a asociat cu nazismul[20]. Uneori, Erdoğan a folosit o retorică violentă şi la adresa guvernelor grec, francez, cipriot şi german. Faptul că nu se dă înapoi să atace verbal membri ai UE reflectă ranchiuna lui tot mai mare față de organizație – şi dorința de a juca pentru galeria naționalistă din țară. Între timp, la Bruxelles, Paris şi Berlin, Erdoğan nu mai este văzut ca un om care şi-ar putea conduce țara spre un viitor în UE, ci este considerat autocratic, impredictibil şi potențial periculos.

În primii săi ani la putere, când despre Turcia încă se vorbea serios ca despre o viitoare membră a UE – iar Erdoğan însuşi încă era privit la Washington drept un liberal reformist –, abordarea politicii externe de către liderul turc fusese conciliatoare. Sloganul popularizat de Ahmet Davutoglu, hiperactivul ministru de Externe al Turciei, era „zero probleme cu vecinii”. Cu toate acestea, în 2020 Davutoglu dispăruse de mult, iar turcii spuneau în

glumă că noua politică era „zero vecini fără probleme”. În apărarea a ceea ce el percepea ca fiind interesele naționale ale Turciei, Erdoğan devenise tot mai dispus să-şi asume riscuri şi să folosească forța. La fel ca Putin, a căutat – cu un oarecare succes – să reafirme puterea națiunii sale dincolo de granițe. Acest lucru, la rândul lui, i-a consolidat prestigiul în țară.

Fragmentarea Siriei şi alianța Americii cu milițiile kurde din această țară au amplificat temerile Turciei în privința separatismului kurd. În replică, Erdoğan a dislocat trupe turceşti în Siria în 2016, care au ocupat efectiv o parte din țară, creând o zonă-tampon. De asemenea, Turcia a intervenit cu trupe şi sprijin logistic pentru guvernul libian recunoscut internațional, schimbând situația în defavoarea unei ofensive a rebelilor susținute de Franța, Rusia şi statele din Golf. În plus, flota militară turcă şi-a încordat muşchii în Mediterana de Est în semn de protest față de explorarea gazelor de către Grecia în apele revendicate de Turcia. Iar în 2020 Turcia a intervenit decisiv într-un război dintre Azerbaidjan şi Armenia legat de statutul regiunii Nagorno-Karabah. Dronele militare furnizate de turci au fost cruciale în înclinarea balanței în favoarea Azerbaidjanului în conflictul care se accentua de multă vreme. În decembrie

2020, Erdoğan a luat cuvântul la o paradă a victoriei din Baku, capitala azeră, în calitate de oaspete de onoare. Înconjurat de steaguri turceşti şi azere, a proclamat: „Astăzi este o zi a victoriei şi a mândriei pentru noi toți. Pentru întreaga lume turcică”[21]. La fel ca alți lideri de mână forte – precum Putin, Xi şi Modi –, Erdoğan consideră că țara sa reprezintă o civilizație şi o cultură în aceeaşi măsură ca şi un stat.

Acest tip de aventurism militar face în mod inevitabil ca Erdoğan să aibă relații complicate şi periculoase cu mulți dintre liderii autoritari din vecinătate. A fost mult timp la cuțite atât cu preşedintele Siriei, Bashar al-Assad, cât şi cu premierul israelian, Benjamin Netanyahu. Liderul turc este privit cu multă suspiciune şi la Riad, deoarece saudiții îl consideră pe Erdoğan un susținător al duşmanilor lor de moarte din Frăția Musulmană. Antipatia este reciprocă, aşa încât Erdoğan a fost încântat să permită scurgerea înregistrărilor serviciilor turceşti de informații cu asasinarea jurnalistului Jamal Khashoggi în consulatul saudit în 2018[22]. Liderul turc a avut ciocniri repetate şi cu Emmanuel Macron, preşedintele Franței, în privința Libiei, a islamului şi a Mediteranei de Est. Chiar a sugerat că preşedintele francez este instabil psihic.

Relația lui Erdoğan cu Putin este deosebit de complicată. Uneori, liderul turc şi cel rus au părut foarte apropiați. Erdoğan a apreciat susținerea imediată pe care Putin i-a oferit-o în momentul tentativei de lovitură de stat din 2016. Ba chiar la Ankara se zvoneşte că Putin chiar i-a telefonat lui Erdoğan în noaptea loviturii de stat, oferindu-i ajutor militar. De asemenea, Putin l-a convins pe Erdoğan să cumpere un sistem rusesc de apărare antiaeriană, care a stârnit indignarea aliaților Turciei din NATO. Totodată, interesele Turciei şi Rusiei s-au ciocnit chiar în regiune, în Siria, Libia şi Nagorno-Karabah. Intervenția Turciei în acest din urmă conflict a fost deosebit de surprinzătoare, întrucât Nagorno-Karabah, care a făcut parte din Uniunea Sovietică, este privită la Moscova ca domeniul privat al Rusiei. Din nou, a existat o latură islamică şi culturală a conflictului, în condițiile în care azerii musulmani, susținuți de turci, se opuneau armenilor ortodocşi, care erau mai apropiați de Rusia.

Când Turcia a doborât un avion rusesc, în 2015, la granița siriano-turcă, Erdoğan şi-a cerut scuze într-un final pentru incident. (Ulterior a pretins că piloții turci implicați fuseseră trădători şi gülenişti.) În 2020, 34 de soldați turci au fost ucişi într-un atac aerian în Siria, desfăşurat de forțele aeriene siriene, poate cu participarea

ruşilor. Dar, din nou, liderii de la Moscova şi Ankara au avut grijă să evite escaladarea situației până la un conflict total.

Războiul din Ucraina a adăugat noi pericole şi complicații relației dintre Erdoğan şi Putin. Turcia a condamnat invazia şi a donat drone înarmate Ucrainei pentru a sprijini lupta ei contra Rusiei. Totodată, turcii au refuzat să se alăture sancțiunilor occidentale împotriva Rusiei – iar Erdoğan a întârziat personal candidaturile la NATO ale Finlandei şi Suediei, invocând refuzul lor de a-i extrăda pe nişte „terorişti" kurzi în Turcia. În acelaşi timp, Turcia s-a poziționat ca potențial mediator, găzduind discuții la nivel inferior între părțile în conflict şi contribuind la negocierea unui acord care să permită exportarea cerealelor ucrainene prin Marea Neagră.

Războiul a fost o sabie cu două tăişuri pentru Erdoğan. Poziția geografică a Turciei de paznic al intrării în Marea Neagră şi statutul ei de membră a NATO au sporit mult influența internațională a Turciei. Însă războiul a provocat totodată pagube economiei deja fragile a Turciei şi a adus țara în arena unui conflict major. Conflictele internaționale prezintă întotdeauna un risc pentru un conducător de mână forte. O victorie rapidă, urmată de o paradă militară şi de un discurs însuflețitor, este ideală.

Dar aventurile militare pot merge prost. Invadarea Insulelor Falkland în 1982 a fost menită să-i ofere un sprijin propagandistic generalului Leopoldo Galtieri din Argentina, dar a dus în schimb la o înfrângere militară şi la prăbuşirea lui. Iar conflictele care durează prea mult pot epuiza în cele din urmă susținerea politică. În 2020, trupele turceşti se aflau în Siria de patru ani, înregistrând sute de morți, şi le lipsea o strategie clară de ieşire.

Nici represiunea internă, nici complicațiile externe nu au fost suficiente pentru a-i asigura complet lui Erdoğan poziția politică internă. Liderul turc poate să-i închidă şi să-i hărțuiască pe mulți dintre adversarii săi politici şi are tot mai mult control asupra instanțelor judecătoreşti, a presei şi a mediului de afaceri, dar nu a suprimat democrația electorală.

Acest lucru a devenit dramatic de evident în 2019, când partidul lui Erdoğan, AKP, a pierdut alegerile pentru funcția de primar al Istanbulului, baza puterii inițiale a preşedintelui. Ca şi Donald Trump un an mai târziu, Erdoğan nu a putut accepta înfrângerea. A acuzat că alegerile din Istanbul au fost fraudate. Spre deosebire de Trump, liderul turc a reuşit să forțeze repetarea alegerilor. Dar AKP a pierdut din nou, iar candidatul opoziției, Ekrem Imamoğlu, a câştigat cu o marjă şi mai mare a doua oară.

Aşa cum era de aşteptat, opoziția turcă a jubilat. Ziarul *Cumhuriyet*, mulți dintre angajații căruia fuseseră închişi sub acuzații de terorism în 2018, a proclamat „înfrângerea zdrobitoare a autocrației”[23]. Alegerile din 2019 de la Istanbul au reamintit, cu siguranță, potențiala vulnerabilitate a lui Erdoğan – şi faptul că Turcia rămâne un hibrid ciudat şi instabil, oscilând între democrație şi autoritarism.

Dar, după cum vom vedea, multe alte țări din lume, de la Filipine până la Ungaria, sunt în situații similare. Ba chiar şi Statele Unite în epoca Trump au fost aproape să îşi piardă garanțiile democratice. În iunie 2020, când analistul turc Soner Çağaptay, stabilit la Washington, a enumerat „cei zece paşi spre putere ai lui Erdoğan”, lista părea foarte familiară pentru mulți în SUA: „Atacă «elitele infame»”; oferă prosperitate; «fă Turcia din nou măreață»; creează ştiri false; spune că opoziția minte; demonizează presa şi instanțele judecătoreşti; acuză-i pe adversari de terorism; redu-le libertățile; subminează şi schimbă Constituția”[24]. Pasul 10 era un emoticon cu o coroană.

Erdoğan a oferit un model al deplasării unei democrații fragile spre un autoritarism dur. Mărimea şi importanța Turciei, combinate cu longevitatea în funcție a lui Erdoğan şi cu retorica lui directă, l-au transformat pe liderul turc

într-un personaj important la nivel global. El a contribuit la spulberarea speranțelor firave legate de reconcilierea islamului cu liberalismul. Şi a făcut ca Turcia să devină un jucător tot mai important în politica Europei, în Orientul Mijlociu şi în războiul din Ucraina.

Dar, deşi Turcia este un membru semnificativ al grupului G20 al economiilor de frunte ale lumii, ea nu este şi nu va fi niciodată o superputere. Pentru ca politica de mână forte să schimbe lumea, tendința aceasta trebuia să treacă dincolo de Moscova şi Istanbul şi să se stabilească într-una dintre principalele puteri pe cale de afirmare ale lumii. Şi tocmai asta s-a întâmplat la Beijing în 2012.

3

Xi Jinping – China şi revenirea cultului personalității (2012)

„Argumentul că țările puternice trebuie să caute să obțină hegemonia nu se aplică şi Chinei", a declarat Xi Jinping. Tonul lui era ferm şi nu invita la dezbatere. Era în noiembrie 2013, la aproape exact un an de când Xi fusese numit liderul Chinei, iar eu făceam parte dintr-un mic grup de străini invitați să îl întâlnească în Marea Sală a Poporului din Beijing.

Liderul chinez ne-a lăsat să aşteptăm câteva minute, înainte să intre cu paşi mari în încăpere, strângând câteva mâini şi pozând pentru o fotografie de grup. După ce s-a aşezat într-un fotoliu confortabil, Xi a început întâlnirea declarându-se „profund mişcat de sinceritatea pe care ați arătat-o”. Amabilitățile elaborate oferite de noul lider al Chinei contrastau puternic cu nervozitatea şi amenințarea pe care văzusem că le emana Vladimir Putin la Davos cu câțiva ani înainte. Xi vorbea măsurat şi fără notițe. Aerul său de autoritate calmă era susținut de grandoarea decorului. O imensă pictură murală a Marelui Zid Chinezesc împodobea peretele din spatele lui. Afară era Piața Tiananmen, inima ceremonială a Beijingului. Aliniați frumos în fața lui, ascultând cu atenție, erau un grup de participanți care includea foşti prim-miniştri, precum Gordon Brown din Marea Britanie şi Kevin Rudd din Australia, lideri corporatişti precum Eric Schmidt de la Google şi câțiva universitari şi jurnalişti.

Într-un scurt discurs, urmat de întrebări, Xi ne-a explicat planul său de a eradica sărăcia şi de a transforma China într-o țară „moderat prosperă”. A afirmat plin de siguranță că economia chineză va continua să crească cu 7% pe an, propulsată de urbanizarea continuă a țării. Dar acest lucru era compensat de promisiunea că China nu îşi

va folosi niciodată puterea pentru a amenința lumea. Totul suna liniştitor de tehnocratic şi de rațional. Prin comparație cu liderul chinez anterior, Hu Jintao – care citea adesea ca un robot din notițe –, disponibilitatea lui Xi de a răspunde la întrebări părea reconfortant de spontană.

Nicolas Berggruen, omul de afaceri german care organizase întâlnirea, a rezumat ulterior impresiile generale ale grupului. A conchis că noul preşedinte chinez urma tradiția lui Deng Xiaoping, liderul care deschisese țara şi îi liberalizase economia începând cu 1978. După cum s-au exprimat Berggruen şi Nathan Gardels: „Xi este un adevărat discipol al lui Deng Xiaoping, deşi în vremuri mai puțin dure, mai liniştite”[1].

Alți comentatori occidentali au îndrăznit să fie chiar mai optimişti. În vara lui 2013, John Simpson, un jurnalist BBC veteran, compara ascensiunea lui Xi cu numirea lui Mihail Gorbaciov la conducerea Uniunii Sovietice şi lansa ideea că „următorii cinci până la şapte ani vor schimba totul” în China, ducând la apariția unui Parlament ales prin vot popular[2].

Era un gând amețitor. Dar, privind retrospectiv, comentatorii occidentali ar fi trebuit să îl compare pe Xi nu cu Gorbaciov sau cu Deng, ci cu Mao Zedong. Când am citit ulterior descrierea lui Mao făcută de istoricul Frank

Dikötter, mi-am reamintit de primele mele impresii despre Xi: „Mergea încet şi vorbea rar, întotdeauna cu multă solemnitate. Zâmbea des şi cu bunăvoință”[3]. Din nefericire, paralelele dintre Xi şi Mao nu se limitau la felul cum se comportau. Pe măsură ce Xi s-a instalat la putere, a devenit evident că admirația sa pentru „Marele Cârmaci” era profundă şi autentică. La fel ca Mao, şi Xi a început să-şi consolideze puterea proprie, instituind un cult al personalității şi reafirmând controlul Partidului Comunist asupra fiecărui aspect al dezvoltării Chinei. Până în 2017, a ajuns să folosească limbajul inconfundabil al lui Mao, proclamând: „Guvernul, armata, societatea şi şcolile, Nordul, Sudul, Estul şi Vestul – partidul le conduce pe toate”[4]. Iar conducătorul partidului nu era altul decât Xi Jinping.

Declarația aceasta a fost făcută de Xi în octombrie 2017, la Congresul al XIX-lea al Partidului Comunist Chinez. În perioada aceea eu eram în Shanghai pentru o conferință, ceea ce m-a ajutat să înțeleg intensitatea cultului personalității lui Xi şi teama pe care o inspira. La congresul partidului, o nouă ideologie călăuzitoare, „Gândirea lui Xi Jinping despre socialismul cu caracteristici chineze pentru o nouă eră”, a fost înscrisă în constituția partidului. Drept urmare, Xi a devenit primul

lider în viață de la Mao încoace care şi-a văzut ideile încorporate în documentul fondator al partidului.

Lungimea discursului lui Xi a oferit un alt indiciu al megalomaniei sale incipiente. Liderul chinez a vorbit timp de trei ore şi 23 de minute – şi întreaga țară, până la grădiniță, a fost încurajată să stea să se uite la televizor. Un universitar care mi-e prieten mi-a spus că, la una dintre universitățile de frunte din China, decanii tuturor facultăților au fost instruiți să se adune într-o sală din campus şi să urmărească discursul. Cei care nu au putut veni au fost sunați de oficialii de partid, care le-au cerut să îşi justifice gestul şi, în cazul unuia dintre ei, chiar să îşi facă selfie-uri în timp ce urmărea discursul. Conținutul lui reflecta hotărârea lui Xi de a se identifica cu puterea tot mai mare a Chinei. Acesta a declarat: „Națiunea chineză... s-a ridicat, s-a îmbogățit şi a devenit puternică – iar acum primeşte cu entuziasm perspectivele strălucite de reînnoire... Va fi o eră în care China va intra în centrul atenției”[5].

Câteva luni mai târziu, Xi şi-a consolidat şi mai mult puterea personală. În martie 2018, s-a anunțat că China va aboli limitarea numărului de mandate pentru preşedinția țării – deschizându-i calea lui Xi pentru a conduce pe viață. Impactul practic şi simbolic al acestei

decizii a fost enorm. Limitarea mandatelor prezidențiale fusese introdusă în 1982 de Deng, ca parte a unei încercări deliberate de a se îndepărta de conducerea personalizată a lui Mao şi de concentrarea puterii în mâinile unui singur om. Acum Xi dădea ceasul înapoi în mod deliberat.

Fiecare an părea să marcheze o intensificare a cultului lui Xi. Într-o altă vizită pe care am făcut-o în China la începutul anului 2020, am urmărit cu o fascinație plină de înfiorare cum un prieten al meu îmi prezenta noua aplicație „Gândirea lui Xi Jinping", instalată acum pe mai mult de 100 de milioane de telefoane din China. Tuturor membrilor de partid, studenților şi angajaților companiilor de stat li s-a spus să studieze zilnic gândirea lui Xi, iar timpul de studiu şi rezultatele obținute la teste erau monitorizate. După cum mi s-a plâns un cunoscut cadru universitar din Beijing: „Trăim în tot mai mare măsură într-un stat totalitar"[8]. Semnele cultului personalității s-au înmulțit: străzile oraşelor erau dominate de bannere cu extrase din gândirea lui Xi, iar afişele stradale din Shanghai îl înfățişau pe marele lider cu raze de lumină ieşindu-i din cap.

[8] Numărul citatelor neatribuite din această secţiune reflectă necesitatea de a-mi proteja prietenii chinezi de pedepse.

Liberalii şi intelectualii chinezi, consternaţi şi totodată dezorientaţi de viteza schimbării, încercau să înţeleagă în ce punct o luaseră lucrurile într-o direcţie greşită. Un reputat economist mi-a spus că a început să realizeze ce se întâmplă atunci când Xi a susţinut un discurs în 2013 în care argumenta că este greşit să crezi că conducerea lui Deng a marcat o ruptură drastică în raport cu Mao. Din contră, insistase Xi, Deng construise pornind de la moştenirea lui Mao.

Atât la nivel faptic, cât şi personal, acesta era un argument ciudat. Ţara pe care a preluat-o Deng la sfârşitul lui 1978 fusese pusă la pământ de Mao. Era cumplit de săracă, iar multe milioane de oameni muriseră ca urmare a experimentelor politice şi economice ale lui Mao, Marele Salt Înainte (1958-1961) şi Revoluţia Culturală (1966-1976). Deng respinsese ideea că toată înţelepciunea putea fi găsită în „Cărticica roşie" a lui Mao şi s-a angajat în schimb să „caute adevărul în fapte". Pragmatismul său a permis Chinei să accepte investiţii străine şi să descătuşeze antreprenoriatul intern. Rezultatele economice au fost spectaculoase, probabil chiar fără precedent în istoria omenirii. Ţara pe care a moştenit-o Xi în 2012 era de peste 50 de ori mai bogată decât cea pe care Deng o preluase în 1978 – cu un PIB

despre care se estima că crescuse de la doar 150 de miliarde de dolari la 8.277 de miliarde de dolari[6].

La nivel personal, Xi avea multe motive să fie foarte neîncrezător în moştenirea lui Mao. S-a născut în 1953, la patru ani după proclamarea Republicii Populare Chineze. Tatăl lui Xi, Xi Zhongxun, a fost un comandant militar şi un tovarăş al lui Mao din anii 1930, care a devenit şef al departamentului de propagandă al Partidului Comunist în 1962. Tânărul Xi Jinping era un copil al elitei, educat la Şcoala „1 August", amplasată într-un fost palat şi cunoscută ca „leagănul liderilor"[7]. În 1962, tatăl lui ajunsese în poziția de vicepremier.

Dar apoi, aşa cum se întâmpla atât de des în epoca aceea, a intrat în dizgrație ca urmare a unei dispute doctrinare obscure. Xi senior a fost plasat în arest la domiciliu şi a devenit un nimeni pentru mai bine de 15 ani, petrecând lungi perioade în detenție sau lucrând ca muncitor în fabrică. Xi Jinping a fost obligat să-şi denunțe tatăl. Una dintre surorile lui s-a sinucis. Când şcoala lui a fost închisă, în 1968, Xi a fost exilat în zona rurală pentru a se alătura unei brigăzi muncitoreşti din provincia Shaanxi. Surghiunul era o experiență obişnuită pentru membrii elitei chineze în timpul Revoluției Culturale, iar tânărul Xi, ca mulți alții, a fost forțat să-şi abandoneze

studiile şi să devină lucrător la fermă şi muncitor în construcții.

Dar în 1975, anul în care tatăl lui a fost reabilitat politic, perioada de exil a lui Xi Jinping a putut lua sfârşit. Viitorul lider chinez s-a întors la Beijing, unde a fost admis la Universitatea Tsinghua – echivalentul chinezesc al Harvardului sau Oxfordului – pe unul dintre locurile rezervate pentru „muncitori, țărani şi soldați". La fel ca mulți alți viitori lideri ai Partidului Comunist, Xi a studiat ingineria[8].

Biografii oficiali ai lui Xi i-au folosit exilul rural – inclusiv o perioadă în care se spune că ar fi trăit într-o peşteră – pentru a-l portretiza pe liderul chinez drept un bărbat familiarizat cu greutățile vieții de la țară. Xi însuşi a vorbit despre exilul său rural ca fiind atât formativ, cât şi pozitiv. Într-un lung articol redactat în 2002, care urmărea în mod clar să-i îmbunătățească imaginea pe când urca în ierarhia Partidului Comunist, Xi a scris: „Am ajuns la țărâna galbenă (la țară) când aveam 15 ani. Eram pierdut, şovăielnic; când am plecat, la 22 de ani, aveam nişte obiective clare în viață şi încredere în mine. Platourile nordice ale provinciei Shaanxi reprezintă rădăcinile mele ca slujitor al statului"[9].

Unii dintre criticii liberali ai liderului chinez au o viziune mai puțin indulgentă asupra perioadei exilului său rural, arătând că Xi a ratat un deceniu crucial de educație şi sugerând că este, drept urmare, necultivat şi prost informat în abordarea guvernării. Xi are tendința de a face referiri ostentative la propria educație. În timpul unei călătorii în Franța, a pretins că ar fi citit operele a 19 autori francezi de primă importanță, printre care Diderot, Voltaire şi Sartre[10]. În timpul unei călătorii în Rusia, a pretins că a citit nu doar Tolstoi şi Dostoievski, ci şi Puşkin, Gogol şi o mulțime de alți autori ruşi.

Nu se poate pune la îndoială faptul că, cu toată mitologizarea tinereții lui Xi, căderea în dizgrație a familiei sale trebuie să fi fost o experiență îngrozitoare. Dar reacția lui Xi la greutățile pe care i le provocase sistemul maoist a fost revelatoare. În loc să respingă Partidul Comunist, tânărul Xi s-a străduit din răsputeri să obțină reabilitarea, solicitând în repetate rânduri să fie reprimit în partid până să reuşească la cea de-a şaptea încercare, în 1974.

În 1978, Xi şi-a început lunga carieră de activist al Partidului Comunist, lucrând patru ani ca secretar al lui Geng Biao, membru al Comisiei Militare Centrale. Acest lucru l-a ajutat pe viitorul lider să se familiarizeze cu problemele militare, ceea ce urma să aibă o semnificație

deosebită decenii mai târziu, când a supervizat o acumulare rapidă de armamente şi construcția unor noi baze militare în zone disputate din Marea Chinei de Sud. Totuşi, în 1982, Xi a lăsat în urmă Beijingul şi armata pentru a începe o viață de birocrat de partid în provincie – un teren de testare tradițional, dar dificil pentru oficialii comunişti care aspirau în cele din urmă la o poziție importantă la Beijing. Din 1985 până în 2002, Xi a lucrat în provincia de coastă Fujian, o zonă aflată în centrul transformării economice rapide a Chinei, cu legături comerciale strânse cu economia capitalistă prosperă a Taiwanului. După cum observă Kerry Brown, anii petrecuți de Xi în Fujian începând din 1985 „reprezintă coloana vertebrală a carierei sale înainte de conducerea centrală”[11]. Din Fujian, unde devenise într-un final guvernator al provinciei, Xi a ajuns să conducă Partidul Comunist în Zhejiang, o altă provincie de coastă cu dezvoltare rapidă, înainte să meargă la Shanghai în 2007. În acelaşi an, Xi a fost promovat în Comitetul Permanent al Biroului Politic al Partidului Comunist, un organism cu şapte membri aflat la vârful puterii politice din țară. Acum era clar luat în calcul ca potențial viitor lider al Chinei, o imagine consolidată atunci când a fost desemnat să

prezideze comitetul care pregătea Jocurile Olimpice din 2008.

În general, vedetele politice în ascensiune din China nu dezvăluie prea multe despre sine – iar cele care o fac sfârşesc adesea rău. Însă, chiar înainte ca Xi să preia poziția de vârf şi propagandiştii partidului să înceapă să creeze un mit al conducătorului, unele elemente ale biografiei sale l-au evidențiat ca fiind ceva mai mult decât un aparatcic insipid, în special faptul că viitorul lider chinez era căsătorit cu o cântăreață celebră. Pe când se afla la Fujian, Xi s-a căsătorit a doua oară, cu Peng Liyuan, care a avut gradul de general în Armata Populară de Eliberare, dar era şi o vedetă TV în China. Concertele ei în care interpretează cântece patriotice, îmbrăcată în uniformă militară, pot fi găsite pe YouTube şi pe rețelele de socializare chineze. Cuplul are o fiică, Xi Mingze, născută în 1992, care a fost educată la o şcoală de limbă franceză din China şi şi-a luat diploma de licență la Harvard, în SUA, unde a studiat sub pseudonim şi a absolvit în 2014. Un disident chinez mi-a spus că singurul lucru care l-a făcut să aibă gânduri pozitive despre Xi a fost întâlnirea cu fiica lui. Nu era copilul răsfățat la care se aşteptase, ci părea inteligentă şi deschisă la lumea de afară. Şi un şef

de stat european care luase cina cu familia Xi în Beijing mi-a spus cât de impresionat fusese de fiica preşedintelui.

Disponibilitatea lui Xi de a-şi trimite unicul copil să învețe în SUA sugerează o anumită receptivitate. Dar alte frânturi ale vieții sale private dezvăluie o puternică latură naționalistă, precum remarca făcută când a vizitat în 2009 Mexicul, unde Xi a fost înregistrat plângându-se conaționalilor săi de „străinii cu burta plină care arată China cu degetul". Acest lucru arăta că, sub aspectul exterior calm şi elegant pe care liderului chinez îi place să îl etaleze în fața lumii, există şi o doză de mânie în viziunea lui asupra lumii.

Pe când China se pregătea să ungă în funcție un nou conducător, în 2012, un candidat despre care se vorbea mult era Bo Xilai, ambițiosul şi carismaticul lider al imensului oraş Chongqing, care i-a alarmat pe liberalii chinezi prin naționalism şi cochetarea lui cu temele şi sloganurile „roşii" ale epocii Mao Zedong. Când Bo a fost arestat în mod spectaculos în anul acela şi, ulterior, închis pentru conspirație la crimă, China părea să fi fost salvată de amenințarea cezarismului. Aşa încât în cel mai important rol de conducere din China, secretar general al Partidului Comunist Chinez, în noiembrie 2012, a fost numit Xi. Acesta a fost apoi ales preşedinte al Chinei la

Congresul Național Popular din martie 2013. Au fost 2.952 de voturi pentru şi unul împotrivă, cu trei abțineri.

Prima inițiativă specifică a lui Xi în calitate de lider al Chinei i-a dezvăluit înclinația spre populism şi cruzime. A fost o cruciadă anticorupție care i-a doborât pe unii dintre cei mai puternici oameni din China, inclusiv un număr extraordinar de mare de vechi membri de partid. După unele estimări, 14% din cadrele de conducere ale partidului au fost arestate şi închise ca parte a campaniei anticorupție. Lui Wang Qishan, aliatul de încredere al lui Xi care a fost pus la conducerea campaniei, îi plăcea să-i şocheze pe străini lăudându-se cu numărul celor pe care îi trimisese la închisoare. Cineva care îl vizitase la birou mi-a spus că Wang deschisese conversația remarcând: „Lumea spune că am închis sute de mii de oameni. Dar cifra este mai mare. Depăşeşte milionul". Declarația lui nu conținea nicio hiperbolă. După cum a observat Richard McGregor în 2019: „De la finele anului 2012, autoritățile au anchetat peste 2,7 milioane de oficiali şi au pedepsit alți peste 1,5 milioane. Sunt incluşi aici şi şapte de la nivelurile de vârf (Biroul Politic şi executivul) şi vreo două duzini de generali de rang înalt"[12].

Arestările şi întemnițările la o astfel de scară creează un sentiment mai larg de insecuritate şi teamă. Chiar şi

adepți aparent loiali ai lui Xi mi-au mărturisit uneori aceste sentimente. O prăbuşire a bursei din 2015 a dus la o serie de arestări în rândul oficialilor implicați în reglementarea financiară, stârnind panică printre unii din bancherii care erau obişnuiți să lucreze cu ei[13]. Un manager al unei bănci occidentale de prim rang mi-a spus că observase că unii dintre angajați ezitau să mai călătorească, temându-se că vor fi arestați la aeroport. Câțiva ani mai târziu, un om de afaceri important mi-a spus şocat că unul dintre prietenii lui apropiați, o stea politică în ascensiune care era adjunct al şefului Partidului Comunist în Chongqing, se aruncase de pe acoperişul unui hotel din Beijing după ce fusese acuzat de corupție la o şedință de partid. „Cred că pur şi simplu nu a putut suporta să-şi petreacă tot restul vieții în puşcărie”, a spus meditativ prietenul meu, care credea că adevăratul motiv al sinuciderii lui Ren Xuefeng ar fi putut fi o epurare politică generată de diferende ideologice cu preşedintele Xi[14]. Chiar şi oficialii chinezi cu o vizibilitate internațională semnificativă puteau cădea brusc în dizgrație. Meng Hongwei, care în 2016 a devenit primul cetățean chinez ajuns la conducerea Interpolului, organizația internațională de poliție criminală, a fost el însuşi arestat când s-a întors în China, în 2018. Câteva luni mai târziu,

în presa chineză au apărut articole conform cărora Meng recunoscuse fapte de corupție, deşi familia lui insista că fusese luat la ochi din cauza opiniilor sale reformiste[15].

Oficialii de partid şi apologeții sistemului, care anterior ar fi putut cataloga relatările despre corupția oficială drept exagerate, au adoptat rapid noua linie a epocii Xi: că sistemul chinez se confruntase cu o amenințare potențial fatală din cauza corupției şi că Xi răspunsese decisiv. Orice sugestie că familia Xi ar fi făcut şi ea avere în mod misterios era pedepsită fără milă. Când o ştire de acest gen a fost transmisă de Bloomberg News, agenția de presă a fost ferm plasată în afara marelui *firewall* care păzeşte internetul chinez[16].

Inevitabil, mulți au interpretat cruciada anticorupție a lui Xi drept o reglare de conturi politice şi un mijloc de consolidare a puterii. Ar putea foarte bine să fie adevărat. Dar Xi pare a fi şi sincer înspăimântat de ideea că corupția ar putea duce la pierderea puterii de către Partidul Comunist. Iar el crede că sfârşitul sistemului monopartid ar fi fatal pentru obiectivul său mult trâmbițat, „marea reînnoire" a poporului chinez.

În mod special, pe liderul Chinei îl bântuie prăbuşirea Uniunii Sovietice. În 2013, după primul an la putere, membrii Partidului Comunist din întreaga Chină au fost

invitați la proiecții ale unui film documentar despre prăbuşirea URSS. Filmul înfățişa acest eveniment drept o tragedie, iar personajul negativ al întregii poveşti era Mihail Gorbaciov, ultimul lider sovietic ale cărui politici reformiste de transparență şi de transformare economică erau descrise nu doar ca greşite, ci şi ca imorale şi nepatriotice. Într-un discurs ținut în fața Comitetului Central al Partidului Comunist în 2013, Xi însuşi a întrebat: „De ce s-a prăbuşit Uniunea Sovietică? De ce Partidul Comunist sovietic a pierdut puterea?". Răspunsul lui a fost: „Istoria URSS şi cea a partidului au fost complet negate... Lenin a fost respins, la fel şi Stalin... Confuzia ideologică era generalizată... Armata nu era sub controlul partidului. În cele din urmă, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice... a fost dispersat ca un stol de vrăbii. Uniunea Sovietică, ce fusese o țară comunistă extraordinară, s-a prăbuşit. Aceasta este lecția pe care trebuie să o învățăm din greşelile trecutului"[17].

Xi are în comun cu Putin convingerea că prăbuşirea Uniunii Sovietice a fost un dezastru. Ca şi liderul rus, Xi nu crede că această prăbuşire a fost doar o consecință a greşelilor liderilor sovietici. El consideră că Occidentul a stimulat în mod deliberat procesul, prin promovarea unor idei liberale subversive, şi este decis să împiedice orice

campanie similară în China. Această linie de gândire a fost expusă foarte clar la începutul perioadei de când Xi se află la putere, prin distribuirea către cadrele de partid a unui „Comunicat asupra stării curente a sferei ideologice". Denumit mai succint „Documentul 9" (şi, ulterior, făcut public în presă), comunicatul prezintă forţele occidentale ostile de care China trebuie să se păzească. Acestea includ concepte precum „valorile universale", „societatea civilă" şi „ideea occidentală despre jurnalism"[18].

Xi şi acoliţii lui văd în aceste idei nişte importuri periculoase, străine Chinei. Dar ei ştiu că sunt totodată atractive pentru mulţi intelectuali chinezi şi pentru unii membri ai clasei de mijloc în creştere. Intelectualii liberali au fost o parte importantă a dezbaterii despre China în anii anteriori venirii la putere a lui Xi. Personajele cele mai cunoscute pe plan internaţional erau artistul Ai Weiwei şi laureatul Premiului Nobel Liu Xiaobo, dar în spatele lor se afla un grup mult mai mare de universitari, avocaţi şi jurnalişti care sperau cu toţii să vadă China devenind treptat o ţară mai democratică, cu instanţe judecătoreşti independente şi cu o mai mare libertate de exprimare.

Cetăţenii chinezi suficient de curajoşi să susţină aceste idei nu au fost niciodată feriţi de persecuţii. Liu Xiaobo a fost arestat şi închis în 2009 (şi a murit în închisoare în

2017). Ai Weiwei a fost închis în 2011 şi, în cele din urmă, a plecat în exil în 2015. Dar, la începutul secolului XXI, liberalii chinezi au îndrăznit să spere că lucrurile ar putea evolua treptat în favoarea lor. Ideea de „constituționalism” – care cere ca toate componentele societății, inclusiv Partidul Comunist, să se supună principiilor statului de drept – a fost dezbătută deschis în publicațiile academice şi în unele ziare îndrăznețe, precum *Nanfang Zhoumo*. Dar astfel de dezbateri au fost amuțite în epoca Xi. În 2015, un mare număr de apărători ai drepturilor omului au fost arestați. Nu doar vocile dezaprobatoare ale liberalilor au fost amuțite. Ca o supremă ironie, având în vedere că Xi îl elogiase pe Marx drept „cel mai mare gânditor al timpurilor moderne”, studenții care erau membri ai societăților marxiste de la universități de frunte din Beijing au fost şi ei arestați. După câte se pare, vina lor a fost că au luat puțin cam prea în serios ideile lui Marx despre lupta de clasă şi au încercat să-i organizeze în sindicate pe muncitorii prost plătiți[19].

Ca vizitator regulat al țării, închiderea dezbaterii a fost pentru mine uimitoare. În anii dinaintea venirii la putere a lui Xi, îmi amintesc că luam cina într-un restaurant din Beijing unde universitarii conservatori şi liberali erau dispuşi să dezbată în public dacă China ar trebui să

devină o democrație. Aşa ceva ar fi de neînchipuit acum. Ba China a încetat chiar să pretindă că încurajează libertatea de dezbatere. La finele anului 2019, Universitatea Fudan, cea mai prestigioasă din Shanghai, a eliminat din statutul său angajamentul față de „libertatea de gândire". Câteva săptămâni mai târziu, i-am luat un interviu lui Eric Li, un membru în consiliul de administrație al Institutului Chinez de la Fudan şi un cunoscut intelectual pro-Xi. Li nu avea regrete față de schimbările de la Fudan. Ba chiar le saluta ca parte a unei înfrângeri necesare a ideilor liberale în China. „De mai multe decenii, națiunea chineză tot dezbate ce fel de societate şi de guvernare vrea... Există oameni care sunt liberali, care vor ca China să fie o țară liberală. Cred că această dezbatere s-a încheiat."[20]

Totuşi, chiar în vreme ce Li vorbea, dezbaterea despre libertatea de exprimare în China şi modelul Xi de conducere autoritară era pe punctul de a se deschide din nou. În timp ce mergeam să mă întâlnesc cu Li pentru a lua prânzul, în Shanghai, citisem articole despre o nouă boală virală misterioasă care izbucnise în oraşul Wuhan, aflat la aproximativ 700 de kilometri distanță. La vremea aceea, nu părea o problemă suficient de semnificativă ca să merite discutată. Dar în mai puțin de două săptămâni

acea mulțumire de sine fusese zdruncinată pe măsură ce virusul se răspândea, omorând sute, iar apoi mii de oameni şi împingând la carantină în masă şi lockdownuri în toată China.

De la început, guvernul de la Beijing s-a străduit să prezinte COVID-ul ca pe un dezastru natural, în care guvernul central sau preşedintele Xi nu avea nicio vină. Dar această linie de argumentare a început să nu mai stea în picioare pe măsură ce pandemia se răspândea – mai ales după moartea cauzată de virus a lui Li Wenliang, un tânăr medic din Wuhan. Căutându-se originile virusului, s-a aflat că, la începutul crizei, dr. Li dăduse alarma într-un grup de discuții online. Acest lucru i-a atras o vizită din partea poliției, care l-a forțat să-şi ia angajamentul că nu mai răspândeşte zvonuri şi să semneze o declarație. Pe patul de moarte, dr. Li a făcut o afirmație care s-a propagat cu repeziciune: „Cred că o societate sănătoasă nu ar trebui să aibă o singură voce". Era uşor să o interpretezi ca pe o incriminare a stilului autoritar al lui Xi Jinping.

Unii critici interni ai lui Xi au fost chiar mai direcți. În martie 2020, Ren Zhiqiang, membru de partid şi magnat al imobiliarelor, a publicat o scrisoare deschisă în care acuza Partidul Comunist de incompetență şi condamna

„stupiditatea marelui lider”[21]. La fel ca alți critici interni ai lui Xi, Ren a fost redus la tăcere. În septembrie 2020, a fost condamnat la 18 ani de închisoare pe baza unor acuzații de corupție.

Revărsarea de emoție pe rețelele de socializare în urma morții doctorului Li a fost, probabil, momentul de pericol maxim pentru Xi în timpul crizei coronavirusului. Dar, în săptămânile care au urmat, guvernul chinez a recâştigat controlul asupra naraţiunii. Linia oficială a fost că, departe de a greşi în primele etape ale crizei, Xi acționase decisiv pentru a mobiliza națiunea şi a stăvili epidemia. Nu doar China, ci întreaga omenire îi datora preşedintelui Xi recunoştință pentru că le oferise un răgaz ca să se pregătească pentru virus. Dacă Occidentul nu reuşise să folosească acel timp aşa cum trebuie – ei bine, acest lucru era o dovadă suplimentară a superiorității sistemului chinez. Eforturile propagandistice ale Chinei au fost sprijinite de aprecierile exuberante ale Organizației Mondiale a Sănătății, al cărei director general, Tedros Ghebreyesus, s-a întâlnit cu Xi pe 28 ianuarie şi a ieşit apoi să laude China pentru „stabilirea unui nou standard pentru controlul epidemiilor”, elogiind Beijingul pentru „disponibilitatea sa de a împărtăşi informații”[22].

Narațiunea favorabilă lui Xi a câştigat popularitate în 2020, pe măsură ce China a ajuns să țină în frâu pandemia, iar lumea occidentală se clătina sub impactul ei. Primul deces cauzat de coronavirus a fost înregistrat în SUA la finele lui februarie 2020 – când numărul de cazuri deja atinsese un maxim şi începuse să scadă în China. Un an mai târziu, Statele Unite aveau 500.000 de decese. Statisticile oficiale din China înregistraseră, prin comparație, mai puțin de 5.000 de decese în Republica Populară[23].

Pentru preşedintele Xi, un potențial dezastru se transformase într-un triumf de PR. La o ceremonie de decernare a unor medalii cetățenilor obişnuiți pentru activitatea lor în combaterea COVID-19, el a declarat că „pandemia dovedeşte încă o dată supremația sistemului socialist cu caracteristici chineze”[24]. La un an după ce Wuhanul fusese carantinat într-o atmosferă de panică, oraşul a găzduit o expoziție despre bătălia încununată de succes a Chinei împotriva COVID-19, în care au fost prezentate, conform relatării de la BBC, „modele de lucrători din domeniul medical în costume de protecție... şi, oriunde priveai, portrete gigantice ale lui Xi Jinping”. În acelaşi timp, guvernul chinez a început să promoveze ideea că poate virusul nu îşi avea originea în China, la

urma urmei. După cum arătau panourile expoziției din Wuhan, COVID-19 apăruse simultan „în mai multe locuri din lume”[25].

Dar, deşi guvernul chinez a reuşit să controleze narațiunea despre COVID-19 în interiorul Chinei, imaginea lui Xi avusese de suferit în lumea din afară. Un sondaj Pew efectuat în vara lui 2020 a arătat că părerile negative despre liderul Chinei crescuseră exponențial în Europa şi America de Nord. În Germania, de pildă, 78% dintre respondenți au spus că nu au nicio încredere în capacitatea lui Xi „de a face ce trebuie în ceea ce priveşte problemele lumii”, o schimbare negativă de 17 puncte procentuale în interval de un an. Neîncrederea în Xi a atins niveluri similare în SUA şi Marea Britanie şi era chiar mai mare în Japonia şi Coreea de Sud[26]. Totuşi, pandemia de COVID-19 nu a fost singurul factor care a afectat imaginea lui Xi în lumea exterioară. Represaliile Chinei în Hong Kong şi Xinjiang dezvăluiseră duritatea şi intoleranța regimului său.

În vara lui 2019, în Hong Kong au izbucnit proteste generate de teama că urma să fie adoptată o nouă lege care ar fi permis extrădarea cetățenilor din Hong Kong în China continentală. În scurt timp, agenda mişcării de protest s-a extins, cuprinzând şi preocupări mai ample

legate de protejarea autonomiei teritoriului față de Beijing – incluzând libertăți prețuite precum independența justiției şi presa liberă. În punctul lor culminant, protestele au scos în stradă peste două milioane de demonstranți, dintr-o populație totală de 7,4 milioane. Protestele au continuat cu violență luni de zile, ducând adesea la bătălii în toată regula între poliție şi demonstranți. Revenirea Hong Kongului sub stăpânire chineză în 1997 este văzută la Beijing drept un moment-cheie în „marea reînnoire" a națiunii – trăgând în sfârşit linie sub era colonială, asociată cu „secolul de umilință" care a început atunci când Hong Kongul a fost cedat Marii Britanii, în 1842. Dar incapacitatea inițială a lui Xi de a pune capăt acestei semianarhii pe pământ chinez – sau chiar de a risca o vizită în Hong Kong – a amenințat să îl facă pe liderul cu mână de fier al Chinei să pară slab.

La fel ca în cazul coronavirusului, propagandiştii chinezi s-au căznit să pună o anumită distanță între Xi şi problemele din Hong Kong. S-a spus că proiectul de lege privind extrădarea care i-a scos inițial pe oameni în stradă fusese o inițiativă locală, nu era ideea conducerii de la Beijing. Dar, în călătoriile mele în Hong Kong, mi-a fost clar că stilul autoritar al lui Xi a fost un element de context important care a condus la rebeliunea din Hong

Kong. Având în vedere că China continentală își menținea suveranitatea totală asupra Hong Kongului, direcția iliberală pe care o luase politica chineză și reducerea spațiului pentru disidență îi speriaseră pe mulți locuitori ai Hong Kongului. Chiar și personaje pro-Beijing din oraș erau frustrate din cauza incapacității lor de a-l convinge pe Xi să adopte o abordare mai flexibilă – și se întrebau dacă recomandările lor chiar ajunseseră pe biroul lui. Mulți s-au temut că Xi credea în propaganda Beijingului: că problemele din Hong Kong erau rezultatul acțiunilor forțelor străine ostile.

În vara lui 2020 – când lumea exterioară era distrasă de pandemie și de alegerile din SUA – Xi a făcut o mutare decisivă pentru a zdrobi mișcarea prodemocratică din Hong Kong. O nouă lege a securității naționale, elaborată pe continent, a fost impusă în teritoriu, oficiali de partid fiind trimiși de la Beijing să supravegheze și să impună noul sistem. În doar câteva luni, cei mai importanți lideri ai mișcării democratice din Hong Kong au fost arestați, urmând să fie condamnați la mulți ani de închisoare. Protestele din Hong Kong i-ar fi pus probleme oricărui lider chinez, întrucât vizau cele mai sensibile probleme cu care se confrunta Partidul Comunist – democrația și unitatea națională. Cu toate acestea, răspunsul dur al lui

Xi a fost caracteristic pentru reacția sa față de orice formă de opoziție din China.

Reprimarea musulmanilor uiguri în China, în îndepărtata provincie Xinjiang din nord-vest, a fost un subiect care a apărut frecvent în discuțiile mele cu protestatarii din Hong Kong. Aceştia vedeau în decizia Beijingului de a închide peste un milion de uiguri în lagăre de reeducare o confirmare înfiorătoare a hotărârii nemiloase a lui Xi de a le impune viziunea sa de unitate națională tuturor cetățenilor chinezi, cu orice preț.

Privind retrospectiv, poate că şi săptămâna în care l-am întâlnit pe Xi în Beijing, în noiembrie 2013, a marcat un moment crucial în istoria provinciei uigure Xinjiang. Cu cinci zile înainte, separatişti uiguri intraseră cu o maşină într-un grup de pietoni în apropierea Pieței Tiananmen, ucigând cinci oameni[27]. Un atac terorist în inima Republicii Populare Chineze era genul de provocare peste care Xi nu ar fi trecut niciodată, mai ales având în vedere incidentele violente din alte locuri din țară. În anul următor, China a lansat campania „loviturii dure" împotriva terorismului. Destul de curând, a devenit evident că nu era o simplă campanie de aplicare a legii, ci un efort de a sili întreaga populație uigură să asimileze

cultura chineză Han şi să accepte voința Partidului Comunist.

Sub supravegherea lui Xi, a fost construită o rețea de lagăre în Xinjiang şi a fost lansată o campanie în masă de internări în lagăre. În 2018, un comitet ONU a estimat că peste un milion de persoane fuseseră reținute – altfel spus, aproximativ 10% din populația uigură[28]. Inițial, guvernul chinez a negat existența lagărelor, după care le-a descris drept „lagăre de instruire şi educare vocațională", menite să combată extremismul şi să-i ajute pe uiguri să-şi găsească slujbe. Dar mărturiile exilaților şi refugiaților au zugrăvit un tablou diferit, îngrozitor. Acuzațiile includeau separarea forțată a sute de mii de copii de părinții lor, tortură şi abuzuri sexuale, precum şi studiul obligatoriu al gândirii lui Xi Jinping ca parte a unui program de îndoctrinare în masă. Au apărut şi relatări despre sterilizare şi avorturi forțate. Statisticile publice chineze, care arătau o reducere cu 60% a ratei natalității în Xinjiang, au generat acuzații că aceste măsuri mergeau dincolo de o reprimare brutală şi produceau un genocid cultural[29].

Decizia administrației Trump de a cataloga acțiunile Chinei în Xinjiang drept genocid a fost respinsă de Beijing ca făcând parte din inițiativele unei guvernări haotice şi

necinstite. Dar, în 2021, administrația Biden a menținut acest verdict, la fel şi Parlamentul canadian. Un aviz juridic dat de un grup de avocați specializați în drepturile omului din Marea Britanie a calificat acuzația de genocid drept „plauzibilă” în baza dreptului internațional, observând că „dl Xi controlează direcția generală a politicii de stat şi a susținut o serie de discursuri în care a recomandat tratarea într-o manieră punitivă a uigurilor”. Implicația clară era că Xi era personal responsabil pentru genocid[30].

Naționaliştii chinezi dezaprobă atenția tot mai mare acordată de Occident provinciei Xinjiang, afirmându-se că este un efort ipocrit de a găsi o vină Chinei pentru a-i bloca ascensiunea. Dar formula lui Xi de autoritarism în țară şi asertivitate în străinătate a făcut inevitabilă o atenție internațională mai mare asupra Chinei. Faptul că China este superputerea emergentă a secolului XXI face să fie mai dificil pentru conducerea țării să argumenteze că „treburile ei interne” nu ar trebui să-i privească pe cei din afară.

Sub Xi, conducerea chineză a început, de asemenea, să renunțe la inhibițiile legate de promovarea modelului său de guvernare în străinătate. Administrațiile chineze anterioare încercaseră să evite presiunea occidentală în

domeniul drepturilor omului sugerând că toate țările ar trebui lăsate să-şi urmeze propria cale de dezvoltare. Occidentul, argumentau ele, nu ar trebui să țină predici Chinei şi, în schimb, China nu ar trebui să țină predici restului lumii. Cu toate acestea, în epoca Xi, purtătorii de cuvânt chinezi au promovat un „model chinezesc" de dezvoltare, prezentat ca o alternativă la democrația în stil occidental, mai potrivit pentru națiunile în curs de dezvoltare.

În 2018, Xi însuşi a ținut un discurs în care a sugerat că „noul tip de sistem politic partinic" al Chinei ar putea servi drept model pentru alte țări din lume – o idee promovată energic de presa de stat[31]. În condițiile în care UE tocmai suferea lovitura Brexitului, iar SUA erau puternic polarizate în mandatul lui Trump, modelul lui Xi de stabilitate politică, putere economică şi asertivitate națională atrăgea tot felul de admiratori internaționali din Africa, America Latină şi chiar Europa.

China şi-a extins influența internațională şi prin inițiativa „Centura şi drumul" („Belt and Road") a lui Xi, care a implicat miliarde de dolari în împrumuturi şi investiții chineze pentru a susține proiecte de infrastructură în Asia, Europa şi Africa. Investițiile şi influența chineze s-au extins chiar şi în America Latină, o

regiune considerată cândva ograda Statelor Unite. Când l-am intervievat, în 2021, preşedintele Columbiei, Iván Duque, şi-a declarat ferm prietenia cu America. Dar totodată a insistat că firmele chineze vor continua să construiască metroul din Bogotá – întrucât făcuseră cea mai bună ofertă[32]. Departe de a fi singură, Columbia a fost un fel de codaşă în America Latină în privința acceptării investițiilor chineze.

Capacitatea Chinei de a-şi câştiga prieteni în străinătate prin împrumuturi şi investiții este esențială pentru creşterea puterii sale internaționale. Dar aceste eforturi sunt complicate de tendința în creştere a regimului Xi de a utiliza forța şi intimidarea atunci când se confruntă cu eşecuri pe plan internațional. Răspunsul Beijingului chiar şi la critici blânde în privința epidemiei de COVID-19 a fost feroce. După ce guvernul australian a propus o anchetă internațională privind originile bolii, China a impus ca represalii tarife vamale asupra unor exporturi australiene.

Între timp, China a crescut presiunea în diversele sale dispute teritoriale. Amenințările împotriva Taiwanului au sporit în mod considerabil, crescând temerile la Washington că China s-ar putea simți suficient de puternică pentru a încerca invadarea unei democrații

înfloritoare cu 23 de milioane de locuitori, pe care Beijingul o consideră o provincie renegată. Disputa privind Taiwanul datează de la începuturile Republicii Populare Chineze. Forțele Kuomintangului, înfrânte de Mao în 1949, au fugit peste mare pe insulă şi şi-au întemeiat acolo propriul regim. De atunci, Beijingul s-a angajat să „reunească" Taiwanul cu China continentală – la nevoie, cu forța. În stilul său pragmatic, Deng Xiaoping sugerase că problema Taiwanului putea fi lăsată spre soluționare generațiilor viitoare. Dar Xi a schimbat linia Beijingului, transmițându-le deschis liderilor taiwanezi că problema nu mai poate fi pasată de la o generație la alta. Exercițiile militare din Strâmtoarea Taiwan s-au intensificat.

Atunci când Nancy Pelosi, preşedinta Camerei Reprezentanților a SUA, a vizitat Taiwanul, în august 2022, răspunsul Beijingului a fost extrem de dur, Xi autorizând cele mai ample exerciții militare din Strâmtoarea Taiwan din ultimele decenii. Răspunsul belicos al Chinei a venit pe fundalul războiului din Ucraina – un război în care Xi l-a sprijinit tacit pe Putin. SUA şi aliații lor au trebuit să ia în considerare posibilitatea de a înfrunta în curând provocări militare din partea a două mari puteri revizioniste – Rusia şi China.

Linia de conduită tot mai agresivă a Chinei în privința Taiwanului reflectă, în parte, o modificare a balanței puterii globale. Pe parcursul ultimei generații, Beijingul a investit bani grei în forțele sale armate. Flota militară chineză are acum mai multe nave decât cea americană. Luând în considerare preocuparea evidentă a lui Xi pentru locul său în panteonul liderilor chinezi, Taiwanul este o țintă tentantă. Dacă Mao a fost eroul care a întemeiat Republica Populară, iar Deng a fost liderul care a angajat țara pe drumul prosperității, Xi poate crede că următoarea sarcină este de a demonstra că acum țara sa este o mare putere globală – prin înfruntarea Statelor Unite în chestiunea Taiwanului. Dacă Xi poate fi liderul care desăvârşeşte în cele din urmă „reunificarea" națiunii prin cucerirea Taiwanului, locul lui în panteon ar fi asigurat.

În realitate, organizarea unei invadări a Taiwanului ar fi o întreprindere extrem de riscantă. Probabil ar întâmpina o rezistență acerbă şi ar putea necesita până la un milion de soldați. Un atac al chinezilor asupra Taiwanului ar putea duce şi la un război cu SUA. Cu toate acestea, fanteziile fățişe cu privire la cucerirea Taiwanului sunt astăzi obişnuite în cercurile naționaliste din China. Hu Xijin, redactorul-şef al publicației naționaliste *Global Times*, a scris un articol tipic în octombrie 2020, care

proclama: „Singura cale de urmat pentru China continentală este să se pregătească pe deplin pentru război şi să aplice forţelor separatiste din Taiwan o pedeapsă decisivă în orice moment. Pe măsură ce aroganța forţelor separatiste continuă să crească, punctul de cotitură istorică se apropie”[33]. Genul acesta de retorică înfierbântată poate că nu reflectă gândirea liderilor chinezi. Dar în mediul de presă foarte controlat creat de Xi ameninţările înfiorătoare la adresa Taiwanului sunt, cel puțin, tolerate. Ca lider cu mână de fier autointitulat, există pericolul ca Xi să se simtă presat să joace cartea sentimentului naționalist în țară.

În ultimii ani, majoritatea dezbaterilor occidentale despre o potențială agresiune chineză s-au axat pe Taiwan şi pe Marea Chinei de Sud. Dar, în 2020, evoluția cea mai surprinzătoare a avut loc în munții Himalaya. O ciocnire între trupele indiene şi cele chineze din cauza unui teritoriu disputat de acolo a dus la uciderea a vreo 20 de soldați indieni, alături de un număr neprecizat de pierderi în rândul chinezilor.

Această dispută fatală a sporit posibilitatea ca cele două superputeri emergente ale secolului XXI, China şi India, să se îndrepte spre un conflict. În India şi în Occident, conflictul a fost prezentat şi ca o ciocnire între

un stat autoritarist gigantic şi cea mai mare democrație a lumii. Aşa şi era. Şi totuşi, tabloul era mai complicat. Pentru că, pornind dintr-un punct foarte diferit, India democratică se deplasase şi ea către modelul liderului de mână forte.

4

Modi – politică autoritară în cea mai mare democrație a lumii (2014)

Lutyens' Delhi este sediul puterii din India. Este numit după arhitectul britanic sir Edwin Lutyens, care a proiectat un cartier spațios, cu peluze atent îngrijite, clădiri şi fântâni mărețe, separând această zonă de gălăgia din restul oraşului. Cartierul este sediul celor mai importante clădiri guvernamentale din India – inclusiv biroul prim-ministrului, precum şi ministerele Apărării, Finanțelor şi Afacerilor Externe. Vizitele la aceste ministere-cheie sunt uneori animate de priveliştea coloniilor de maimuțe care escaladează pervazurile din gresie galbenă ale ferestrelor.

Politicienii de la vârf şi înalții funcționari indieni guvernează o țară cu 1,4 miliarde de locuitori din interiorul acestor clădiri. Dar, după alegerea lui Narendra

Modi în funcția de prim-ministru al Indiei în 2014, o parte dintre cei mai puternici oameni ai Indiei au părut mai degrabă niște insurgenți populiști decât o elită conducătoare. Cu toate acestea, un ministru, instalat comod în inima cartierului Lutyens' Delhi, mi-a servit în 2018 o denunțare disprețuitoare a „elitei din Lutyens". În mod tradițional, grupul acesta administrase India după obținerea independenței, a spus el, dar acum era îndepărtat pe bună dreptate de Modi. Vechea elită pierduse contactul cu „India reală". Părea a fi versiunea indiană a unei prelegeri pe care o auzisem și la Washington de la oficiali din administrația Trump, iar în Londra de la adepți triumfători ai Brexitului.

În India, evanghelia populismului era propovăduită chiar de politicieni cu calificări „globaliste" impecabile, precum ministrul Aviației Jayant Sinha, fost consultant McKinsey, cu un masterat la Harvard. După cum mi-a spus Sinha, pe jumătate batjocoritor, „pot vorbi despre Davos cu dumneata toată ziua, dacă vrei"[1]. Ca și Steve Bannon, Sinha folosea „Davos" ca pe un sinonim pentru globalismul dezrădăcinat pe care pretindea că îl respinge. A susținut că Modi, spre deosebire de Partidul Congresului din opoziție, păstra legătura cu India credinței și a spiritualității. Proiectul lui era să corecteze erorile

părinților fondatori ai Indiei moderne, în special ale lui Jawaharlal Nehru, care adoptase în mod eronat ideile occidentale, crezând că sunt universale. În schimb, Modi întemeia guvernarea Indiei pe cultura ei unică. „În viziunea noastră", a declarat Sinha, „tradiția precedă statul. Oamenii simt că tradiția lor este amenințată. Avem o viziune asupra lumii bazată pe credință, spre deosebire de viziunea rațional-ştiințifică".

În India, ca şi în alte părți, ascensiunea populismului este intim legată de stilul autoritar de conducere. Ca şi Xi şi Putin – dar şi ca Trump în America şi Erdoğan în Turcia –, Modi se prezintă drept un om care are o legătură directă cu poporul. Promite să lupte împotriva elitei corupte de la vârful societății şi să aducă dreptate şi prosperitate omului obişnuit. Pentru a-i pune la punct pe cei puternici, liderul trebuie să aibă forță – atât morală, cât şi fizică. În campania electorală din 2014, Modi, în vârstă de 64 de ani, a fost zugrăvit ca un forțos propriu-zis – cu mare accent pe „pieptul lui de 56 de inci".

Victoria lui Modi a fost un moment crucial în epoca liderului cu mână de fier. Cu doi ani înainte, Xi Jinping preluase puterea în China. Acum, Modi aducea stilul de mână forte în India. Cu circa 1,4 miliarde de locuitori fiecare, China şi India au împreună aproximativ 40% din

populația globului, iar aceste două țări sunt superputerile emergente în „secolul Asiei”[9]. În doar doi ani de zile, amândouă cedaseră stilului autoritar de conducere.

Unii s-ar putea întreba dacă este legitim sau edificator să tratezi un lider ales democratic precum Modi la fel ca pe Xi, care este şeful unui stat cu partid unic, sau chiar ca pe Putin. Nu devine absurdă ideea unui „stil de mână forte” dacă include lideri care operează în circumstanțe şi culturi politice atât de diferite? Xi şi Putin, de pildă, au schimbat constituțiile țărilor lor pentru a le permite să conducă pe viață, în timp ce Modi este nevoit să se confrunte cu electoratul o dată la cinci ani. E adevărat şi că intelectualii indieni şi o parte a presei încă exprimă critici usturătoare la adresa liderului lor național într-o manieră care este de neimaginat în China şi din ce în ce mai dificilă în Rusia.

Cu toate acestea, există unele caracteristici ale conducerii de mână forte care acoperă atât democrațiile, cât şi dictaturile şi care sunt foarte evidente în India lui Modi. Prima şi cea mai evidentă este încurajarea unui cult al personalității. Orator carismatic, Modi este în elementul lui atunci când se adresează mulțimilor – şi foarte rar

[9] În termeni reali, economia Chinei o depăşeşte acum de cinci ori pe cea a Indiei – şi este a doua ca mărime din lume. Măsurată pe baza puterii de cumpărare, China are cea mai mare economie din lume, iar India o are pe a treia.

acceptă întrebări spontane. Pe lângă evidențierea puterii sale în fața duşmanilor Indiei, cei care se ocupau de crearea imaginii lui Modi au cultivat cu grijă ideea că liderul indian este un om religios şi ascetic, a cărui unică preocupare e binele poporului.

În mod neobişnuit pentru un lider în funcție într-o țară democratică, Modi a acceptat ca unele monumente să primească numele lui cât se află încă la putere. În 2021, cel mai mare stadion de crichet al Indiei a fost redenumit Stadionul Narendra Modi. Echipa prim-ministrului responsabilă cu rețelele de socializare a postat un tweet triumfător: „Cel mai mare stadion al lumii dedicat celei mai mari personalități a lumii”[2]. Câteva zile mai târziu a fost lansat un satelit indian pe care era gravat chipul lui Modi. Laudele aduse prim-ministrului de colegii de partid sunt adesea teribil de linguşitoare. Shivraj Singh Chouhan, ministrul principal al statului Madhya Pradesh, l-a numit pe Modi „darul lui Dumnezeu pentru India”. Au fost produse filme populare despre viața lui Modi, înfățişându-l pe prim-ministru într-o aură de sfințenie. Suresh Prabhu, un ministru din cabinet, a calificat *Come Let Us Live*, un film despre copilăria lui Modi, drept „motivațional şi dătător de inspirație”[3].

Liderul indian acordă o importanță deosebită multora dintre temele populiste şi naționaliste esențiale pentru puterea de atracție a liderilor autoritari din alte părți ale lumii. În moduri diferite, cu toții au promis restaurarea unei epoci pierdute de măreție națională; totuşi, caracteristica specific indiană este că Modi apăra ideologia „Hindutva", adică a naționalismului hindus. Promisiunea lui este nu doar că va face India măreață din nou, ci, mai precis, că-i va face pe hinduşi măreți din nou. Aproximativ 80% dintre indieni sunt hinduşi. Dar Modi şi mulți dintre adepții săi îmbrățişează o versiune a istoriei Indiei în care hinduşii sunt înfățişați drept un grup asuprit de-a lungul istoriei. Într-un discurs adresat Parlamentului indian în iunie 2014, la scurt timp după câştigarea alegerilor, Modi s-a referit la indienii care suferă de „1.200 de ani de o mentalitate de sclav"[4]. Ideea de bază este că indienii nu au fost „înrobiți" doar în cei aproximativ 200 de ani de stăpânire britanică, ce a început la mijlocul secolului al XVIII-lea. Opresiunea acoperă o parte mult mai mare a istoriei, incluzând mileniul anterior, în care cei mai importanți conducători ai țării au fost mai întâi budişti, iar apoi musulmani, ambele grupuri fiind distribuite în roluri de intruşi străini.

După cum văd lucrurile mulți dintre adepții lui Modi, nici măcar obținerea independenței Indiei în 1947 nu a pus capăt subjugării hinduşilor. În cea mai mare parte a epocii postindependență, India a fost condusă de Partidul Congresului, pe care Modi şi Partidul Bharatiya Janata (BJP) îl acuză că s-a bazat pe o „bancă de voturi" musulmană, în schimbul cărora celor aproximativ 200 de milioane de musulmani din India, susținei, li s-au acordat privilegii speciale[10]. Subramanian Swamy, un membru al BJP din Rajya Sabha (camera superioară a Parlamentului indian), se folosea de acest sentiment de nedreptate al hinduşilor când s-a plâns: „Noi reprezentăm 80% din populație, dar suntem tratați ca şi cum am fi 10%"[5]. Într-o țară imensă în care concurența pentru locuri de muncă, oportunități educaționale şi resurse este acerbă, orice sugestie că minorităților li se acordă privilegii injuste are forță politică. Identitatea BJP de partid hindus este subliniată de simplul fapt că în alegerile din 2014 nu a existat nici măcar un musulman printre cei 282 de membri BJP aleşi în Lok Sabha, camera inferioară mai puternică a Parlamentului.

---

[10] Acuzaţiile amintesc de felul în care Donald Trump a mobilizat resentimentele americanilor albi împotriva „acţiunii afirmative" pentru minorităţile rasiale.

Viața şi cariera lui Modi se împletesc profund cu mişcarea naționalistă hindusă. Născut în 1950 în micul oraş Vadnagar din statul Gujarat, Modi s-a alăturat unei organizații naționaliste numite Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) când avea 8 ani şi a rămas membru de atunci. Înființată în 1925, RSS era dedicată ideii că India este, în esență, o națiune hindusă. Fondatorul ei, K.B. Hedgewar, era un admirator al fascişti lor europeni de genul lui Benito Mussolini din Italia, cărora le-a imitat fascinația pentru uniforme şi pregătirea paramilitară.

Un fost activist RSS şi un naționalist hindus, Nathuram Godse, l-a asasinat pe Mahatma Gandhi în 1948, la scurt timp după obținerea independenței Indiei. Campania nonviolentă a lui Gandhi de eliberare de sub stăpânirea britanică a făcut ca acesta să fie considerat de mulți „părintele națiunii”. Dar mulți din RSS îl disprețuiau pe Gandhi din cauza insistenței lui că hinduşii „nu se pot certa cu islamul”. Divizarea Indiei care a însoțit obținerea independenței a creat două state, India şi Pakistan – cel din urmă un stat majoritar musulman. Transferurile forțate de populație şi violența colectivă care au însoțit divizarea au dus la moartea a până la două milioane de oameni. În acest context, insistența lui Gandhi pe idealul coexistenței paşnice cu islamul a fost denunțată de RSS

drept „conciliere”[6], creând fundalul tumultuos pe care a avut loc asasinarea lui. Etosul militarist al RSS contrasta puternic cu pacifismul lui Gandhi.

Astăzi, Modi şi RSS susţin public viziunea convenţională conform căreia Gandhi a fost un erou naţional şi „părintele naţiunii”. Dar unii parlamentari BJP sunt pregătiţi să exprime public o viziune radical diferită: ideea că asasinul lui Gandhi a fost un erou naţional – şi că Modi, ca naţionalist hindus, ar trebui considerat adevăratul fondator al naţiunii indiene[7]. Neîntrerupta legătură personală şi politică a lui Modi cu RSS face obiectul multor speculaţii, dar nu există nicio îndoială că apartenenţa la această organizaţie i-a oferit o trambulină pentru a avansa de la originile sale umile şi provinciale la conducerea ţării.

Modi s-a născut într-o castă inferioară şi, în adolescenţă, şi-a ajutat tatăl să administreze magazinul de ceai al familiei de lângă gara din Vadnagar. Originile sale de umil vânzător de ceai sunt acum cruciale pentru imaginea lui Modi şi, cu siguranţă, contrastează puternic cu familia Gandhi, de viţă nobilă, care continuă să domine Partidul Congresului – şi a cărei dinastie politică a furnizat

trei prim-miniştri, Nehru, Indira Gandhi şi Rajiv Gandhi[11]. La vârsta de 13 ani, tânărul Narendra s-a căsătorit, dar căsătoria aranjată s-a destrămat repede. În schimb, Modi şi-a făcut familie din RSS, avansând rapid în ierarhia organizației. Până astăzi, Modi a rămas necăsătorit şi (zice-se) celibatar. Lipsa de legături familiale a lui Modi este un avantaj politic de primă importanță într-o țară în care politicienii sunt acuzați frecvent, adesea pe bună dreptate, că îşi favorizează în mod necinstit membrii propriilor familii. Vorbeşte cu cei mai fervenți susținători ai lui şi ți se va spune deseori că Modi este un om altruist şi ascetic, care şi-a dedicat viața bunăstării oamenilor obişnuiți.

În 1987, Modi intrase în BJP, partidul politic care avea o strânsă afiliere cu RSS. A fost un moment oportun. La vremea aceea, BJP avea doar doi membri în Parlament; în 1996, devenise cel mai mare partid din Parlamentul indian. Ascensiunea lui meteorică fusese alimentată de susținerea de către partid a demolării unei moschei din oraşul Ayodhya, despre care a pretins că ar fi fost construită pe un loc sfânt pentru hinduşi. Controversa

[11] Indira Gandhi, prim-ministru între 1966 şi 1977 şi din 1980 până la asasinarea ei în 1984, nu era rudă cu Mahatma Gandhi. Era totuşi fiica lui Nehru şi mama lui Rajiv Gandhi.

legată de Ayodhya a alimentat ciocnirile dintre hinduşi şi musulmani pe tot cuprinsul Indiei în 1992, ciocniri care, la rândul lor, au mobilizat susținerea pentru BJP. La vremea respectivă, Modi era un obscur activist de partid. Dar energia şi carisma lui l-au condus spre o promovare rapidă în ierarhia partidului, al cărui secretar general a devenit în 2001. În acelaşi an, Modi a fost numit ministru principal în statul lui natal, Gujarat, după ce titularul s-a retras pe motive de sănătate.

Gujarat este un stat cu peste 60 de milioane de locuitori situat pe coasta de vest a Indiei. În timpul mandatului de ministru principal al lui Modi, economia statului a crescut mult mai repede decât media națională a Indiei, cimentându-i reputația de politician pragmatic şi favorabil mediului de afaceri. Succesul economic al statului Gujarat sub conducerea sa a fost crucial pentru ascensiunea lui Modi la nivel național. I-a permis liderului BJP să fie zugrăvit ca fiind, mai presus de toate, un reformist economic, mai degrabă decât un naționalist hindus.

Într-adevăr, o caracteristică pe care Modi o are în comun cu mulți alți lideri de mână forte este că, inițial, a fost salutat în presa occidentală ca exact tipul de reformator energic de care țara lui avea nevoie. Eu însumi

am scris unul dintre acele articole pro-Modi. În timpul unei vizite în India, în 2013, fusesem luat prin surprindere de amploarea pesimismului şi cinismului pe care le întâlnisem. Prim-ministrul ţării era în acel moment Manmohan Singh – pe care îl cunoscusem în anii 1990 şi îl admirasem ca pe un reformator curajos şi principial[9]. Dar, în 2013, eruditul şi introvertitul Singh părea să-şi fi pierdut energia, iar Partidul Congresului era, din nou, în mod clar sub controlul dinastiei Gandhi. Economia încetinea, oamenii de afaceri indieni erau nemulţumiţi, iar pe străzile din Delhi şi din alte oraşe indiene avuseseră loc demonstraţii de masă împotriva corupţiei. Mulţi dintre cei care manifestau pentru schimbare doreau venirea la putere a lui Narendra Modi, care promitea să aducă „miracolul economic din Gujarat" în întreaga Indie.

Dar exista şi o altă faţetă, mult mai înfricoşătoare, a reputaţiei lui Modi. Fusese ministru principal în 2002, când izbucniseră în Gujarat revoltele antimusulmane, ducând la moartea a aproximativ o mie de oameni. De atunci, Modi fusese mereu acuzat că încurajase tacit pogromul antimusulman. Sistemul juridic al Indiei a conchis că nu existau suficiente probe pentru a-l aduce în faţa instanţei în 2012. Dar reputaţia sa era suficient de

pătată pentru a i se interzice intrarea în SUA până la alegerea sa în 2014.

Cu toate acestea, într-un articol publicat chiar înainte de alegerile din 2014, eu am argumentat că „India are nevoie de un şoc, iar Modi este un risc care merită să fie asumat”[10]. Originile umile ale lui Modi, provenit dintr-un mic oraş indian, contrastau reconfortant cu calificările de conducător înnăscut ale lui Rahul Gandhi, portdrapelul Partidului Congresului, ai cărui tată, bunică şi străbunic fuseseră toți prim-miniştri ai Indiei. Ascensiunea lui Modi, spuneam eu, „ar transmite un mesaj tonic într-o țară în care şansele prea multor oameni sunt încă distruse de sărăcie, de clasă sau de castă”. Cât despre masacrele din Gujarat, ele „au avut loc cu peste un deceniu în urmă”. De atunci, „mandatul dlui Modi ca ministru principal se distinsese mai mult prin accentul pe reformele economice decât prin nemulțumiri colective”[11].

Acum citesc aceste cuvinte cu o oarecare jenă. Dar atunci şi personaje mai cunoscute decât mine ajungeau la aprecieri similare despre Modi. În 2015, preşedintele Obama, scriind în revista *Time*, l-a elogiat pe noul prim-ministru indian ca reflectând „dinamismul şi potențialul ascensiunii Indiei”[12]. Şi mulți intelectuali şi liberali indieni cunoscuți au fost dispuşi să îi acorde noului prim-

ministru prezumția de nevinovăție. După un timp de gândire, Raghuram Rajan, un distins economist care fusese convins să părăsească Universitatea din Chicago pentru a conduce Banca Centrală a Indiei în 2013, a decis să rămână şi să lucreze cu guvernul Modi.

Ca să fim fi corecți cu Modi, primii lui ani în funcție nu au confirmat cele mai negre temeri ale criticilor săi. A existat doar puțină violență intercomunitară, cele mai grave exemple datând încă din epoca pre-Modi, precum revoltele şi asasinatele din 1984 împotriva membrilor comunității sikh.

Cu toate acestea, revenind în India în mai 2018, am găsit o mulțime de dovezi de degradare a discursului naționalist şi o cultură a violenței şi a urii în rândul membrilor obişnuiți ai partidului BJP, aflat la guvernare. Într-un caz – mult discutat în Delhi la vremea respectivă –, o fată musulmană de 8 ani fusese violată în grup şi ucisă în nordul Indiei. Unii lideri locali ai BJP participaseră la mitinguri şi marşuri în sprijinul celor acuzați de crimă, care erau hinduşi. Prim-ministrul însuşi fusese vizibil neinteresat să vorbească despre acest caz. În replică, 49 de funcționari publici superiori pensionari i-au trimis lui Modi o scrisoare deschisă, în care l-au acuzat de instigarea „unui climat înfiorător de ură, teamă şi

brutalitate în India", adăugând că „în India de după obținerea independenței acesta este cel mai sumbru moment prin care trecem"[13].

Totuşi, disperarea liberalilor din Delhi a părut a fi o sursă de dispreț şi chiar de amuzament printre susținătorii BJP şi intelectualii pro-Modi. La fel ca susținătorii lui Trump din Washington, aceştia aveau tendința să argumenteze că ei reprezentau sentimentele oamenilor obişnuiți care muncesc din greu, nu ale elitelor liberale îngrijorate din capitală. S. Jaishankar, ministrul indian al Afacerilor Externe, el însuşi provenit din rândul elitei – tatăl său a conceput programul nuclear militar al țării –, mi-a spus că criticii interni şi străini ai lui Modi trebuie să înțeleagă profunzimea relației prim-ministrului cu India de dincolo de Delhi[14].

Alții erau mult mai direcți şi mai bombastici în respingerea valorilor liberale occidentale. Subramanian Swamy, care are un doctorat în economie la Harvard, a cerut chiar ca toți musulmanii indieni să îşi piardă dreptul de vot dacă nu recunosc că „strămoşii lor erau hinduşi". (Este ceva obişnuit în BJP să se argumenteze că majoritatea musulmanilor indieni au fost inițial hinduşi, care au fost convertiți cu forța în perioada dinastiei mogulilor.) După cum vedea Swamy lucrurile, starea

curentă a politicii internaționale demonstrează că, „acolo unde populația musulmană este numeroasă, sunt întotdeauna probleme”[15]. Deşi Modi însuşi rareori se exprima atât de direct, era fericit să-i lase pe veteranii şi trepăduşii din partid să se dedea la acest gen de retorică. După cum mi-a zis un jurnalist din Dehli, „Modi nu spune cele mai rele lucruri cu gura lui. Doar pozează pentru selfie-uri cu cei care o fac”.

Dar oare Modi chiar *ar face* cele mai rele lucruri? Am plecat din Delhi în 2018 indecis. Modi era clar popular. Asigurase o creştere economică rezonabilă şi promovase reforme sociale importante, precum instalarea de toalete în casele a sute de milioane de indieni care trăiesc fără lucruri de strictă necesitate. Dar unele dintre reformele sale economice au demonstrat o predilecție pentru gesturi arbitrare şi dramatice. În 2016 a abolit brusc 80% din masa monetară a țării. Afirmația guvernului că această măsură va fi o acțiune anticorupție eficientă apela la imaginea populară a bogaților corupți cu teancuri de bani necinstiți împrăştiate prin casă. De fapt, cei care se bazau mult mai mult pe numerar erau săracii Indiei – în vreme ce superbogații preferau mai probabil conturile bancare din străinătate. Demonetizarea a fost o măsură populistă

clasică, ce a lovit economia, dar nu a afectat pe termen lung popularitatea lui Modi.

Din nefericire, liderii de mână forte au tendința să devină constant mai autocrați şi mai arbitrari cu cât stau mai mult în funcție[16]. Şi Putin şi Erdoğan au devenit mai radicali în al doilea şi al treilea mandat la putere. Iar un model similar s-a instalat şi în al doilea mandat al lui Modi.

Liderul indian s-a îndreptat spre alegerile din 2019 având în față ceea ce părea a fi o provocare serioasă din partea Partidului Congresului şi a puzderiei de partide regionale din India. Dar campania a fost transformată în avantajul lui Modi de o confruntare militară cu Pakistanul, cu care India purtase trei războaie după obținerea independenței. Pe 14 februarie 2019, 40 de polițişti indieni au fost uciși în Caşmir de un atentator sinucigaş, într-un atac revendicat de un grup islamist din Pakistan. În 2008, guvernul condus de Manmohan Singh se abținuse să recurgă la represalii împotriva unui Pakistan dotat cu arme nucleare, după ce terorişti instruiți acolo au ucis 166 de oameni în atacuri desfăşurate în cel mai mare oraş al Indiei, Mumbai. Dar guvernul Modi a adoptat o linie de conduită mai agresivă şi mai îndrăzneață, autorizând lovituri aeriene împotriva unor presupuse baze teroriste

din Pakistan pe 26 februarie. Guvernul indian a pretins că a ucis sute de teroriști într-un atac asupra taberei de antrenament Jaish-e-Mohammed, afirmație ridiculizată de guvernul pakistanez.

Indiferent ce s-a întâmplat în realitate în timpul acelui raid, reacțiile celei mai mari părți a presei indiene au fost entuziaste. Atacul a avut loc cu doar două luni înainte de începutul procesului de votare în cadrul alegerilor din India, așa că a picat la țanc pentru a înmulți dovezile care îl recomandau pe Modi ca lider cu mână de fier. Într-unul din ultimele sale mitinguri de campanie, prim-ministrul s-a lăudat: „Când votați Lotusul [simbolul electoral al BJP], nu apăsați butonul unei mașini, ci apăsați pe trăgaci pentru a împușca teroriștii în piept... Credeți că abordarea aceasta este bună? Sunteți fericiți? Nu stați cu fruntea sus? Nu vi se umflă pieptul de mândrie?”[17]. A fost un mesaj extrem de eficient. La votare, care a început pe 11 aprilie, BJP și-a crescut substanțial majoritatea parlamentară, câștigând 55% din locurile din Parlament pe baza unei cote-părți din voturi de 37%, față de 31% în 2014. Raidul din Balakot fusese un punct de cotitură.

Orice val de sentimente antipakistaneze în India riscă să se transforme într-un antagonism crescut față de minoritatea musulmană a Indiei, adesea prezentată de

naționaliştii hinduşi înflăcărați ca o „coloană a cincea”. Şi, într-adevăr, la câteva luni după realegere, agenda Hindutva a BJP a devenit mai explicită şi mai radicală. În august 2019, guvernul Modi a abolit statutul constituțional special al singurului stat indian cu majoritate musulmană, Jammu şi Caşmir, şi a continuat cu o reprimare masivă a libertăților civile, inclusiv prin reținerea fără proces a unor politicieni de frunte din Caşmir. Corespondenților străini din Delhi şi politicienilor din opoziție li s-a interzis să viziteze regiunea. Este adevărat, guvernul indian m-a invitat într-un turneu special de „stabilire a faptelor” în acest stat, însă am declinat invitația deoarece corespondentului *FT* din Delhi tot nu i se permitea accesul în Caşmir. Un grup care a acceptat invitația administrației Modi de a merge într-o excursie sponsorizată de guvern în Caşmir a fost format din aproape 30 de membri ai Parlamentului European – proveniți în mare parte din partide de extremă dreaptă, Franța, Polonia şi Marea Britanie fiind puternic reprezentate[18].

Administrația Modi a apărat abolirea statutului special al Caşmirului ca reprezentând corectarea unei anomalii constituționale. Argumentul era că, de atunci înainte, toți indienii trebuiau tratați în mod egal. Dar, de fapt, părea că

musulmanii erau selectați pentru un tratament special, mai rău. În statul Assam, aflat la granița cu Bangladeshul majoritar musulman, un exercițiu de înregistrare a cetățeniei a constatat că circa două milioane de rezidenți, în principal musulmani, erau imigranți ilegali – fără drept de a trăi în India.

Apoi guvernul Modi a trecut la înregistrarea cetățeniei în întreaga Indie. Milioane de oameni riscau pierderea cetățeniei dacă nu puteau prezenta documente, demonstrându-şi dreptul de a trăi în India. Într-o țară cu un nivel scăzut de alfabetizare, cu o păstrare necorespunzătoare a evidențelor şi cu un sistem juridic şubred, amenințarea era îngrozitoare. Construcția unor lagăre de detenție pe tot cuprinsul Indiei a stârnit temeri că India lui Modi ar putea chiar să imite China lui Xi prin încarcerarea a milioane de musulmani. Sentimentul că musulmanii erau acum considerați cetățeni de mâna a doua a fost intensificat de un amendament la Legea Cetățeniei, adoptat în decembrie 2019, prin care oricărui hindus care fugea de persecuție în străinătate i se dădea dreptul la cetățenia indiană – un drept care avea să le fie refuzat musulmanilor aflați în aceeaşi situație. (Argumentul BJP era că în lume exista un singur stat în

care hinduşii se puteau refugia, în vreme ce musulmanii puteau cere azil în multe țări majoritar musulmane.)

În țările democratice, o justiție independentă, o presă liberă şi organizații neguvernamentale viguroase sunt protectorii tradiționali ai libertăților civile. Dar, în India lui Modi, aceste instituții sunt tot mai amenințate. Presiunea guvernamentală asupra editorilor şi proprietarilor instituțiilor de presă – sporită prin boicoturi publicitare, concedieri selective şi hărțuiri pe rețelele de socializare – a redus spațiul pentru criticarea guvernului. Amartya Sen, un economist laureat al Premiului Nobel acum rezident în SUA, a remarcat că prietenii lui din India ezitau să critice guvernul la telefon, adăugând: „Oamenii se tem, nu am mai văzut aşa ceva până acum”[19].

Discuțiile cu intelectuali indieni din Delhi şi Mumbai îmi aminteau tot mai mult de conversațiile cu omologii lor din Istanbul şi Moscova. Încă existau oameni curajoşi şi principiali gata să critice guvernul în termeni duri. Dar se simțea tot mai puternic că astfel de critici pun în pericol cariere – sau chiar libertatea şi siguranța personală. Au existat cazuri de editori importanți şi de prezentatori de ştiri care şi-au pierdut slujbele după ce au luat poziție împotriva BJP. Pratap Bhanu Mehta, un academician indian eminent şi un critic fățiş al guvernului, a scris în

2019: „Laţul se strânge în jurul tuturor instituţiilor independente din India”[20]. Parcă pentru a demonstra această idee, Mehta a demisionat brusc în acelaşi an din funcţia de prorector al Universităţii Ashoka, o instituţie privată, iar apoi a părăsit cu totul universitatea în 2021, determinând mai bine de 150 de cadre universitare să semneze o scrisoare de protest împotriva „presiunii politice” care dusese la demisia lui.

Amnesty International a fost obligată să-şi închidă porţile în India în 2021 după ce conturile sale bancare au fost îngheţate pe motiv că primise ilegal bani din străinătate. Organizaţia a argumentat, plauzibil, că adevăratul motiv pentru care fusese aleasă ca ţintă era activitatea sa legată de tratamentul aplicat musulmanilor şi Caşmirului[21]. Atacarea organizaţiilor neguvernamentale pentru că ar fi presupuse instrumente ale intruziunii străine este comună şi în Rusia şi China.

În 2014, Brijgopal Loya, un judecător care audia un caz împotriva lui Amit Shah, unul dintre aliaţii politici esenţiali ai lui Modi, a murit în circumstanţe misterioase. Familia lui Loya a afirmat că trupul lui era plin de sânge atunci când le-a fost înapoiat. A cerut o anchetă oficială, însă a fost refuzată. Noul judecător a respins rapid cazul împotriva lui Shah, care acum este ministru de Interne[22].

Shah însuşi nu se sfieşte să încurajeze violența. Când au izbucnit proteste în universitățile indiene, în 2020, împotriva noilor legi discriminatorii ale lui Modi privind cetățenia, Shah a sugerat că studenților implicați ar trebui să li se „dea o lecție şi să fie pedepsiți". Nu mult după aceea, poliția din Delhi nu a intervenit când o gloată violentă şi înarmată i-a bătut pe studenții de la Universitatea Jawaharlal Nehru.

În această atmosferă, unii indieni cunoscuți au ales să scrie codificat. Shivshankar Menon, unul dintre cei mai eminenți foşti diplomați ai Indiei, care a fost la un moment dat cel mai important consilier național pe probleme de securitate, a părut să-şi spună punctul de vedere într-o recenzie a cărții lui Frank Dikötter *Cum să fii dictator.* Menon a observat cum dictatorii din secolul XX studiați de Dikötter „confundau cu toții persoana liderului cu națiunea, foloseau ultranaționalismul sau xenofobia... rasa şi etnia pentru a identifica un inamic precum evreii sau musulmanii şi pentru a-l prezenta pe lider ca pe un om simplu, spartan şi muncitor". Fără să dea nume, Menon îşi încheia recenzia observând „rezonanțele contemporane ale cărții, în politica urii, ultranaționalismul şi cultul personalității de la noi... Este un avertisment pentru noi toți cei de aici"[23].

Guvernul Modi – ca şi administrația Trump din SUA – trata criticile venite din partea foştilor oficiali sau a profesorilor universitari pur şi simplu ca pe o dovadă a stării de decădere a elitei intelectuale a țării. Universitățile din India erau privite ca nişte instituții suspecte care adăposteau liberali neserioşi şi pretins virtuoşi[24]. După cum a observat Shruti Kapila, un istoric din cadrul Universității Cambridge, Modi era acum „în epicentrul unui arc global de antagonism şi furie împotriva elitelor tradiționale, a presei şi a intelectualilor, pe măsură ce democrația este remodelată sub un populism autoritar”[25].

Măsura în care lucrurile s-au schimbat în India a fost recunoscută în ediția din 2021 a raportului *Freedom in the World*, publicat de Freedom House, un ONG american. Pentru prima dată din 1997 încoace, India a fost retrogradată din categoria „țară liberă” în cea de „parțial liberă”. Freedom House şi-a justificat retrogradarea indicând un „tipar multianual” de erodare a libertăților şi a deplâns faptul că „Modi şi partidul său împing în mod tragic India spre autoritarism”. Având în vedere că India reprezintă aproximativ 20% din populația globului, schimbările din această țară contribuie mult la deplasarea echilibrului global dinspre democrație spre autoritarism.

Afinitatea ideologică şi personală dintre Trump şi Modi şi mişcările care îi susțin a fost evidențiată de aparițiile comune ale celor doi lideri în India şi SUA. În septembrie 2019, Modi a vorbit în fața unei mari mulțimi exaltate, formată în principal din indieni expatriați din Houston, Texas, în cadrul unui eveniment care a fost rapid supranumit „Howdy Modi". Câteva luni mai târziu, Trump a vizitat India şi s-a adresat unei mulțimi de 125.000 de oameni în statul natal al lui Modi, Gujarat. Ambii politicieni au pus lupta împotriva „terorismului islamic" în centrul mesajului lor electoral. Una dintre primele acțiuni ale lui Trump ca preşedinte a fost tentativa de a legifera o „interdicție pentru musulmani", care să-i împiedice pe cetățenii din mai multe țări musulmane să intre în SUA. Eforturile lui Modi din al doilea mandat, restricționând în mod potențial dreptul musulmanilor la cetățenia indiană, reflectau o gândire similară. Observând vizita lui Trump din 2020 în India, Jason Stanley, profesor de filosofie politică la Universitatea Yale, a argumentat că, prin accentul comun pus pe etnonaționalism, atât Modi, cât şi Trump cochetau cu temele fasciste. După cum vedea Stanley lucrurile, „esența ideologiei fasciste este realizată prin schimbarea legilor cetățeniei pentru a privilegia un singur grup etnic... Vizita triumfală a lui Trump în India

demonstrează tocmai ce a devenit etnonaționalismul global”[26].

Cu toate acestea, acuzațiile de fascism aruncate în față lui Trump sau Modi de universitari liberali nu au fost neapărat dezagreabile pentru cei doi lideri. Amândoi se hrăneau din polarizarea creată de politicile lor interne. Întâlnirile Trump-Modi de la Delhi din februarie 2020 au avut loc pe fundalul unor ciocniri sângeroase între hinduşi şi musulmani în alte zone ale oraşului, stârnite de protestele împotriva noii legi indiene privind cetățenia. În Delhi, la fel ca în America mai târziu în acel an, poliția a fost acuzată de participare la violențele împotriva grupurilor minoritare.

Totuşi, spre deosebire de situația politică internă a lui Trump, cea a lui Modi în 2020 părea tot mai sigură. Sistemul parlamentar al țării sale îi permitea liderului autoritar al Indiei să îşi consolideze poziția pe baza a puțin peste o treime din susținerea electoratului. Spre deosebire de Trump, Modi lăsa mesajele care stârneau cea mai multă discordie pe seama locțiitorilor săi politici, ceea ce-i permitea să-şi lustruiască imaginea de om altruist din sânul poporului, situat deasupra încăierărilor politice. În plus, presa şi instanțele judecătoreşti indiene erau mult mai docile decât forțele cu care se confrunta Trump. Deşi

Curtea Supremă a Indiei rămâne, formal, independentă de guvern, unii judecători păreau neliniştitor de apropiați de Modi. Unul dintre ei l-a descris pe premier drept un „vizionar aclamat internațional”; un altul l-a numit „cel mai popular, mai iubit, mai energic şi mai vizionar lider al nostru”[27].

Gestionarea greşită a epidemiei de COVID-19 – care a contribuit foarte mult la subminarea conducerii lui Trump – a fost mai puțin păguboasă pentru Modi. Impunerea unei carantine sau a distanțării sociale este întotdeauna extrem de dificilă într-o țară săracă, dens populată ca India. Cu toate acestea, Modi a greşit jenant cu răspunsul Indiei – nu o dată, ci de două ori. Decizia lui pripită de a impune o carantină dură, cu un preaviz de doar patru ore, în martie 2020, a avut efectul contraproductiv de a-i determina pe lucrătorii manuali care îşi pierduseră slujbele să se reverse din marile oraşe ale Indiei înapoi în zonele lor rurale. Acest lucru a determinat răspândirea bolii în țară chiar mai repede. Când carantina s-a dovedit a fi economic şi social nesustenabilă, India s-a confruntat cu una dintre cele mai grave epidemii din lume.

Popularitatea personală a lui Modi a părut să nu fie afectată de acest dezastru. La mijlocul lui iunie 2020, când pandemia se dezlănțuia cu violență, popularitatea

liderului indian era la nivelul foarte ridicat de 74%. După cum arăta Gilles Verniers, politolog la Universitatea Ashoka: „Oamenii cred că prim-ministrul are intenții bune. Au încredere că va lua decizii puternice şi curajoase şi nu îl consideră responsabil pentru consecințe”[28].

În februarie 2021, BJP jubila că India lui Modi trecuse cu bine peste criza provocată de COVID. Partidul de la guvernare a aprobat o moțiune care proclama triumfător: „Se poate spune cu mândrie că India... a biruit COVID-19 sub conducerea capabilă, inteligentă, angajată şi vizionară a prim-ministrului Modi... Partidul îşi aclamă fără echivoc liderul pentru că a prezentat India în fața lumii ca pe o națiune mândră şi victorioasă în lupta împotriva COVID-ului”[29]. Pentru a face extrem de clar mesajul că victoria era a lui Modi, indienilor vaccinați li s-a dat un certificat care avea pe el portretul prim-ministrului.

Dar declarațiile privind triumful asupra COVID-ului s-au dovedit a fi tragic de premature. În primăvara lui 2021, India a fost lovită de un al doilea val masiv al pandemiei, care a fost agravat de faptul că guvernul Modi a fost dispus să permită desfăşurarea unor mitinguri electorale în Bengalul de Vest, la care a participat însuşi prim-ministrul. Şi Kumbh Mela, un festival religios hindus, şi-a continuat pregătirile, permițând ca milioane de pelerini să

descindă într-un singur oraş. Când a lovit al doilea val, spitalele din întreaga Indie au rămas fără paturi şi oxigen – iar în parcuri şi chiar şi în parcări se făceau incinerări în masă. Imagini televizate tragice au fost transmise în întreaga lume, făcând din India un simbol al proastei gestionări a COVID-ului. Chiar şi aşa, popularitatea lui Modi nu a scăzut prea mult. În vara lui 2021, când al doilea val al pandemiei se dezlănțuia cu violență, popularitatea sa era la 64%. Cinicii au observat că prim-ministrul îşi schimbase stilul, lăsându-şi o barbă lungă de genul celor preferate de asceții hinduşi, şi speculau că ar putea fi vorba de o tentativă de a se poziționa ca un lider spiritual, deasupra scandalurilor politicii de zi cu zi şi a gestionării pandemiei[30].

Apelul la mândria națională, în aceeaşi măsură ca orice pretenție de autoritate spirituală, a fost vital pentru menținerea puterii politice a lui Modi – aşa cum a devenit evident atunci când guvernul său s-a confruntat cu demonstrații uriaşe ale fermierilor. Elementul declanşator l-au constituit trei legi, aprobate în septembrie 2020 şi menite să liberalizeze agricultura. Guvernul Modi a propus abolirea vechiului sistem prin care fermierii îşi vindeau produsele statului la un preț fix. În schimb, producătorii aveau să fie liberi să-şi vândă produsele direct sectorului

privat. Acesta este tipul de reformă liberală care le place economiştilor şi tehnocraților din locuri precum Banca Mondială. Dar a declanşat o reacție puternic negativă ce nu fusese anticipată de conducerea BJP, care se mândreşte cu faptul că simte „India reală".

Aproximativ 50% dintre indieni încă îşi câştigă existența muncind pământul şi mulți au fost alarmați de ideea că prețurile garantate ar putea fi anulate. Peste 500.000 de demonstranți au descins în Delhi şi şi-au instalat tabere în afara oraşului. Runde succesive de negocieri şi promisiuni că implementarea legilor va fi amânată nu au reuşit să pună capăt mişcărilor de protest. Guvernul Modi era evident derutat şi a sugerat că demonstrațiile erau stârnite de forțe „antinaționale" sau străine. Disha Ravi, un activist pentru protecția mediului în vârstă de 22 de ani, a fost chiar arestat pentru că a distribuit un document ce enumera moduri în care activiştii îi puteau susține pe fermierii protestatari. Ravi a fost acuzat că era în cârdăşie cu Greta Thunberg, activista suedeză pentru protecția mediului. Printre alți străini acuzați că se amestecă în treburile interne ale Indiei s-a numărat şi vedeta pop Rihanna, care îşi exprimase într-un tweet îngrijorarea în privința fermierilor. Acest gen de ieşiri violente ale susținătorilor BJP provoacă adesea

nedumerire sau dispreț în afara Indiei. Dar în interiorul țării naționalismul este un instrument foarte eficient pentru mobilizarea sprijinului în favoarea lui Modi şi pentru intimidarea criticilor săi.

Criticii occidentali ai Indiei sunt adesea acuzați de colonialism remanent. Dar Occidentul nu mai este o amenințare plauzibilă pentru securitatea Indiei. Din contră, ciocnirile sângeroase dintre trupele indiene şi cele chineze din vara anului 2020 au şocat administrația din Delhi şi opinia publică indiană. Hiperpartizanatul politicii indiene a fost abandonat pentru o scurtă perioadă, Modi organizând consultări de urgență cu liderii opoziției. Guvernul indian a încercat să diminueze complicațiile economice tot mai mari cu China prin interzicerea unor aplicații chineze care se bucurau de popularitate. Strategii indieni au acționat şi pentru a consolida legăturile militare şi diplomatice cu SUA, Japonia şi Australia.

Pe măsură ce antagonismul dintre SUA şi China s-a accentuat – iar discuțiile despre un al doilea Război Rece s-au intensificat –, Washingtonul a privit tot mai mult spre India ca spre un membru crucial al unei alianțe emergente de democrații care s-ar putea opune expansionismului Chinei. Ca măsură strategică, avea sens. Dar oricine cunoştea bine deriva ideologică a lui Modi şi a partidului

său ştia că politicienii occidentali erau în pericol de a adopta o viziune asupra lumii serios suprasimplificată – în care India democratică funcționa ca un bastion ideologic împotriva Chinei autoritare. În realitate, se putea argumenta la fel de bine că însăşi alunecarea Indiei în iliberalism consolida, de fapt, tendința globală spre autoritarism.

Totuşi, aceste nuanțe incomode nu au fost bine-venite în capitalele occidentale. La Washington, accentul tot mai ferm pe rivalitatea cu Beijingul l-a făcut pe Modi să pară un aliat indispensabil. La Londra, India a fost din nou considerată „perla coroanei" – de data aceasta, nu a Imperiului Britanic, ci a unei strategii post-Brexit pentru „Marea Britanie globală". Şi chiar şi în interiorul Uniunii Europene exista o mişcare influentă care împărtăşea suspiciunea profundă a lui Modi față de islam. Într-adevăr, teama de musulmani şi de migranți impulsionase ascensiunea politicii autoritare şi în interiorul UE.

5

Orbán, Kaczyński şi ascensiunea Europei iliberale (2015)

„Bună, dictatorule" nu este chiar un salut obişnuit pe care să îl adresezi liderului unui stat membru al UE. Dar

acestea au fost cuvintele folosite de Jean-Claude Juncker, preşedintele Comisiei Europene, atunci când l-a întâmpinat pe Viktor Orbán, prim-ministrul Ungariei, la un summit UE, în mai 2015.

A fost o glumă îndrăzneaţă pentru a mai aplana o situaţie profund incomodă. UE este menită să fie o comunitate de democraţii liberale. Se mândreşte că a contribuit la garantarea libertăţii politice în ţările din Europa Centrală şi de Est, care au răbdat atâţia ani ca parte a blocului sovietic. Pentru a adera la UE, Ungaria şi alţi nou-veniţi, precum Polonia şi România, au trebuit să subscrie la „criteriile de la Copenhaga", o declaraţie privind valorile politice având în centrul ei democraţia.

Dar, în vara lui 2015, era clar că Ungaria lui Viktor Orbán se îndrepta în direcţia opusă. Având în spate o majoritate parlamentară de două treimi, Orbán eroda constant instituţiile independente ale ţării pe măsură ce aducea instanţele judecătoreşti, presa, serviciul public, universităţile şi instituţiile culturale sub controlul partidului său, Fidesz. Organizaţiile neguvernamentale care obiectau faţă de stilul tot mai autoritar al lui Orbán erau supuse unor controale fiscale sau închise. În acelaşi timp, acoliţii prim-ministrului erau recompensaţi cu poziţii înalte şi cu contracte publice lucrative.

Toate acestea erau măsuri clasice din manualul liderului de mână forte. Dar Orbán era şi teoretician. Îşi dorea să explice în detaliu o ideologie alternativă la lecţiile liberale predate de la Bruxelles şi Washington. Într-o serie de discursuri şi intervenţii politice, a prezentat argumente în favoarea „iliberalismului". Liderul Ungariei a caricaturizat liberalismul ca o ideologie elitistă favorizată de „globalişti", hotărâți să şteargă granițele şi culturile naționale. În anul anterior salutului neortodox al lui Juncker, Orbán declanşase alarma la Bruxelles cu un discurs în care se angaja „să construiască un nou stat, aşezat pe temelii iliberale şi naționale în interiorul Uniunii Europene"[1].

Poate că salutul înțepător al lui Juncker trebuia să servească drept avertisment codificat pentru liderul Ungariei. Dacă e aşa, atunci a dat greş. De fapt, proiectul Orbán era abia la început de drum. Ceea ce l-a propulsat a fost criza refugiaților care a lovit Europa în vara lui 2015, împreună cu atacurile teroriste islamiste care au zguduit Europa în anul acela.

Atacul terorist criminal săvârşit în ianuarie 2015 împotriva săptămânalului satiric francez *Charlie Hebdo* i-a oferit lui Orbán prima ocazie de a se impune ca una dintre cele mai puternice voci din Europa, trăgând semnalul de

alarmă cu privire la imigrația din lumea musulmană. Alături de mulți alți lideri mondiali, Orbán a participat la un marş în Paris pentru a-şi demonstra solidaritatea cu francezii. Dar a mers şi mai departe, declarând „toleranță zero față de imigranți... Nu vrem să vedem în mijlocul nostru minorități al căror bagaj cultural diferă de al nostru. Vrem să păstrăm Ungaria pentru unguri”[2].

În anumite privințe, această opoziție vocală față de imigrație din partea liderului Ungariei era stranie. Mai puțin de 5% din populația țării sale s-a născut în străinătate, majoritatea celor în cauză fiind etnici maghiari care se mutaseră în țară din România[3]. (A se compara cu 12% din populația Franței şi a Statelor Unite care s-a născut în străinătate şi 14% din populația Marii Britanii.) Dar, deşi este omogenă cultural, Ungaria are o populație mică şi o istorie care i-a permis lui Orbán să prezinte cultura țării sale ca fiind amenințată cu dispariția. Pe tot parcursul carierei lui politice, Orbán a revenit obsesiv la inechitățile Tratatului de la Trianon din 1920, în urma căruia Ungaria a pierdut circa două treimi din teritoriu, după ce s-a aflat în tabăra învinşilor în Primul Război Mondial.

Pentru Orbán, principala problemă a liberalismului de tip Bruxelles este că acesta nu acceptă importanța

națiunii. El a afirmat că pretinsa insistență a UE în favoarea deschiderii granițelor amenința să producă pentru Ungaria un alt Trianon prin mijloace diferite: „Nu dintr-o trăsătură de condei, aşa cum s-a întâmplat în urmă cu o sută de ani la Trianon; acum vor să ne predăm de bunăvoie țara altora, de-a lungul mai multor decenii... unor străini care vin de pe alte continente, care nu vorbesc limba noastră”[4].

După ce şi-a exprimat, la începutul lui 2015, opoziția vehementă față de imigrația din culturi nonmaghiare, Orbán era perfect plasat pentru a profita politic pe măsură ce criza refugiaților s-a extins în Europa. Patru ani de război civil devastator în Siria şi peste un deceniu de conflicte în Afganistan şi Irak trimiseseră milioane de refugiați la granițele Europei. Majoritatea sirienilor care plecaseră din țară erau prinşi în Turcia. Dar, când turcii au relaxat controalele la frontieră, în 2015, mulți sirieni, precum şi alți nenorociți din Afganistan, din Irak şi din alte părți au pornit spre vest prin Balcani, către Europa Occidentală.

Ungaria se află drept în calea lor. Şi, deşi foarte puțini refugiați se arătau interesați să se stabilească acolo, guvernul Orbán i-a hărțuit. În scene haotice şi tulburătoare, în apropierea gării din Budapesta, sirienilor

şi altor imigranți li se arăta foarte puțină simpatie şi, adesea, nu li se ofereau hrană şi adăpost. Guvernul ungar a acționat rapid, construind un gard din sârmă ghimpată de 175 de kilometri de-a lungul graniței Ungariei cu Serbia şi, ulterior, cu Croația.

Decizia cancelarului german Angela Merkel de a deschide granițele țării sale pentru mai mult de un milion de refugiați a fost motivată, în mare parte, de oroarea față de ceea ce se întâmpla în Ungaria lui Orbán. Imaginile cu familii de refugiați chinuite– care fugeau de război înghesuite în trenuri aglomerate – erau prea dureroase şi evocatoare pentru mulți germani ca să fie acceptate după Holocaust.

Dar, deşi Orbán a devenit un căpcăun pentru liberali, era considerat erou de un nou soi de populişti de dreapta, precum şi de conservatorii tradiționali care erau alarmați de ideea că UE pierduse controlul propriilor granițe. În septembrie 2015, a fost invitat special să vorbească la congresul Uniunii Creştin-Sociale (CSU) din Germania, sora bavareză a Uniunii Creştin-Democrate (CDU) a lui Merkel. „C”-ul din numele ambelor partide vine de la „creştin”, iar prim-ministrul Ungariei le-a spus conservatorilor germani adunați acolo: „Această criză oferă ideologiei creştine şansa să recâştige supremația nu doar

în Ungaria, ci şi în întreaga Europă... Gata cu vorbăraia liberală. Se încheie o epocă”[5].

Sentimentul că viitorul Europei ar putea într-adevăr să aparţină populismului naţionalist a primit un nou impuls în anul acela prin schimbarea politică din Polonia. În luna mai, Andrzej Duda, candidatul partidului Lege şi Justiţie (Prawo i Sprawiedliwość, PiS), a câştigat alegerile prezidenţiale în Polonia. În octombrie 2015, pe fondul crizei refugiaţilor, PiS, care era condus de Jarosław Kaczyński, şi-a consolidat controlul asupra Poloniei câştigând alegerile parlamentare, după o campanie care a exploatat frica de imigraţia musulmanilor. Lege şi Justiţie era partidul oraşelor mici şi al zonei rurale. Politica sa avea un ton naţionalist şi reacţionar, „împachetat” în lamentări despre elitele corupte care vând ţara străinilor. De asemenea, a adoptat cea mai conservatoare formă de catolicism.

Promovarea unor valori sociale puternic conservatoare era esenţială pentru respingerea liberalismului occidental – respingere care lega proiectele lui Orbán şi Kaczyński. După cum spuneau Ivan Krastev şi Stephen Holmes, aceşti doi lideri reprezentau o „contraelită antioccidentală, cu origini predominant provinciale”, care îşi atrăgea susţinere din „afara centrelor metropolitane conectate

global”[6]. Atât Orbán, cât şi Kaczyński şi-au descris politica drept „contrarevoluționară” şi au argumentat că susțin valorile tradiționale împotriva unei noi forme de totalitarism care nu acceptă nicio opoziție – liberalismul.

Evenimentele din Europa au fost primite cu înflăcărare de dreapta naționalistă din SUA, pe site-uri precum Breitbart şi Drudge. Iar ele se desfăşurau tocmai când un candidat neconformist îşi pregătea candidatura neverosimilă la preşedinția SUA, în baza unei promisiuni de „oprire totală şi completă” a intrării tuturor musulmanilor în Statele Unite[7]. Steve Bannon, şeful de campanie al lui Trump în 2016, l-a numit pe Orbán „erou” şi „cel mai important tip de pe scena actuală”[8].

Trumpiştii nu aveau decât dispreț pentru Merkel, care era prudentă şi favorabilă migranților. Europa cu care se identificau ei era continentul lui Orbán şi Kaczyński. Kaczyński împărtăşea o bună parte din iliberalismul lui Orbán, ca şi naționalismul şi valorile lui sociale reacționare. În calitate de lider de facto al Poloniei, una dintre cele şase mari națiuni ale UE, avea la dispoziție o scenă mai mare decât Orbán.

Kaczyński este figura dominantă în cadrul partidului de guvernământ – într-o măsură mult mai mare decât preşedintele Duda. Dar este şi un singuratic care nu

vorbeşte engleză şi care se simte mai bine acasă cu pisicile şi cărțile sale decât păşind țanțoş pe scena internațională. Când a fost pentru scurt timp premier al Poloniei, între iulie 2006 şi noiembrie 2007, Kaczyński a ales să locuiască împreună cu mama sa, nu la reşedința de stat oficială, şi şi-a donat 20% din salariu unei organizații filantropice pentru pisici[9].

Revenind la putere, s-a mulțumit să se prezinte ca un discipol al lui Orbán, spunându-i liderului Ungariei în 2016 că „Viktor Orbán a demonstrat că în Europa se poate face ceva. Ne-ai oferit un exemplu, iar noi învățăm din exemplul tău”[10]. Aceste cuvinte modeste mascau o realitate mai degrabă sinistră. La fel ca Orbán, şi Kaczyński îşi învățase lecția din propriul mandat inițial. Ambii lideri deciseseră că, dacă voiau să facă nişte schimbări politice şi culturale reale şi durabile, trebuiau să controleze instituțiile statului, în special instanțele judecătoreşti, presa şi şcolile. Cât despre el, cinicul şi abilul Orbán îl considera pe misticul său aliat polonez mai degrabă ciudat. După ce au avut o întâlnire de o zi la granița polono-slovacă, în ianuarie 2016, se zice că Orbán i-ar fi

spus unui confident: „Tocmai mi-am petrecut ziua cu un nebun”[12].

Cum Kaczyński nu era interesat să își construiască un profil în afara Poloniei, i-a rămas lui Orbán să devină chipul politicii autoritare iliberale în UE. Reputația globală pe care a câștigat-o în timpul crizei refugiaților din 2015 nu a slăbit odată cu trecerea timpului. Patru ani mai târziu, el a apărut pe coperta revistei *Foreign Affairs* – lectură la cafea pentru establishmentul american – sub titlul „Autocrația acum”. Faptul că Orbán figura pe copertă alături de Putin și Xi, precum și de liderii Turciei și Filipinelor reprezenta un nivel uimitor de recunoaștere pentru conducătorul unei națiuni de doar zece milioane de oameni.

Experiența câștigării unei audiențe globale și a ținerii unor prelegeri pentru bogații vest-europeni despre viitorul politicii a fost amețitoare pentru liderul ungar. Decenii la rând, după căderea Zidului Berlinului, țările postsovietice fuseseră distribuite în roluri de elevi și candidați, cărora UE le spunea cum să-și restructureze economiile și sistemele politice. Acum era rândul lor să dea lecții. În

[12] Această poveste mi-a fost spusă de un prieten al lui Orbán. Nu am nicio dovadă independentă care s-o confirme. Dar am inclus-o fiindcă m-a făcut să râd.

discursul său despre starea națiunii de la începutul lui 2020, Orbán a proclamat: „Credeam că Europa este viitorul nostru. Astăzi ştim că noi suntem viitorul Europei”[11]. Dar capacitatea prim-ministrului Ungariei de a atrage atenția întregii lumi în calitate de principal autocrat populist al Europei a fost şi o culminare ironică a unei ascensiuni politice începute în 1989, când regimul comunist a luat sfârşit în Ungaria.

Orbán s-a născut în 1963, într-un sat aflat la vreo 50 de kilometri de capitala Ungariei, Budapesta. A crescut în sărăcie, într-o casă fără apă curentă; ulterior a descris „experiența de neuitat” a primei lui întâlniri cu o baie modernă la vârsta de 15 ani[12]. Dar, deşi provenea dintr-o familie de lucrători agricoli, tatăl lui Orbán avea facultate şi Viktor însuşi era un elev strălucit, care a intrat la o şcoală selectă şi apoi la universitate. Ca lider politic, Orbán a menținut legătura cu originile sale – şi cu pasiunea din tinerețe pentru fotbal, dispunând construirea unui nou stadion de fotbal la Felcsút, unde a crescut. La facultatea de drept din Budapesta, Orbán s-a remarcat prin personalitatea sa dominatoare şi carismatică. A devenit parte a unui grup unit de studenți liberali şi a beneficiat de stagii, subvenții şi burse acordate de filantropul evreu George Soros, originar din Ungaria.

Punctul de cotitură în viața şi cariera lui Orbán a venit în vara lui 1989, când strânsoarea Uniunii Sovietice asupra Europei Centrale a început să slăbească. Pe 16 iunie, grupuri de opoziție ungare au organizat o demonstrație în Piața Eroilor din Budapesta, care a atras peste 200.000 de oameni. Discursurile au fost transmise la televiziune în direct, iar un tânăr activist bărbos, în vârstă de doar 26 de ani, a profitat de ocazie. Urcând ultimul pe scenă, Orbán a ținut un discurs de şapte minute care l-a făcut celebru. „Dacă avem încredere în forța noastră, atunci vom putea pune capăt dictaturii comuniste", a declarat el. „Dacă suntem suficient de curajoşi, putem sili partidul de guvernământ să organizeze alegeri libere."

A fost un apel la democrație care a reverberat de-a lungul anilor şi a devenit un jalon istoric. De asemenea, l-a ajutat pe Orbán să se consacre ca figură politică centrală în Ungaria postcomunistă. În 1991, un sondaj de opinie a arătat că Orbán era deja al treilea cel mai popular politician din țară[13]. Doi ani mai târziu, a devenit liderul Fidesz, un partid liberal ale cărui conducere tânără şi stil informal şi dezghețat contrastau puternic cu foştii aparatcici ai Partidului Comunist.

Dar alegerile din 1994 au fost o dezamăgire pentru Fidesz, care s-a descurcat prost. A fost un punct de cotitură pentru Orbán. A început să se îndepărteze de mai vârstnicii liberali urbani din Budapesta – mulți dintre ei evrei – şi a îmbrățişat o politică mai conservatoare şi mai națională care s-a dovedit a fi populară în oraşele mici şi în localitățile rurale. Noua strategie a schimbat norocul partidului: în 1998, Fidesz a câştigat alegerile, iar Orbán a devenit prim-ministru, rămânând în funcție timp de patru ani. Deriva lui de dreapta încă nu prea fusese observată în afara țării. Când am vizitat pentru prima dată Ungaria, la începutul anilor 2000, ca să urmăresc cum decurgea procesul de aderare a țării la UE, am ajuns acolo cu convingerea că Orbán încă era eroul liberal din 1989. M-am lămurit rapid că realitatea era cu totul alta.

Adevăratul succes al lui Orbán a venit în 2010. După opt ani în opoziție, norocul partidului Fidesz s-a schimbat din nou, de data aceasta printr-un scandal de corupție care a fost o lovitură nimicitoare pentru socialiştii aflați la guvernare, precum şi prin urmările crizei financiare din 2008. În alegerile din 2010, partidul a repurtat o victorie zdrobitoare. În mod decisiv, a câştigat o majoritate de două treimi în Parlament, ceea ce i-a permis lui Orbán să ducă la bun sfârşit o reformă constituțională.

În ceea ce avea să devină un tipar bine-cunoscut pentru alți lideri autoritari, prim-ministrul maghiar şi-a folosit mandatul democratic pentru a eroda democrația; şi a profitat de prerogativele sale legale pentru a şubrezi statul de drept. În 2011, în Parlament a fost aprobată o nouă Constituție, care acorda majorității parlamentare puterea de a numi judecători la Curtea Constituțională. Curtea a fost treptat populată cu judecători favorabili lui Orbán şi deposedată de o parte din prerogativele ei de control jurisdicțional. Funcționari loiali Fidesz au fost puşi la conducerea presei de stat, iar prietenii şi partenerii de afaceri ai lui Orbán au început să cumpere restul presei.

Prieteni de-ai mei care lucrează în presa din Ungaria mi-au spus la scurt timp după aceea poveşti de groază despre promovarea cu neruşinare a unor neadevăruri şi a propagandei proguvernamentale. Unii dintre ei au luat calea exilului. Attila Mong, unul dintre cei mai respectați reporteri din țară, a protestat împotriva noii legi a presei din 2010 cu un minut de tăcere în emisiunea lui de la radioul public. A fost concediat şi, în cele din urmă, a părăsit țara.

Dar alți foşti liberali au căzut la pace cu regimul şi au învățat să profite de pe urma lui. În cursul unei vizite la Budapesta, la scurt timp după ce Orbán a revenit la

putere, în 2010, am luat cina cu György Schöpflin, pe care l-am cunoscut în timpul Războiului Rece, când trăia în exil la Londra. Cadru universitar la London School of Economics, Schöpflin fusese o prezență constantă în studiourile BBC World Service şi un adversar ferm al regimului comunist din Ungaria. Dar acum era membru al Parlamentului European din partea Fidesz, justificând fără probleme, într-un restaurant scump din Budapesta, politicile lui Orbán ca pe o apărare necesară a națiunii ungare.

Tactica pe care Orbán era pregătit să o folosească pentru a-şi apăra viziunea despre Ungaria şi propria poziție politică devenea tot mai radicală cu cât rămânea mai mult la putere şi cu cât devenea mai sigur pe sine. În perioada care a urmat crizei refugiaților, Orbán a decis să îl demonizeze pe George Soros, fostul său binefăcător. Denunțarea unui pretins „Plan Soros" de inundare a Ungariei cu musulmani a devenit o parte esențială a campaniei sale pentru a fi reales în 2017 – în care Soros apărea rânjind pe afişele electorale din toată Ungaria. Nu exista niciun astfel de plan. În schimb, este adevărat că, atunci când criza refugiaților din Europa a atins un punct critic, Soros a scris un articol de opinie în care argumenta că UE trebuie să îşi redefinească politica de azil şi să

primească cel puțin un milion de refugiați pe an, pe care să-i distribuie în toate statele membre ale blocului[14]. El însuşi era un susținător generos al instituțiilor filantropice pentru refugiați. În timpul alegerilor din 2017, Soros, care nu candida, a fost transformat în imaginea unui complot internațional tenebros despre care se pretindea că plănuia să inunde Ungaria cu musulmani.

Natura întunecată a campaniei anti-Soros a devenit şi mai limpede un an mai târziu, când Orbán a susținut un discurs pentru a marca aniversarea revoluțiilor din 1848 din Europa. Orbán a făcut aluzie la Soros şi a folosit imagini antisemite clasice, declarând că Ungaria se confrunta cu „nişte adversari care sunt diferiți de noi": „Nu li se vede fața, căci şi-o ascund privirilor... Nu sunt naționali, ci internaționali. Nu cred în muncă, ci fac speculații cu bani. Nu au patrie, dar cred că toată lumea le aparține"[15].

După ce a repurtat încă o victorie electorală, Orbán şi-a continuat vendeta. Unul dintre cele mai generoase gesturi ale lui Soros față de pământul său natal îl constituiseră înființarea Universității Central-Europene (CEU) în 1991 şi stabilirea sediului său la Budapesta. În următoarele decenii, CEU şi-a construit o reputație globală, atrăgând tinere talente şi profesori din toată lumea, precum Michael

Ignatieff, biograful lui Isaiah Berlin, şi Tim Crane, care a renunțat la poziția sa de şef al departamentului de filosofie de la Cambridge pentru a se alătura CEU. Dar deschiderea universității față de idei din întreaga lume şi legătura ei cu Soros au transformat-o într-o țintă pentru Orbán, care a adoptat o lege prin care a forțat-o să se mute din Budapesta la Viena în 2019.

Cu cât Orbán rămânea mai mult la putere, cu atât îşi consolida mai mult controlul asupra instituțiilor statului şi societății civile. În 2019, jurnalistul ungur Paul Lendvai observa că „fiecare instituție de presă este acum controlată de regim".

Cum se întâmplă de atâtea ori, zdrobirea sistemului judiciar şi a presei independente a deschis uşa corupției. Mulți dintre vechii prieteni ai lui Orbán s-au îmbogățit din afaceri. Până în 2018, Transparency International a estimat că aproximativ 40% din contractele publice din Ungaria erau alocate după un proces care implica un singur ofertant[16]. În 2017, o investigație făcută de OLAF, gardianul UE împotriva corupției, a recomandat ca István Tiborcz, ginerele lui Orbán, să fie anchetat deoarece firmele sale măsluiseră oferte de zeci de milioane de euro ca să obțină contracte cu bani europeni pentru iluminatul municipal. Cum era de aşteptat, Ungaria a ignorat

recomandarea, iar OLAF nu a putut face nimic în această privință[17]. Tiborcz este acum unul dintre cei mai bogați o sută de oameni din Ungaria. La momentul respectiv se credea că al doilea cel mai bogat om din țară era Lőrinc Mészáros, un prieten din copilărie al lui Orbán.

Duhoarea corupției din jurul liderului maghiar nu l-a împiedicat să joace rolul regelui-filosof. În facultate, scrisese o disertație despre Antonio Gramsci, filosoful italian marxist care argumentase că puterea politică izvorăşte adesea din controlul asupra instituțiilor culturale puternice. Ca prim-ministru, Orbán a demarat un program gramscian de transformare societală. Obiectivul lui, a declarat el, era să creeze „o nouă eră culturală". Până şi programa pentru grădiniță din Ungaria a fost modificată pentru a promova „identitatea națională, valorile culturale creştine, patriotismul"[18].

Orbán a continuat să-şi promoveze ideile de democrație „iliberală" şi în afara Ungariei şi a acoperit cu laude lideri de mână forte precum Vladimir Putin. A fost primul lider din UE care a susținut candidatura lui Donald Trump la preşedinție în 2016. A lăudat în mod regulat China lui Xi şi a construit o relație strânsă cu Benjamin Netanyahu din Israel. Liderul israelian era pregătit să treacă cu vederea faptul că Orbán folosea antisemitismul în campaniile

politice interne în schimbul unui aliat valoros la masa UE. În UE, Orbán s-a pronunțat împotriva sancțiunilor impuse Rusiei, spunând că UE trebuie să admită că „Putin şi-a făcut țara din nou măreață”[19]. La fel ca Putin, Xi şi Erdoğan, Orbán nu avea în plan să plece prea curând de la putere. „Voi rămâne în politică în următorii 15 sau 20 de ani”, a anunțat el în 2016[20]. În septembrie 2021, după ce Angela Merkel s-a retras de la conducerea Germaniei, Orbán a devenit cel mai longeviv prim-ministru din cele 27 de state membre ale UE.

Apariția unui lider autoritar în interiorul UE a fost o imensă provocare pentru aceasta. Un secret stânjenitor ştiut de toată lumea era că guvernul german îl tolerase pe Orbán pentru că îi era util. În cea mai mare parte a perioadei Orbán-Merkel, voturile Fidesz din Parlamentul European au contribuit la asigurarea unei majorități funcționale pentru Partidul Popular European (PPE), care era dominat de creştin-democrații lui Merkel. Drept urmare, CDU a făcut tot posibilul pentru a închide ochii la erodarea democrației din Ungaria şi a evita astfel ca în urma unei confruntări cu Orbán PPE să-şi piardă prețioasa majoritate parlamentară. Când, la un eveniment din Bruxelles, imediat după criza refugiaților, l-am întrebat pe Manfred Weber, preşedintele Parlamentului şi

membru al CSU, partidul-frate al CDU, de ce partidul lui continua să colaboreze cu Fidesz, Weber, părând uşor stânjenit, m-a informat că Orbán nu întrecuse încă măsura.

În cele din urmă s-a ajuns la un moment de cotitură în 2019, când Orbán l-a atacat pe Jean-Claude Juncker, acuzându-l pe preşedintele Comisiei că era în cârdăşie cu George Soros într-un complot menit să oblige Ungaria să accepte refugiați. Juncker este o figură foarte respectată în Parlamentul European, iar acum se întrecuse în mod clar măsura. În 2021, când Fidesz era pe punctul de a fi exclus din PPE, Orbán a ales să părăsească singur gruparea[21].

Dar apartenența la principala grupare de centru-dreapta din Europa nu era singurul paravan protector pentru Viktor Orbán şi Fidesz. Existau şi rațiuni procedurale care împiedicau democrațiile Uniunii Europene să ia măsuri drastice împotriva liderului de mână forte al Ungariei. Sancțiunea evidentă în baza legislației UE era suspendarea dreptului de vot al Ungariei – sau oprirea fluxului de fonduri europene către Ungaria, care asigurau multe dintre contractele profitabile din care se îmbuibaseră acoliții lui Orbán. Problema e că, potrivit normelor juridice complexe ale UE, deciziile importante de acest tip trebuie luate adesea cu unanimitate de voturi. Iar

în 2016, după alegeri, Orbán avea un aliat crucial în Partidul Lege şi Justiţie din Polonia. O axă informală apăruse în UE: Polonia proteja Ungaria şi Ungaria proteja Polonia – iar liberalii europeni au fost lăsaţi să fiarbă pe tuşă.

În Polonia, partidul Lege şi Justiţie acţionase rapid pentru a prelua controlul asupra instituţiilor independente. Într-o mişcare care a imitat evoluţiile din Ungaria lui Orbán – şi a anticipat evenimentele din America lui Trump –, noul guvern a luat în colimator Curtea Constituţională. După ce a câştigat alegerile din 2015, Lege şi Justiţie a refuzat să aprobe numirea în funcţie a noilor judecători de către Platforma Civică, fostul partid de guvernământ, numind alţi cinci judecători favorabili guvernului. De asemenea, a modificat legea pentru a face mai dificilă respingerea propunerilor guvernamentale de către Curte. Kaczyński a fost sincer în privinţa motivaţiilor sale. Fără aceste schimbări, a arătat el, „toate acţiunile noastre ar putea fi contestate". Într-un discurs parlamentar care a atras ovaţii în picioare din partea reprezentanţilor partidului Lege şi Justiţie, Kornel Morawiecki, un legislator proguvernamental, a proclamat: „Binele naţiunii este mai presus de lege"[22]. După cum vedea lucrurile partidul Lege

şi Justiție, „binele națiunii” implica deplasarea ireversibilă a Poloniei într-o direcție mai naționalistă şi cultural conservatoare – respingând liberalismul cosmopolit al Bruxelles-ului, cu accentul său pe drepturile homosexualilor şi pe internaționalism.

În ultimele zile ale lui 2015, noi legi au fost forțate în Parlament, permițând guvernului să demită înalți funcționari publici şi angajați ai presei de stat. Din nou, legislatorii proguvernamentali au recunoscut cinstit care au fost motivele. Elżbieta Kruk, un parlamentar de la Lege şi Justiție, a argumentat că, „în loc să creeze un scut mediatic pentru a apăra interesele naționale poloneze, jurnaliştii simpatizează frecvent cu opiniile negative despre Polonia”[23]. Deteriorarea standardelor presei de stat a fost rapidă şi uimitoare. Când am vizitat Polonia la finele lui 2017, un universitar important mi-a spus că, în opinia sa, presa de stat ajunsese să fie chiar mai aservită guvernului decât în anii 1970, când Partidul Comunist conducea cu mână de fier. O mențiune crucială la această opinie sumbră era că ziarele şi alte organe de presă independente continuau să funcționeze şi să critice guvernul. Dar masa principală de votanți a guvernului, din afara marilor oraşe, avea mult mai multe şanse să-şi ia informațiile de la principalele posturi de televiziune.

Pentru cei care cultivaseră ideea că Polonia era modelul unui stat cu partid unic ce trecuse cu succes la o democrație liberală, aceste evoluții erau deprimante. Dar, privind retrospectiv, existaseră de ceva vreme semnale de avertizare. Prima dată când am realizat că sub suprafața politicii poloneze se petrecea ceva îngrijorător a fost cu prilejul unei vizite la Cracovia în 2013, cu doi ani înainte ca partidul Lege şi Justiție să recâştige controlul preşedinției şi Parlamentului.

La cină, mi s-a povestit despre popularitatea teoriei conspirației legate de Smolensk. Catastrofa aviatică de la Smolensk se petrecuse în 2010, când un avion care îl transporta pe preşedintele polonez Lech Kaczyński, fratele geamăn identic al lui Jarosław, se prăbuşise în Rusia, omorându-i pe preşedinte şi pe mulți alți importanți oficiali guvernamentali, inclusiv pe preşedintele băncii centrale, comandanți militari şi 18 membri ai Parlamentului. Anchete succesive, inclusiv ale guvernului polonez, ajunseseră la concluzia că prăbuşirea fusese un accident tragic, cauzat de o ceață deasă şi de erori de pilotaj.

Dar Jarosław Kaczyński – poate orbit de durere sau poate simțind un avantaj politic – nu a acceptat niciodată că dezastrul aviatic în care a murit fratele său fusese un

accident. În schimb, el şi acoliții lui au promovat ideea că Rusia plănuise să asasineze o bună parte a elitei poloneze şi că guvernul polonez acoperise intenționat dovezile. Kaczyński a sugerat chiar că adversarii lui politici polonezi erau direct responsabili pentru moartea fratelui său, strigând în Parlament către băncile opoziției: „L-ați distrus! L-ați omorât!”[24].

Având în vedere lunga istorie de agresiuni ale Rusiei împotriva Poloniei – şi amintirea masacrării elitei poloneze la Katîn de către Uniunea Sovietică în 1940 –, nu este surprinzător că mulți polonezi priveau cu suspiciune un accident petrecut pe teritoriul Rusiei în care murise o bună parte din conducerea țării. Dar anchetele succesive nu au reuşit să găsească vreo dovadă care să confirme un asasinat – ca să nu mai vorbim de ideea că polonezii înşişi fuseseră în cârdăşie cu ruşii. Cu toate acestea, în 2013, după cum mi s-a spus la Cracovia, această teorie a conspirației nesusținută de dovezi contribuia la articularea politicii poloneze, aproximativ o treime dintre polonezi fiind convinşi că dezastrul aviatic de la Smolensk a fost un asasinat în masă care fusese muşamalizat.

În perioada aceea era tentant să minimalizezi importanța unor astfel de sondaje. Poate că erau un simptom al unei democrații imature: la urma urmei,

Polonia nu era decât la o generație distanță de deceniile de guvernare a partidului unic. De fapt, după cum avea să se dovedească, nu doar Polonia era vulnerabilă la teorii ale conspirației promovate de partide de extremă dreaptă şi de lideri iresponsabili. Atunci când partidul Lege şi Justiție a câştigat alegerile în Polonia după ce promovase teoria conspirației privind catastrofa de la Smolensk, Donald Trump îşi lansa campania prezidențială după ce promovase teoria conspirației potrivit căreia Barack Obama nu se născuse în SUA. Iar după câțiva ani, în Statele Unite, Donald Trump şi republicanii au reuşit să-i convingă pe circa 70% din votanții lor – aproximativ o treime din totalul electoratului – că alegerile prezidențiale din SUA din 2020 fuseseră furate. În acelaşi an, sondajele de opinie din Polonia sugerau că 45% din populație credea că „puterile străine contribuie în mod deliberat la răspândirea COVID-ului”[25]. În cazul lui Kaczyński, ca şi în cel al lui Trump, teoriile conspirației nu erau un detaliu întâmplător: erau absolut esențiale pentru politica lor. După cum a spus unul dintre confidenții liderului polonez: „În gândirea sa politică nu există accidente... Dacă se întâmpla ceva era uneltirea unui actor extern. «Conspirație» este cuvântul lui preferat”[26].

Spre deosebire de Trump şi Orbán, Jarosław Kaczyński a continuat să rămână în fundal. Liderul formal al partidului Lege şi Justiție era Andrzej Duda, care a fost ales preşedinte în 2015 şi reales în 2020. Duda părea cordial şi uşor anost. Am participat de două ori cu el la câte o conferință în 2020, la Davos şi la Tallin, în Estonia, şi a fost destul de prietenos. La Davos a petrecut atât de mult timp aranjându-şi cravata şi zâmbindu-şi singur în oglindă înainte de eveniment, încât nu am avut timp să schimbăm mai mult de câteva cuvinte. În Estonia, s-a limitat la a încerca să atragă plin de încredere (şi în engleză) investiții străine în Polonia şi a dat mâna cu mine, amabil, la recepția care a urmat. (M-am îngrijorat puțin când am descoperit, câteva zile mai târziu, că Duda venise infectat cu coronavirus; din fericire, am scăpat.)

Dar, deşi Duda făcea o figură convențională în străinătate, în țară el şi colegii lui de partid purtau un război cultural total şi promovau politici profund reacționare. Partidul Lege şi Justiție era adesea acuzat că cochetează cu antisemitismul, dar, la alegerile din 2020, duşmanul l-au reprezentat homosexualii. La un miting de campanie, Duda a afirmat că promovarea drepturilor persoanelor LGBT era o ideologie „mai rea decât comunismul”. Ca de obicei, linia partidului s-a bucurat de

o susținere puternică din partea televiziunii publice, care a difuzat reportaje cu titluri ce afirmau că „ideologia LGBT distruge familia”[27]. După ce a fost reales, partidul Lege şi Justiție a promovat o nouă lege care aproape că abolea dreptul la avort. Această mişcare i-a determinat pe sute de mii de oameni să protesteze pe străzile Varşoviei[28].

Semnificația globală a ceea ce s-a întâmplat în Ungaria şi Polonia nu a fost evidentă în 2015, când Orbán şi Kaczyński au dat lovitura. Dar, privind retrospectiv, aceste evenimente au fost un semnal de alarmă pentru alte democrații occidentale. Stilul autoritar de a face politică nu se mai limita la Asia sau la țările de la periferia Europei, precum Rusia şi Turcia. Era înrădăcinat acum chiar în Uniunea Europeană. În anul următor, politica autoritară populistă avea să obțină un succes şocant în două țări considerate în general a avea cele mai sigure democrații liberale din lume: Regatul Unit şi Statele Unite.

6

Boris Johnson şi Marea Britanie în epoca Brexitului (2016)

L-am cunoscut pe Boris Johnson la o nuntă de țară în Anglia, în 2002. Era deja o vedetă politică şi de presă, care răspândea în jur un iz de pericol şi scandal. Boris, aşa

cum era universal cunoscut, fusese ales în Parlament în anul anterior şi era redactor-şef la *Spectator*, o revistă cu tiraj redus, importantă pentru conservatorii britanici. Era un om cu o mulțime de adoratori în rândul dreptei eurosceptice, încă de pe vremea când fusese corespondent al ziarului *Daily Telegraph* la Bruxelles, între 1989 şi 1994. Cu un amestec de umor, fler şi imaginație, reportajele lui Johnson stârniseră indignarea conservatorilor în privința presupuselor planuri ale UE de a crea un superstat european care amenința independența şi vechile libertăți ale Marii Britanii.

În 2002 lucram şi eu în calitate de corespondent străin la Bruxelles pentru *The Economist*, aşa încât prima mea conversație cu Johnson a fost despre prietenii noştri comuni din capitala Uniunii Europene. Cu câteva luni înainte scrisesem un articol în revista *Prospect* în care argumentam că ar fi o greşeală ca Marea Britanie să adopte moneda unică europeană nou-lansată, euro. În cortul acela mare de nuntă, cu un pahar de şampanie în mână, Johnson mi-a spus că îmi citise articolul şi că era de acord cu perspectiva mea asupra subiectului[1]. I-am mulțumit şi am spus: „Dar, ştii, mulți dintre prietenii tăi din Bruxelles cred că, în secret, eşti pro-UE”. Johnson s-a

uitat la mine, cu o expresie uşor jignită: „Sigur că sunt pro-UE!”, a exclamat el. „Cum aş putea să nu fiu?”

Privind retrospectiv, era o remarcă profund ironică. În 2016, la vreo 14 ani după discuția noastră, Johnson avea să conducă campania încununată de succes pentru ieşirea Marii Britanii din UE. Brexitul a fost cea mai puternică lovitură primită de proiectul european de la crearea sa în anii 1950.

Rolul central al lui Johnson în realizarea Brexitului înseamnă că numele său va fi de-a pururea legat în istorie de cel al lui Donald Trump şi de revolta populistă care a măturat lumea anglo-americană în 2016. Printr-o coincidență, Trump a fost în Marea Britanie chiar pe 23 iunie, ziua referendumului pentru Brexit, şi a jucat golf la centrul său de recreere din Turnberry. A înțeles imediat care va fi rezultatul, prezicând că şi America va avea propriul „moment Brexit” la alegerile prezidențiale din Statele Unite din noiembrie[2]. Steve Bannon, managerul de campanie al lui Trump, a remarcat ulterior că momentul în care a „ştiut” că Trump avea să câştige a fost când Marea Britanie a votat pentru Brexit. După cum vedea Bannon lucrurile, victoria lui Trump şi campania de succes pentru Brexit, condusă de Johnson, erau

amândouă parte a unei revolte populiste împotriva „globalismului”.

Trump însuşi s-a înțeles de minune cu Nigel Farage, liderul Partidului pentru Independența Regatului Unit, care contribuise la punerea Brexitului pe agendă, cu ani înainte ca Johnson să se alăture acestei cauze. Farage a reuşit chiar să fie primul politician străin care l-a vizitat pe Trump după victoria sa improbabilă. Dar, imediat ce Johnson a fost numit prim-ministru şi portdrapel al Brexitului, Trump l-a revendicat ca fiind unul de-ai lui, etichetându-l chiar ca „Trump al Marii Britanii”. Stânga americană a văzut lucrurile în acelaşi fel, tratându-l în mod constant pe Johnson ca pe un duşman. După cum a arătat Joe Biden, exista chiar o oarecare asemănare fizică între cei doi lideri. Viețile lor personale erau şi ele similare. Cea de-a treia soție a lui Trump, Melania, este cu 24 de ani mai tânără decât el. Cea de-a treia soție a lui Johnson, Carrie, este cu 23 de ani mai tânără decât el.

Ba chiar, oriunde am călătorit recent – de la Delhi la Beijing şi Moscova –, analiştii politici făceau alăturarea „Trump şi Brexit”. Dar, pentru mulți susținători pătimaşi ai lui Boris, a-l pune pe eroul lor în aceeaşi categorie cu Donald Trump – ca să nu mai vorbim de Vladimir Putin sau Xi Jinping – este incorect. După cum văd ei lucrurile,

a-l eticheta drept „lider autoritar” pe Johnson este o insultă nejustificată din partea susținătorilor rămânerii în UE, nedispuşi să îşi accepte înfrângerea. Pentru fanii săi, Johnson este un democrat sadea, a cărui campanie pentru Brexit a asigurat triumful voinței poporului asupra celei a elitei.

Şi mulți dintre cei mai înverşunați adversari ai lui Johnson ar respinge ideea că acesta este un lider „de mână forte” – dar din motive diferite. Ei îl consideră pe Johnson nehotărât şi incapabil să facă față cerințelor poziției sale, o acuzație care a căpătat tot mai multă forță pe măsură ce Marea Britanie se poticnea în primele etape ale crizei coronavirusului. Departe de a fi puternic şi hotărât în timpul pandemiei, Johnson a fost portretizat de criticii săi ca fiind prea slab pentru a ține situația sub control.

Toate aceste amendamente la ideea că Boris Johnson ar fi un „lider de mână forte” au o anumită forță. Dar există similitudini clare – la nivel de teme şi de metode – între Johnson şi Trump. Amândoi au candidat ca tribuni ai poporului împotriva elitei. Amândoi au argumentat că politicienii elitişti îi puseseră pe străini înaintea propriilor concetățeni. Sloganul lui Trump a fost „America pe primul loc”. Când a făcut campanie pentru Brexit, Johnson a

traversat Marea Britanie într-un autobuz, cerând țării să nu mai plătească Uniunii Europene 350 de milioane de lire sterline pe săptămână (o cifră foarte contestată) şi solicitând: „Să finanțăm în schimb sistemul nostru de sănătate (NHS)". În politica externă, amândoi au luat în vizor alianțele tradiționale ale țării. Cel mai important plan de acțiune al lui Johnson a fost de a scoate Marea Britanie din Uniunea Europeană. Trump a spus foarte clar că vede NATO ca fiind împotriva intereselor americane şi s-a jucat cu ideea retragerii din alianța occidentală. „Ordinea internațională liberală", construită de generațiile anterioare de oameni de stat americani şi britanici, a fost puternic perturbată de şocurile gemene pe care le-au provocat „Brexitul şi Trump".

Atât Trump, cât şi Johnson au profitat de ostilitatea față de imigrația în masă. Pentru Johnson, era un fel de schimbare. Ca primar al Londrei între 2008 şi 2016, îşi subliniase entuziasmul de a conduce un oraş multicultural, dintre ai cărui locuitori o treime se născuseră în străinătate. Când l-am urmărit pe Johnson în campania sa pentru primărie, în 2008, l-am văzut participând la o „ceremonie de acordare a cetățeniei" unor noi britanici, după care mi-a mărturisit cât de emoționat fusese. Fără îndoială, a simțit că era genul de afirmație

potrivită pentru reprezentantul unui ziar proimigrație. Dar, în ciuda palmaresului său de glume nepotrivite făcute ocazional despre rasă, nu am pus cu adevărat la îndoială sentimentele sale proimigrație. Genul acesta de opinii erau obişnuite în cercurile liberale londoneze în care ne mişcam amândoi.

Cu toate acestea, campania lui Johnson pentru Brexit a exploatat în mod deliberat ostilitatea față de imigrația în masă. Sloganul campaniei pentru Brexit, „Redobândiți controlul", era în general interpretat ca referindu-se, în primul rând la redobândirea controlului asupra granițelor Marii Britanii. Unul dintre cele mai controversate aspecte ale apartenenței Marii Britanii la UE a fost libera circulație a persoanelor între statele membre ale UE. După ce Polonia şi alte țări relativ sărace din Europa Centrală au aderat la UE, în 2004, peste două milioane de europeni s-au mutat în Marea Britanie. Acest lucru a stârnit reacții ostile puternice şi îngrijorări că Marea Britanie era „năpădită" de imigranți.

Campania pentru Brexit – pusă la cale de Dominic Cummings, care juca un rol de Bannon în calitate de filosof şi strateg al campaniei – a întreținut în mod deliberat aceste temeri legate de migrație, afirmând că Turcia, o țară musulmană, urma să adere la UE. Afişe de

campanie afirmau direct: „Turcia (populație 76 de milioane de locuitori) aderă la UE”. „Întrucât rata natalității în Turcia este atât de ridicată”, explica o declarație a organizației Vote Leave, „ne putem aştepta să vedem încă un milion de oameni adăugându-se la populația Marii Britanii, în opt ani, doar din Turcia”[3]. De fapt, Turcia nu era deloc pe aproape de aderarea la UE. Candidatura ei rămăsese în suspensie de la deschiderea oficială a negocierilor, în 2004. Dar, în ultimele săptămâni ale campaniei, Vote Leave a ținut-o una şi bună pe tema Turciei şi imigrației. Aceste tactici de intimidare erau deosebit de eficiente după ce un milion de refugiați sirieni intraseră în Germania în anul anterior.

Disponibilitatea lui Johnson de a folosi astfel de tactici arăta până unde era dispus să meargă pentru a ajunge în vârf. Cu alte ocazii, subliniase cât de mândru este de descendența lui turcă. Străbunicul său, Ali Kemal, fusese un jurnalist turc liberal, care pentru scurt timp deținuse funcția de ministru. Relatări ale unor surse implicate în campania pentru Brexit sugerează că, în spatele uşilor închise, Johnson s-a arătat nemulțumit de campania de criticare a Turciei şi chiar a „avut crize de furie”[4]. Dar niciodată nu şi-a exprimat îndoielile în public. Era dispus

să facă tot ce era necesar pentru a câştiga, chiar dacă asta presupunea să mintă şi să incite la ură de rasă.

Decizia organizației Vote Leave de a alimenta teama de imigrație a fost vicleană. Campania *Remain* era axată aproape în întregime pe beneficiile economice ale apartenenței Marii Britanii la UE. Dar sondajele au dezvăluit ulterior că votanții Brexitului nu erau influențați în primul rând de economie. După cum au susținut Roger Eatwell şi Matthew Goodwin într-o analiză postreferendum: „Cei care erau pentru rămânerea în UE vorbeau întruna despre riscurile economice, pe când cei care erau pentru ieşire erau preocupați în principal de pretinsele amenințări la adresa identității lor şi a grupului lor național". Şase din zece persoane care au votat pentru Brexit au afirmat că prejudicierea semnificativă a economiei britanice ar fi „un preț care merită plătit pentru Brexit"[5].

În perioada următoare votului pentru Brexit s-a acordat multă atenție zonelor „înapoiate" economic care votaseră *Leave*, în special din nordul Angliei, ce fusese puternic lovit de dezindustrializare. Dar votul *Leave* din Marea Britanie – la fel ca votul pentru Trump din „Centura de Rugină" (Rust Belt) din SUA – nu a fost un simplu strigăt de suferință economică. Campania *Leave* i-a vizat

cu succes pe cei care erau deranjați de imigrație şi de schimbările sociale – şi care, adesea, legau imigrația de declinul şi insecuritatea economice. Aproximativ 64% dintre cei care au votat *Leave* credeau că imigrația fusese rea pentru economie, iar o proporție chiar mai mare, 72%, credeau că aceasta subminase cultura britanică. Mulți care au votat *Leave* încetaseră să mai participe la vot la alegerile generale, dar au profitat de referendumul privind Brexitul ca de o şansă de a schimba „sistemul". Prezența la vot în cadrul referendumului a fost de 72% – mai mare decât la oricare alegeri din ultimii 25 de ani[6]. Tocmai această mobilizare a unor noi votanți, mai mult decât orice, a stricat socotelile campaniei *Remain*.

Ca primar al Londrei, Johnson i-a elogiat dinamismul şi diversitatea. Dar Londra a votat puternic pentru rămânerea în UE. El a condus campania *Leave* spre victorie mobilizând nemulțumirea Marii Britanii nonmetropolitane.

Transformarea lui Johnson într-un apărător al Marii Britanii „înapoiate" nu a fost singurul mod în care Brexitul a reprezentat o dezavuare a trecutului lui. Poate fără asemănare în eşalonul de top al politicienilor britanici, viața lui fusese legată de Bruxelles şi de proiectul european. Tatăl lui Johnson, Stanley, lucrase pentru UE

şi, timp de doi ani, tânărul Boris urmase Şcoala Europeană din Bruxelles, o instituție de învățământ pentru copiii oficialilor UE. La Şcoala Europeană, în suburbia Uccle, a cunoscut-o pe Marina, care urma să devină a doua lui soție şi cu care a fost căsătorit timp de 25 de ani. Majoritatea membrilor familiei Johnson sunt eurofili devotați. Fratele lui, Jo, a urmat cursurile Colegiului Europei din Bruges, o şcoală de formare pentru elita UE, iar ulterior a demisionat din guvernul Johnson în semn de protest față de politicile fratelui său cu privire la Brexit. Sora lui, Rachel, s-a opus vehement Brexitului şi s-a alăturat liberal-democraților, partidul cel mai proeuropean din Marea Britanie.

Dar, deşi Bruxelles-ul a făcut parte din viața şi educația lui Boris Johnson, adevăraţii lui ani de formare i-a petrecut în cele mai tradiționale instituții de elită britanice. Şi-a făcut educația secundară la Colegiul Eton, care produsese alți 19 prim-miniştri britanici înainte de Johnson. Contemporanii şi-l amintesc pe Johnson ca pe o vedetă socială şi intelectuală, mult mai memorabilă decât David Cameron, colegul său de la Eton. Dar unii dintre dascălii lui Johnson i-au văzut şi defectele. Într-o scrisoare către părinții lui, Martin Hammond, profesor la Eton, nota: „Boris pare ofensat atunci când i se atrage

atenția că nu dă deloc dovadă de responsabilitate... Presupun că el crede sincer că este o grosolănie din partea noastră să nu-l privim ca pe o excepție, ca pe unul care ar trebui să fie considerat scutit de rețeaua de obligații ce îi leagă pe toți ceilalți”[7].

Era o observație pătrunzătoare. Johnson pare să creadă că oamenii extraordinari şi marile personalități nu ar trebui să fie obligați să respecte aceleaşi reguli ca toți ceilalți. Într-un articol din 2003 din *Spectator*, şi-a exprimat simpatia pentru premierul italian Silvio Berlusconi, un miliardar a cărui venire la putere ca outsider populist a anticipat ascensiunea ulterioară a lui Donald Trump. Berlusconi a fost acuzat de corupție şi abuz de putere – ulterior a fost inculpat pentru evaziune fiscală şi condamnat la închisoare –, dar Johnson îl găsea fermecător şi îl compara favorabil cu birocrații „despotici” de la Bruxelles, declarând că Berlusconi era „mai bun decât toți bandiții ăia la un loc”[8].

După Eton, Johnson a continuat cu studiul limbilor clasice la Colegiul Balliol, Oxford – şi a devenit preşedintele Oxford Union, un ritual de inițiere pentru unii prim-miniştri anteriori, precum Heath, Asquith şi Gladstone. O fotografie faimoasă cu Johnson la Oxford îl arată pozând cu cravată albă şi frac, împreună cu câțiva

colegi din Clubul Bullingdon, alături de fostul coleg de la Eton şi viitorul prim-ministru David Cameron. Bullingdon este faimos pentru că membrii săi din clasa superioară se îmbată şi comit acte de huliganism. Un membru mi-a povestit ulterior cum l-a iniţiat Johnson în club: „Au năvălit toţi în camera mea şi au răvăşit-o. Apoi Boris s-a întors, mi-a strâns mâna şi a spus: «Felicitări, omule, ai intrat»".

Pe măsură ce cariera sa jurnalistică şi politică a luat avânt, Johnson şi-a folosit farmecul şi simţul umorului pentru a-şi remodela imaginea – dintr-un bădăran din clasa superioară a societăţii într-un tip popular şi vesel. La fel ca Trump, Johnson şi-a construit profilul public prin intermediul programelor populare de televiziune, în cazul său emisiunea TV de satiră *Have I Got News for You.* În vreme ce *The Apprentice* l-a zugrăvit pe Trump ca fiind necruţător şi hotărât, Johnson şi-a cultivat o imagine publică de ins stângaci şi comic. Făcându-i pe oameni să râdă, era văzut drept foarte diferit de politicianul normal, ambalat atrăgător. Datorită clăii lui de păr blond ciufulit, era o figură imediat recognoscibilă care a atins rapid Sfântul Graal al politicienilor – să fie universal recunoscut după prenume. (De fapt, Boris este al doilea lui prenume;

primul său prenume real este Alexander, iar unii membri ai familiei încă îi spun Al.)

Imaginea lui Johnson de antipolitician i-a permis să supraviețuiască unor incidente şi încurcături ce ar fi pus capăt carierei altor politicieni. La fel ca alt seducător de dreapta, preşedintele american Ronald Reagan, Johnson părea să aibă capacitatea de a ieşi mereu basma curată. În 2004, a fost forțat să demisioneze din conducerea grupului conservator după ce l-a mințit pe liderul partidului, Michael Howard, în legătură cu o aventură. În 2012, într-o cascadorie publicitară făcută în timpul Jocurilor Olimpice de la Londra, Johnson a rămas suspendat de un cablu, la înălțime, fluturând nefericit nişte steaguri ale Marii Britanii, până când a putut fi salvat. După cum a arătat cu un amestec de afecțiune şi exasperare David Cameron, pe atunci prim-ministru, pentru aproape orice alt politician acest lucru ar fi fost un dezastru de PR. Dar Johnson l-a transformat cumva într-un triumf. De fapt, a devenit una dintre cele mai cunoscute imagini ale lui Johnson – ajutându-l să-şi construiască o imagine de mucalit simpatic şi patriot.

În 2016, popularitatea şi abilitatea sa electorală au făcut ca poziția lui Johnson față de Brexit să fie crucială în cadrul referendumului național care fusese convocat de

David Cameron. Dar, cu doar câteva luni înainte de vot, era încă neclar ce tabără avea să susțină. La vremea aceea l-am întrebat pe Christopher Lockwood – prietenul comun la a cărui nuntă l-am cunoscut pe Johnson – ce credea de fapt Boris despre Europa. Lockwood, care lucrase ca adjunct al lui Johnson în redacția din Bruxelles a ziarului *Daily Telegraph*, a ridicat din umeri. „Cred că e cu adevărat schizofrenic în legătură cu acest subiect." Dubla sa personalitate s-a manifestat atunci când s-a apropiat momentul pentru luarea deciziei. Incapabil să se hotărască ce tabără să susțină, Johnson a scris două articole pentru *Telegraph*: unul pentru Brexit, altul împotrivă. Legenda spune că i-a plăcut mai mult articolul pro-Brexit – iar restul e istorie.

În realitate, Johnson a luat decizia în baza mai multor calcule. Existau indicii în privința căii pe care avea să o aleagă Boris în biografia pe care i-a făcut-o eroului său politic, Winston Churchill. Acolo, Johnson a scris: „Într-o anumită măsură, toți politicienii își asumă riscuri în legătură cu evenimentele viitoare. Încearcă să anticipeze ce se va întâmpla, pentru a se plasa în tabăra potrivită". Johnson a interpretat chiar opoziția lui Churchill față de nazism în această lumină mai degrabă cinică, scriind că, la începutul anilor 1930, când pe Churchill îl cam părăsise

norocul, „îşi mizase toți banii pe un cal numit antinazism... iar pariul său a fost câştigător într-un mod spectaculos”. M-am gândit la acest pasaj în februarie 2016, când Boris a anunțat că va face campanie pentru Brexit, şi am scris într-un articol: „Dl Johnson a pariat pe un cal numit euroscepticism. Speră în mod evident că şi pariul său va fi câştigător într-un mod spectaculos şi că îl va purta până în Downing Street nr. 10”[9].

Implicarea lui Johnson în campanie a contribuit într-adevăr la obținerea unei victorii neaşteptate pentru Vote Leave, cu 51,89% la 48,11%. Dar, când a apărut în fața casei sale din Londra, în dimineața de după vot, Johnson părea mai degrabă şocat şi tulburat decât triumfător. Faptul că a fost întâmpinat cu urlete de o mulțime de tineri furioşi, susținători ai rămânerii în UE, l-a năucit evident pe un om care era obişnuit să fie popular – şi care se aşteptase întotdeauna şi poate chiar sperase ca Vote Leave să piardă la limită. Ulterior, David Cameron a dezvăluit că, atunci când Johnson l-a informat că vrea să facă campanie pentru *Leave*, şi-a continuat rapid discursul cu un text în care prezicea că „Brexitul va fi zdrobit ca un broscoi sub grapă”. Cameron a conchis că Johnson crezuse sincer că Brexitul va pierde, „dar nu a

vrut să rateze ocazia de a fi în tabăra romantică, patriotică, naționalistă”[10].

Neaşteptata victorie a campaniei *Leave* a avut consecințe pentru amândoi. În aceeaşi dimineață, Cameron a demisionat din funcția de prim-ministru. Johnson a fost imediat desemnat de casele de pariuri drept succesorul său probabil. Calea spre Downing Street nr. 10, pe care pusese ochii încă de când, copil fiind, îşi proclamase ambiția de a fi „regele lumii”, era larg deschisă.

Şi totuşi, în ultima clipă, trofeul i-a fost suflat. Michael Gove, care condusese campania *Leave* împreună cu Johnson, a anunțat că apropierea de Johnson îl convinsese că Boris nu era potrivit pentru cea mai înaltă funcție din țară. Căutând un candidat mai bun, Gove s-a uitat în oglindă şi a văzut omul potrivit. Reacția lui Johnson, când a fost contestat de colegul său apropiat, nu a fost genul de reacție la care te-ai fi aşteptat din partea unui „om predestinat” sau a unui lider cu mână de fier în formare. A cedat. În loc să lupte, Johnson a făcut o estimare rapidă a aritmeticii electorale din interiorul Partidului Conservator, care acum se întorcea împotriva lui, şi s-a retras din competiția pentru poziția de lider al partidului. În schimb, o figură relativ anostă, Theresa May

– care votase *Remain* –, a fost aleasă lider al Partidului Conservator şi a devenit următorul prim-ministru.

May a înțeles foarte bine că, dacă voia să păstreze susținerea din partea partidului său, trebuia să livreze Brexitul şi să-i convingă pe conservatorii care susțineau ieşirea din UE că acum era unul dintre ei. Aşa că l-a numit rapid pe Johnson în funcția de secretar de stat pentru Afaceri Externe. Ceea ce părea a fi un compromis inteligent nu a funcționat de fapt niciodată pentru niciunul dintre ei. Johnson a fost văzut în general ca un secretar de stat pentru Afaceri Externe ineficient, iar May ca un prim-ministru jalnic. În mod previzibil, a fost incapabilă să încheie cu UE un acord Brexit care să îndeplinească promisiunea imposibilă a campaniei *Leave* privind un comerț fără fricțiuni şi fără obligațiile impuse de apartenența la UE. În interiorul Partidului Conservator, acest eşec nu a fost pus pe seama promisiunilor nerealiste făcute de campania *Leave.* În schimb, susținătorii nemulțumiți ai ieşirii din UE au afirmat că May nu crezuse niciodată cu adevărat în cauza lor şi astfel fusese atrasă pe calea compromisurilor dezastruoase de un „establishment *Remain*" încorporat în administrația publică britanică.

Nemulțumirea în creştere față de May i-a oferit lui Boris Johnson o a doua şansă la funcția supremă. În vara lui 2018, a demisionat din funcția de secretar de stat pentru Afaceri Externe, poziționându-se încă o dată ca apărătorul adevăraților eurosceptici conservatori. Argumentul lui Johnson era că May fusese prea slabă în relația cu Europa şi cu „establishmentul *Remain*" din Marea Britanie. Doar el avea forța de a realiza Brexitul. Cu puțin timp înainte de a-şi da demisia din funcția de secretar de stat pentru Afaceri Externe, Johnson a spus unui grup de colegi parlamentari conservatori: „Îl admir din ce în ce mai mult pe Donald Trump... Imaginați-vă că Trump ar face Brexitul. S-ar bate al naibii de tare... Ar fi tot felul de eşecuri, mult haos. Toată lumea ar crede că a înnebunit. Dar, de fapt, s-ar putea ajunge undeva. E o idee foarte, foarte bună"[11].

Eliberat de responsabilitatea ministerială, Johnson s-a lansat în teorii ale conspirației în stilul lui Trump, sugerând că, dacă Brexitul nu se va realiza, „cred că oamenii se vor simți trădați şi cred că vor simți că a existat o mare conspirație a statului paralel din Marea Britanie, oamenii care conduc cu adevărat țara, pentru a întoarce votul de la referendum". A sugerat şi că ar izbucni violențe de stradă, spunând că aceia care încercau să se pună de-a

curmezişul Brexitului se „joacă cu focul” şi „vor culege furtună”[12].

În mai 2019, nemulțumirea față de Theresa May din interiorul Partidului Conservator ajunsese la o asemenea intensitate, încât aceasta a fost obligată să demisioneze din funcția de prim-ministru. De data aceasta, având mult mai mult timp la dispoziție ca să pregătească o campanie adecvată pentru conducerea partidului şi cu o echipă de oameni ambițioşi în jurul lui, Johnson şi-a atins în sfârşit obiectivul. La vârsta de 55 de ani, era liderul Partidului Conservator şi prim-ministrul Regatului Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord.

Instalat în Downing Street nr. 10 şi avându-l din nou alături pe Dominic Cummings, Johnson a început să îşi îndeplinească promisiunea că va fi un lider puternic şi nemilos. May nu reuşise să-şi treacă prin Parlament acordul pentru Brexit deoarece prea mulți „adepți ai unui Brexit dur” din Partidul Conservator, aliați cu Johnson, votaseră constant împotrivă – crezând că acordul lui May lăsa Marea Britanie încă prea strâns legată de UE. Johnson s-a confruntat cu problema opusă. Dacă mergea pe varianta unui Brexit prea dur sau amenința să părăsească UE fără niciun acord, şi-ar fi pierdut majoritatea parlamentară, fiindcă prea mulți membri ai

Partidului Conservator care fuseseră pentru rămânerea în UE ar fi refuzat să-l susțină. Instigat de Dominic Cummings, Johnson a făcut o mişcare din manualul liderului de mână forte: a prorogat Parlamentul la finele lui august 2019. Acest lucru însemna că şedințele Camerei Comunelor erau suspendate, în încercarea de a o împiedica să stea în calea Brexitului. Când mai mulți membri importanți ai propriului partid au obiectat față de astfel de tactici, Johnson a luat decizia dură de a exclude 21 de parlamentari din Partidul Conservator. Printre victime se numărau sir Nicholas Soames, nepotul lui Churchill, şi Kenneth Clarke, un veteran din epoca Thatcher şi cel mai vechi parlamentar din Cameră[13].

Adepții indignați ai rămânerii în UE au contestat legalitatea deciziei lui Johnson de a proroga lucrările Parlamentului şi au reuşit să obțină invalidarea ei la Curtea Supremă a Regatului Unit. Faptul că decizia Curții a fost comunicată exact în aceeaşi zi în care Camera Reprezentanților din Washington, DC, a anunțat procedura de punere sub acuzare a lui Donald Trump a contribuit la consolidarea paralelei Johnson-Trump, sugerând că pe ambele maluri ale Atlanticului se contura o criză a statului de drept.

Cummings avea o atitudine vădit disprețuitoare față de constrângerile legale sub care operau guvernele normale. Într-o postare pe blog din martie 2019 – presărată, în stilul lui caracteristic, cu majuscule şi trimiteri literare şi ştiințifice aleatorii –, Cummings îi sfătuise pe susținătorii Brexitului să ignore promisiunile pe care le făcea guvernul May Uniunii Europene, scriind: „Un guvern serios – nu unul intimidat de funcționari şi de consultanța lor juridică de rahat... – se va lipsi de aceste angajamente şi de orice lege internă care le-ar impune”[14].

Disponibilitatea lui Johnson de a încălca legea pentru a forța Brexitul fusese repudiată de Curtea Supremă şi de Marea Britanie liberală indignată. Dar se potrivea cu dispoziția publicului. Un sondaj făcut la începutul lui 2019 arăta că 54% dintre cetățeni erau de acord cu afirmația că „Marea Britanie are nevoie de un conducător puternic, dispus să încalce regulile”; doar 23% nu erau de acord[15]. Toleranța publică sau chiar dorința de a avea un lider cu mână de fier de un fel sau altul era în puternic dezacord cu imaginea, prețuită de elita britanică, a unei națiuni tolerante, care respectă legea. Dar era în acord cu tendințele globale.

La congresul Partidului Conservator din anul acela, care a avut loc imediat după ce Curtea Supremă se

pronunțase împotriva lui Johnson, prim-ministrul a fost întâmpinat ca un erou învingător. Pe coridoarele centrului de conferințe din Manchester m-am întâlnit cu un parlamentar conservator, adept al Brexitului, care părea uluit când a ieşit de la şedința asociației regionale a partidului său. „E ca la un nenorocit de miting din Nürnberg aici", a spus el, povestind că Johnson nu rostise decât două fraze din discursul lui înainte să fie întrerupt de scandări: „Boris, Boris!". Cultul personalității, o componentă esențială a stilului liderului de mână forte, fusese instituit.

La prima vedere, înfrângerea la Curtea Supremă era un regres major pentru Johnson. Dar imaginea de ansamblu era că lucrurile se petrecuseră conform strategiei lui Cummings, care viza forțarea unor noi alegeri, ceea ce i-ar fi permis să reia strategia de succes a campaniei *Leave* din 2016, „popor contra elită". Ideea era să prezinte dificultățile trecerii Brexitului de Parlament şi de instanțele judecătoreşti drept rezultatul unui complot elitist menit să stea în calea voinței poporului. În mod neaşteptat – şi dezastruos pentru ei –, laburiştii şi liberal-democrații din opoziție au decis să îi îndeplinească dorința lui Johnson şi au fost de acord cu un neobişnuit scrutin de iarnă, în decembrie 2019. Cummings, un maestru al

sloganurilor din trei cuvinte, a propus *Get Brexit Done* („Să înfăptuim Brexitul”) ca temă a campaniei. Johnson a fost ajutat enorm şi de faptul că Partidul Laburist era condus de Jeremy Corbyn, un bătrân activist de extremă stângă, urmărit de acuzații de antisemitism.

Alegerile, ținute pe 12 decembrie, i-au asigurat lui Johnson un moment de triumf politic, prin readucerea Partidului Conservator la putere, cu o majoritate de 80 de locuri în Camera Comunelor. Toate compromisurile politice şi morale pe care le făcuse pe drumul spre putere – şi toate greutățile şi umilințele – păreau să fi fost date la o parte. În calitate de prim-ministru victorios cu un nou mandat, a negociat un nou acord Brexit dur, care scotea Marea Britanie atât din piața unică europeană, cât şi din uniunea vamală a UE.

În realitate, acordul lui Johnson a implicat şi unele concesii majore cu privire la Irlanda de Nord. Pentru a evita restabilirea unei frontiere controlate strict între Irlanda de Nord şi Republica Irlanda, care ar fi pus în pericol Acordul de pace din Vinerea Mare, Marea Britanie fusese de acord ca unele bunuri care intrau în Irlanda de Nord din restul Regatului Unit să fie supuse controalelor vamale – instituind practic o graniță internă în Regatul Unit, care traversa Marea Irlandei. A fost o erodare

extraordinară a controlului Regatului Unit asupra propriului teritoriu, care ar fi trebuit să fie o anatemă pentru orice naționalist suveranist. Într-adevăr, Theresa May declarase că niciun prim-ministru britanic nu ar fi putut să fie vreodată de acord cu o astfel de înțelegere. Dar Johnson pur şi simplu a refuzat să recunoască realitatea a ceea ce semnase, negând că ar fi urmat să existe controale asupra bunurilor care circulau între Irlanda de Nord şi restul Regatului Unit. Ca de atâtea ori în viața sa, a scăpat – cel puțin pentru o vreme. Detaliile neconvenabile ale acordului au fost în mare parte ignorate, pe fondul entuziasmului generat de suspendarea Parlamentului şi de alegeri.

În cele din urmă, la finele lui ianuarie 2020, Marea Britanie a ieşit din UE. Johnson îşi respectase promisiunea din campanie de a „înfăptui Brexitul". Cu o largă majoritate parlamentară şi avându-l alături pe Dominic Cummings, Johnson părea perfect plasat pentru a guverna timp de cinci ani, reînnoind Marea Britanie şi restabilindu-i locul în lume.

Dar 31 ianuarie 2020, ziua în care Brexitul s-a produs în sfârşit, a fost şi ziua în care Marea Britanie a anunțat primul său caz de coronavirus. Retorica libertariană a lui Boris Johnson – care se potrivise atât de bine într-o

campanie împotriva Uniunii Europene – era periculos de nepotrivită în gestionarea epidemiei de COVID-19. În vreme ce alte țări din Asia şi Europa se închideau, Johnson a reacționat lent, îngrijorându-l nu atât prejudiciile economice, ci cât era de greu să le ceară britanicilor să nu mai meargă la pub.

Chiar şi după ce devenise clar că coronavirusul era o problemă globală, Johnson, preocupat de divorțul său iminent şi de sarcina celei care urma să devină a treia lui soție, a ratat cinci şedințe consecutive ale comitetului guvernamental COBRA, însărcinat cu gestionarea urgențelor naționale. La începutul lui martie, când pandemia se instalase deja în Italia, Johnson se lăuda că „a dat mâna cu toți" în timpul unei vizite la un spital. Şedințele în plen ale Camerei Comunelor au continuat, politicienii îngrămădindu-se laolaltă ca de obicei. Până când situația l-a obligat pe Johnson să impună o carantină națională, Italia, Spania, Franța şi Germania luaseră deja măsuri.

Lentoarea cu care a reacționat guvernul lui Johnson a avut o contribuție importantă la numărul mare al deceselor din Marea Britanie, cel mai mare din Europa Occidentală. Spre deosebire de Donald Trump sau de Jair Bolsonaro din Brazilia, odată ce a impus carantina,

Johnson a făcut spectacol din respectarea recomandărilor ştiinţifice – deşi, ocazional, le blestema în particular[13]. Dar ţara şi Johnson însuşi au plătit scump pentru neglijenţa lui iniţială. La începutul lui aprilie 2020, Johnson a devenit primul lider din lume internat în spital cu COVID-19. La scurt timp după aceea, a fost mutat la terapie intensivă şi, pentru câteva zile, viaţa a părut să-i fie în pericol. Reacţia unora dintre cei mai înflăcăraţi susţinători ai săi a depăşit cu mult şocul şi simpatia obişnuite şi a arătat măsura în care o parte a Marii Britanii cedase unui cult al personalităţii. Allison Pearson, o cunoscută editorialistă, a scris în *Daily Telegraph*: „Boris este iubit – cu adevărat iubit – într-un fel pe care presa metropolitană nu a început niciodată să-l înţeleagă... Fiţi convinşi, sănătatea lui Boris Johnson este sănătatea corpului politic şi, prin extensie, sănătatea naţiunii înseşi”[16].

Când Johnson a ieşit din spital, susţinătorii lui (şi o bună parte din ţară) au sperat că însănătoşirea sa va injecta o parte din optimismul şi energia lui caracteristice în lupta Marii Britanii cu coronavirusul. Însă prim-ministrul a părut iniţial că îşi pierduse din prestanţă –

[13] Consilierul lui, Dominic Cummings, a dezvăluit ulterior că Johnson se împotrivise lockdownurilor în particular şi l-a învinuit pentru mii de decese inutile.

bolnav, nesigur, fără energie şi direcție. Sir Humphrey Wakefield, socrul lui Dominic Cummings, l-a comparat pe Johnson, într-o manieră care nu i-a fost de ajutor acestuia, cu un cal schilodit pe viață, remarcând: „Dacă te grăbeşti să pui iarăşi la treabă un cal, nu-şi va reveni niciodată”.

Până la urmă, cariera lui Cummings a fost cea care s-a încheiat prematur. În mai 2020, s-a aflat că încălcase regulile lockdownului impuse de guvern. Infectat cu coronavirus, Cummings a ales să-şi ducă soția şi copilul la peste 300 de kilometri în nord, pentru a-şi petrece convalescența la ferma părinților săi din ținutul Durham. Cummings a supraviețuit scandalului care a urmat, dar în cele din urmă a fost dat afară din Downing Street nr. 10, spre finalul lui 2020, după numeroase certuri cu colegii. A devenit rapid un critic fățiş al lui Johnson, afirmând că este complet nepotrivit pentru funcția de prim-ministru.

După ce a scăpat de Brexit şi de Cummings, Johnson a avut o şansă clară de a abandona stilul de mână forte şi de a deveni un prim-ministru mai convențional. După ce inițial a gestionat greşit coronavirusul, Johnson şi-a refăcut prestigiul personal în urma campaniei relativ reuşite de vaccinare împotriva COVID-19. Contrastul dintre viteza cu care Marea Britanie şi-a vaccinat

populația şi campania poticnită a UE a fost prezentat de Johnson ca o justificare retroactivă pentru Brexit.

Dar Johnson nu era chiar pregătit să abandoneze stilul de mână forte. Principala problemă era că obligațiile şi contradicțiile din acordul Brexit pe care îl negociase se întorceau să-l bântuie. În ciuda afirmațiilor sale, Brexitul implica o creştere substanțială a birocrației şi bariere nontarifare pentru exporturile britanice. În ianuarie 2021, prima lună în care noile dispoziții comerciale au devenit complet operaționale, exporturile britanice către UE au scăzut cu 41%. O parte a scăderii putea fi pusă pe seama efectelor pandemiei. Dar o bună parte din prăbuşire era consecința Brexitului însuşi. Situația era şi mai proastă în Irlanda de Nord, unde noile controale vamale afectau aprovizionarea supermarketurilor.

Răspunsul guvernului Johnson a fost să caute un duşman – şi să amenințe cu încălcarea dreptului internațional. Lordul David Frost, negociatorul-şef cu UE al lui Johnson, a afirmat că la originea problemei se afla refuzul UE de a accepta decizia democratică a Marii Britanii de a pleca. În plus, Marea Britanie a trecut la suspendarea unilaterală a unora dintre aspectele protocolului pentru Irlanda de Nord – ceea ce însemna

încălcarea unui tratat internațional pe care prim-ministrul îl negociase recent.

În țară, Johnson a continuat să cocheteze cu stilul de mână forte – în special atacând instituții independente care limitează puterea unui prim-ministru. Înfuriat de decizia Curții Supreme a Regatului Unit că suspendarea Parlamentului fusese ilegală, cabinetul Johnson a propus o legislație care să reducă puterea justiției de a respinge decizii ale guvernului. Chiar şi avocații conservatori au fost scandalizați. Edward Garnier, care îndeplinise funcția de adjunct al procurorului general în guvernul Cameron, a obiectat: „Acest guvern pare să uite că, la fel ca noi toți, şi el trebuie să se supună legii... Aceasta este o țară unde domneşte statul de drept, nu o dictatură”[17].

Stilul personal al lui Johnson a rămas cordial şi aparent prietenos. Evita amenințarea rece a unui Putin sau paranoia bombastică a unui Erdoğan. Dar, într-un fel foarte englezesc, introdusese în Marea Britanie elemente importante ale stilului autoritar de a face politică. Îşi arătase disponibilitatea de a încălca atât legile interne, cât şi pe cele internaționale. Îşi demonizase adversarii ca fiind inamici elitişti ai poporului. Aliații săi politici făcuseră aceeaşi descriere instanțelor judecătoreşti şi puseseră în mod repetat la îndoială imparțialitatea altor instituții

naționale importante, precum administrația publică şi BBC. Johnson denaturase adevărul în campania referendumului pentru Brexit într-o manieră care depăşea cu mult înflăcărarea normală a dezbaterii politice. Şi instaurase în interiorul propriului partid un cult al personalității care i-a forțat pe mulți parlamentari să îşi abandoneze principiile pentru a-şi salva cariera.

Dar înclinația lui Johnson de a încălca regulile şi incapacitatea lui de a fi mereu onest – evidentă încă de pe când era elev la Eton – au început până la urmă să-i facă probleme. În timpul pandemiei, la nr. 10 pe Downing Street au avut loc o serie de petreceri ilegale – încălcând regulile stricte de carantină pe care le impusese țării chiar guvernul lui Johnson. Când faptele au început să iasă la iveală, Johnson a fost evaziv în Parlament – expunându-se periculoasei acuzații că mințise Camera Comunelor. În climatul politic care se deteriora, o serie de alte scandaluri politice – dintre care multe implicau comportamente nepotrivite ale parlamentarilor conservatori – au avut şi ele un efect negativ asupra popularității lui Johnson.

Două înfrângeri dezastruoase în alegerile parțiale, suferite de conservatori în iunie 2022, au sugerat că vraja electorală a lui Boris se risipea – determinând o serie de demisii ministeriale păguboase. În timp ce guvernul se

prăbuşea în jurul lui, Johnson a făcut apel la manualul liderului de mână forte – pretinzând că parlamentarii conservatori nu aveau niciun drept să-l înlăture din funcție deoarece triumful partidului în alegerile din 2019 fusese un vot personal pentru el ca lider al țării. Când eforturile sale disperate de a se agăța de putere s-au dovedit zadarnice, Johnson a recurs la limbajul conspirațiilor, preferat de liderii autoritari – avertizând că, odată ce el pleca de la putere, „statul paralel" ar fi putut încerca să anuleze Brexitul.

Faptul că Marea Britanie este un sistem parlamentar şi că prim-miniştrii depind de încrederea colegilor lor a dus la demiterea lui Johnson. În acest sens, sistemul britanic a ajutat la protejarea Regatului Unit împotriva amenințărilor reprezentate de cultul personalității şi de autoritarism. În alte privințe însă, Marea Britanie este deosebit de vulnerabilă la stilul autoritar de a face politică. Are o Constituție nescrisă şi s-a bazat pe ceea ce istoricul Peter Hennessy numeşte modelul de guvernare de tip „băiat bun" – convingerea că toți politicienii din sistem se vor comporta cu „reținere" şi cu respect față de convențiile tradiționale. Din afară, Boris Johnson pare întruchiparea „băiatului bun". Dar, în realitate, după cum a observat cândva cu perspicacitate profesorul lui de la Eton, nu se

simte constrâns de „rețeaua de obligații care îi leagă pe toți ceilalți”.

Având în vedere că Marea Britanie este una dintre cele mai vechi democrații din lume, ascensiunea şi decăderea unui populist care încalcă regulile ca prim-ministru al țării a marcat o schimbare semnificativă în politica europeană şi mondială. Rush Doshi, directorul politicii față de China în administrația Biden, afirmă că Xi Jinping şi cercul său au luat votarea Brexitului foarte în serios, văzând-o ca pe o parte a unei „triade” de lovituri aplicate ordinii mondiale conduse de Occident, formată din „Brexit, alegerea lui Donald Trump şi răspunsul inițial deficitar al Occidentului la pandemia de coronavirus”[18].

Cât s-a aflat la putere, Johnson, ca şi susținătorii săi, a continuat să susțină că decizia Marii Britanii de a ieşi din UE a avut la bază instincte liberale, democratice, precum susținerea comerțului liber şi a democrației bazate pe națiune. Din acest motiv, au argumentat ei, Brexitul ar trebui văzut ca afirmarea unor principii liberale esențiale. Dar, atunci când le-am prezentat această opinie analiştilor din afara Marii Britanii – fie ei din Moscova, Washington sau Beijing –, ea a fost aproape invariabil primită cu nedumerire sau batjocură. În afara Marii Britanii, Brexitul a fost înțeles exact aşa cum era: o lovitură serioasă dată

puterii şi coerenței Occidentului şi valorilor democratice liberale pe care alianța occidentală le respectase în mod tradițional.

Cu toate acestea, Marea Britanie este doar o putere medie. Brexitul nu putea să dea singur peste cap relațiile internaționale. Apariția stilului de mână forte în Statele Unite, cea mai puternică națiune a lumii, a fost momentul cu adevărat transformator pentru politica globală.

7

Donald Trump – liderul cu mână de fier american (2016)

În noiembrie 2015, cu un an înainte ca Donald Trump să fie ales, am vizitat Washingtonul. Scopul meu era să îmi fac o impresie despre alegerile prezidențiale care urmau. Dar am plecat din oraş uimit. Sondajele de opinie arătau că Donald Trump era favoritul clar pentru nominalizarea republicană la alegerile prezidențiale din 2016. Un democrat ocupase Casa Albă timp de opt ani de zile, prin urmare părea rezonabil să crezi că era rândul republicanilor să câştige preşedinția. Dar nici măcar în think tank-urile de dreapta nu am putut găsi pe nimeni care să creadă că Trump va câştiga nominalizarea, ca să nu mai vorbim de preşedinție. Niciunul dintre contactele

mele republicane nu se angajase să lucreze pentru campania lui Trump, ceea ce, într-un oraş plin de oameni ambiţioşi, era o confirmare elocventă a faptului că era ignorat pe motiv de lipsă de şanse. Tendința generală de a nu crede în şansele lui Trump a fost sintetizată de un clip TV care, ulterior, s-a viralizat: acesta îi arăta pe amfitrionul George Stephanopoulos şi pe invitații lui izbucnind în râs la simpla sugestie că Trump ar putea câştiga[1].

Chiar şi la vremea aceea, mi s-a părut că ne grăbim să fim atât de sfidători. Într-un articol din acel noiembrie despre ascensiunea politicii radicale în Occident, am sugerat că era arogant să ignorăm şansele lui Trump, argumentând că „mulți democrați se amuză că, dacă republicanii ar fi atât de nebuni încât să îl nominalizeze pe Trump, ar fi cu siguranță zdrobit de Hillary Clinton în alegerile prezidențiale. Dar nici măcar acest lucru nu poate fi luat drept sigur. Cel mai recent sondaj național despre o înfruntare între Trump şi Clinton îl dădea învingător pe dl Trump cu o diferență de 5 puncte procentuale”[2]. Nu era greu să identifici factorii care alimentau ascensiunea unui candidat ca Trump. Era vorba despre „o pierdere a încrederii în elitele politice tradiționale”, combinată cu „o creştere a insecurității

economice, o reacție puternic ostilă împotriva imigrației, teama de terorism şi declinul presei tradiționale”[3].

Toate aceste lucruri erau suficient de evidente cu un an înainte ca Trump să fie ales. Aşadar, privind în urmă, este interesant să ne întrebăm de ce establishmentul american a fost atât de refractar în a recunoaşte un fenomen politic care era chiar sub nasul lui. Răspunsul, cred, se află în excepționalismul american – sentimentul că politica şi societatea americane erau imune la patologiile politice care afectau alte țări mai puțin norocoase. Ideea a fost rezumată de titlul (ironic) al unui roman din 1935 despre ascensiunea unui dictator în SUA – *It Can’t Happen Here* (*Nu se poate întâmpla aici*)–, care şi-a găsit mulți noi cititori după victoria lui Trump.

Un astfel de excepționalism nu era caracteristic doar Americii: am recunoscut o mulțumire de sine similară în sistemul britanic. Britanicii, la fel ca americanii, se mândresc cu lunga lor istorie de stabilitate democratică – extremismul politic şi vulnerabilitatea la dictatură sunt general percepute ca fiind vicii ale Europei continentale, străine Marii Britanii. Dar țările cu o credință prea puternică în propria virtute politică excepțională pot deveni, ca o consecință, mai vulnerabile la viciile politice. Francezii ar putea să se uite la o candidată precum Marine

Le Pen şi să simtă damful puternic al regimului de la Vichy. Germanii sunt mereu cu garda ridicată împotriva a orice are iz de nazism. Dar mulți experți americani au aruncat o privire la Donald Trump şi, pur şi simplu, au izbucnit în râs. Omul era o glumă, un animator. Aşa ceva nu se putea întâmpla aici.

Dar multe dintre forțele sociale şi politice care au alimentat ascensiunea politicii de mână forte în ale locuri din lume erau prezente şi în Statele Unite. După cum s-a exprimat ulterior Fiona Hill, care a funcționat în administrația Trump în calitate de consilier superior pentru relația cu Rusia[14]: „Am fost suficient de aroganți ca să credem că ce li se întâmplase Ucrainei şi Moldovei nouă nu ni s-ar putea întâmpla niciodată”[4]. Hill se referea la amestecul Rusiei în alegeri. Dar, după cum a mai argumentat ea, experiența rusească furniza lecții mai ample şi pentru Occident. Suferințele generate de problemele economice au contribuit la creşterea dorinței de a avea un lider autoritar – cineva care putea face Rusia măreață din nou.

Ignorată de o bună parte a elitei americane, în anii de dinaintea alegerii lui Donald Trump, în Statele Unite a

[14] Iar ulterior a jucat un rol central în audierile pentru punerea sub acuzare a lui Trump.

avut loc o creştere a numărului de „morți din disperare”, amintind de Rusia anilor 1990. În noiembrie 2015, aceeaşi lună în care am făcut turul think tank-urilor din Washington, economiştii Angus Deaton şi Anne Case au scris despre o creştere uimitoare a ratei deceselor în rândul americanilor albi din clasa muncitoare. Au descoperit că rata mortalității la bărbații albi fără facultate crescuse cu 22% între 1999 şi 2014. În aceeaşi perioadă, veniturile ajustate cu inflația în gospodăriile conduse de absolvenți de liceu scăzuseră cu 19%[5]. În mod semnificativ, nu exista o scădere similară a speranței de viață în rândul albilor cu facultate. Deaton şi Case au raportat că mortalitatea în creştere în rândul clasei muncitoare albe era stimulată de „o epidemie de sinucideri şi nenorociri cauzate de abuzul de substanțe: alcoolism, boli hepatice, supradoze de heroină şi de opioide pe bază de rețetă”[6].

Grupul social afectat de ceea ce Deaton şi Case au numit „morți din disperare” s-a prezentat la vot în număr imens în 2016 pentru a vota cu Donald Trump. Reflectând asupra acelor cifre, am ajuns să mă întreb dacă experților (inclusiv mie) care se plângeau de numeroasele minciuni ce-i ieşeau din gură lui Trump nu cumva le scăpase esențialul. Pentru cei mai loiali susținători ai săi, Trump

spunea un adevăr mai mare: că lucrurile stăteau prost în America şi aveau să stea şi mai prost şi că elita americană era coruptă şi egocentrică.

Vorbind cu votanții lui Trump în campania electorală din 2016, am auzit multe variațiuni pe această temă. La un miting în Portsmouth, New Hampshire, în luna ianuarie, am trăit pentru prima dată experiența de a urmări stilul dezlânat, incoerent al unui Trump dezlănțuit în campanie. După aceea, am intrat într-o conversație cu unul dintre susținătorii săi, care venise din Michigan cu maşina pentru a-şi vedea eroul vorbind. Când am încercat să sugerez că Trump spune o groază de minciuni, răspunsul a fost: „Este singurul care spune lucrurilor pe nume". Ulterior, în acelaşi an, aveam să port o conversație similară cu un votant *Leave* din Marea Britanie, cu câteva săptămâni înainte de votul pentru Brexit. Sugerasem că ieşirea din UE ar afecta economia britanică. „Nu poate fi mai rău de atât pentru mine", a venit răspunsul. „Ceva trebuie să se schimbe. Şi poate că asta e schimbarea." Disperarea celor „rămaşi în urmă" din punct de vedere economic era un factor comun care lega ascensiunea lui Trump de politica populistă şi autoritară din alte locuri din lume. Dar un factor chiar mai puternic erau tensiunile etnice şi rasiale.

În țări precum India, Israel şi Ungaria, ascensiunea politicii autoritare a fost strâns legată de temerile unui grup majoritar care, în mod tradițional, este dominant în societate, dar care acum se simte amenințat de schimbările demografice şi de imigrație. Cei mai înflăcărați susținători ai lui Narendra Modi afirmă că în India cultura hindusă este subminată de minoritatea musulmană a țării. În Israel, Benjamin Netanyahu a susținut efortul reuşit de a declara Israelul stat evreu, o mişcare legată de temerile privind ponderea în creştere a populației arabe. În Ungaria, Viktor Orbán a sugerat adesea că însăşi supraviețuirea națiunii ungare este amenințată de imigrația musulmană. Atât Netanyahu, cât şi Orbán au construit ziduri fizice pentru a proteja granițele propriei țări de intruşi – un imperativ reluat de faimoasa cerere din 2016 a lui Trump de a construi un zid la granița dintre SUA şi Mexic.

În Ungaria, Israel şi India, statutul majoritar al etnicilor maghiari, evrei şi hinduşi nu este, de fapt, amenințat. Etnicii maghiari formează 85% din populația Ungariei; evreii reprezintă puțin sub 75% din populația Israelului; iar hinduşii constituie 80% din populația Indiei. Dimpotrivă, în Statele Unite se estimează acum că albii vor reprezenta sub 50% din populație pe la mijlocul anilor

2040, deşi încă vor fi cel mai numeros grup individual[7]. În grupul cel mai tânăr – cei sub 18 ani –, albii constituie deja sub jumătate din populație. Cea mai mare minoritate emergentă este populația hispanică din SUA, care se estimează că va alcătui 24,6% din populația americană în 2045, prin comparație cu 49,7% pentru albi, 13,1% pentru negri şi 7,9% pentru asiatici.

Teama de schimbările demografice şi de imigrație a fost esențială pentru mesajul lui Trump din 2016. Acele temeri au fost exprimate într-un articol intitulat „Flight 93 Election”[15], de Michael Anton, care ulterior a fost numit în cadrul Consiliului pentru Securitate Națională în administrația Trump. Anton tuna şi fulgera împotriva „importului continuu de străini din lumea a treia” în Statele Unite. Îl saluta pe Trump ca pe singurul candidat care voia să oprească imigrația şi, prin aceasta, să spună: „Vreau ca țara mea să trăiască. Vreau ca poporul meu să trăiască. Vreau să pun capăt nebuniei”[8]. Pentru cei care împărtăşeau viziunea lui Anton asupra lumii, solicitarea lui Trump cu privire la un zid de-a lungul graniței dintre

[15] Articolul se referă la zborul din 11 septembrie 2001 în care pasagerii au preluat controlul avionului din mâinile teroriştilor care intenţionau să îl facă să se prăbuşească peste Casa Albă sau peste Congresul SUA în Washington. Avionul s-a prăbuşit pe un câmp, ucigându-i pe toţi cei aflaţi la bord.

SUA şi Mexic şi la o „oprire totală şi completă” a imigrației musulmane în Statele Unite era o dovadă convingătoare că el era exact tipul de lider de mână forte de care America avea nevoie pentru a „pune capăt nebuniei”.

Trump a obținut majoritatea voturilor albilor atât la alegerile prezidențiale din 2016, cât şi la cele din 2020. După cum a observat Pew Research Center la scurt timp după alegerile din 2016, Trump obținuse cea mai mare marjă câştigătoare în rândul albilor fără studii superioare dintre toți candidații de după 1980. Patru ani mai târziu, Trump a câştigat din nou cu uşurință votul albilor, deşi marja lui uşor redusă poate să fi constituit diferența dintre victoria din 2016 şi înfrângerea din 2020[9].

Faptul că Trump a câştigat votul albilor nu este, în sine, o dovadă concludentă că temerile şi antagonismele rasiale i-au alimentat votul. Dar cercetările sociologice indică neîndoielnic această direcție. *Identity Crisis*, un studiu aprofundat despre alegerile din 2016, a conchis că atitudinile față de rasă şi etnicitate au fost cei mai buni indicatori individuali ai unui vot în favoarea lui Trump[10]. Trump a devenit eroul alegătorilor albi care se simțeau în pericol din punct de vedere economic sau social şi care, în mod crucial, învinuiau minoritățile etnice pentru situația lor. Autorii John Sides, Michael Tesler şi Lynn Vavreck au

subliniat că sondajele de opinie despre votanții republicani arătau că „îngrijorările legate de pierderea locului de muncă erau mai puțin asociate cu susținerea lui Trump decât îngrijorările privind pierderea locurilor de muncă în favoarea minorităților”[11].

În momentul în care Trump candida pentru preşedinție, astfel de temeri erau dominante în rândul votanților republicani, dintre care două treimi erau de acord că „discriminarea împotriva albilor devenise o problemă la fel de mare ca discriminarea împotriva negrilor”[12]. Trump a devenit eroul celor care credeau că natura însăşi a Americii era în pericol şi că albii erau tratați incorect. Dificultățile economice erau doar o parte a problemei. Mulți dintre votanții lui Trump erau mânați în egală măsură de sentimentul pierderii statutului social ca şi de pierderile economice directe. După cum a arătat Cameron Anderson, un psiholog social de la Berkeley: „Este foarte dificil ca persoanele şi grupurile să se împace cu ideea pierderii statutului şi a puterii lor... Acestea răspund la astfel de pericole cu stres, anxietate, furie şi, uneori, chiar cu violență”[13].

Temerile că albii pierdeau controlul în SUA erau reflectate de o mişcare pronunțată împotriva ideii înseşi de democrație şi de cererea pentru un lider cu mână de fier.

Un studiu asupra votanților republicani realizat de Larry Bartels, un politolog de la Universitatea Vanderbilt, a ajuns la concluzia că 50,7% erau de acord că „modul de viață tradițional american dispare atât de repede, încât poate că este nevoie să folosim forța pentru a-l salva". Alți 47,3% au fost de acord că „uneori liderii puternici trebuie să încalce regulile pentru a rezolva problema". Rezultatele sondajului au anticipat disponibilitatea unei majorități a republicanilor de a accepta atacurile lui Trump asupra democrației, care au culminat cu efortul său de a întoarce rezultatul alegerilor prezidențiale din 2020 şi cu luarea cu asalt a Capitoliului în ianuarie 2021. Disponibilitatea lor de a accepta acuzațiile nefondate ale lui Trump de fraudare a alegerilor reflecta convingerea lor că acesta acționa în interesul unui bine superior: prezervarea modului de viață tradițional american, pe care îl asociau cu o țară majoritar albă[14]. De aceea, în 2016, o bună parte din electoratul american era pregătit şi aştepta un „lider puternic". Şi l-a găsit în Donald Trump.

Filosofia politică a lui Trump era clară de decenii. Poate că a fost cel mai limpede expusă într-un interviu pe care l-a acordat revistei *Playboy* în 1990, într-o perioadă când încă nu era altceva decât un om de afaceri de prost-gust, faimos pentru construirea de cazinouri, pentru faptul că-şi

înşela nevesta şi pentru lamentările de la televizor. Ulterior, interviul acesta a devenit lectură obligatorie pentru diplomații şi corespondenții de presă care aveau să se confrunte cu America lui Trump, la fel cum generațiile anterioare care încercau să înțeleagă China sau Uniunea Sovietică ar fi putut încerca să citească vestita Cărticică roşie a lui Mao sau cartea lui Lenin *Ce-i de făcut?*

Autoritarismul instinctiv al lui Trump era deja complet expus în 1990. La vremea respectivă, Mihail Gorbaciov, liderul Uniunii Sovietice, era un erou pentru mulți americani datorită rolului său în încheierea Războiului Rece şi în liberalizarea sistemului sovietic. Dar Trump s-a arătat disprețuitor față de Gorbaciov. „A manifestat o slăbiciune extraordinară", s-a plâns el, „distruge Uniunea Sovietică"[15]. Predicția lui Trump despre prăbuşirea URSS s-a adeverit la sfârşitul lui 1991. Trump a apreciat favorabil reprimarea tinerei mişcări democratice din China de către Partidul Comunist Chinez prin comparație cu slăbiciunea lui Gorbaciov. Masacrul din Piața Tiananmen avusese loc cu doar nouă luni înainte de interviul acordat de Trump revistei *Playboy* şi, comentând evenimentele, acesta a exprimat o opinie neobişnuită pentru un american bine-cunoscut: „Au fost răi, au fost oribili, dar i-

au redus la tăcere în forță. Asta îți arată puterea forței. Țara noastră este percepută acum drept slabă”[16].

Şi alte teme care aveau să devină cât se poate de familiare în timpul preşedinției lui Trump erau deja foarte vizibile în 1990. De exemplu, paranoia lui autocompătimitoare: „Tot restul lumii râde de noi”. Şi protecționismul: „Aş impune o taxă pentru fiecare Mercedes-Benz care intră în țară şi pe toate produsele japoneze”. Dar Trump a afişat şi o apreciere abilă a propriilor calități politice potențiale: „Ştiu ce se vinde şi ştiu ce vor oamenii”.

În 2016, a demonstrat acea înțelegere intuitivă referitoare la „ce se vinde” şi „ce vor oamenii”. Fără încetare, Trump făcea declarații care ultragiau sistemul politic şi îi determinau pe mulți să anticipeze că era terminat: Barack Obama nu era născut în Statele Unite; John McCain nu era un erou de război; prinderea femeilor „de păsărică” nu era decât o „conversație de vestiar”. Dar aceste declarații nu l-au distrus pe Trump. De fapt, se poate chiar să-i fi adus mai multă susținere. Pentru marele segment al publicului convins că America era pe un drum greşit şi care tânjea după un lider de mână forte dispus să „încalce regulile pentru a rezolva problema”,

discursul prin care Trump spărgea tabuurile era semnalul că el era omul pe care îl doreau.

Apoi, în 2016, unele dintre condițiile sociale şi economice care duseseră la ascensiunea politicii autoritare în alte locuri din lume au apărut şi în Statele Unite. Odată cu apariția lui Donald Trump, SUA au produs un politician cu ideologia şi instinctele politice necesare pentru a valorifica această dorință latentă de a avea un lider cu mână de fier. Totuşi, din fericire pentru Statele Unite, țara avea şi instituții şi convenții politice care se dezvoltaseră de-a lungul secolelor de politică democratică. Povestea preşedinției lui Trump este, în multe privințe, povestea luptei dintre stilul autoritar al preşedintelui şi limitările democratice, consacrate de legislația, instituțiile şi precedentele americane.

Încă de la începutul cursei sale pentru preşedinție şi pe tot parcursul celor patru ani ai mandatului, instinctul lui Trump a fost să guverneze ca un lider autoritar, nu ca un preşedinte ales democratic. Politica lui se baza pe un cult al personalității. În discursul de acceptare ținut la convenția republicană din 2016, Trump a denunțat corupția sistemului american şi a proclamat: „Doar eu îl pot îndrepta". În 2020, Partidul Republican era atât de înrobit de Trump, încât a renunțat la publicarea unei

platforme politice detaliate şi, în schimb, a anunțat: „Partidul Republican a susținut şi va continua să susțină cu entuziasm agenda *America pe primul loc* a preşedintelui”.

Ca preşedinte, Trump a clarificat foarte repede faptul că cei numiți de el trebuiau să-i fie loiali lui personal, nu legii. Când James Comey, directorul FBI, a fost invitat la un dineu privat cu noul preşedinte, Trump i-a cerut în mod repetat să-şi proclame „loialitatea”. Comey a şovăit şi a fost concediat câteva luni mai târziu[17]. Scrisoarea prin care era concediat a fost înmânată de un om care înțelegea ce voia să spună preşedintele prin loialitate – Keith Schiller, fosta gardă de corp a lui Trump. La prima şedință de guvern, Trump a smuls angajamente jenante de loialitate de la membrii cabinetului în fața camerelor de televiziune. Mike Pence, vicepreşedintele, a dat tonul slugărniciei proclamând: „Cel mai mare privilegiu al vieții mele este să servesc ca vicepreşedinte preşedintelui care îşi respectă cuvântul dat poporului american”. Reince Priebus, şeful de cabinet al lui Trump, i-a mulțumit preşedintelui şi a spus că „este o binecuvântare să vă servesc agenda”. „Este o onoare să vă pot servi”, a declarat Jeff Sessions, procurorul general[18].

Dar toți aceşti oameni au descoperit că loialitatea nu era reciprocă şi că a te umili în fața lui Trump nu era o garanție pentru siguranța locului de muncă. Câteva luni mai târziu, Priebus a fost concediat. Sessions, primul senator republican care îl susținuse pe Trump pentru preşedinție, şi-a enervat şeful atunci când s-a recuzat din „investigația privind Rusia", legată de posibila coluziune dintre campania lui Trump şi Kremlin. În noiembrie 2018, şi el a fost concediat. Pence a rezistat până la sfârşit, dar, în cele din urmă, a fost denunțat de preşedinte – care l-a acuzat de trădare pentru că nu i-a susținut efortul de a schimba rezultatul alegerilor prezidențiale din 2020. Pence a fost nevoit să se pună la adăpost într-un loc sigur în timp ce mulțimea care îl susținea pe Trump făcea ravagii în Congres, strigând „Spânzurați-l pe Mike Pence!".

În dramatica, deşi târzia sa despărțire de preşedinte, Pence a refuzat să susțină minciunile lui Trump despre frauda electorală. Dar, după cum Pence ştia, minciunile fuseseră esențiale încă de la început pentru cariera politică a lui Trump. Încă o dată, aceasta este o caracteristică a noii epoci a politicii de mână forte. Vladimir Putin şi propagandiştii săi au consacrat tehnica „furtunului cu minciuni" ca instrument politic fundamental. Ideea este de a răspândi atât de multe teorii

diferite ale conspirației şi „fapte alternative” (ca să folosim expresia consilierei lui Trump, Kellyanne Conway), încât adevărul pur şi simplu devine o versiune printre altele a evenimentelor[19].

Pentru liderii de mână forte, un „furtun cu minciuni” poate servi la atingerea unor scopuri importante. Aspect însemnat, el facilitează sustragerea de la asumarea responsabilității. Toate dovezile pot foarte bine să sugereze că COVID-19 îşi are originile în China sau că zborul MH17 a fost doborât de rachete ruseşti, purtătorii de cuvânt chinezi şi ruşi tot vor inventa o diversitate de teorii alternative pentru a ascunde realitatea a ceea ce s-a întâmplat de fapt. Într-adevăr, crearea de narațiuni false a fost esențială pentru majoritatea liderilor autoritari ai epocii noastre – indiferent că e vorba de Viktor Orbán, care insistă că George Soros plănuieşte să inunde Ungaria cu refugiați, de Jarosław Kaczyński, care insistă că dezastrul aviatic de la Smolensk a fost un complot rusesc, de Recep Tayyip Erdoğan, care pretinde că un „lobby al ratei dobânzii” complotează împotriva Turciei, sau de Boris Johnson, care sugerează că un „stat paralel” s-a pus de-a curmezişul votului pentru Brexit. Întotdeauna vor fi consumatori pentru aceste teorii printre loialiştii care îşi doresc foarte mult să creadă cele mai bune lucruri despre

liderul sau țara lor. Acesta este un fenomen pe care psihologii îl numesc „raționament motivat”: o formă de gândire părtinitoare ce îi conduce pe oameni la concluziile pe care ei le consideră cele mai satisfăcătoare emoțional, în detrimentul celor justificate de dovezi.

Trump a înțeles instinctiv puterea unor astfel de iluzii – poate pentru că el însuşi trăia într-o lume a fanteziei, în care orice atingea el se transforma în aur şi în care a fost mereu un „învingător”, în ciuda numeroaselor falimente. Aşadar, acei americani care nu puteau suporta ideea că au un preşedinte negru au fost hrăniți cu minciuna satisfăcătoare emoțional că Barack Obama nu s-a născut în Statele Unite şi, de aceea, nu era un preşedinte legitim. Adepților lui Trump care nu puteau accepta ideea că acesta pierduse alegerile din 2020 li s-a spus, în schimb, că eroul lor fusese victima fraudei electorale. Senatorul Ted Cruz, care odată îl numise corect pe Trump „mincinos patologic”, a sfârşit prin a apăra cea mai mare şi mai semnificativă minciună a lui Trump, cea despre alegerile furate, de la tribuna Senatului.

Dacă preşedinția lui Trump s-a încheiat cu o mare minciună, a şi început cu una: afirmația evident falsă că mulțimi record se adunaseră la Washington pentru a-i aplauda discursul inaugural. Pe tot parcursul mandatului

său, preşedintele a continuat să cocheteze cu minciuni evidente şi, uneori, să le susțină, retransmițând tweeturi cu teorii ale conspirației, precum ideea că Osama bin Laden este încă în viață. De asemenea, i-a lăudat ca fiind „patrioți” pe adepții teoriilor conspiraționiste de la QAnon, care credeau că preşedintele conducea o bătălie împotriva unei bande de elită de pedofili şi traficanți sexuali şi care au fost în fruntea mulțimii ce a luat cu asalt Capitoliul în 2021. Într-adevăr, părea că nicio teorie a conspirației nu era prea nebunească sau prea dezgustătoare pentru a fi încurajată de Trump. În decembrie 2015, acesta a apărut chiar în emisiunea lui Alex Jones, care pretinsese în mod repetat că masacrarea a 20 de copii – de şase şi şapte ani – la Sandy Hook în 2012 fusese o înşelătorie. „Reputația ta este uimitoare”, i-a spus Trump lui Jones, „nu te voi dezamăgi”[20]. Una peste alta, *Washington Post* a enumerat aproximativ 22.000 de afirmații false sau înşelătoare pe parcursul celor aproape patru ani ai preşedinției lui Trump[21].

Un dictator adevărat poate forța o întreagă societate să-i accepte minciunile. În mare parte, face acest lucru prin impunerea autorității sale absolute asupra tuturor instituțiilor țării. Trump a luat măsuri în această direcție, concediind în mod repetat funcționari şi oficiali

guvernamentali considerați a fi insuficient de docili şi încercând să numească persoane loiale în locul lor. Dar, în cele din urmă, instituțiile-cheie din America au rezistat. Minciunile pe care echipa lui Trump le-a împrăştiat în efortul de a demonstra că alegerile din 2020 au fost „aranjate" au fost respinse de multiple instanțe. Dovezile şi adevărul contau încă în sistemul juridic. În mod ruşinos şi periculos, o majoritate de membri republicani ai Camerei Reprezentanților a acceptat marea minciună a lui Trump despre alegerile din 2020, la fel ca 11 membri ai Senatului.

Pe parcursul mandatului său a fost clar că Trump îi invidia pe ceilalți lideri „cu mână de fier" ai lumii – autocrați autentici care chiar erau capabili să îşi arunce adversarii la închisoare şi să supună instituțiile statului voinței lor. Adesea, Trump era nemilos în criticile sale la adresa liderilor democratici, numindu-l pe premierul canadian Justin Trudeau „foarte slab şi incorect" şi evidențiindu-şi aversiunea față de Angela Merkel, cancelarul federal al Germaniei. Dimpotrivă, chiar atunci când administrația sa a început un război comercial cu China, Trump l-a elogiat pe Xi Jinping ca pe un „mare lider" şi un „om foarte bun".

Memoriile lui John Bolton, consilierul pentru securitate națională al lui Trump în perioada 2018-2019, şi ale Fionei Hill, director pentru relația cu Rusia în Consiliul pentru Securitate Națională din 2017 până în 2019, oferă informații remarcabile despre relația colegială şi plină de admirație a lui Trump cu Xi şi cu alți autocrați, precum Putin şi Erdoğan. Observarea atentă a şefului ei a convins-o pe Hill că Trump suferea de „invidie autocrată”[22]. Hill arată cum Trump îl poreclea pe Erdoğan „Sultanul” şi cum „adesea făcea haz cu el pe seama faptului că el, Trump, invidia capacitatea aparent nelimitată a lui Erdoğan de a-şi impune voința în țară”[23]. Spre neplăcerea lui Bolton, Trump s-a înțeles foarte bine cu Viktor Orbán atunci când liderul maghiar l-a vizitat la Casa Albă în mai 2019. David Cornstein, ambasadorul lui Trump în Ungaria şi vechi prieten al preşedintelui, a spus ulterior că „lui Trump i-ar plăcea grozav să aibă situația pe care Viktor Orbán o are, iar el nu”[24].

În conformitate cu propriile tendințe autoritare, Trump nu numai că a renunțat la presiunea exercitată în mod tradițional de America asupra Chinei în privința drepturilor omului, dar l-a şi încurajat activ pe Xi în unele dintre cele mai grave abuzuri ale sale. Bolton îşi aminteşte că, la un summit G20, „Xi i-a explicat lui Trump de ce,

practic, construia lagăre de concentrare în Xinjiang. Potrivit interpretului nostru, Trump a spus că Xi trebuie să continue construirea lagărelor, despre care el credea că sunt ceea ce trebuie”[25]. Când Casa Albă a redactat un comunicat pentru a marca 30 de ani de la masacrul din Piața Tiananmen, documentul a fost blocat de Trump personal[26].

Cu Vladimir Putin a fost o poveste similară. Trump a blocat un comunicat în care Rusia era criticată la împlinirea a zece ani de la invadarea Georgiei şi, de asemenea, inițial s-a opus sancționării Rusiei după ce Moscova a folosit arme chimice în Marea Britanie, în cursul tentativei de asasinat asupra lui Serghei Skripal, un fost agent rus. Niciuna dintre relațiile lui Trump cu şefi de stat străini nu a fost mai atent examinată decât raporturile sale cu Putin. Dovezile clare ale intervenției ruseşti în alegerile prezidențiale din 2016 au determinat o lungă investigație a posibilei coluziuni dintre Moscova şi campania lui Trump, o investigație pe care Trump a etichetat-o constant drept „farsa Rusiei”. Chiar oficialii lui Trump au admis că, uneori, nu aveau nicio idee despre natura reală a relației dintre preşedinții rus şi american. Bolton notează enigmatic că „opinia personală a lui Trump despre liderul rus a rămas un mister”[27]. Un oficial britanic

care a participat la întâlniri cu Trump mi-a spus mai târziu: „Cu siguranță se petrece ceva acolo. Este incredibil de evaziv în legătură cu Putin şi cu Rusia”[28].

Este posibil să existe unele aspecte ascunse ale relației dintre Trump şi Putin care nu au ieşit încă la lumină. Dar, sincer vorbind, nu este nevoie de nicio explicație specială pentru comportamentul îngăduitor al lui Trump. Atât prin fapte, cât şi prin vorbe, Trump a arătat foarte clar că admiră conducătorii de mână forte şi preferă atât politica, cât şi compania lor în defavoarea celor ale şovăitorilor liberali. După cum i-a spus lui Bob Woodward: „Cu cât sunt mai duri şi mai răi, cu atât mă înțeleg mai bine cu ei”[29].

De fapt, Trump nu numai că s-a înțeles bine cu liderii autoritari – în multe privințe, îi şi invidia pentru că se eliberaseră de constrângerile legale şi instituționale care încă îl restricționează pe preşedintele SUA. Bolton notează că Trump l-a asigurat pe Erdoğan că putea opri urmărirea penală la New York a unei bănci turceşti, Halkbank, acuzată de încălcarea sancțiunilor impuse Iranului: „Era ca şi cum Trump încerca să arate că are tot atâta autoritate arbitrară ca Erdoğan”[30]. Viziunea lui Trump asupra diplomației era centrată pe ideea liderilor autoritari care îşi fac favoruri reciproce şi, în felul acesta, îşi

demonstrează puterea şi generozitatea. Chris Ruddy, şeful Newsmax şi prieten al preşedintelui, mi-a spus că Trump fusese deosebit de încântat de o conversație cu Xi, în care preşedintele SUA îi ceruse eliberarea a trei baschetbalişti americani care intraseră într-o încurcătură în China: „Xi a spus că se rezolvă – iar lui Trump i-a plăcut acest lucru”[31]. Fiona Hill a conchis că Trump aspira să facă parte dintr-un club exclusivist de autocrați superbogați, „o elită în sine, foarte bogată, foarte puternică şi foarte faimoasă”, şi că „dorea să guverneze ca ei. Îşi dorea putere brută fără controale instituționale care să-i stea în cale”[32].

Trump nu admira doar prerogativele arbitrare ale lui Xi, Putin şi Erdoğan. Le invidia şi abilitatea de a rămâne decenii la rând la putere. La o întâlnire cu Xi din 2018, Trump a afirmat în mod fals că în Statele Unite se pregăteau măsuri pentru anularea limitei constituționale de două mandate în ceea ce priveşte preşedinția, astfel încât şi el să poată sta decenii la putere. Xi s-a dovedit expert în a specula vanitatea lui Trump, spunându-i preşedintelui, într-o conversație telefonică ulterioară, că speră în amendarea Constituției[33]. Aceste conversații private aruncă o lumină revelatoare asupra comentariilor publice ale lui Trump, care a vorbit despre imitarea măsurii luate de China de a aboli limitarea numărului de

mandate prezidențiale. Remarca sa despre extinderea mandatului lui Xi – „Cred că e grozav... poate va trebui să încercăm şi noi într-o zi” – a fost expediată drept o glumă de către apologeții lui Trump[34]. Dar discuțiile sale cu Xi – precum şi eforturile sale de a răsturna rezultatul alegerilor prezidențiale din 2020 – sugerează că Trump îşi dorea sincer să devină conducător pe viață. Fiona Hill nu crede că preşedintele pur şi simplu glumea când a vorbit despre capacitatea lui Xi de a conduce pe viață: „Frecvența referirilor spunea altceva. Era cât se poate de serios”[35].

Pe tot parcursul mandatului său şi în special la apogeul dezastruos al preşedinției sale, Trump s-a delectat cu retorica forței. În discursul pe care l-a ținut pe 6 ianuarie 2021, când şi-a îndemnat susținătorii să mărşăluiască spre Capitoliu, Trump a declarat: „Niciodată nu veți lua țara înapoi dând dovadă de slăbiciune. Trebuie să arătați forță şi trebuie să fiți puternici”[36]. Discursul a demonstrat multe dintre trăsăturile definitorii ale mărcii Trump de politică de mână forte. Era marea minciună: „Am câştigat aceste alegeri şi le-am câştigat cu o majoritate covârşitoare”. Erau teoriile conspiraționiste despre „presa ştirilor false”. Iar apoi era efortul tipic de a specula nesiguranța şi nemulțumirile motivate rasial ale audienței sale aproape în totalitate albe: „Voi sunteți

adevăratul popor. Voi sunteți poporul care a construit această națiune. Nu voi sunteți cei care au distrus națiunea noastră”[37]. Trump își acuza adversarii că au distrus țara chiar atunci când distrugea structura de profunzime a democrației americane. Iar susținătorii săi scandau „Opriți furtul!” pentru a promova propriile eforturi ale lui Trump de a fura alegerile.

Din fericire, furtul a fost dejucat, iar Joe Biden a fost învestit la 20 ianuarie 2021. Dar, deşi eforturile lui Trump de a submina democrația şi instituțiile americane au eşuat, el reuşise să corupă multe minți, conducând o bună parte a electoratului american pe calea întunecată a teoriilor conspirației şi autoritarismului. Sondaje făcute imediat după luarea cu asalt a Capitoliului au sugerat că majoritatea votanților republicani au simpatizat cu invadarea sediului democrației americane.

Drept urmare, sfârşitul preşedinției lui Trump în 2020 nu a pus capăt relației încurcate a Americii cu epoca liderului cu mână de fier. Temele autoritare pe care Trump le-a injectat în discursul politic american vor supraviețui mandatului său. Ele includ credința că sistemul american este atât de putred, încât un lider de mână forte „dispus să încalce regulile” este necesar pentru a îndrepta lucrurile. Într-adevăr, teama şi resentimentele multor

alegători albi care au propulsat trumpismul vor fi probabil intensificate de înfrângerea lui Trump – mai ales fiindcă a coincis cu revendicările reînnoite privind un tratament mai bun pentru americanii negri, asociate cu mişcarea *Black Lives Matter*. Întrebarea pare a fi nu dacă trumpismul va supraviețui după 2021, ci dacă Trump însuşi va rămâne conducătorul mişcării sau dacă un membru al familiei sale ori un alt republican ambițios va duce cauza mai departe.

Criza pe care a generat-o Trump în principala democrație a lumii este un avantaj uriaş pentru China, Rusia şi liderii autoritari. La urma urmei, cum ar putea America să conducă riposta împotriva autoritarismului când propria sa democrație este atât de grav rănită? Având în vedere puterea militară, politică şi culturală a SUA, ceea ce se întâmplă în America dă tonul politicii din întreaga lume. Statele Unite nu au fost sub nicio formă prima țară din lume care a căzut pradă tentației politicii de mână forte – după cum am văzut, Rusia, Turcia, China, India şi unele țări din Europa au ajuns acolo înainte. Dar alegerea unui astfel de lider în SUA, în 2016, a dat un impuls autoritarismului populist în întreaga lume. Din Brasilia la Riad şi Manila, Trump-ii aspiranți au prins curaj şi au învățat lecțiile necesare.

8

Rodrigo Duterte şi erodarea democrației în Asia de Sud-Est (2016)

„Pur şi simplu am vrut să te felicit pentru că am auzit de treaba nemaipomenită [pe care ai făcut-o] în problema drogurilor... Multe țări au această problemă, noi avem o problemă, dar tu faci o treabă extraordinară şi pur şi simplu am vrut să te sun şi să-ți spun asta.”[1]

Cuvintele prin care Trump l-a felicitat pe Rodrigo Duterte în aprilie 2017 se încadrau într-un tipar de pălăvrăgeală cu liderii de mână forte din întreaga lume. Kim Jong-un era „foarte deschis, minunat”, iar Xi Jinping era „un tip puternic”[2] [3]. Dar, în cazul lui Duterte, Trump decisese să laude cea mai scandaloasă şi mai brutală politică cu care era asociat preşedintele statului Filipine: execuția sumară a oamenilor acuzați de trafic sau de consum de droguri.

Rodrigo Duterte a fost ales preşedinte în Filipine în mai 2016, cu doar şase luni înainte ca Trump să câştige preşedinția SUA. Liderul filipinez a depus jurământul pe

30 iunie 2016, la vârsta de 71 de ani[16]. Aproape imediat, echipele morții au fost dezlănțuite. În discursul său inaugural, Duterte şi-a asigurat audiența că era pe deplin hotărât să rămână în limitele legii. Dar, cu doar câteva zile înainte, îşi îndemnase publicul din Manila să ia legea în propriile mâini: „Dacă ştiți vreun dependent, duceți-vă şi omorâți-l singuri”[4]. Potrivit Amnesty International, peste 7.000 de oameni au fost ucişi în primele şase luni ale mandatului prezidențial al lui Duterte ca parte a „războiului său împotriva drogurilor”[5].

Rutina descrisă în numeroase relatări jurnalistice şi în rapoartele pe tema drepturilor omului se desfăşura după cum urmează. Duterte numea public sute de suspecți[6] [7] [8]. Apoi începeau asasinatele. Uneori suspecții erau împuşcați de poliție pentru că „se împotriveau arestării”. Alteori, justițiari mascați pe motociclete îi răpeau şi îi ucideau. Victimele erau înjunghiate în stradă, acasă în fața familiilor sau chiar, într-un caz, pe masa de operație, în fața personalului medical îngrozit, după ce prima lovitură eşuase. Zeci de copii au fost ucişi în schimburile de focuri, pe care Duterte i-a ignorat pe motiv că ar fi fost

[16] Mandatul de preşedinte al lui Rodrigo Duterte s-a încheiat în iunie 2022. Constituția nu permite candidatura pentru un al doilea mandat prezidențial (n.ed.).

„victime colaterale”[9]. Numărul total de victime în „războiul împotriva drogurilor” rămâne contestat: cifrele oficiale îl evaluau la aproximativ 6.000 în iulie 2020; dar Comisia pentru Drepturile Omului din Filipine sugerează că ar putea fi nu mai puțin de 27.000 de victime[10] [11]. Temându-se pentru viețile lor, sute de mii de suspecți s-au predat guvernului, astfel că statul Filipine are acum unul dintre cele mai aglomerate sisteme penitenciare[12]. După măcelul inițial, ulterior învestirii lui Duterte, rata omuciderilor a scăzut. Dar politica crimelor aprobate de stat nu a fost niciodată abandonată.

Dintre toți liderii care au apărut în epoca liderului cu mână de fier, Duterte se detaşează drept cel mai făţiş agresiv. În timp ce Trump a glumit odată că ar putea împuşca pe cineva pe Fifth Avenue fără să piardă voturi, Duterte chiar şi-a pus teoria la încercare. S-a lăudat deschis că a omorât oameni: că a înjunghiat pe cineva mortal într-o încăierare între beţivi pe plajă, că a împuşcat mortal nişte suspecți de crimă sau că a aruncat un alt criminal dintr-un elicopter[13] [14] [15]. Aceste laude nu numai că nu l-au costat voturi, ci chiar au fost o parte importantă a puterii sale de atracție. Îi plăcea grozav porecla „Duterte Harry”, după polițistul justițiar interpretat de Clint Eastwood în filmele cu Dirty Harry.

În timpul campaniei prezidențiale, Duterte nu şi-a ascuns intenția de a dezlănțui echipele morții. Din contră, a fost angajamentul său distinctiv: „Voi toți care vă ocupați cu drogurile, nenorociților, chiar o să vă omor. Nu am răbdare”[16]. Liderii brutali nu sunt o mare noutate. Dar există trei motive suplimentare care fac din Duterte un personaj global semnificativ în epoca liderului cu mână de fier. Primul este că a perfecționat şi, uneori, a inițiat tehnici populiste care au fost apoi folosite eficient de Trump şi de alții – atacuri asupra elitelor, folosirea inovativă a rețelelor de socializare, minciunile persistente şi politicile „simpliste”. Al doilea este că, după ce a câştigat alegerile, Duterte a demonstrat cum un lider autoritar populist poate să-şi consolideze puterea şi să erodeze democrația prin construirea unui cult al personalității, prin intimidarea sistematică şi închiderea adversarilor şi prin subminarea independenței presei şi justiției. Aceste tehnici au fost folosite şi în Rusia, Ungaria şi India – şi încercate de Trump în SUA. Al treilea motiv pentru care Duterte este important pentru epoca liderului cu mână de fier este că atât Filipinele, cât şi Asia de Sud-Est în întregul său au jucat un rol esențial în lupta globală dintre autoritarism şi democrație în ultimii 40 de ani. Având în vedere că Asia de Sud-Est este „domeniul privat” al Chinei,

însemnătatea regiunii ca model pentru democrația internațională va creşte probabil în anii care vin.

Pentru majoritatea europenilor şi americanilor, 1989, anul căderii Zidului Berlinului, se detaşează drept *annus mirabilis* în triumful democrației asupra autoritarismului. Demonstrațiile uriaşe care au contribuit la doborârea statelor cu partid unic din Germania de Est, Cehoslovacia şi România au ajuns să fie cunoscute ca revoluții ale „puterii poporului". Dar expresia „puterea poporului" fusese, de fapt, popularizată de demonstrațiile de masă din Filipine din 1986, care i-au doborât pe dictatorul militar Ferdinand Marcos şi pe soția lui iubitoare de pantofi, Imelda.

Controlul exercitat de Marcos asupra puterii timp de 20 de ani a fost slăbit de reacțiile puternic ostile împotriva unor alegeri prezidențiale furate şi a asasinării lui Benigno Aquino, un politician de opoziție de prim rang. După ce SUA şi-au retras îndelungata susținere pentru Marcos, acesta a fugit din țară; văduva lui Aquino, Corazon, a devenit preşedinte în locul lui. Revoluția „puterii poporului" din Filipine a fost prima dintr-o serie de tranziții către democrație în Asia de Est – au urmat Coreea de Sud (1987), Taiwan (1987-1996) şi Indonezia (1998). În aceste trei țări, la fel ca în Filipine, perioada de înflorire a

autocrației era asociată cu un lider autoritar: Park Chung-hee în Coreea de Sud, Chiang Kai-shek în Taiwan şi Suharto în Indonezia.

Totuşi, Filipine oferă cel mai dramatic exemplu de țară est-asiatică ce a regresat politic. Una dintre primele măsuri ale lui Duterte ca preşedinte a fost simbolică – reînhumarea trupului lui Ferdinand Marcos în Cimitirul Eroilor Naționali. De asemenea, acesta a dizolvat grupul operativ care încerca încă să recupereze miliardele de dolari pe care Marcos le furase din vistieria statului. Duterte dă ceasul înapoi în mod vizibil către epoca autocrației – şi o face cu sprijinul vocal al unei părți semnificative a populației filipineze. După cum a observat Sheila Coronel în 2019, la mijlocul mandatului său prezidențial Duterte se bucura de o rată de popularitate de aproape 80%[17]. În parte, popularitatea lui Duterte decurge din faimoasele programe de cheltuieli, precum creşterea salariilor pentru lucrătorii din sectorul public şi asigurarea educației gratuite în colegiile de stat. Dar şi „războiul împotriva drogurilor" şi disprețul de lider de mână forte față de statul de drept stăteau bine în sondaje.

Avem motive să ne temem că această revenire la autocrație devine o tendință regională. Când am locuit în Thailanda la începutul anilor 1990 în calitate de

corespondent pentru *The Economist* în Asia de Sud-Est, această țară își restabilea democrația după lovitura de stat militară din 1991. Democrația a fost treptat restabilită pe parcursul unui deceniu. Dar, după lovitura de stat din 2014, Thailanda a revenit la o conducere militară. Birmania (Myanmar) vecină s-a îndreptat spre democrație mai târziu, odată cu eliberarea din închisoare a lui Aung San Suu Kyi în 2010, dar armata a preluat din nou controlul în februarie 2021 și Suu Kyi a fost iar arestată[17].

Indonezia, cea mai mare țară din regiune și a patra cea mai populată țară din lume, este condusă de un președinte civil discret, Joko Widodo. Când l-am întâlnit pe Jokowi (așa cum este îndeobște cunoscut) la Londra în 2016 mi s-a părut o schimbare reconfortantă față de imperialul Suharto, care a guvernat Indonezia timp de o generație, începând de la mijlocul anilor 1960, ca șef al unui regim militar brutal. Într-adevăr, Jokowi m-a surprins ca, probabil, cel mai modest lider mondial pe care l-am întâlnit vreodată, lăsând cea mai mare parte a

[17] După ce a fost eliberată în 2010, complicitatea lui Suu Kyi cu brutalizarea minorității rohingya din Birmania a fost un motiv de dezamăgire pentru mulți din comunitatea internațională. Dar Birmania a rămas o democrație. Furia armatei la aflarea rezultatului alegerilor din 2020 – însoțită de acuzații de fraudă în stilul lui Trump – a fost cea care a generat lovitura de stat din 2021.

discuției în seama ministrului Comerțului, Tom Lembong, şi evitând calm întrebările dificile despre abuzurile istorice la adresa drepturilor omului comise de armată. Modestia vizibilă şi originea umilă a lui Jokowi i-au consacrat reputația de om al poporului, preocupat mai ales de calitatea vieții indonezienilor obişnuiți. Dar, cu trecerea timpului, până şi Jokowi a devenit mai autocrat. Şi-a consolidat poziția politică prin acceptarea islamiştilor dogmatici şi a figurilor militare din epoca Suharto. Jokowi nu este Duterte, dar descrierile anterioare entuziaste conform cărora ar fi un „Obama al Indoneziei" par acum destul de naive[18].

Spre deosebire de modestul Jokowi, Duterte a devenit un personaj cunoscut la nivel global. În parte, acest lucru s-a datorat stilului său deliberat scandalos. Dar comunitatea internațională a avut şi alte motive, pe lângă teribilismul lui grotesc, pentru a-i acorda atenție preşedintelui filipinez. Duterte a fost unul dintre primii lideri de mână forte ce au demonstrat că o persoană pe care experții o considerau complet nepotrivită pentru conducerea unei națiuni era capabilă să câştige cea mai puternică poziție din țară, cu un nou tip de politică populistă.

Campania de succes a lui Duterte în alegerile prezidențiale din 2016 a demonstrat puterea unei mari minciuni cu care alegătorii au rezonat – pentru că părea adevărată. În cazul lui Duterte, era vorba despre afirmația că Filipine risca să devină un „narco-stat". Experții au luat în râs această afirmație. Cu siguranță există o problemă cu drogurile în Filipine, mai ales cu folosirea amfetaminei (sau *shabu*) în cele mai sărace zone din țară. Dar, potrivit ONU, consumul general de droguri în Filipine se situează sub media mondială, aproximativ 1% din populație consumând amfetamină în 2016[19].

Însă, la fel ca în cazul diverselor afirmații false ale lui Trump despre imigrație, cum ar fi aceea că imigranții sunt în mod disproporționat responsabili pentru infracțiuni, pretinsa epidemie a drogurilor invocată de Duterte a devenit punctul central pentru anxietăți şi temeri mai generale. Ca şi Trump, Duterte s-a specializat în afirmații scandaloase care l-au menținut în centrul atenției şi i-au făcut pe rivalii lui să pară, prin comparație, anoşti şi temători.

Într-o altă paralelă cu Trump, Duterte a beneficiat de capriciile sistemului electoral. Ambii au câştigat preşedinția fără să obțină majoritatea voturilor. În cazul lui Trump, colegiul electoral i-a furnizat o victorie la limită

în 2016. În cazul lui Duterte, alegerile prezidențiale într-un singur tur au fost cele care i-au acordat victoria candidatului cu cele mai multe voturi. Pe 9 mai 2016, Duterte a depăşit alți patru candidați şi a obținut 39% din voturi, în vreme ce adversarul cel mai apropiat, Mar Roxas, a obținut 23,45%.

A fost o victorie suficient de clară pentru a avea un mandat decisiv. Ca de atâtea ori într-o epocă a naționalismului populist, internaționaliştii liberali au rămas nedumeriți în privința celor întâmplate. Pentru mulți care priveau din afară, statul Filipine păruse să progreseze în perioada lui Aquino. Acesta devenise, conform revistei *The Economist*, „plictisitor şi de succes", cu o creştere economică medie de 6% pe an[20].

Dar Duterte a găsit o bază politică în clasa mijlocie precară, speriată de infracționalitate şi înfuriată de faptul că sistemul politic nu reuşea să o combată. Precum Modi şi Trump, Duterte a exploatat şi neîncrederea în politicieni, precum şi aversiunea oamenilor față de corupție. Trei sferturi dintre membrii Congresului Național din Filipine provin din dinastii politice tradiționale, care sunt percepute, oarecum justificat, drept corupte şi nepăsătoare[21]. Gloria Macapagal Arroyo, preşedinte între 2001 şi 2010, a fost acuzată de devalizarea loteriei de stat,

în vreme ce predecesorul ei, Joseph „Erap” Estrada, o fostă vedetă de cinema, a fost condamnat pentru deturnarea masivă de fonduri publice. (Era şi un mare băutor, pe care mi-l voi aminti întotdeauna ca fiind singurul politician care a adormit efectiv în timp ce îl intervievam.)

Duterte a câştigat puterea candidând împotriva elitei viciate a „Manilei imperiale”. A declarat că se simțea inconfortabil în compania membrilor acesteia, cu originea sa provincială şi cu accentul său regional. Duterte a pretins că, la facultatea de drept din Manila, împuşcase şi rănise un student snob care îşi bătuse joc de el din cauza felului său de a vorbi[22]. (Incidentul nu l-a împiedicat să îşi ia diploma de licență în drept.) Încă insistă să-şi petreacă o parte din săptămână în oraşul său natal, Davao, unde a guvernat decenii la rând, şi preferă vechea titulatură de „primar” în locul celei de „preşedinte”.

La Duterte, comportamentul simplu şi nepretențios se contopeşte cu grosolănia. Discursurile sale sunt nişte fluxuri incoerente ale conştiinței, presărate cu vulgarități şi trecând de la bisaya la tagalogă şi la o engleză stricată. La fel ca în cazul lui Trump şi Bolsonaro, stilul bădărănesc îl diferențiază de establishmentul politic mai manierat. Totuşi, deşi este clar conştient de faptul că stilul lui îl

avantajează politic, Duterte nu joacă teatru. O evaluare psihologică pe care a fost nevoit să o facă în contextul divorțului său din iulie 1998 a identificat „o tendință generală de a-i înjosi şi a-i umili pe alții” şi a ajuns la concluzia că suferă de tulburare de personalitate narcisică[23]. Personalitatea sa în ansamblu – furia, misoginismul şi ura lui – pare autentică pentru că aşa şi este. Într-o țară în care clasa politică este considerată fundamental duplicitară, iar elita ca fiind ruptă de problemele oamenilor obişnuiți, mulți îi împărtăşesc furia.

În ciuda mesajului său antiestablishment, odată ce a preluat funcția prezidențială, Duterte s-a arătat bucuros să facă favoruri membrilor elitei din Manila. Este apropiat de senatorul Bongbong Marcos, fiul lui Ferdinand Marcos. După ce fosta preşedintă Arroyo a fost achitată de acuzațiile de corupție care îi fuseseră aduse, în primele luni ale administrației lui Duterte, i-a mulțumit public noului preşedinte pentru că a „creat atmosfera” ce a condus la exonerarea ei[24]. În noiembrie 2020, Duterte a numit-o consilier prezidențial.

Această reconciliere cu cei de genul lui Arroyo şi Marcos nu este tocmai surprinzătoare pentru că, la fel ca ei, Duterte este de fapt un membru ereditar al elitei politice filipineze. În ciuda imaginii sale atent cultivate de

om obişnuit, tatăl său, Vicente, a fost un guvernator provincial, care ulterior a lucrat în cabinetul lui Marcos. Duterte a fost un elev slab, fiind exmatriculat din mai multe şcoli. Dar, ajutat de relațiile mamei sale, a devenit viceprimar în Davao, al treilea oraş ca mărime din țară, în 1986, la scurt timp după căderea regimului Marcos. Doi ani mai târziu a fost ales primar şi a deținut acest post, cu câteva întreruperi, timp de peste 20 de ani[25].

La fel ca în cazul lui Putin şi Erdoğan, debutul lui Duterte în politica din oraşele mari s-a dovedit a fi o bază utilă de putere şi o ocazie de a dobândi abilități politice pe o scenă mai mică. În anii 1980, Davao se afla în mijlocul unei zone de război. Noua Armată Populară (NAP), o gherilă comunistă care era puternică în insula sudică Mindanao, asasina ofițeri de poliție. Grupurile de autoapărare îi vânau pe susținătorii stângii. Separatişştii musulmani din etnia moro duceau o campanie de teroare. Pe deasupra, mai exista şi un val de infracționalitate, asociat cu bandele de traficanți de droguri. Pentru a recăpăta controlul, Duterte a aplicat o strategie de tipul dezbină şi stăpâneşte. I-a primit pe foştii comunişti în administrația sa – managerul său de campanie şi directorul de cabinet, Leoncio Evasco Jr., era un fost membru NAP. De asemenea, a numit un viceprimar care

să reprezinte interesele etnicilor moro şi a acordat amnistie separatiştilor ce depuneau armele. Însă grupurile care nu au acceptat noua ordine a lui Duterte au fost urmărite fără milă, mai presus de toate cele implicate în traficul de droguri.

În 2009, o echipă a Comisiei pentru Drepturile Omului din Filipine a intrat într-o carieră dezafectată din afara oraşului Davao. Acolo a găsit mii de oase umane, rămăşiţele victimelor Echipei Morții din Davao (Davao Death Squad, DDS), un grup de justițiari care asasinase peste 1.400 de consumatori şi de traficanți de droguri în timpul mandatului de primar al lui Duterte[26]. Ancheta, condusă de principalul critic al lui Duterte, Leila de Lima, a fost rapid închisă de Vitaliano Aguirre II, un prieten al lui Duterte din facultatea de drept, pe care ulterior acesta avea să-l numească ministru al Justiției.

În septembrie 2016, la scurt timp după alegerea lui Duterte ca preşedinte, de Lima, acum senatoare, a condus o nouă anchetă în privința DDS, care a produs mărturii explozive. Foşti membri ai Echipei Morții au mărturisit în fața Comisiei pentru Justiție a Senatului că Duterte le supraveghease personal operațiunile şi executase cu mâna lui indivizi suspectați de consum sau trafic de droguri. Au afirmat că grupul era finanțat prin deturnarea salariilor

unor angajați fictivi ai primăriei. Răzbunarea lui Duterte împotriva senatoarei de Lima a fost rapidă şi brutală. În urma presiunilor venite din partea preşedintelui, aceasta a fost exclusă din Comisia pentru Justiție a Senatului. În februarie 2017, a fost arestată ca urmare a unor acuzații fabricate de trafic de droguri, bazate pe mărturii ale unor ofițeri de poliție şi ale unor deținuți. Aceste infracțiuni nu erau eligibile pentru cauțiune. În 2021 era încă în închisoare, în aşteptarea procesului – dar şi-a anunțat intenția de a candida pentru realegerea în Senat în mai 2022.

Deşi a negat acuzațiile formulate de Comisia pentru Justiție din Senat – şi a făcut tot posibilul pentru a discredita investigația –, Duterte are o poziție publică complicată în privința DDS. I-a lăudat frecvent acțiunile şi s-a mândrit că a ucis personal traficanți de droguri. Odată, în timpul emisiunii sale TV de duminică dimineața în calitate de primar, a părut să mărturisească: „Ei spun că eu sunt Echipa Morții? Adevărat, e adevărat". Ulterior a pretins că a glumit, dar intenția lui generală părea clară: să-şi asume meritele pentru asasinatele DDS fără să-şi admită rolul în mod deschis. „Sunt ultima voastră carte", a spus la un miting în timpul campaniei sale prezidențiale. „Vă promit că nu mă voi da înapoi de la a-mi murdări

mâinile pentru a rezolva problema."[27] Era oferta clasică a unui lider de mână forte: sistemul eşuase şi doar el putea restabili ordinea, luând măsuri pe care nimeni altcineva nu le-ar fi luat. Davao – şi implicit DDS – era dovada lui Duterte sau, după cum s-a exprimat el, „Proba A". Ironia promisiunii lui Duterte de a conduce statul Filipine precum oraşul Davao este că Davao e încă un loc disfuncțional: a rămas capitala asasinatelor din Filipine[28]. Iar dacă Davao este mai sigur şi mai bogat decât în anii 1980, la fel este şi cea mai mare parte din Filipine.

Cu toate acestea, cosmetizarea pe care Duterte a aplicat-o palmaresului său în Davao a fost doar o parte din valul de dezinformare pe care l-a dezlănțuit în cursul campaniei prezidențiale. Depăşită financiar de rivalii politici, echipa lui Duterte pentru rețelele de socializare ştia că trebuie să găsească modalități de promovare a mesajului său fără să se bazeze pe publicitatea plătită. A recurs rapid la Facebook. Declarațiile scandaloase ale lui Duterte, oricât de mincinoase, erau perfecte pentru a genera share-uri, like-uri şi comentarii care să le facă virale. Fără să cheltuiască nimic, campania putea deja să ajungă la peste 70 de milioane de filipinezi (dintr-o populație totală de 108 milioane) care folosesc Facebook. Dar campania a investit fonduri suplimentare pentru a

transmite informații pe rețelele de socializare, cheltuind 200.000 de dolari pe o armată de boți şi troli care să colporteze ştiri false în numele lui Duterte. Acestea mergeau de la poveşti conform cărora fusese lăudat de membrii Casei Regale Britanice sau de papă până la casete pornografice cu adversarii săi politici şi imagini detaliate cu presupuse acte de violență criminală, toate false. O poză, aparent a unei mame filipineze care îşi plângea copilul tăiat de o bandă criminală, s-a dovedit a fi fost făcută de fapt în Brazilia[29].

Filipine a fost în prim-planul epidemiei de ştiri false – „pacientul zero", după cum s-a exprimat un director de la Facebook[30]. Dar, în ciuda acestui lucru, Facebook a făcut prea puțin pentru a rezolva problema în perioada premergătoare alegerilor din mai 2016. În august 2016, după victoria lui Duterte, Maria Ressa, un jurnalist bine-cunoscut, directorul general al site-ului de ştiri independent Rappler, a încercat să alerteze Facebook în legătură cu această problemă. A furnizat unor angajați cu vechime ai Facebook dovezi cu privire la conturi false care răspândeau propagandă pro-Duterte şi a emis un avertisment: că alegerile prezidențiale din SUA din noiembrie vor fi vizate în mod similar. Curând, s-a dovedit că avea dreptate.

După alegerile din SUA, Facebook a luat în sfârşit măsuri şi a eliminat conturile pro-Duterte pe care le identificase Ressa. Dar, în mare măsură, răul fusese deja făcut. Exploatarea reţelelor de socializare de către Duterte contribuise la propulsarea lui către victorie în Filipine. De asemenea, le-a arătat liderilor de mână forte din întreaga lume cum pot fi folosite ştirile false pentru a obţine un avantaj politic. După cum a afirmat Ressa, „ei testează în ţara noastră tacticile pentru manipularea Americii. Dacă funcţionează, le «portează» în restul lumii”[31].

Deloc surprinzător, Duterte are o relaţie proastă cu cei care contestă versiunea lui asupra evenimentelor. A ameninţat să interzică Facebook în septembrie 2020, după ce compania a eliminat o reţea de ştiri false care ducea la poliţia şi armata filipineze. A acuzat Rappler, care a identificat reţeaua, că este finanţat de CIA şi a remarcat că jurnaliştii obraznici „nu sunt exceptaţi de la asasinare”. Secretarul lui de presă a certat jurnaliştii că nu înţeleg umorul unic al preşedintelui, sfătuindu-i să îl ia „în serios, dar nu literal” (o expresie împrumutată de la susţinătorii lui Donald Trump). Însă ameninţările lui Duterte nu sunt doar o fanfaronadă, căci şi-a urmărit fără milă criticii din presă. Ressa însăşi a primit zece mandate de arestare

pentru false delicte, în mare parte pentru calomnie şi evaziune fiscală, şi riscă ani de puşcărie[32].

Duterte a luat în vizor şi ABS-CBN, o mare televiziune filipineză de ştiri, pe care a criticat-o aspru pentru modul în care a prezentat războiul împotriva drogurilor. După ce licența i-a expirat în mai 2020, televiziunea a fost forțată să îşi întrerupă emisia. Camera Reprezentanților din Filipine, controlată de aliații lui Duterte, a votat împotriva reînnoirii licenței şi, cu pierderi masive de venituri publicitare, au dat faliment şi canalele locale ale ABS-CBN. Este o tactică uzuală a liderilor autoritari: în 2019, Bolsonaro a amenințat să ridice licența unei importante televiziuni braziliene, în vreme ce presa din Ungaria, după cum am văzut, a fost adusă sub un control mult mai strict de Orbán.

Zdrobirea opoziției de către Duterte s-a extins şi la justiție. După ce Conchita Carpio-Morales, principalul oficial responsabil cu combaterea corupției din țară, a deschis o investigație asupra finanțelor personale ale lui Duterte, preşedintele a amenințat să o pună sub acuzare şi i-a ordonat să îşi suspende adjunctul, Arthur Carandang. Carpio-Morales a refuzat, dar, după ce i-a expirat mandatul, Duterte a înlocuit-o cu un loialist care l-a concediat pe Carandang. La Curtea Supremă, preşedinta

Maria Lourdes Sereno a fost îndepărtată printr-un mecanism juridic obscur după ce a exprimat îndoieli în legătură cu legalitatea războiului lui Duterte împotriva drogurilor şi declararea legii marțiale în Mindanao. A fost acuzată că nu şi-a declarat toate proprietățile – ceva ce Duterte însuşi nu a făcut niciodată. Având la dispoziție o justiție în mare parte docilă, Duterte nu a fost tras niciodată la răspundere pentru încălcările drepturilor omului comise în războiul împotriva drogurilor sau în „războiul împotriva terorismului" din Mindanao, care a fost facilitat de faptul că Duterte a declarat legea marțială pe insulă.

Ce îl deosebeşte pe Duterte de mulți alți lideri de mână forte, precum Orbán, Putin şi Xi, este lipsa unei ideologii. El manifestă un naționalism rudimentar şi dispreț față de „clasele flecare" educate. Dar Duterte nu a încercat o justificare intelectuală pentru acțiunile sale şi nici nu a articulat un proiect antiliberal de tipul celor care îi ghidează pe alți lideri autoritari. Acest lucru îl plasează pe Duterte mai aproape de Trump şi Bolsonaro. La fel ca aceşti doi lideri, Duterte acționează pe bază de instinct şi favoritism, numind oficiali guvernamentali pe criteriul loialității şi prieteniei personale. Un prieten şi coleg de şcoală din copilărie, Carlos Dominguez III, a fost făcut

ministru de Finanțe în administrația sa; un alt coleg de clasă, Bingbong Medialdea, a devenit secretar executiv, cea mai înaltă poziție din cabinetul preşedintelui. Alți patru foşti colegi de-ai lui Duterte au fost numiți miniştri de Externe şi ai Justiției. Fiica sa, Sara, este acum primar în Davao şi şi-a reprezentat tatăl la evenimente internaționale, în vreme ce fiul său Paolo este viceprimar. Duterte a sugerat că Sara va fi succesorul lui natural[18].

Stilul instinctiv, nesistematic al preşedintelui se extinde şi la politica externă. La începutul mandatului său, Duterte a generat consternare la Washington cu o vizită la Beijing, în cursul căreia a anunțat „separarea" țării sale de alianța tradițională cu SUA. În fața unei audiențe foarte apreciative, în Marea Sală a Poporului, preşedintele filipinez a declarat: „M-am realiniat la fluxul vostru ideologic şi poate voi merge şi în Rusia să vorbesc cu Putin şi să-i spun că suntem noi trei împotriva lumii – China, Filipine şi Rusia. Este singura cale". Comentariile lui Duterte reflectau parțial furia lui personală împotriva preşedintelui Obama, a cărui administrație îşi exprimase îngrijorarea în legătură cu palmaresul lui în domeniul

[18] La alegerile din 2022, Sara Duterte a candidat şi a fost aleasă vicepreşedinte al Republicii Filipine. Alegerile pentru această funcție se desfăşoară simultan, dar separat de cele prezidențiale (n.ed.).

drepturilor omului. În replică, Duterte l-a numit pe Obama „fiu de târfă” şi i-a spus să „se ducă la naiba”[33].

Lucru neobişnuit în Filipine, Duterte a întreținut mult timp un nivel ridicat al sentimentului antiamerican, dintr-un amestec de motive personale şi politice.

În 2002 i s-a refuzat viza pentru a-şi vizita iubita, Honeylet Avancena, în Statele Unite, din cauza preocupărilor privitoare la legăturile lui cu echipele morții. Încă dinainte de cearta sa cu Obama, îl numise pe ambasadorul SUA „fiu homosexual de târfă” după ce acesta criticase o remarcă făcută de Duterte în timpul campaniei prezidențiale, când a sugerat că îşi dorea să fi participat la violarea în grup a unei misionare, ucisă în 1989 la Davao într-o închisoare. După incidentul cu Obama, Duterte a anulat pentru scurt timp nişte exerciții navale comune cu SUA în Marea Chinei de Sud, unde China a emis pretenții teritoriale agresive.

Este greu însă pentru orice preşedinte filipinez să persiste într-o poziție antiamericană. Studiile internaționale indică faptul că Filipine este una dintre țările cel mai constant proamericane. În loc să întrețină resentimente de durată, trecutul de colonie americană din 1848 până în 1946 a produs, în general, o afinitate culturală. Peste jumătate dintre filipinezi vorbesc engleză,

există o mare comunitate expatriată de americani, iar baschetul este cel mai popular sport din țară. Flota din Pacific a SUA foloseşte baze din Filipine, iar forțele navale ale celor două țări desfăşoară frecvent exerciții comune. Cei doi lideri străini pe care Duterte i-a citat în discursul său inaugural au fost Franklin Roosevelt şi Abraham Lincoln.

În plus, Filipine are o veche dispută teritorială cu China asupra Mării Chinei de Sud, o mare importantă din punct de vedere strategic, prin care trece o treime din traficul maritim mondial. Acesta este un subiect ce pare să-l preocupe pe Duterte, care, în mod oarecum neobişnuit, a recomandat o carte serioasă, *Butoiul cu pulbere al Asiei* de Robert Kaplan, reporterilor care doreau să înțeleagă problema. Uneori, Duterte a adoptat poziții antichineze sau naționaliste în această chestiune. În timpul campaniei prezidențiale a adoptat un ton belicos, spunând că va merge cu un jet ski până la una dintre insulele artificiale construite de China în apele disputate şi va înfige acolo un steag filipinez.

Duterte a simțit şi presiunea armatei filipineze, care, având în vedere lunga sa cooperare cu SUA, este puternic proamericană. În mod similar, opinia publică filipineză este în general fermă în ceea ce priveşte susținerea

pretenţiilor maritime ale ţării. Drept urmare, Duterte şi-a înăsprit tonul faţă de Beijing. Poate dobândind un fals sentiment de siguranţă din cauza atitudinii iniţial supuse a lui Duterte, China şi-a supraestimat atuurile. În aprilie 2019, după o concentrare de forţe chineze lângă disputata insulă Thitu, Duterte s-a dezlănţuit, declarând că va trimite trupe într-o „misiune sinucigaşă" împotriva chinezilor dacă nu se retrag. Adresându-se Adunării Generale a ONU în septembrie 2020, Duterte s-a lăudat cu decizia unui tribunal internaţional în favoarea pretenţiilor filipineze în Marea Chinei de Sud. În luna următoare, a ordonat reluarea exploatărilor de petrol şi gaze în apele disputate.

Cu toate acestea, este uimitor că în primii patru ani ca preşedinte Duterte a avut şase întâlniri cu Xi Jinping – şi s-a întâlnit o singură dată faţă în faţă cu Donald Trump. Deşi preşedintele SUA a spus clar că, personal, nu avea de gând să facă caz de abuzurile privind drepturile omului, el nu controla pe deplin politica externă a SUA. Sugestiile că unor membri ai anturajului său li s-ar putea interzice accesul în SUA l-au făcut pe Duterte să nu accepte niciodată invitaţia lui Trump de a veni la Casa Albă.

Dar, când cei doi au reuşit să se întâlnească, s-au înţeles de minune. La un summit al Asociaţiei Naţiunilor

din Asia de Sud-Est desfăşurat la Manila în noiembrie 2017, Duterte i-a cântat lui Trump un cântec popular filipinez, „Eşti lumina lumii mele, jumătate din inima mea”.

Episodul era tipic pentru relațiile dintre doi lideri de mână forte, în care kitschul şi linguşirea reciprocă în public se îngemănează cu violența şi încălcarea legii în culise. Aceeaşi combinație de strălucire publică şi brutalitate privată era caracteristică şi liderului de mână forte care, mai mult decât oricare altul, putea pretinde că a construit o relație specială cu administrația Trump – Mohammed bin Salman, prințul moştenitor al Arabiei Saudite.

9

Ascensiunea lui MBS şi fenomenul Netanyahu (2017)

Când Donald Trump a fost învestit în funcție în ianuarie 2017, o bună parte din Europa a avut o presimțire sumbră. Dar liderii celor mai apropiați doi aliați ai Americii din Orientul Mijlociu – Israelul şi Arabia Saudită – au fost entuziasmați. Atât Benjamin Netanyahu, prim-ministrul Israelului, cât şi prințul moştenitor Mohammed bin Salman al Arabiei Saudite considerau

politicile administrației Obama în regiune ca fiind periculos de naive. Cu Trump la Casa Albă, aveau din nou un președinte american care urma să acorde prioritate stabilității regionale în detrimentul democrației și să înăsprească politica față de Iran.

Bibi și MBS – ca să folosim poreclele sub care sunt îndeobște cunoscuți – sunt figuri-cheie în epoca liderului cu mână de fier. Amândoi au ajuns să personifice politica națiunilor lor mai mult decât oricare dintre predecesorii lor recenți. În iulie 2019, după 13 ani de mandat, Netanyahu a devenit cel mai longeviv prim-ministru al Israelului, preluând această poziție de onoare de la părintele fondator al țării, David Ben-Gurion.

Mohammed bin Salman și-a făcut apariția pe scenă doar relativ recent: a intrat în guvern în 2015 și a fost numit oficial prinț moștenitor în 2017. Dar și el este o figură transformatoare. În epoca modernă, conducerea Arabiei Saudite nu a mai fost niciodată atât de strâns identificată cu un singur individ carismatic. Noul lider autoritar saudit a spulberat vechiul sistem de conducere regală colectivă, bazat pe vechime, consens și o împărțire a portofoliilor între prinți. Până în 2018, după cum a explicat biograful său, Ben Hubbard, „MBS distrusese acest sistem (tradițional), extinzându-și controlul asupra

armatei, industriei petroliere, serviciilor de informații, poliției şi Gărzii Naționale”[1].

Centralizarea puterii şi identificarea liderului cu națiunea – atât în țară, cât şi în străinătate – constituie o caracteristică a epocii liderului cu mână de fier. Bibi şi MBS sunt lideri foarte naționalişti, cu o puternică înclinație spre paranoia în raport cu lumea exterioară. Aversiunea lor comună față de Iran şi dorința de a colabora cu administrația Trump au remodelat geopolitica Orientului Mijlociu între 2016 şi 2020.

În ciuda similitudinilor în ceea ce priveşte temperamentele şi obiectivele lor strategice, mediile politice şi chiar fizice în care operează liderii saudit şi israelian sunt complet diferite. Opulența condițiilor de viață ale prințului saudit este de neegalat. Printre fleacurile pe care Mohammed bin Salman şi le-a cumpărat se numără un castel în afara Parisului, care a costat 300 de milioane de dolari[2]. Vizitatorii primiți la Riad de prințul moştenitor sunt adesea copleşiți de splendoarea regală a mediului în care trăieşte acesta – aşa cum se şi doreşte.

Prin comparație, spațiul de lucru din Ierusalim al prim-ministrului e cu adevărat spartan. Când l-am vizitat pe Netanyahu acolo în 2013, biroul său se afla într-un bloc neatractiv, dar bine păzit, la capătul unei scări de piatră.

Camera sa de lucru nu era deosebit de mare sau de impresionantă. Singurul indiciu al luxului era trabucul gros pe care premierul israelian îl pufăia în timp ce vorbea despre politica globală stând comod pe canapeaua din biroul său.

Gustul lui Netanyahu pentru trabucuri şi şampanie roz avea să figureze în cele din urmă într-un proces de corupție constant amânat, care amenința să pună capăt carierei sale politice şi chiar să-l trimită la închisoare. În schimb, MBS operează într-un climat de impunitate totală – arestându-şi şi chiar asasinându-şi adversarii politici.

Dar Bibi şi MBS au fost uniți de un duşman şi de un prieten comuni. Duşmanul era Iranul, iar prietenul era Jared Kushner, ginerele lui Donald Trump.

Netanyahu îşi petrecuse o mare parte din ultimii 20 de ani lansând avertismente sumbre cu privire la pericolul pe care îl reprezenta un Iran nuclear. Teama de influența iraniană l-a făcut pe MBS să ducă Arabia Saudită în război în Yemen şi să instituie o blocadă asupra statului vecin Qatar.

Imediat ce Trump a ajuns preşedinte, a devenit evident că intenționa să-şi trateze membrii familiei – în special pe fiica sa, Ivanka, şi pe soțul ei, Jared – ca pe cei mai de încredere consilieri. Această abordare dinastică a

guvernării li s-a părut ciudată şi nepotrivită multora din establishmentul de la Washington, dar era o a doua natură pentru familia regală saudită. În contextele lor diferite, atât Kushner, cât şi MBS erau nişte prinţişori: bărbaţi extrem de bogaţi, la 30 şi ceva de ani, care îşi datorau poziţiile familiilor. La începutul mandatului lui Trump, celor doi li s-a făcut cunoştinţă de către nişte parteneri de afaceri ai acestuia şi s-au împrietenit rapid[3]. Schimbul frecvent de mesaje şi de emoticoane pe WhatsApp dintre MBS şi Kushner era o sursă atât de fascinaţie, cât şi de îngrijorare pentru comunitatea americană de informaţii.

Jocul generaţiilor s-a desfăşurat puţin diferit în cazul lui Netanyahu. Prim-ministrul israelian era un prieten apropiat al tatălui lui Kushner, dezvoltatorul imobiliar Charles Kushner, locuind la un moment dat împreună cu familia acestuia în New Jersey, în anii 1980, când tânărul Jared şi-a cedat propriul pat politicianului israelian în devenire[4].

Pentru Jared Kushner, un evreu ortodox cu un angajament constant faţă de Israel, Orientul Mijlociu era o zonă firească de interes. În vara anului 2020 a reuşit să folosească teama comună israeliano-saudită faţă de Iran pentru a intermedia un succes diplomatic istoric:

stabilirea de relații diplomatice între Israel şi Emiratele Arabe Unite. Emiratele sunt o federație mică şi bogată, strâns legată de saudiți. Au fost stabilite zboruri directe între Dubai, Abu Dhabi şi Tel Aviv şi, pentru prima dată, prin amabilitatea lui MBS, avioanele israeliene au primit dreptul de a survola Arabia Saudită. În Israel se spera că, odată ce regele Salman va muri şi MBS îi va succeda, Arabia Saudită va stabili şi ea legături diplomatice cu Israelul, punând efectiv capăt boicotului arab față de Israel care începuse odată cu înființarea noului stat în 1948.

Acordul cu Emiratele Arabe Unite a fost pentru Netanyahu un triumf politic de care avea mare nevoie. În 2020 se agăța de scaun după trei rânduri succesive de alegeri indecise şi, în plus, se confrunta cu un proces cu acuzații de corupție şi fraudă. Acum avea un nou tratat de pace cu care se putea lăuda şi care urma să lărgească orizonturile turiştilor şi oamenilor de afaceri israelieni. Acordul dintre Emirate şi Israel a fost de asemenea o lovitură grea pentru palestinieni, deoarece fusese convenit fără ca Netanyahu să facă vreo mişcare în direcția „soluției celor două state", ce fusese mult timp prezentată drept soluția definitivă în conflictul israeliano-palestinian. În schimb, cauza palestiniană, care jucase un rol central atât

în politica arabă, cât şi în cea globală timp de decenii, părea să fi fost marginalizată. După încheierea acordului, Anshel Pfeffer, biograful lui Netanyahu, a speculat într-o discuție cu mine că palestinienii ar putea sfârşi ca tibetanii – un grup oprimat, al cărui teritoriu era ocupat, dar a cărui soartă era din ce în ce mai ignorată de lumea exterioară[5].

Deşi acest rezultat părea să fie potențial tragic pentru palestinieni, a fost un triumf pentru rezistența îndârjită a lui Netanyahu la presiunile internaționale de a accepta un stat palestinian propriu-zis. În timpul administrației Obama, Bibi susținuse ideea soluției celor două state. Când l-am întâlnit în biroul său în 2013, l-am întrebat dacă nu cumva doar îi făcea pe plac lui Obama angajându-se în favoarea soluției celor două state. Netanyahu a zâmbit şi mi-a răspuns: „Păi, evident că asta fac". Dar, tot atunci, premierul israelian mi-a prezentat argumentul convențional pentru care Israelul trebuia să accepte un stat palestinian. Pericolul, a argumentat el, era că, dacă Israelul ar integra 2,7 milioane de palestinieni din Cisiordania în statul Israel, guvernul ar putea ajunge să trebuiască să aleagă între a fi un stat evreu şi a fi o

democrație, deoarece evreii ar fi periculos de aproape de a-şi pierde statutul majoritar pe teritoriul Israelului[19].

Chiar şi la acel moment m-a frapat faptul că exista ceva stereotip în felul în care Netanyahu recita argumentele în favoarea soluției celor două state. În mod clar, nu o făcea cu entuziasm. Într-adevăr, de-a lungul carierei sale politice, se opusese viziunii liberale convenționale asupra a ceea ce trebuia să facă Israelul pentru a-şi asigura viitorul. Acest punct de vedere – promovat în diferite moduri de personalități atât de diverse ca Bill Clinton, Tony Blair şi foşti prim-miniştri israelieni, precum Ehud Barak şi Shimon Peres – era că, pentru a fi acceptat internațional şi a-şi asigura pacea cu vecinii săi arabi, Israelul trebuia mai întâi să facă pace cu palestinienii.

Netanyahu nu acceptase niciodată cu adevărat acest argument. În schimb, el şi partidul său, Likud, formaseră o alianță cu puternica mişcare pentru colonizare din Israel, pentru care Cisiordania nu era locul unui viitor stat palestinian, ci o parte esențială a teritoriului Israelului, care în final ar trebui încorporată în acest stat. Cum anume se vor descurca palestinienii în acest scenariu nu s-a explicat niciodată pe deplin. Unii radicali israelieni de

[19] În 2020, populaţia Israelului era de aproximativ 8,8 milioane de locuitori, din care circa 20% erau arabi israelieni.

extremă dreaptă au sperat la expulzarea lor într-un stat arab vecin, cum ar fi Iordania. Alții s-au gândit să li se acorde palestinienilor dreptul la autoguvernare în unele zone care ar fi reprezentat doar ceva mai mult decât nişte banale consilii locale – o soluție politică ce a fost uneori comparată cu politica de apartheid din Africa de Sud, unde guvernul încercase să le acorde dreptul de vot sud-africanilor de culoare doar în „bantustane" lipsite de putere.

În loc să vadă soluția celor două state ca pe o cale spre armonie regională, aşa-numita cale a păcii „din interior spre exterior", Netanyahu pledase pentru soluția „din exterior spre interior", în care mai întâi ar fi fost obținută pacea cu vecinii arabi ai Israelului, problema palestiniană fiind abordată mai târziu de un Israel întărit.

Forma dură de sionism a premierului israelian era adânc înrădăcinată în istoria propriei sale familii. Născut la Tel Aviv în 1949, Benjamin Netanyahu este fiul lui Benzion Netanyahu, un intelectual israelian de dreapta care s-a născut la Varşovia, de unde s-a mutat în Palestina în 1924, pe vremea când aceasta se afla sub dominație britanică. Încă din adolescență, Benzion Netanyahu a fost, după spusele lui Anshel Pfeffer, „membru al singurei facțiuni politice [sioniste] care

decisese să nu ia în considerare revendicările arabe asupra teritoriului”[6]. Sionismul revizionist îmbrățișat de familia Netanyahu a fost construit în jurul filosofiei politice a unui singur om, Zeev Jabotinski, care a respins socialismul părintelui fondator al Israelului, David Ben-Gurion, şi a îmbrățișat în schimb o formă mult mai militarizată de naționalism, ce vedea conflictul cu populația arabă ca fiind inevitabil. Ben-Gurion l-a considerat pe Jabotinski fascist, iar în primii aproape 30 de ani de existență a Israelului, începând din 1948, politica israeliană a fost dominată de Partidul Laburist al lui Ben-Gurion. Abia în 1977 partidul Likud, condus de adepți ai lui Jabotinski, a câştigat pentru prima dată puterea. Iar Likud a fost partidul pe care Benjamin Netanyahu urma să îl conducă[7].

Divergențele dintre laburişti şi Likud nu erau doar ideologice, ci şi de clasă şi de origine. Laburiştii erau conduşi de imigranți est-europeni de origine aşkenază, cu vederi de stânga, considerați elita intelectuală şi socială a noului stat israelian. Likud, în schimb, şi-a asigurat o mare parte din sprijin de la evreii sefarzi care fuseseră expulzați sau emigraseră din țările arabe şi, mai târziu, de la imigranții veniți din Rusia după destrămarea Uniunii Sovietice. Era partidul outsiderilor, care se opunea elitei

liberale mulțumite de sine. În acest sens, politica partidului Likud şi a lui Netanyahu a prefigurat cu zeci de ani înainte politica populistă a lui Donald Trump şi Brexitul.

Respingerea de către Netanyahu a unora dintre ideile de bază ale părinților fondatori ai statului israelian aminteşte de asemenea de politica lui Modi în India şi a lui Erdoğan în Turcia. Aşa cum Netanyahu provine dintr-o tradiție care respinge multe dintre ideile relativ liberale ale părintelui fondator al Israelului, Ben-Gurion, în favoarea unui naționalism mai dur, mai populist şi mai de dreapta, tot aşa Modi şi Erdoğan au respins ideile lui Nehru şi Atatürk.

Dar cea mai puternică influență culturală asupra lui Netanyahu a fost cea a Statelor Unite. Întrucât Benzion Netanyahu nu a reuşit să găsească un post universitar în Israel, familia s-a mutat în SUA. De la 8 până la 10 ani, Bibi a locuit la New York, iar apoi şi-a petrecut o mare parte din adolescență în Philadelphia. În SUA a urmat cursuri universitare şi postuniversitare, în arhitectură şi apoi în management, studiind la Institutul de Tehnologie din Massachusetts înainte de a se angaja pe post de consultant în management la Boston Consulting Group. Drept urmare, Netanyahu este impregnat de cultura

americană, înțelege perfect scena politică din Statele Unite şi s-a descurcat extrem de bine acolo. Mulți dintre cei mai apropiați consilieri ai săi, cum ar fi Dore Gold şi Yoram Hazony, sunt vorbitori nativi de engleză, şedințele lui Netanyahu cu stafful ținându-se adesea în această limbă.

A fost nevoie totuşi de o tragedie de familie pentru a propulsa familia Netanyahu din obscuritate în centrul atenției la nivel național. Este vorba despre moartea fratelui mai mare al lui Bibi, Jonathan (Yoni), în 1976, în timp ce conducea un raid reuşit de comando pentru eliberarea ostaticilor evrei deținuți de militanți palestinieni şi germani pe aeroportul Entebbe din Uganda. „Raidul de la Entebbe" a devenit subiectul a trei filme de lungmetraj şi l-a transformat pe Yoni, postmortem, în erou național. Fratele său Bibi, bun orator, care servise şi el în armata israeliană, a devenit rapid un tânăr promițător, fiind curtat de politicieni de frunte ai Israelului, inclusiv de Shimon Peres, pe care Netanyahu avea să-l învingă într-o bună zi în competiția pentru funcția de prim-ministru.

Talentul lui Netanyahu ca avocat al Israelului vorbitor de engleză l-a făcut să fie numit în înalta funcție de ambasador la ONU între 1984 şi 1988. La întoarcerea în Israel, s-a alăturat partidului de dreapta Likud. În 1993 a ajuns liderul partidului, iar în 1996, la vârsta de 46 de

ani, a devenit cel mai tânăr prim-ministru al Israelului de până atunci. Deşi a pierdut puterea în 1999, a revenit în funcție un deceniu mai târziu, câştigând din nou alegerile în 2009. De atunci a repurtat o serie de victorii electorale, de obicei la limită, care au necesitat perioade chinuitoare de formare a unor coaliții pentru a se menține în funcția de prim-ministru. Cu cât Netanyahu a rămas mai mult timp la putere, cu atât mai mult a putut să joace rolul de bătrân înțelept şi de imagine internațională a Israelului. Afişele Likud pentru campania electorală din 2020 înfățişau fotografii cu Netanyahu stând alături de Modi, Trump şi Putin, sub sloganul „O ligă diferită".

În cele din urmă, Netanyahu şi-a pierdut funcția de premier în 2021[20], după alte alegeri ajunse în blocaj. Dar longevitatea sa politică îi permisese să depăşească lideri occidentali precum Bill Clinton, Barack Obama şi David Cameron, pe care el îi considera naiv de liberali în chestiunea palestiniană. În anii de după Obama, Netanyahu a putut profita de ascensiunea unei noi generații de lideri naționalişti-populişti – de la Washington la Delhi, de la Budapesta la Brasilia – care erau mari admiratori ai statului evreu. Această schimbare a

[20] Benjamin Netanyahu a redevenit prim-ministru în urma alegerilor legislative din 1 noiembrie 2022 (n.ed.).

atmosferei politice internaționale a oferit un nou moment de respiro unei țări care se temuse mult timp de izolarea internațională şi de boicoturile comerciale.

Cea mai importantă schimbare pentru israelieni a fost alegerea lui Trump în 2016. Noul preşedinte al SUA s-a bazat în mare măsură pe sprijinul alegătorilor evanghelici albi, care erau nu doar mai numeroşi decât evreii, ci şi adesea mai înflăcărați în sprijinul lor pentru Israel. (Evreii americani aveau încă tendința de a vota în mod disproporționat pentru democrați.) În calitate de preşedinte, Trump a îndeplinit o listă lungă de obiective israeliene care altădată păreau fantezii îndepărtate. În 2018, a mutat ambasada SUA de la Tel Aviv la Ierusalim şi s-a retras din acordul nuclear cu Iranul, negociat de Obama. În anul următor, America a recunoscut suveranitatea israeliană asupra Înălțimilor Golan, care fuseseră capturate de la Siria în timpul Războiului de Şase Zile din 1967. Netanyahu părea aproape neîncrezător atunci când a primit acest cadou la Casa Albă.

Legăturile dintre Trump şi Netanyahu nu erau doar diplomatice şi familiale, ci şi ideologice. În timp ce consilierii lui Trump se străduiau să transforme instinctele şi tweeturile şefului lor în idei coerente, unul dintre gânditorii la care au apelat a fost filosoful de curte preferat

al lui Netanyahu, Yoram Hazony. Fost consilier al lui Netanyahu, căruia i-a rămas un confident apropiat, Hazony a dat lovitura în plan intelectual cu cartea sa din 2018, *The Virtue of Nationalism*[8]. Oficialii administrației Trump care au lucrat la strategia de securitate națională a preşedintelui mi l-au menționat pe Hazony ca având o influență majoră asupra gândirii lor. Wes Mitchell, care a ocupat funcția de asistent pentru Europa al secretarului de stat în cadrul administrației Trump, le-a sugerat diplomaților UE că ar trebui să-l citească pe Hazony dacă vor să înțeleagă modul de gândire al acesteia.

Diplomații europeni care au făcut acest efort au fost mai degrabă descumpăniți de ceea ce au găsit. Hazony era sincer în disprețul său față de UE, pe care a caracterizat-o drept un paravan pentru o nouă formă de imperialism german. Pentru Hazony, singura bază adevărată a ordinii politice şi a libertății umane este națiunea, fondată pe o limbă, o cultură şi o religie comune. Toate națiunile de succes, susține Hazony, trebuie să fie organizate în jurul unui grup „a cărui dominație culturală este evidentă şi incontestabilă şi împotriva căruia rezistența pare a fi zadarnică”[9].

Nu este greu de înțeles atracția acestei idei pentru susținătorii albi ai lui Trump, îngrijorați de proiecțiile

demografice care arătau că, în anii 2040, albii vor reprezenta mai puțin de 50% din populația SUA. Ideea că o națiune trebuie să fie construită în jurul unui grup etnic sau cultural dominant, de importanță centrală pentru naționalismul secolului al XIX-lea, este îmbrățișată cu înflăcărare şi de Viktor Orbán, care a avut întâlniri cu Hazony şi îl menționează la rândul lui ca reprezentând o influență intelectuală.

Prim-ministrul Ungariei, un susținător al „democrației iliberale", a vizitat Ierusalimul în 2018. Această vizită a fost controversată în Israel, deoarece Orbán avusese o campanie electorală plină de imagini antisemite, în care l-a prezentat pe finanțistul George Soros drept un păpuşar bogat şi malefic care intenționa să inunde Ungaria cu refugiați. Dar Soros era detestat şi de Netanyahu, din cauza sprijinului acordat palestinienilor şi organizațiilor israeliene pentru drepturile omului.

Există, într-adevăr, afinități ideologice clare între liderii israelian şi maghiar[10]. Şi unul, şi altul sunt etno-naționalişti care cred într-un „Israel pentru evrei" şi o „Ungarie pentru unguri". Faptul că naționalismul lui Orbán are mai mult decât un iz de antisemitism nu este deosebit de şocant pentru Netanyahu, a cărui marcă de sionism a presupus întotdeauna că lumea exterioară este

inerent antisemită. În lunile care au urmat alegerii lui Trump, oficialii israelieni au lucrat din greu pentru a construi punți de legătură între Orbán şi Casa Albă.

Pentru liderul israelian, o alianță tactică cu un personaj precum Orbán este justificată dacă ea ajută Israelul. Iar naționaliştii central-europeni au fost într-adevăr utili atunci când cehii, ungurii şi românii s-au opus prin veto condamnării de către UE a mutării ambasadei americane la Ierusalim. Premierul român a sugerat chiar că propriul său guvern ar putea să-şi mute ambasada la Ierusalim. În prezent, extrema dreaptă europeană este mult mai preocupată de musulmani decât de evrei, iar islamofobia sa se traduce adesea prin sprijin pentru Israel. În ciuda rădăcinilor sale antisemite, Frontul Național din Franța, condus de Marine Le Pen, a devenit un partid puternic pro-Israel.

Suspiciunea comună față de islam l-a ajutat de asemenea pe Netanyahu să strângă legăturile cu Narendra Modi, care, în 2017, a devenit primul premier indian ce a vizitat Israelul de la înființarea statului. Unii loialişti ai partidului BJP consideră că răspunsul feroce al Israelului la violențele palestiniene este un model pentru India în lupta sa cu teroriştii proveniți din Pakistan. De fapt, Israelul a vândut armament în valoare de miliarde de

dolari Indiei – dintre care o parte a fost folosit într-un raid de bombardament asupra Pakistanului în 2019.

O călătorie în Israel a devenit rapid o escală aproape obligatorie pentru noua generație de lideri de mână forte, bucuroşi să sfideze opinia publică liberală. În septembrie 2018, Rodrigo Duterte, liderul statului Filipine, a venit la Ierusalim şi i-a spus lui Netanyahu: „Avem aceeaşi pasiune pentru ființele umane”[11] – un compliment cu două tăişuri, având în vedere sprijinul frecvent şi vocal al lui Duterte pentru utilizarea echipelor morții.

În 2019, Jair Bolsonaro a fost instalat în funcția de preşedinte al Braziliei. Chiar în mai mare măsură decât Trump, Bolsonaro s-a bazat mult pe alegătorii evanghelici şi şi-a subliniat dragostea pentru statul Israel. Netanyahu a fost invitat de onoare la învestirea lui Bolsonaro, iar brazilianul a fost lăudat în timpul unei vizite de stat în Israel câteva luni mai târziu. Faptul de a avea ca aliat cea mai mare țară din America Latină a fost o mare reuşită pentru Israel, deoarece „Sudul global” al națiunilor în curs de dezvoltare fusese, în mod tradițional, constant în sprijinul său pentru palestinieni. Pentru Bolsonaro, susținerea Israelului a fost o modalitate de a face apel simultan la evanghelici şi la Casa Albă a lui Trump, lovindu-şi în acelaşi timp duşmanii din stânga liberală. Cu

aproape un deceniu înainte, marele său rival politic, preşedintele Luiz Inácio Lula da Silva (numit întotdeauna „Lula”), vizitase Cisiordania şi anunțase: „Visez la o Palestină independentă şi liberă”.

Cartea de vizită a Israelului în raport cu China lui Xi este tehnologia. Wang Qishan, vicepreşedintele Chinei, a vizitat un târg israelian de tehnologie în octombrie 2018. Într-o perioadă în care firmele americane de tehnologie deveneau mai precaute în ceea ce priveşte colaborarea cu China, Israelul era o alternativă atractivă. O firmă chineză deține şi operează acum portul Haifa, care este principala bază a marinei israeliene şi totodată un port frecvent de escală pentru Flota a Şasea a SUA[12]. Această apropiere tot mai mare dintre Israel şi China a fost una dintre puținele nemulțumiri exprimate de administrația Trump față de Israelul condus de Netanyahu.

Netanyahu consideră că aceste noi relații sunt o mare realizare şi respinge scrupulele liberale cu privire la apropierea de politicieni gen Duterte, Bolsonaro sau Orbán. După cum remarca Avi Gil, un fost diplomat israelian de vârf, „o ordine mondială care pune mai puțin accent pe drepturile omului şi pe drepturile democratice va exercita o presiune mai mică asupra Israelului”[13]. Cu toate acestea, chiar şi în termeni de pur *Realpolitik*,

diplomația lui Bibi implică riscuri substanțiale pentru Israel. Cea mai dăunătoare acuzație adusă Israelului de criticii săi este că pretenția statului evreu de a fi un model de democrație este subminată de modul cum îi tratează pe palestinieni. Aliniindu-se cu o nouă generație de naționaliști populiști – dintre care mulți au o credibilitate democratică îndoielnică –, Israelul își compromite și mai mult pretenția de a fi un campion al democrației.

Dar, pentru Netanyahu, beneficiile apropierii de liderii de mână forte ai lumii au depășit cu mult riscul pierderii sprijinului în cercurile progresiste din Occident. Vizitele unora precum Orbán, Duterte, Bolsonaro și Modi au fost utile. Însă liderul de mână forte care are cea mai mare putere de a crește prosperitatea și securitatea Israelului este cel din vecinătate – MBS.

Novice în politică, MBS are ambiții mari în a remodela Orientul Mijlociu. La îndemnul lui Kushner, Trump a efectuat prima sa vizită în străinătate, ca președinte, în Arabia Saudită, în mai 2017. Pe lângă faptul că această vizită a fost un compliment uriaș foarte prețuit de saudiți, a adus Riadului și beneficii practice directe. Disponibilitatea lui Trump de a anula acordul de pace al președintelui Obama cu Iranul era mult mai importantă pentru saudiți decât orice urmă de ofensă cauzată de

hărțuirea musulmanilor în campania electorală a lui Trump din 2016. Trump a fost ovaționat în picioare de mai multe ori în timpul discursului său din Riad, în care a oferit monarhiei absolute un „parteneriat, bazat pe interese şi valori comune”.

Din punct de vedere formal, MBS nu era conducătorul Arabiei Saudite. Acest titlu îi aparținea tatălui său, regele Salman. Dar, în momentul vizitei lui Trump, la mijlocul anului 2017, nu prea mai existau îndoieli că prințul Mohammed, în vârstă de 31 de ani, era adevărata putere din spatele tronului. El era ministrul pe care liderii străini îl căutau pentru discuții. El era cel care expunea viziunea unei noi Arabii Saudite oamenilor de afaceri şi jurnaliştilor internaționali.

Era o ascensiune extraordinară. Până în 2015, MBS fusese doar un „prinț între mii de prinți”[14] în familia regală saudită. Accederea sa la putere s-a datorat unei combinații de noroc şi atitudine necruțătoare. Tatăl lui MBS, regele Salman, a fost al 25-lea fiu al regelui Abdulaziz (Ibn Saud), primul monarh al Arabiei Saudite. MBS însuşi a fost doar al şaselea fiu al lui Salman. După cum spune Ben Hubbard: „Fiind al şaselea fiu al celui de-al 25-lea fiu al regelui fondator, nu prea erau motive să te aştepți că se va impune”[15]. Dar moartea a doi dintre frații

mai mari ai lui Salman şi succesul lui în calitate de guvernator al Riadului au făcut ca acesta să fie desemnat de regele Abdullah drept noul prinț moştenitor al Arabiei Saudite în 2012. MBS a fost dintr-odată mult mai aproape de puterea reală. Când regele Salman a urcat pe tron în 2015, l-a numit pe fiul său preferat, prințul Mohammed, în funcția de ministru al Apărării.

La două luni de la numire, MBS şi-a demonstrat cruzimea. În martie 2015, forțele aeriene saudite au lansat o serie de bombardamente asupra Yemenului învecinat, în încercarea de a-i alunga pe rebelii huthi, apropiați de Iran, care preluaseră controlul asupra capitalei yemenite. A fost o mişcare surprinzătoare. Regatul saudit fusese multă vreme un mare cumpărător de armament, dar nu păruse niciodată foarte dornic să îl folosească efectiv. Convingerea lui MBS că ar putea obține o victorie uşoară în Yemen s-a dovedit a fi greşită. Saudiții s-au împotmolit în conflict, iar bombardamentele lor la întâmplare au făcut ca regatul să fie acuzat de crime de război.

Dar decizia belicoasă şi impulsivă a prințului de a intra în război în Yemen nu i-a afectat imediat decât în mică măsură reputația în Occident. În schimb, la fel ca Erdoğan înaintea lui, MBS a fost aclamat ca marea speranță pentru un Orient Mijlociu reformat. Într-un editorial influent scris

în noiembrie 2015, Thomas Friedman de la *New York Times* l-a înfățișat pe MBS ca pe o vijelie reformatoare, având „misiunea de a schimba modul cum este guvernată Arabia Saudită”. După o primire la MBS, Friedman a fost impresionat de hotărârea declarată a prințului de a elibera regatul de dependența de petrol și de a introduce reforme sociale. „De când a sosit Mohammed”, a spus el entuziasmat, „decizii importante care erau luate în doi ani se iau acum în două săptămâni”[16]. În 2017, revenind pentru o altă seară în compania lui MBS, într-o perioadă în care plângerile privind încălcarea drepturilor omului se înmulțeau, Friedman a fost în continuare impresionat. A susținut că „cel mai semnificativ proces de reformă aflat în desfășurare oriunde în Orientul Mijlociu are loc în Arabia Saudită”. Era adevărat, a recunoscut el, că, doar cu câteva săptămâni în urmă, MBS „arestase zeci de prinți și oameni de afaceri saudiți”. Dar, a adăugat, „aici nu e vorba de perfecțiune. Cineva trebuia să facă treaba asta – să tragă Arabia Saudită în secolul XXI”[17].

Ca să fim corecți, Friedman nu a fost nici pe departe singurul impresionat de MBS. Prințul Mohammed era expert în stabilirea de contacte cu formatorii de opinie occidentali, uimindu-i cu un amestec de hotărâre, opulență și sentimentul că le face confidențe. O persoană

influentă de la Washington îmi arăta ocazional mesajele prietenoase pe care le primea de la MBS. Jurnaliştii îşi comparau notițele cu privire la opulența ambianței în care fuseseră primiți de prințul moştenitor.

Între timp, consultanții occidentali în management mergeau în număr mare la Riad în căutare de contracte profitabile pentru a contribui la implementarea programului de reformă economică al lui MBS – cunoscut sub numele de Viziunea 2030. Bancherii de investiții salivau la perspectiva lansării pe bursă a companiei petroliere naționale, Saudi Aramco: promitea să fie cea mai mare ofertă publică inițială din istorie. Producătorii de arme, cu influență în administrația Trump, rămâneau fixați pe Arabia Saudită, cel mai mare importator de armament din lume.

Prietenii Israelului au fost încântați de faptul că noului conducător al Arabiei Saudite nu părea să-i pese prea mult de palestinieni şi vedea în schimb Israelul în primul rând ca pe un aliat împotriva Iranului. Chiar şi activiştii pentru drepturile omului au aplaudat unele dintre reformele lui MBS, cum ar fi decizia mult aşteptată de a permite femeilor să conducă vehicule, lucru care l-a obligat pe prinț să țină în frâu puterea foarte temutei poliții religioase.

Cu toate acestea, au existat şi sceptici în Occident. După cum mi-a spus un oficial britanic de rang înalt: „Întrebarea mea este dacă MBS seamănă mai mult cu Lee Kuan Yew sau cu Saddam Hussein”. Cu alte cuvinte, prinţul saudit era un reformator înţelept, deşi autoritar, precum Lee, care modernizase Singapore? Sau era un dictator nemilos şi scăpat de sub control, precum Saddam?

Paradoxul era că, sub MBS, libertăţile sociale se extindeau pe fundalul unui regim de teroare. Prinţul moştenitor era cu adevărat hotărât să extindă posibilităţile deschise tinerilor saudiţi. În mod neobişnuit pentru un membru al familiei regale saudite, el a înţeles importanţa opiniei publice şi a reţelelor de socializare. Personaj impunător, cu o înălţime de 1,83 metri, MBS a angajat experţi pentru a-i şlefui imaginea pe Twitter, prezentându-l drept un modernizator şi un naţionalist[18]. După cum însuşi MBS remarca adesea, două treimi dintre cei 34 de milioane de locuitori ai ţării sale aveau sub 30 de ani. Societatea a fost lăsată mai liberă, astfel încât tinerii să poată mai uşor să se distreze, să deschidă afaceri, să socializeze şi să călătorească.

Dar, în acelaşi timp, MBS arăta o intoleranţă crescândă faţă de opoziţie şi disidenţă – chiar şi în cadrul propriei

familii. O notă extrem de discordantă a apărut la scurt timp după ascensiunea sa la putere, atunci când oficialii serviciilor de informații occidentale au primit rapoarte conform cărora prințul își plasase propria mamă în arest la domiciliu. (S-a speculat că MBS a vrut să o împiedice să-l influențeze pe tatăl său, regele.) Inițial, regele Salman îl pusese pe fiul său preferat doar pe locul al doilea în linia de succesiune. Înaintea lui MBS se afla vărul său, MBN, prințul Mohammed bin Nayef. Dar, în iunie 2017, MBN a fost reținut în secret și forțat să renunțe la poziția sa. O înregistrare video în care acesta îi jura credință lui MBS a fost diseminată pe rețelele de socializare, înainte ca fostul prinț moștenitor să fie plasat în arest la domiciliu într-un palat din Jeddah[19].

Au avut loc de asemenea arestări în masă ale disidenților și criticilor lui MBS. Erai în siguranță doar dacă îl aprobai servil pe noul prinț moștenitor. Un jurnalist independent care a fost silit să fugă din țară a scris un articol pentru *Washington Post*, intitulat „Arabia Saudită nu a fost dintotdeauna atât de opresivă. Acum este insuportabilă", în care se plângea de „frică, intimidare, arestări și umilirea publică a intelectualilor"[20].

Autorul articolului era Jamal Khashoggi. Un an mai târziu, jurnalistul era mort, ucis în consulatul saudit din

Istanbul. Asasinarea oribilă a lui Khashoggi – al cărui corp a fost dezmembrat cu un fierăstrău de oase – a adus prejudicii uriaşe reputației internaționale a lui MBS. Inițial, saudiții au sugerat că jurnalistul dispăruse în mod misterios; apoi că fusese ucis accidental în cadrul unei operațiuni banditeşti de răpire. Dar puțini oameni care cunoşteau cu adevărat Arabia Saudită s-au îndoit că era vorba despre o operațiune ordonată personal de un MBS răzbunător. Aceasta a fost cu siguranță concluzia CIA, într-un raport care a fost rapid divulgat (şi publicat ulterior în întregime de administrația Biden)[21].

Asasinarea lui Khashoggi a pus capăt profilurilor laudative ale lui MBS în presa occidentală. Dar nu a pus capăt relațiilor de afaceri şi diplomatice ale prințului moştenitor cu Occidentul. Imediat după asasinat, mulți oameni de afaceri occidentali proeminenți s-au retras de la o conferință extravagantă de investiții supranumită „Davos în deşert". Dar, când am întrebat un director general când crede că el şi colegii săi se vor întoarce în Arabia Saudită, acesta a zâmbit şi a răspuns: „Imediat ce nu va mai fi pe primele pagini ale ziarelor".

Reacția preşedintelui Trump a fost la fel de pragmatică. „Se poate foarte bine ca prințul moştenitor să fi avut cunoştință de acest eveniment tragic – poate că da, poate

că nu... Statele Unite intenționează să rămână un partener stabil al Arabiei Saudite pentru a asigura interesele țării noastre."[22] Trump nu era singur în pragmatismul său amoral. În noiembrie 2020, Arabia Saudită a avut onoarea să găzduiască summitul G20 al celor mai puternice țări din lume. COVID-19 a făcut ca summitul să se desfăşoare în format virtual. Cu toate acestea, activiştii pentru drepturile omului au organizat o campanie pentru a-i determina pe liderii lumii să boicoteze evenimentul din cauza participării lui MBS. Dar apelul la boicot a fost ignorat – ceea ce i-a permis liderului de facto al Arabiei Saudite să țină discursul de închidere, în fața unei audiențe care a inclus partizani fermi ai liberalismului precum Angela Merkel, cancelarul federal al Germaniei, şi Justin Trudeau, premierul Canadei. De fapt, summitul G20 reunea deja alți lideri bine-cunoscuți pentru abuzurile în domeniul drepturilor omului – preşedintele Xi al Chinei, preşedintele Erdoğan al Turciei şi preşedintele Putin al Rusiei.

Realitatea este că MBS nu reprezintă o anomalie în epoca liderului cu mână de fier. Dimpotrivă, în dorința sa feroce de a centraliza puterea, în încurajarea unui cult al personalității şi în disponibilitatea de a comite crime, este foarte în acord cu spiritul epocii.

10

Bolsonaro, AMLO şi revenirea caudillo-ului latino-american (2018)

„Brazilia se confruntă cu o criză morală şi politică.” Fernando Henrique Cardoso părea detaşat şi analitic în São Paulo, în august 2017. Dar descria potențiala distrugere a muncii sale de-o viață. Fost profesor de sociologie, Cardoso a fost preşedintele Braziliei din 1995 până în 2002 – consolidând democrația țării, reformându-i economia şi punând bazele unui boom economic. Optimismul anilor post-Cardoso a fost surprins de o copertă celebră a revistei *Economist* din 2009, care înfățişa statuia lui Hristos Mântuitorul din Rio zburând în spațiu ca o rachetă, sub titlul „Brazilia decolează”. Dar Cardoso, acum în vârstă de 86 de ani, îşi privea țara cum se prăbuşea înapoi pe pământ.

Afectată de conducerea politică defectuoasă şi de o scădere a prețurilor la exporturile cele mai importante, cum ar fi minereul de fier şi soia, economia braziliană se contractase cu aproape 8% în cei doi ani anteriori. Preşedinta Dilma Rousseff fusese pusă sub acuzare şi înlăturată din funcție în 2016, iar aproximativ 40% dintre

membrii Congresului Național erau cercetați pentru corupție. Mulți dintre cei mai puternici oameni de afaceri şi politicieni brazilieni fuseseră trimişi la închisoare, în cadrul unei campanii anticorupție cunoscute sub numele de *Lava Jato* („Spălătoria Auto"). Sondajele de opinie arătau că doar 13% dintre brazilieni mai aveau încredere în democrația țării lor.

În condițiile în care brazilienii de rând sufereau, iar clasa politică era compromisă, se creaseră premisele ascensiunii unui politician populist antisistem. Când l-am întâlnit pe Cardoso în São Paulo, primele sondaje de opinie pentru alegerile prezidențiale din 2018 îl arătau deja pe Jair Bolsonaro, un parlamentar de extremă dreaptă, pe locul al doilea. Ales pentru prima dată în parlamentul brazilian în 1990, fostul căpitan de armată nu se remarcase prea mult în politică timp de mai bine de 25 de ani. Dar, într-un climat de criză politică şi economică, numele Bolsonaro a apărut brusc pe buzele tuturor. Promisiunea sa de a fi dur cu infractorii – atât în Congres, cât şi în mahalalele afectate de infracționalitate din Brazilia – a avut efect. La fel ca Donald Trump în SUA şi Rodrigo Duterte în Filipine, Bolsonaro îşi construise o rețea uriaşă de adepți prin intermediul rețelelor de socializare şi folosea o retorică şocantă pentru a se face

remarcat. Declarase că, dacă ar vedea doi bărbați sărutându-se pe stradă, i-ar ataca. Apărase utilizarea torturii de către armată, proclamând sfidător că majoritatea brazilienilor erau de acord cu el. Votând pentru demiterea preşedintei Rousseff în 2016, îşi dedicase chiar votul colonelului Brilhante Ustra, care condusese o echipă de tortură notorie în cursul anilor de dictatură militară din Brazilia, între 1965 şi 1985.

Cu un an înainte de alegeri, majoritatea membrilor elitei braziliene pe care i-am întâlnit în august 2017 nu erau încă dispuşi să creadă că un om pe care îl considerau grosolan, prost şi violent putea cu adevărat să ajungă la palatul prezidențial. „Majoritatea analiştilor îl văd pe domnul Bolsonaro ca fiind prea extremist ca să câştige", am scris după aceea. „Dar asigurările pe care le-am primit în birourile bine amenajate mi-au amintit în mod dezagreabil de conversațiile de la Washington din 2015, când o victorie a lui Trump era considerată de neconceput."[1]

Această presimțire a fost justificată. Pe 28 octombrie 2018, Bolsonaro a obținut o victorie zdrobitoare în alegerile prezidențiale braziliene, ajutat de faptul că cel mai carismatic politician de stânga din țară, fostul preşedinte Lula, fusese descalificat din cursa

prezidențială, după ce fusese închis pe baza unor acuzații de corupție.

Victoria lui Bolsonaro a avut o însemnătate continentală, ba chiar globală. Până la începutul anilor 1980, America Latină fusese dominată de lideri autoritari; în 1978, existau doar trei democrații pe întreg continentul. Peisajul politic era plin de junte militare şi dictatori precum Augusto Pinochet în Chile sau Jorge Videla în Argentina. Dar, la începutul anilor 1990, democrația triumfase în cea mai mare parte a continentului. Tranziția la democrație în Brazilia în 1985, care a pus capăt unei conduceri militare de peste 20 de ani, a fost un moment deosebit de important, având în vedere mărimea țării şi rolul său de lider regional. Cu o populație de peste 200 de milioane de locuitori, Brazilia este a şaptea cea mai populată țară din lume şi cea mai mare din America Latină; aproximând, unul din doi sud-americani este brazilian.

În timpul preşedinților lui Cardoso şi Lula, Brazilia a fost celebrată pe scară largă ca o națiune care îmbrățişase cu succes globalizarea şi democrația şi lăsase în urmă vremurile întunecate ale autoritarismului. Cardoso a devenit prietenul şi confidentul lui Bill Clinton, urmând în Brazilia filosofia acestuia legată de „cea de-a treia cale”,

care combina economia tradițională şi liberalismul social. Lula, un fost lider sindical de origine modestă, a pornit de la reformele economice ale lui Cardoso şi a început să facă eforturi pentru a rezolva faimoasele inegalități din Brazilia prin reforme sociale – inclusiv un venit garantat pentru familiile mai sărace, legat de frecventarea şcolii, cunoscut sub numele de *Bolsa Família* (Alocația Familială) – care au atras laude la nivel mondial. Aşa cum Cardoso, un tehnocrat multilingv, se potrivise perfect cu Clinton, tot aşa şi Lula, reformatorul social şi organizatorul comunitar, se potrivea perfect cu preşedintele Obama. Într-adevăr, preşedintele Obama şi-a exprimat public sprijinul pentru omologul său brazilian, declarând: „Îl iubesc pe tipul ăsta".

Odată cu alegerea lui Bolsonaro, politica braziliană a urmat din nou tendințele politice din SUA. La fel ca Trump, Bolsonaro era un utilizator compulsiv de Twitter şi adoptase multe dintre sloganurile preşedintelui american, denunțând „ştirile false", „globalismul", „corectitudinea politică" şi elita liberală. În contextul brazilian, iritarea față de corectitudinea politică se traducea prin disprețul față de ecologişti şi de ONG-urile internaționale care, potrivit lui Bolsonaro, frânau dezvoltarea țării, în special prin faptul că se opuneau dezvoltării Amazoniei. Într-o

perioadă de tot mai mare îngrijorare cu privire la încălzirea globală, nerăbdarea lui Bolsonaro de a permite tăierea unei părți mai mari din pădurile tropicale i-a îngrozit pe ecologiştii lumii, deşi a fost întâmpinată cu indiferență de administrația Trump.

Asemenea lui Trump, Bolsonaro a tratat politica de parcă ar fi fost o afacere de familie. Fiului său, Eduardo, i s-a acordat rapid un rol important în administrație şi a fost trimis la Casa Albă ca să discute geopolitică cu Jared Kushner, ginerele lui Trump. Când m-am întors în Brazilia în 2019, la scurt timp de la instalarea noii administrații, un economist de renume mi-a spus că Bolsonaro era „la fel ca Trump, doar că mai prost". Având în vedere faptul că preşedintele american nu era renumit pentru inteligența sa, am fost un pic surprins. Dar apoi mi s-a amintit că Trump cel puțin construise şi condusese o afacere importantă. Bolsonaro, în schimb, nu se ridicase niciodată mai sus de gradul de căpitan de armată. Nici măcar membrii propriei administrații a preşedintelui nu se oboseau să-şi ascundă disprețul față de şeful lor. Când unul dintre colegii mei de la *Financial Times* a întrebat un ministru din cabinet despre una dintre declarațiile mai ciudate ale lui Bolsonaro privind economia, a fost informat

fără menajamente: „Preşedintele spune o grămadă de prostii”.

La fel ca în cazul lui Trump, faptul că intelectualii îl disprețuiau pe Bolsonaro nu i-a descurajat pe susținătorii preşedintelui – dimpotrivă, acesta avea o relație bună cu Brazilia rurală şi a micilor oraşe, ale cărei valori erau mai conservatoare decât cele ale marilor oraşe precum Rio. Bolsonaro, spre deosebire de Trump, avea origini absolut modeste. Născut în 1955, a crescut în Eldorado Paulista, un oraş de 15.000 de locuitori, înconjurat de terenuri agricole – la 250 de kilometri de São Paulo, capitala comercială a Braziliei. Fiu al unui stomatolog fără licență, Bolsonaro a crescut în sărăcie, alături de doi frați şi trei surori. În tinerețe, a fost fascinat de poliție şi de armată. Când avea 15 ani, orăşelul său fusese scena unui schimb de focuri între poliție şi gherilele de stânga, ceea ce îl entuziasmase pe tânărul Bolsonaro şi îl determinase să se alăture forțelor de ordine. În 1973, a promovat examenele pentru a intra la academia militară – o adevărată realizare, care contrazice ideea, îndrăgită de adversarii săi, că Bolsonaro este un idiot[2].

În armată, a militat pentru solde mai mari şi condiții mai bune pentru soldați. După ce a intrat în politică în anii 1990, s-a remarcat ca un susținător deschis al

armatei. Într-o epocă în care majoritatea politicienilor brazilieni erau dornici să îmbrățişeze democrația, nostalgia sa declarată față de anii regimurilor militare a părut excentrică şi în dezacord cu vremurile.

Dar, după cum sugerează biograful său Richard Lapper, conservatorismul social profund al lui Bolsonaro era în realitate mai în ton cu atitudinile multor cetățeni obişnuiți decât ar fi putut realiza elita urbană a Braziliei. Un sondaj de opinie realizat în 2020 sugera că 61% dintre brazilieni sprijineau planul preşedintelui Bolsonaro de a deschide noi şcoli conduse de armată, iar majoritatea se opuneau atât căsătoriilor homosexuale, cât şi avortului[3]. Ca şi în cazul lui Trump şi Duterte, Bolsonaro reuşise să se impună în rândul publicului, denunțând „corectitudinea politică" şi promițând soluții simple şi remedii ce păreau dure.

La alegerile prezidențiale din 2018, Bolsonaro a alcătuit o coaliție populistă tipic braziliană, descrisă de Lapper drept „carne de vită, Biblie şi gloanțe". Carnea de vită erau puternicele interese legate de agricultură şi creşterea animalelor, atrase de promisiunea lui Bolsonaro de a pune capăt restricțiilor de mediu care le limitau dezvoltarea. Biblia îi simboliza pe cei 30% dintre brazilieni care, ca şi Bolsonaro, îmbrățişaseră creştinismul evanghelic.

Gloanțele reprezentau puternicul lobby din Brazilia în favoarea armelor de foc.

Mulți dintre membrii clasei de mijloc din Brazilia l-au votat pe Bolsonaro de teama criminalității sau din repulsie față de corupție. Şi, în timp ce cadrele universitare pe care le-am întâlnit erau de obicei disprețuitoare față de Bolsonaro, mulți dintre angajații cu care am vorbit – vânzători, ghizi turistici, funcționari – păreau mai indulgenți. Ei îl vedeau pe Bolsonaro ca pe un outsider care se lupta cu îndrăzneală cu un sistem corupt şi îi respectau curajul fizic. În campania electorală din 2018, Bolsonaro fusese înjunghiat în spate şi rănit grav, supraviețuind doar după o intervenție chirurgicală complicată. Când l-am văzut vorbind în persoană pentru prima dată, la Davos în 2019, m-am întrebat de ce nu-şi dăduse haina jos pe durata scurtei sale prezențe pe scenă. Răspunsul, mi-a spus cineva din stafful său, era că preşedintele încă purta o pungă de colostomie, ca parte a recuperării postoperatorii.

Ca şi în cazul lui Trump în SUA, multe dintre marile companii din Brazilia erau pregătite să îşi înghită dezgustul față de Bolsonaro în schimbul promisiunilor de reducere a birocrației şi a impozitelor. De asemenea, au fost încurajate de faptul că preşedintele a numit

economişti liberali cunoscuți în poziții-cheie din administrația sa. La începutul carierei sale politice, Bolsonaro fusese un susținător al controlului statului asupra economiei – odată chiar a sugerat că Fernando Cardoso merita să fie împuşcat, pentru că vânduse active ale statului. În campania electorală s-a prezentat însă ca liberal din punct de vedere economic, susținând privatizările şi reducerile de taxe. Unii dintre simpatizanții săi din mediul de afaceri susțineau că remarcile sale mai scandaloase aveau doar rolul de a atrage atenția şi de a dramatiza o anumită problemă. Erau comentarii care – aşa cum s-a spus cândva despre Donald Trump – „trebuiau luate în serios, dar nu literal".

În curând a devenit evident că guvernul lui Bolsonaro era o coaliție dificilă între economişti liberali şi războinici culturali de dreapta, care tunau şi fulgerau împotriva „marxismului cultural". Oameni de afaceri şi bancheri internaționali au fost impresionați de Paulo Guedes, un economist format la Universitatea din Chicago, care a fost numit ministru al Economiei, cu mandatul de a reforma sistemul de pensii al țării, puternic îndatorat, şi de a realiza privatizări pe scară largă. Dar la masa guvernului, alături de Guedes, se afla Ernesto Araújo, ministrul de Externe, care susținea că schimbările climatice sunt o

„dogmă”, promovată de „globalişti” cu intenția de a submina democrația şi de a-i face pe plac Chinei. Araújo a părut chiar să sugereze că şi COVID-19 făcea parte dintr-un complot comunist pentru extinderea controlului statului, declarând: „Coronavirusul ne face să ne trezim încă o dată în coşmarul comunist”[4].

Unii dintre războinicii culturali din noul guvern s-au dovedit a fi prea ciudați chiar şi pentru Bolsonaro. La începutul anului 2020, Roberto Alvim, ministrul Culturii, a ținut un discurs în care a declarat că „arta braziliană din următorul deceniu va fi eroică şi națională”. Din nefericire, s-a dovedit că unele părți din discursul său păreau să fi fost plagiate dintr-un discurs ținut de ministrul Propagandei al lui Hitler, Joseph Goebbels. Bolsonaro a fost nevoit să îşi demită ministrul Culturii[5]. Afacerea Alvim a fost, dintr-un anumit punct de vedere, ridicolă. Dar sugestia că oficiali guvernamentali din Brazilia sau de oriunde din America Latină ar fi fost simpatizanți ai fascismului avea totodată un ecou vădit sinistru pe un continent care, de când îşi pot aminti oamenii, a fost gazda unei serii de regimuri militare brutale, dintre care multe au adoptat ideologii de extremă dreaptă.

Numai între 1962 şi 1966 au avut loc nouă lovituri de stat militare în America Latină, inclusiv în Argentina şi

Brazilia – o demonstrație a naturii contagioase a tendințelor politice din regiune. Războiul Rece era în toi, iar majoritatea generalilor care au luat puterea au invocat necesitatea de a rezista influenței comuniste – exemplificată prin Cuba lui Castro. Regimurile militare care au răsărit pe tot continentul au guvernat cu niveluri diferite de brutalitate. Cele mai dure regimuri, cum ar fi cele din Argentina şi Chile, au devenit notorii pentru „dispariția" a mii de disidenți politici, precum şi pentru tortura pe scară largă. În Argentina, este posibil ca până la 30.000 de persoane să fi fost ucise în „războiul murdar" din perioada 1976-1982. Prin contrast, Comisia Națională pentru Adevăr din Brazilia, înființată în 2012, a identificat în mod clar „doar" 434 de disidenți care „dispăruseră" sau fuseseră uciși de conducătorii militari ai Braziliei. Dar comisia sugerează şi că este posibil ca mii de indigeni să fi fost uciși, iar torturarea brutală a disidenților era şi ea o practică obişnuită[6]. Cu toate acestea, Bolsonaro susține că măsurile „dure" ale armatei au fost justificate de ratele scăzute ale criminalității şi de dezvoltarea economică.

Tranziția Americii Latine de la regimuri militare la forme democratice de guvernare a avut loc, în mare parte, în anii 1980, chiar înainte de căderea Zidului Berlinului. Cel mai important factor declanşator a fost criza datoriilor

din America Latină din 1982. În acel an, după cum declară Michael Reid, „dictaturile au cedat sub oprobriul eşecului economic... Mai degrabă decât să-şi rişte coeziunea profesională, armatele din America Latină s-au aşezat la masa tratativelor cu populația civilă şi au negociat o întoarcere în cazărmi”[7]. Atunci, îndepărtarea de autocrație în America Latină a venit imediat după revenirea democrației în Spania şi Portugalia – şi a prefigurat evenimentele din restul lumii. În Europa de Est, presiunea creştea în țările blocului sovietic, cum ar fi Polonia, iar în Asia de Sud-Est, Ferdinand Marcos a fost dat jos de o revoluție a „puterii poporului” în Filipine, în 1986. În anul anterior, José Sarney devenise primul preşedinte civil al Braziliei de după anii 1960, iar țara a jucat un rol important în tendința regională şi globală de îndepărtare de autoritarism şi de apropiere de democrația liberală.

Odată cu accederea la putere a lui Bolsonaro în 2018, Brazilia a fost din nou parte a unei schimbări politice globale – dar, de data aceasta, în sensul îndepărtării de internaționalismul liberal şi al apropierii de un regim populist autoritar. Deşi preşedintele îşi amintea cu o nostalgie declarată de epoca regimului militar din Brazilia, nu era vorba de o reluare directă a autoritarismului latino-

american din anii 1960 şi 1970, ci de un stil de populism specific secolului XXI, ce i se datora mai mult lui Donald Trump decât generalilor care conduseseră cândva Brazilia. Spre deosebire de generali, Bolsonaro a fost ales şi s-a confruntat cu o opoziție energică şi cu o presă şi instanțe judecătoreşti independente. Multe dintre formulele liderului brazilian erau împrumutate direct de la Trump, cum ar fi declarațiile sale despre „ştirile false" şi despre un „stat paralel". Bolsonaro avea de asemenea o înclinație similară celei a lui Trump către teoriile conspirației, sugerând adesea, de exemplu, că activişti de mediu erau unealta unor puteri străine, care doreau să pună stăpânire pe Amazonia şi să fure resursele prețioase ale Braziliei. Deşi Trump a fost modelul personal al lui Bolsonaro, liderul brazilian a avut „suflete pereche" în politică şi în Europa şi Asia. Accentul pe care l-a pus pe criminalitate şi pe temerile şi insecuritatea clasei de mijloc semăna foarte mult cu abordarea lui Duterte în Filipine, la fel ca utilizarea abilă a rețelelor de socializare. La ceremonia de depunere a jurământului de învestitură în funcția de preşedinte, în 2019, principalii invitați de onoare străini ai lui Bolsonaro au fost Viktor Orbán din Ungaria şi Benjamin Netanyahu din Israel.

Pentru cei care studiază populismul, America Latină este un teren fertil, căci acesta constituie un stil politic cu o istorie lungă şi diversă pe continent. Michael Reid susține că populismul are două caracteristici principale, ambele cu o relevanță contemporană distinctă. În primul rând, este un „gen de politică în care un lider puternic şi carismatic pretinde a fi un salvator, estompând distincția dintre lider, guvern, partid şi stat şi ignorând necesitatea de a limita puterea executivă prin mecanisme de control şi echilibru. În al doilea rând, populismul a implicat adesea redistribuirea veniturilor şi/sau a bogăției într-un mod nesustenabil”[8]. După cum subliniază Reid, deosebirea dintre „dreapta” şi „stânga”, care este în mod tradițional fundamentală pentru politica occidentală, nu este întotdeauna utilă atunci când se analizează populismul. Juan Perón, arhetipul populistului latino-american, care a îndeplinit trei mandate ca preşedinte al Argentinei între 1946 şi 1974, s-a ridicat din rândul armatei, a protejat criminali de război nazişti şi a fost în mod clar influențat de fascism – dar a devenit, de asemenea, un erou pentru mulți dintre cei de stânga datorită autoproclamatelor sale eforturi de a elimina sărăcia şi faptului că a susținut economia etatistă.

În America Latină contemporană, populiştii asociați cu dreapta, precum Jair Bolsonaro, au concurat cu populişti de stânga ca Hugo Chávez din Venezuela, Evo Morales din Bolivia şi Andrés Manuel López Obrador, care a fost ales preşedinte al Mexicului în 2018. Principala asemănare dintre populiştii de stânga şi cei de dreapta este că toți pretind că reprezintă poporul împotriva elitei – şi toți promit soluții simple la probleme complexe.

Aşa cum Bolsonaro a format o alianță ideologică cu Trump şi cu alți populişti de dreapta precum Orbán şi Netanyahu, tot aşa liderii autoritari de stânga din America Latină au atras laude şi atenție din partea admiratorilor politici de peste ocean. În anii 1960 şi 1970, Cuba lui Fidel Castro a atras pelerini politici din tot Occidentul. În anii 2000, Venezuela lui Hugo Chávez devenise cauza şic a stângii radicale. Jeremy Corbyn, care a condus Partidul Laburist din Marea Britanie spre două înfrângeri electorale în perioada în care s-a aflat în fruntea acestuia, l-a descris odată pe Chávez ca fiind „o sursă de inspirație pentru noi toți care luptăm împotriva austerității şi a economiei neoliberale”[9].

Chávez a încercat prima dată să ia puterea în Venezuela printr-o lovitură de stat în 1992, dar apoi a câştigat alegerile democratice în 1998. În deceniul

următor, a adoptat un model tipic de guvernare de mână forte: a înțesat Curtea Supremă cu oameni de-ai lui, a modificat sistemul electoral în favoarea sa, a încurajat un cult al personalității prin apariții incoerente şi bombastice la televiziune şi i-a denunțat pe criticii independenți drept instrumente ale unor puteri străine ostile. Pentru o vreme, rezervele uriaşe de petrol ale Venezuelei au ținut economia pe linia de plutire. În timp ce Cuba lui Castro încercase să câştige favoruri prin trimiterea de medici peste hotare – precum şi de soldați în Africa în anii 1970 –, lui Chávez îi plăcea să ofere petrol drept cadou prietenilor străini, din Bolivia până la New York. În 2007, Ken Livingstone, primarul socialist al Londrei, a anunțat că a reuşit să reducă prețul transportului cu autobuzul datorită combustibilului ieftin oferit de Venezuela lui Chávez.

La vremea respectivă, unii au susținut că darul lui Chávez era nepotrivit, având în vedere estimările conform cărora o treime din gospodăriile venezuelene trăiau încă în sărăcie[10]. Însă Chávez se angajase şi într-un război împotriva sărăciei din țară – subvenționând alimente, investind bani în programe de educație şi alfabetizare şi naționalizând industrii-cheie. Aceste programe i-au lustruit reputația internațională de progresist. Dar ele au fost finanțate printr-un preț crescut al petrolului şi prin

acumularea de datorii. De asemenea, guvernarea lui Chávez a fost strâns asociată cu corupția, clientelismul şi intimidarea presei şi a oponenților politici.

Când Chávez a murit de cancer în 2013, prețul petrolului era în scădere şi facturile curgeau. Sub conducerea lui Nicolás Maduro, succesorul său mai puțin carismatic, Venezuela s-a scufundat în sărăcie şi dezintegrare socială, un proces pe care guvernul venezuelean l-a pus pe seama sancțiunilor americane, dar ale cărui rădăcini se aflau în țară[11]. În 2018, peste 80% dintre gospodăriile venezuelene trăiau în sărăcie, iar milioane de oameni părăsiseră țara. Aflându-mă într-o vizită în nordul Braziliei în anul următor, am întâlnit frecvent refugiați venezueleni care cerşeau pe marginea drumului – o soartă tragică şi umilitoare pentru cetățenii unei țări care fusese cândva considerată una dintre cele mai de succes din America Latină.

Bilanțul economic dezastruos al Venezuelei sub conducerea lui Chávez şi a lui Maduro a aruncat o umbră asupra unei mari părți a stângii latino-americane. În campania sa electorală, Bolsonaro nu a pierdut nicio ocazie pentru a încerca să-i lege pe Lula şi Partidul Muncitorilor de catastrofa Chávez. Dar s-a întâmplat în Mexic, şi nu în Brazilia, ca un alt populist de stânga să

preia puterea. Andrés Manuel López Obrador, cunoscut de toată lumea sub numele de AMLO, a fost învestit în funcția de preşedinte al țării în decembrie 2018 – cu o lună înainte de Bolsonaro – după o victorie electorală răsunătoare, ce l-a plasat cu 31 de puncte procentuale în fața celui mai apropiat rival. În Mexic, la fel ca în Brazilia, alegerea unui populist carismatic a fost în general privită ca o repudiere a elitei conducătoare a țării.

Faptul că atât Brazilia, cât şi Mexicul erau acum guvernate de lideri populişti a avut o semnificație regională mult mai largă. Brazilia şi Mexicul sunt primele două țări ca populație din America Latină. Ambele sunt membre ale G20, grupul țărilor cu cele mai mari economii, şi se consideră rivale pentru supremația regională. În timp ce Bolsonaro se revoltă împotriva „marxiştilor culturali", inamicii aleşi de AMLO sunt „neoliberalii". Bolsonaro a fost ofițer în armată, în timp ce AMLO a fost mulți ani organizator comunitar. Dar, în ciuda acestor diferențe, cei doi lideri au şi anumite asemănări. Ambii au câştigat puterea pe fondul unei dezamăgiri generale în privința corupției, criminalității şi violenței. Amândoi sunt populişti, pretinzând că au o conexiune directă cu poporul[12]. Amândoi sunt naționalişti şi deschis religioşi.

O diferență importantă este că, în timp ce Bolsonaro pare mulțumit să subcontracteze în mare măsură gestionarea economiei profesorilor şi tehnocraților, AMLO a preluat personal controlul, în cadrul unui război împotriva sărăciei care aminteşte mult atât de Lula din Brazilia, cât şi de Chávez din Venezuela. Printre politicile alese de AMLO s-au numărat un program de burse pentru cei defavorizați, o creştere a salariului minim şi anularea unor proiecte majore de infrastructură pe care le considera o sursă de risipă şi corupție. În mod neobişnuit pentru un populist de stânga, AMLO este totodată un puternic susținător al controlului cheltuielilor publice.

Unele dintre primele acțiuni ale lui AMLO au demonstrat nerăbdarea unui populist față de instituțiile independente: un judecător de la Curtea Supremă a fost forțat să plece, la fel ca şeful autorității de reglementare în domeniul energiei din Mexic, care se plânsese că în agenția sa erau angajați acoliți necalificați. Numărul de contracte atribuite fără licitație a fost de asemenea un semn de rău augur[13]. Propunerea lui AMLO de a organiza un referendum pentru a stabili dacă toți predecesorii săi în funcția de preşedinte trebuie să fie aduşi în fața justiției pentru corupție a combinat populismul cu dorința

liderului de mână forte de a-şi arunca adversarii politici în închisoare.

De cele mai multe ori, preşedintele mexican îşi începea ziua de lucru cu o conferință de presă la ora 7 dimineața. Arătând o pasiune asemănătoare cu cea a lui Castro pentru sunetul propriei voci, AMLO ținea deseori discursuri incoerente de două ore, care includeau frecvent atacuri personale la adresa jurnaliştilor, oamenilor de afaceri sau ecologiştilor ce-l nemulțumiseră. Dar, în timp ce inteligheția mexicană îşi dădea ochii peste cap în fața acestui ritual zilnic, AMLO îşi păstra un sprijin considerabil la nivelul întregii populații. Mexicanii obişnuiți au fost impresionați în mod deosebit de faptul că îşi redusese propriul salariu la jumătate. La un an de la preluarea preşedinției, cota sa de popularitate era ridicată.

Cu toate acestea, reformele lui AMLO nu au fost încununate de succes economic. În 2019, primul său an complet de mandat, economia a crescut în cel mai lent ritm din ultimii zece ani. Ca să fim corecți cu el, preşedintele mexican s-a confruntat cu condiții foarte nefavorabile, inclusiv un război comercial cu SUA şi o prăbuşire a prețului petrolului, dar semnele erau de rău augur.

Cu economiile aflate în dificultate, Mexicul şi Brazilia erau ambele slăbite când au fost lovite de coronavirus. Fideli instinctelor lor populiste, Bolsonaro şi AMLO au reacționat în moduri similare. Liderul brazilian a susținut că de fapt COVID-19 nu era cu mult mai mult decât un guturai. Preşedintele mexican a fluturat un trifoi cu şase foi, despre care a afirmat că îl va proteja împotriva virusului. De asemenea, şi-a sfătuit conaționalii să continue să meargă la petreceri şi la restaurante. Refuzul lui AMLO de a lua în serios pandemia a avut drept consecință faptul că nu a făcut mare lucru pentru a întări fragilul sistem de sănătate al Mexicului sau pentru a implementa un plan de cheltuieli pentru stimularea economiei.

În scurt timp, ambele țări au fost printre cele mai afectate din lume de COVID-19. Până la sfârşitul anului 2020, Brazilia înregistrase al doilea cel mai mare număr de decese din lume, după SUA. Mexicul, a zecea țară din lume ca populație, se afla pe locul al treilea la nivel mondial în ceea ce priveşte numărul de decese înregistrate din cauza pandemiei. În ambele țări, a fost uşor să se dea vina pentru aceste rate ridicate ale mortalității pe nepăsarea liderilor lor politici, ce semăna cu cea a lui Trump. Opinia inițială a multor experți a fost că numărul

îngrozitor de victime ale pandemiei demasca defectele populismului şi, ca atare, avea să slăbească puterea unor lideri de mână forte precum Bolsonaro şi AMLO. Ian Bremmer, şeful influentei companii de consultanţă Eurasia, scria în aprilie 2020: „Ce ţară mare se confruntă acum cu cea mai gravă dezordine politică din lume? Ce şef de stat se confruntă cu cele mai mari probleme? Brazilia şi preşedintele ei se recomandă de la sine”[14]. Am intervenit şi eu cu un articol intitulat „Populismul lui Jair Bolsonaro conduce Brazilia spre dezastru”[15]. La mijlocul anului 2020, când COVID-19 era necontrolabil, s-a speculat că Bolsonaro ar putea fi suspendat.

Dar ratele ridicate ale mortalităţii din Brazilia şi Mexic nu au distrus imediat nici poziţia politică a lui Bolsonaro, nici pe cea a lui AMLO. În economii în care majoritatea oamenilor au foarte puţini bani puşi deoparte, mulţi au fost recunoscători pentru faptul că au fost scutiţi de carantină. În Brazilia, popularitatea lui Bolsonaro a fost de asemenea susţinută prin distribuirea unor ajutoare băneşti de urgenţă săracilor. Consecinţele economice, sanitare şi sociale ale pandemiei se vor manifesta pe parcursul multor ani. Dar asemănările dintre reacţiile iniţiale ale lui Bolsonaro şi AMLO au demonstrat că

populismul de dreapta şi cel de stânga sunt adesea susținute de aceleaşi instincte.

Răspunsurile liderilor mexican şi brazilian la înfrângerea lui Donald Trump au fost de asemenea grăitor de similare. Bolsonaro a continuat să îşi afişeze loialitatea față de Trump mult timp după ce majoritatea celorlalți tovarăşi de drum acceptaseră realitatea înfrângerii preşedintelui. Pe 7 ianuarie, la o zi după ce o mulțime pro-Trump luase cu asalt Congresul SUA, Bolsonaro a preluat plângerile acestora cu privire la alegerile americane, spunându-le susținătorilor: „Au fost oameni care au votat de două, trei, patru ori. Au votat oameni morți. A fost la liber pentru toți. Nimeni nu poate nega acest lucru”[16]. Pentru unii analişti brazilieni, aceste remarci nu erau doar nechibzuite, ci şi periculoase. Şi susținătorii lui Bolsonaro făcuseră deseori acuzații cu privire la fraudele electorale din Brazilia, concentrându-se pe zonele sărace cu o populație de culoare numeroasă. În condițiile în care liderul brazilian avea să se confrunte şi el cu alegeri prezidențiale în 2022, unii s-au temut că acesta se pregătea din nou să imite strategiile lui Trump[21].

[21] După eşecul în alegerile prezidențiale din octombrie 2022, Jair Bolsonaro nu a contestat deschis rezultatul, dar nici nu şi-a recunoscut înfrângerea. Acest lucru i-a încurajat pe unii dintre susținătorii săi să demonstreze violent şi să provoace tulburări publice, culminând cu un

Consternarea lui Bolsonaro față de îndepărtarea de la Casa Albă a „sufletului său pereche” din punct de vedere ideologic era previzibilă. Mai surprinzătoare a fost reticența lui AMLO de a recunoaşte înfrângerea lui Trump. Ca mexican şi om de stânga, AMLO nu avea aparent niciun motiv să simtă vreo afecțiune pentru un preşedinte care îi etichetase pe imigranții mexicani din Statele Unite drept violatori şi criminali. Când candidase în alegeri, AMLO chiar îl numise pe Trump neofascist. Dar, ca lider mexican, a legat o prietenie neaşteptată cu populistul din nord. În parte, era simplu pragmatism. Toți liderii mexicani trebuie să încerce să se înțeleagă bine cu preşedinții americani. Însă AMLO şi Trump păreau să şi vadă unul la celălalt ceva ce le plăcea. Ambii erau lideri populişti care declaraseră război instituțiilor politice şi mediatice din țările lor. Amândoi criticaseră dur Acordul Nord-American de Liber Schimb (North American Free Trade Agreement, NAFTA) – demonstrând că dreapta populistă şi stânga populistă sunt unite şi de o suspiciune comună față de liberul schimb şi economia liberală. Prima întâlnire a celor doi preşedinți la Casa Albă în 2020, care a fost şi prima călătorie în străinătate a lui AMLO după 19

---

asalt împotriva mai multor clădiri oficiale din capitala Brasilia, la 8 ianuarie 2023 (n.ed.).

luni de mandat, a fost considerată un succes de ambele părți.

Sentimentul că exista o conexiune între AMLO şi Trump a fost întărit de răspunsul surprinzător al preşedintelui mexican la înfrângerea electorală a lui Trump. Atât pragmatismul, cât şi principiile ar fi trebuit să-l determine pe AMLO să recunoască rapid realitatea că Trump a pierdut şi că Joe Biden era acum preşedinte legitim. Însă AMLO, alături de liderii Rusiei şi Braziliei, a tras de timp, insistând asupra dreptului lui Trump de a contesta rezultatul alegerilor. Reacția liderului mexican reflecta probabil propria sa istorie politică: AMLO candidase de două ori fără succes la preşedinție. În 2006, pierduse alegerile la limită în fața lui Felipe Calderón. În loc să accepte rezultatul, el a strigat că se comisese o fraudă şi a organizat proteste de masă în piața centrală din Ciudad de Mexico. Reacția sa la înfrângerile electorale din 2006 şi 2012 a fost destul de asemănătoare cu cea a lui Trump la înfrângerea din 2020.

Întrucât politica braziliană şi cea mexicană au urmat adesea evoluțiile din SUA, este firesc să speculăm că înfrângerea lui Trump ar putea anticipa şi o schimbare a tendințelor ideologice din cele mai mari două țări din America Latină. După alegerile din SUA, Bolsonaro era cu

siguranță mai izolat la nivel internațional. În condițiile în care COVID-19 făcea un număr mare de victime, economia se prăbuşea, iar Lula revenea pe scena politică, Bolsonaro îşi pregătea în mod clar terenul pentru a contesta rezultatul alegerilor prezidențiale din 2022 făcând afirmații în stilul lui Trump cu privire la frauda electorală. Pericolul este ca instituțiile Braziliei – în special armata – să nu fie la fel de robuste ca omoloagele lor americane în apărarea democrației şi a statului de drept.

În alte țări din America Latină, valul populist ar putea fi încă în creştere. Mandatul lui AMLO durează până în 2024 şi există deja speculații potrivit cărora, după modelul lui Putin şi Xi, ar putea încerca să modifice Constituția pentru a-şi prelungi şederea la putere. Cultul personalității preşedintelui mexican şi dominația sa asupra scenei politice au fost surprinse de titlul unei cărți despre el foarte bine primite: *El país de un solo hombre* (*Țara unui singur om*)[17].

Între timp, o serie de lideri din America Latină, mai tehnocrați şi mai apropiați de sistem, au plătit un preț politic ridicat în cursul pandemiei.

Țările sud-americane care au fost cele mai stricte în încercarea de a impune carantine au fost adesea conduse de preşedinți care au studiat la universități americane de

elită, cum ar fi Sebastián Piñera din Chile (Harvard), Iván Duque din Columbia (Georgetown) şi Francisco Sagasti din Perú (Penn). Dar țările care au impus carantine au fost prea puțin răsplătite pentru prudența lor. Şocurile economice din țările cu cele mai dure carantine au fost mai grave decât în Brazilia, care a fost mai permisivă. În Peru, la sfârşitul anului 2020, jumătate din populația urbană era şomeră[18]. În aceste condiții, nu a fost tocmai surprinzător faptul că Pedro Castillo, un populist de stânga, al cărui partid îl lăudase pe Hugo Chávez, a câştigat alegerile prezidențiale peruane din 2021[19]. Având în vedere că se apropie alegeri majore pe întreg continentul, există motive întemeiate să ne temem că, în următorii doi ani, s-ar putea înregistra o creştere a numărului de victorii ale liderilor populişti, atât de dreapta, cât şi de stânga.

După cum am văzut, în anii 1980, America Latină a dat startul valului democratic care avea să mătură autocrațiile din întreaga lume. Dacă şi alte țări din regiune ar urma acum exemplul Braziliei şi Mexicului de a se orienta spre o conducere carismatică în stil autoritar, efectul ar putea fi resimțit mult dincolo de marginile Americii Centrale şi de Sud. Africa, care a cunoscut şi ea un val democratic în

anii 1990, este un alt continent ce se confruntă din nou cu pericolele şi tentațiile guvernării de mână forte.

11

Abiy Ahmed şi deziluzia democrației în Africa (2019)

Epoca liderului cu mână de fier a implicat un tipar recurent. Un nou lider carismatic apare undeva în lume. Este zugrăvit în presa occidentală drept un reformator liberal. Politicienii şi instituțiile occidentale intervin cu comentarii încurajatoare şi cu oferte de asistență. Apoi, pe măsură ce trece timpul, se întâmplă lucruri ciudate. Reformatorul liberal devine tot mai autoritar. Apare deziluzia.

Din anul 2000, acest tipar s-a manifestat la Putin, Erdoğan, Xi, Modi şi Orbán. Dar apariția de lideri autoritari pretutindeni în lume nu pare să fi anihilat impulsul Occidentului de a găsi şi adopta noi eroi liberali. Din contră, este posibil ca acest lucru să-i fi făcut pe formatorii de opinie occidentali şi mai dornici să găsească apărători ai democrației liberale într-o lume în care autoritarismul pare să fie în ascensiune.

Între 2018 şi 2020, întregul ciclu – de la entuziasm la disperare – s-a manifestat în reacțiile internaționale față

de Abiy Ahmed, care a devenit liderul Etiopiei, cea de-a doua țară ca populație din Africa, în aprilie 2018. În primele 100 de zile în funcție, Abiy a luat măsuri pentru liberalizarea sistemului politic etiopian – ridicând starea de urgență, eliberând mii de deținuți politici, invitând grupurile de opoziție să revină din exil şi încurajând libertatea presei. De asemenea, a luat măsuri rapide pentru a pune capăt ostilităților cu Eritreea vecină, călătorind în capitala eritreeană, Asmara, şi făcând concesii pentru a soluționa un vechi litigiu teritorial. Frontul Democratic Revoluționar al Poporului Etiopian, aflat la guvernare, a primit şi el o nouă imagine, devenind mai prezentabilul Partid al Prosperității[1].

Un rit de trecere pentru noii lideri care încearcă să-şi creeze o bună imagine pe scena internațională este Forumul Economic Mondial de la Davos, unde l-am privit de la câțiva metri pe noul prim-ministru etiopian făcându-şi debutul în ianuarie 2019. Era greu să nu fii impresionat de acest bărbat de 42 de ani, chipeş şi plin de încredere, cu principiile sale liberale exprimate deschis. Audiența a izbucnit în aplauze spontane când el a anunțat că nu mai existau jurnalişti în închisorile etiopiene şi că 50% dintre membrii cabinetului său erau femei.

În discursul său de la Davos, Abiy a atacat direct ideea că modelul autoritar este calea spre dezvoltare, spunând audienței: „Credem că nu este posibil să susținem creşterea fără să îmbrățişăm democrația... Credem că democrația şi dezvoltarea sunt interconectate”. Era exact ce voia să audă mulțimea de la Davos, iar întrebările au fost prietenoase şi credule. BØrge Brende, moderatorul Forumului, a spus audienței că, la câteva luni de la preluarea puterii, Abiy îşi convinsese cetățenii să-şi subordoneze identitățile etnice unei identități etiopiene comune. Întorcându-se spre Abiy, a întrebat admirativ: „Cum ați reuşit asta?”. Abiy a răspuns, dezarmant, că este uşor să faci pace: „Stai împreună cu oamenii şi laşi orgoliile deoparte”[2].

Ulterior în acel an, lui Abiy Ahmed i s-a decernat Premiul Nobel pentru Pace – fără îndoială, spre mâhnirea lui Donald Trump, care nu-şi ascunsese convingerea că ar fi un meritoriu beneficiar al premiului. Motivația de la decernarea Premiului Nobel l-a elogiat pe Abiy pentru că a făcut pace cu Eritreea şi i-a lăudat reformele democratice „care au oferit multor cetățeni speranța la o viață mai bună”.

Cu toate acestea, de la bun început, unii observatori experimentați ai Etiopiei au privit cu scepticism fenomenul

Abiy. Încă din septembrie 2018, Michela Wrong a afirmat că, departe de a fi antidotul pentru modelul liderului de mână forte, Abiy ar putea fi doar un nou lider autoritar în devenire. „Adună comparații hiperbolice cu cei de genul lui Mahatma Gandhi, Mandela şi Mihail Gorbaciov", a scris ea. „Paralele mai bune ar fi cu contemporani populişti precum Donald Trump, Vladimir Putin şi Recep Tayyip Erdoğan, care folosesc apeluri şoviniste la naționalism pentru a reduce sau, în unele cazuri, pentru a înlătura dezbaterea politică internă."[3] Wrong remarcase naționalismul etiopian strident al lui Abiy şi potențialul său de a redeschide conflictele regionale.

La prima vedere, originea şi formația lui Abiy îl făceau să fie aproape perfect poziționat pentru a reduce diviziunile etnice şi religioase ale țării: mama sa era creştină şi amhară, iar tatăl, musulman şi oromoan. Vorbeşte chiar şi tigrina, limba tigrinilor, grupul etnic care a dominat guvernul timp de mulți ani înainte de venirea la putere a lui Abiy. Obiectivul său declarat ca prim-ministru era să creeze o identitate națională mai puternică, evitând vechiul model de federalism etnic.

Tensiunile etnice deja mocneau în anii anteriori accederii lui Abiy la putere, cu proteste de masă ale oromoanilor, cel mai mare grup etnic al Etiopiei, împotriva

dominației tigrine din guvernul național. După ce a fost instalat ca prim-ministru, Abiy a epurat mulți tigrini cunoscuți din poziții înalte din armată, forțele de securitate şi guvern. Frontul de Eliberare al Poporului Tigrin a părăsit guvernul, iar oficiali de rang înalt din cadrul partidului s-au întors în regiunea natală. Unii oromoani naționalişti au ieşit cu toate acestea în stradă pentru a protesta că Abiy nu făcuse suficient ca să încline balanța puterii şi a privilegiilor în favoarea lor. Dar faptul că a contestat dominația tradițională a tigrinilor a fost ceea ce a declanşat războiul.

La finele lui 2020, Abiy i-a acuzat pe liderii tigrini că sfidează autoritatea centrală prin organizarea de alegeri neautorizate în regiunea lor natală. Forțele armate etiopiene au lansat o campanie de bombardamente şi o ofensivă terestră pentru a reprima rebeliunea tigrină. Cele două părți s-au acuzat reciproc de atrocități împotriva civililor, pe fondul unor rapoarte potrivit cărora 50.000 de refugiați părăsiseră regiunea, iar 1,3 milioane de oameni aveau nevoie de asistență de urgență[4].

În noua atmosferă de război şi conflict, Abiy şi-a abandonat liberalismul politic. Jurnalişti şi politicieni din opoziție au fost arestați şi au apărut rapoarte despre utilizarea torturii de către stat. După doar trei ani la

putere, reputația lui Abiy ca portdrapel al valorilor liberale fusese puternic pătată. S-a repetat astfel un tipar global din epoca liderului cu mână de fier. Dar este şi o poveste extrem de familiară în Africa, unde mulți lideri salutați ca eroi eliberatori în perioada care a urmat decolonizării s-au transformat ulterior în despoți autoritari.

Cu mult înainte de ascensiunea lui Putin, Xi, Modi şi Trump, multe țări africane avuseseră experiențe amare legate de conducerea de mână forte. Cu un an înainte de a-l vedea pe Abiy vorbind la Davos, asistasem la efectele economice ale autoritarismului deraiat din Zimbabwe. Trecerea graniței într-o țară aflată la cheremul unui lider autoritar poate fi în acelaşi timp tensionată şi dificilă. Aşa se dovedise a fi la frontiera dintre Zimbabwe şi Botswana în februarie 2018. Când un grănicer a dispărut cu paşaportul meu, am avut timp berechet să studiez portretul imens de pe un zid al noului preşedinte din Zimbabwe, Emmerson Mnangagwa. Fusese învestit în funcție cu doar două luni înainte, ca succesor al lui Robert Mugabe, care condusese țara începând de la obținerea independenței în 1980.

La vremea aceea, încă mai erau unii care sperau că Mnangagwa va salva Zimbabwe din situația politică şi economică lamentabilă moştenită de la Mugabe. Dar

porecla lui Mnangagwa, „crocodilul” – ce îi fusese pusă în perioada în care a fost şeful serviciilor de informaţii şi ministrul Apărării al lui Mugabe –, sugera că acele speranţe puteau fi deşarte. (După cum mi-a spus odată un disident rus, într-o discuţie despre foşti membri ai Partidului Comunist sovietic care se „reambalaseră” în democraţi: „Cineva nu poate să fie ticălos toată viaţa şi apoi, brusc, să nu mai fie ticălos”.)

În cele din urmă, grănicerul a reapărut şi mi-a înapoiat paşaportul cu un zâmbet uşor sardonic. Urcându-mă în maşină, i-am cerut şoferului să mă ducă la o bancă, pentru a scoate nişte numerar. A râs şi mi-a replicat: „Vă pot duce la bancă, dar nu veţi găsi niciun ban acolo”. După o perioadă de hiperinflaţie sub Mugabe, dolarul zimbabwian fusese retras din circulaţie. În schimb, zimbabwienii foloseau monede străine – în special dolari americani şi ranzi sud-africani – şi era o lipsă acută de bani. Chiar şi în Victoria Falls, o destinaţie turistică majoră, banca locală era închisă, iar o mulţime de oameni deznădăjduiţi stăteau prin preajmă sperând că, în cele din urmă, ar putea apărea ceva numerar. Singura monedă locală disponibilă erau bancnotele cu valori foarte mari, precum un miliard de dolari zimbabwieni. Relicve ale epocii de hiperinflaţie a lui Mugabe, erau acum nişte

curiozități fără valoare, vândute turiştilor cu un dolar bucata de către vânzători ambulanți.

Întreaga scenă amintea de pericolele conducerii de mână forte. Când venise la putere în 1980, Mugabe era un erou eliberator – un fost luptător de gherilă, care contribuise la negocierea unei încheieri a dominației minorității albe în Rhodesia. Om inteligent care se exprima cu uşurință şi claritate, Mugabe părea genul adecvat de lider pentru a-şi îndrepta țara spre un viitor mai prosper, mai democratic şi mai echitabil. Zimbabwe însuşi, cu o populație educată şi cu un sector agricol înfloritor, părea bine plasat pentru a prospera în această nouă eră. Dar realitatea s-a dovedit deprimant de diferită. La câțiva ani de la venirea la putere, Mugabe lansase o campanie nemiloasă împotriva oponenților săi politici şi a susținătorilor acestora. O unitate militară instruită în Coreea de Nord – celebra „Brigadă a cincea" – a fost dezlănțuită în regiunea Matabeleland, unde s-a făcut vinovată de masacre şi abuzuri împotriva drepturilor omului. În deceniile care au urmat, conducerea lui Mugabe a devenit sinonimă cu despotismul, corupția şi distrugerea economică.

Mnangagwa, fostul consilier al lui Mugabe, nu a reuşit să iasă din acest tipar deprimant. Inițial, au existat

speranțe prudente că ar putea oferi țării sale un nou început. În aprilie 2018, noul lider zimbabwian a fost întâmpinat cu bucurie la reuniunea de la Londra a şefilor de guvern din Commonwealth, unde a avut o întâlnire cordială cu Boris Johnson, pe atunci secretar de stat pentru Afaceri Externe al Marii Britanii. Dar, după doar câteva luni, forțele de securitate din Zimbabwe împuşcau protestatari în capitala Harare. După alte represiuni sângeroase în 2019, Marea Britanie a impus sancțiuni împotriva membrilor cercului apropiat al liderului zimbabwian[5].

Eroul luptei de eliberare care se transformă într-un conducător despotic este un personaj cât se poate de familiar în istoria Africii postcoloniale. Printre cei care se potrivesc descrierii se numără Mobutu Sese Seko din Republica Democratică Congo, Félix Houphouët-Boigny din Coasta de Fildeş, Hastings Banda din Malawi şi Isaias Afwerki din Eritreea[6]. Dar nu toți eroii luptei de eliberare din Africa au urmat acest model sumbru. În Africa de Sud, eliberarea lui Nelson Mandela din închisoare, extraordinara lui mărinimie față de foştii săi opresori şi ascensiunea sa către preşedinția Africii de Sud postapartheid au contrazis stereotipul liderului eliberator care, cumva, nu renunță niciodată la putere şi se

transformă în despot. Spre deosebire de Mugabe sau Mobutu, Mandela a demisionat paşnic din funcție, retrăgându-se în 1999 în favoarea fostului său coleg din Congresul Național African, Thabo Mbeki. Africa de Sud postapartheid a devenit un magnet pentru zimbabwienii disperați care fugeau de Mugabe.

Cu toate acestea, chiar şi în Africa de Sud lucrurile au luat o întorsătură urâtă. Preşedinția lui Jacob Zuma din perioada 2009-2018 a fost asociată cu o corupție masivă, cu stagnare economică şi cu discuții despre „statul capturat" şi chiar despre „statul eşuat". Vastul complex al lui Zuma de lângă oraşul estic Nkadnla, construit din fonduri publice, are un amfiteatru, un bazin de înot, țarcuri pentru animale şi un centru de informare[7]. Când a fost dezvăluită această extindere somptuoasă a fermei sale, bazinul a fost apărat ca fiind un „bazin de incendiu" din care serviciile de urgență ar lua apă. Toate acestea au fost dezvăluite, discutate şi crunt parodiate în presa sud-africană şi de către opoziția politică. Dar presa liberă sud-africană şi instituțiile statului au fost prea slabe pentru a opri jefuirea visteriei statului până când, într-un final, Zuma a fost obligat să demisioneze în 2018.

Prejudiciul pe care l-a lăsat în urmă a fost considerabil, companii importante precum Eskom, compania publică de

electricitate, fiind efectiv falimentate. Când l-am intervievat pe Cyril Ramaphosa, succesorul lui Zuma, la o conferință la Londra în 2019, noul președinte a sugerat că este posibil ca toată corupția din perioada lui Zuma să fi costat Africa de Sud echivalentul a 10% din PIB. „A fost mult mai mult decât și-ar fi putut imagina oamenii", s-a plâns el; costul „depășește cu mult 500 de miliarde de ranzi" – 34 de miliarde de dolari[8].

În 2021, Zuma a fost în sfârșit adus în fața tribunalului și condamnat la 15 luni de închisoare pentru sfidarea instanței, fiindcă a refuzat să se prezinte la o anchetă judiciară asupra corupției din timpul mandatului său. A fost o dovadă că statul de drept încă funcționa în Africa de Sud și că instituțiile țării erau capabile să lupte împotriva conducerii autoritare. Dar Africa de Sud a plătit un preț ridicat. Încurajați de aliații politici ai lui Zuma, protestatari și jefuitori au ieșit în stradă. Întrucât țara era afectată de un șomaj de 32%, mulți oameni nu aveau nevoie decât de o mică încurajare pentru a se alătura jafurilor și furturilor. Peste 300 de persoane au fost ucise într-o săptămână de tulburări sălbatice.

Protestele din Africa de Sud au reamintit dificultățile susținerii democrației în țările care suferă de sărăcie cruntă și inegalitate. Dar, în ciuda eșecurilor unor lideri

aleşi precum Mugabe şi Zuma, în general, africanii preţuiesc democraţia. Într-un sondaj realizat în 2019 în 34 de ţări de reţeaua de cercetare Afrobarometer, peste două treimi dintre cei intervievaţi au selectat-o drept cea mai bună formă de guvernare. Totuşi, la fel ca în Occident, încrederea în democraţie se eroda. Aproximativ jumătate dintre cei sondaţi în cercetarea Afrobarometer au spus că sunt „nemulţumiţi" de democraţie, în creştere de la 25% cu 20 de ani în urmă[9].

Faptul că eroi ai luptei de eliberare şi-au putut duce ţările la despotism şi că preşedinţi aleşi democratic au jefuit finanţele publice i-a determinat pe unii africani şi observatori externi să dea mai multă atenţie modelului liderului de mână forte. În unele ţări, liderii de mână forte au fost asociaţi cu restaurarea păcii şi cu dezvoltarea economică rapidă. Cele două exemple cel mai frecvent citate sunt Paul Kagame din Rwanda şi Meles Zenawi, liderul Etiopiei din 1995 până la moartea sa în 2012, cu şase ani înainte ca Abiy Ahmed să vină la putere.

Kagame este, poate, cel mai cunoscut autocrat al Africii. Deşi îşi conduce ţara ca preşedinte sau lider *de facto* de aproape trei decenii, şi-a format un mare grup de admiratori străini. Pentru Bill Clinton, Kagame se numără printre „cei mai mari lideri ai timpurilor noastre". Tony

Blair l-a numit „vizionar”. Fostul secretar general al ONU Ban Ki-moon a indicat Rwanda drept un model de urmat pentru alte națiuni africane[10].

La prima vedere, este greu să negi amploarea realizărilor lui Kagame. Sub conducerea sa, creşterea a fost în medie de aproximativ 8% pe an. Criticii lui Kagame au sugerat că cifrele acestei creşteri au fost mărite artificial. Dar şi alți indicatori de dezvoltare, mai uşor de verificat, au crescut. Speranța de viață este de aproximativ 69 de ani, la fel ca în cea mai mare poveste de succes a Africii Subsahariene, Botswana. Oamenii de afaceri internaționali califică Rwanda drept un loc eficient, unde poți lucra şi investi[11].

Admiratorii lui Kagame sunt impresionați îndeosebi de simțul ordinii prezent în întreaga națiune, având în vedere istoricul său înfiorător de genocid. În 1994, până la un milion de tutsi şi hutu moderați au fost măcelăriți de membri extremişti ai etniei majoritare hutu. Kagame, care a devenit oficial preşedinte în anul 2000, a făcut din vindecarea disensiunilor etnice ale Rwandei tema centrală a mandatului său. Regimul său, deşi dominat de tutsi, dezaprobă public distincțiile etnice, iar imnul național al Rwandei declară acum: „Suntem identificați prin cultura noastră comună, suntem uniți de limba noastră comună”.

Kagame a remarcat că propriul său ADN dezvăluie că are sânge hutu[12].

În Rwanda lui Kagame, satele sunt decorate cu straturi de flori plantate cu grijă, iar locuitorilor li se cere să poarte pantofi. Înainte de COVID-19, turismul era înfloritor. Kagame a evitat totodată unele dintre slăbiciunile mai evidente ale conducătorilor autoritari. A descurajat un cult deschis al personalității şi, ca militar transformat în tehnocrat, are o reputație internațională de a lua foarte în serios guvernarea.

Totuşi, aceste progrese au implicat un cost în privința libertății politice. Controlul lui Kagame asupra Rwandei este total: a obținut 98,7% din voturi în 2017, iar Constituția a fost amendată pentru a-i permite să rămână la putere până în 2034. Şi mai sinistru este faptul că disidenți şi reprezentanți ai opoziției şi-au găsit deseori sfârşitul în împrejurări bizare, precum fostul şef al spionajului din Rwanda, Patrick Karegeya, care a fost găsit drogat şi strangulat într-o cameră de hotel din Africa de Sud în 2013. Când a fost întrebat de moartea lui Karegeya, Kagame a negat orice responsabilitate, dar a declarat: „De fapt, îmi doresc ca Rwanda să fi făcut asta. Chiar îmi doresc”[13]. O recentă biografie ostilă a preşedintelui îl învinuieşte direct pentru asasinarea lui

Karegeya şi afirmă că liderul rwandez este legat şi de o serie de asasinate cărora le-au căzut victime critici ai regimului său, atât în țară, cât şi în străinătate[14].

Human Rights Watch a raportat că Charles Ingabire, un jurnalist rwandez exilat, a fost asasinat după numeroase amenințări şi după un prim atac eşuat[15]. Criticii lui Kagame au fost urmăriți şi în justiție. În septembrie 2020, omul de afaceri de renume internațional Paul Rusesabagina, care a salvat peste o mie de rwandezi în timpul genocidului – o poveste relatată în filmul *Hotel Rwanda* –, a fost arestat şi acuzat că era „fondatorul, liderul, sponsorul şi membrul unor organizații violente, armate, extremiste şi teroriste... care operau în diferite locuri din regiune şi din străinătate”[16].

Timp de mulți ani, susținătorii occidentali ai lui Kagame au fost dispuşi să ignore aproape toate aceste lucruri. Bill Clinton, încă bântuit de lipsa de acțiune a administrației sale în timpul genocidului din Rwanda, a spus: „Presupun că sunt mai indulgent cu un guvern care generează atât de mult progres ca acesta”. Într-adevăr, SUA l-au protejat adesea pe Kagame, de exemplu, forțând înlocuirea unui procuror din cadrul Tribunalului Penal Internațional pentru Rwanda care se apropiase prea mult de a-l implica pe Kagame în represaliile brutale ale etniei

tutsi împotriva refugiaților hutu[17]. Samantha Power, numită de administrația Biden la conducerea USAID, este şi ea o cunoscută admiratoare a lui Kagame.

Liderul rwandez nu este singurul exemplu de „autoritarism de dezvoltare” susținut de Occident. O evoluție similară a avut loc în Etiopia înainte de perioada lui Abiy Ahmed. Din 1995 până în 2012, națiunea est-africană a fost sub controlul strict al prim-ministrului Meles Zenawi. Instinctele sale represive au fost adesea scuzate datorită palmaresului său în domeniul dezvoltării economice şi abordării tehnocrate a guvernării: oferea presei occidentale interviuri erudite pe orice teme, de la privatizarea companiilor de telefonie până la procesarea mărfurilor. Nimeni nu s-a putut îndoi că Zenawi avea o viziune atunci când a schițat viitorul Etiopiei, intenționând să-i dezvolte industriile interne la fel cum procedaseră „tigrii asiatici” Coreea de Sud şi Taiwan[18].

La fel ca în Rwanda, cifrele dezvoltării Etiopiei erau impresionante. Din 2002 până în 2012, PIB-ul a crescut cu peste 10%, dublu față de rata medie a altor națiuni subsahariene. Sub Zenawi, sărăcia extremă s-a redus cu 15%. Au fost construite 15.000 de clinici săteşti, iar rețeaua rutieră rudimentară a Etiopiei a fost vizibil îmbunătățită. S-a afirmat că speranța de viață crescuse cu

o durată uimitoare de 25 de ani, de la 40 la aproximativ 65 de ani[19].

Capacitatea lui Zenawi de a discuta politică într-un fel care îi încânta pe spectatorii occidentali era doar o parte a farmecului său. Stabilizând Etiopia şi urmând politici prietenoase faţă de SUA, Zenawi a servit şi scopurilor strategice mai ample ale Occidentului. Pe de altă parte, mărimea, creşterea economică şi poziția strategică a Etiopiei în Cornul Africii au atras un interes diplomatic şi investiții chineze considerabile. China a finanțat construcția unui nou sediu pentru Uniunea Africană, inaugurat la Addis Abeba, capitala etiopiană, în 2012. Dar Zenawi a menținut şi susținerea Washingtonului, permițând Statelor Unite să staționeze drone în Etiopia şi cooperând în exerciții antiterorism comune în Somalia.

Asemenea lui Kagame, Zenawi s-a prezentat drept o variantă acceptabilă a conducerii autoritare. Consilierul pentru securitate națională al preşedintelui Obama, Susan Rice, a vorbit la moartea lui, în 2012, despre „creierul său de clasă mondială", declarând: „Nu a fost doar strălucit. Nu a fost doar un negociator neobosit şi un polemist formidabil. Nu a fost doar un consumator însetat de cunoaştere. A fost neobişnuit de înțelept"[20].

Dar, la fel ca în Rwanda, reversul medaliei a fost represiunea. La alegerile din 2010, cu doi ani înainte de moartea sa, Zenawi a pretins că a obținut o cotă absurdă de voturi, de 99,6%. După alegerile din 2005, în jur de 200 de protestatari au fost împuşcați de forțele de securitate. Sindicatele profesorilor şi organizațiile pentru drepturile omului au fost dizolvate, iar partidele de opoziție, scoase în afara legii. De asemenea, Zenawi a asigurat o dominație politică continuă a tigrinilor, care reprezintă aproximativ 6% din populație. Deşi se baza pe un fel de federalism etnic pentru a ține Etiopia unită, nu exista nicio îndoială în privința grupului etnic aflat la putere[21]. Poate că primirea entuziastă a lui Abiy Ahmed, aparent mai liberal, se explică parțial printr-o conştientizare a compromisurilor stânjenitoare implicate în acceptarea lui Zenawi de către Occident.

Dacă până şi în bogatele şi puternicele State Unite politica bazată pe identitate a devenit o forță suficient de puternică pentru a amenința structurile democratice consacrate ale țării, poate că nu e surprinzător că țări africane precum Etiopia, Rwanda şi Zimbabwe – toate având diviziuni etnice puternice care au cauzat războaie – sunt nevoite să se zbată pentru a institui democrații pluraliste. Mergi la Beijing şi probabil ți se va spune că

doar naivii americani şi europeni cred că democraţia liberală este sistemul potrivit pentru Africa, unde sărăcia rămâne endemică şi structurile statale, slabe. Opinia deprimantă din China este că majoritatea ţărilor africane vor avea nevoie de o mână forte pentru a ţine naţiunile unite. Trebuie doar să spere că se vor alege cu un Kagame sau un Zenawi, şi nu cu un Mugabe sau un Zuma.

Potrivit majorităţii statisticilor, democraţia pe continentul african a fost într-un uşor declin în ultimul deceniu – o evoluţie pe care Nic Cheeseman de la Universitatea din Birmingham o descrie drept „dificultăţi democratice, nu colaps democratic”[22]. În anii 1990, după sfârşitul Războiului Rece, mulţi lideri şi multe naţiuni africane s-au îndreptat spre democraţie, iar numărul ţărilor considerate democraţii a crescut. Dar, pe măsură ce influenţa Chinei creşte, vânturile ideologice care bat pe continent vin dintr-o altă direcţie. În 2007, valoarea comerţului chinez cu Africa s-a situat la aproximativ 148 de miliarde de dolari. SUA au reuşit să ajungă la 39 de miliarde de dolari. Din motive evidente, Beijingul nu are niciun interes să-şi condiţioneze ajutorul sau comerţul de guvernarea democratică, aşadar există o presiune mai mică pentru reforme politice. În anumite momente, China şi-a protejat chiar în mod activ prietenii autocraţi, de

exemplu punând presiune pe Curtea Penală Internațională pentru a se abține de la investigarea lui Omar al-Bashir din Sudan[23].

China nu numai că validează dictatori – le furnizează şi instrumente pentru a-şi consolida controlul asupra puterii. De ani de zile, Partidul Comunist Chinez a invitat politicienii africani la propriile programe de pregătire. În vreme ce o parte din programa predată pare inofensivă, precum cultura tradițională chineză şi strategii de dezvoltare economică, o bună parte este mai insidioasă. Participanții sunt învățați cum să realizeze o propagandă eficientă, cum să gestioneze opoziția şi să monitorizeze disidența. Oficiali de rang înalt ai Congresului Național African din Africa de Sud, inclusiv 56 de membri ai Comitetului Național Executiv, au luat parte la aceste programe între 2008 şi 2012. Conducătorii etiopieni au trimis delegații încă din 1994[24].

Chiar şi state mai noi, precum Sudanul de Sud, au fost atrase pe orbita Chinei, care a acordat mii de burse studenților acestuia. Repercusiunile pentru cultura politică ar putea fi în mod clar iliberale. „Peste zece ani, unul [dintre aceşti studenți] va fi liderul Sudanului de Sud", a remarcat Samson Wasara, prorectorul

Universității Bahr el Ghazal din Sudanul de Sud. „Când te duci în China, acolo nu se discută despre democrație.”[25]

China a oferit ajutor şi în privința tehnologiei. În 2014, compania chinezească de telecomunicații ZTE a furnizat Etiopiei infrastructura necesară pentru accesarea comunicațiilor cetățenilor. În Tanzania, Edwin Ngonyani, adjunctul ministrului Transporturilor şi Comunicațiilor, a declarat în 2007, la un eveniment găzduit împreună cu Administrația Cyberspațiului din China, că „prietenii noştri chinezi au reuşit să blocheze astfel de media (site-uri internet precum Google) în țara lor şi le-au înlocuit cu site-uri autohtone care sunt sigure, constructive şi populare. Noi nu am ajuns acolo deocamdată, dar, câtă vreme folosim încă aceste platforme, ar trebui să ne ferim de utilizarea lor neadecvată”.

Nicăieri exporturile chineze de tehnologie totalitară nu au fost mai evidente decât în Zimbabwe. În 2018, Zimbabwe a adoptat planuri pentru instalarea de sisteme de recunoaştere facială în oraşe şi în centrele de transport public cu ajutorul companiei tehnologice CloudWalk din Guangzhou. Deşi aparent este o inițiativă ce vizează combaterea infracționalității, activiştii sunt îngrijorați. Jurnalistul zimbabwian Garikai Dzoma a prezis că „autocrații africani... o vor folosi neîndoielnic pentru a-şi

consolida poziţiile politice prin hărţuirea adversarilor". La rândul lor, planurile statului Zimbabwe pot întări capacităţile de supraveghere deja extraordinare ale Chinei – sistemul companiei CloudWalk îi va permite Chinei să-şi extindă bazele de date pentru recunoaşterea facială prin integrarea de chipuri fără trăsături specifice chinezilor Han[26].

Disponibilitatea Chinei de a furniza sprijin financiar pentru Zimbabwe îl ajută mult pe Mnangagwa să reziste presiunilor occidentale în direcţia liberalizării politice. În mandatul său, a început lucrările la o nouă clădire cu şase etaje a Parlamentului în Harare, China achitând nota de plată de 140 de milioane de dolari[27]. Răsplata pentru Beijing în urma unei asemenea cheltuieli a devenit evidentă atunci când Zimbabwe, alături de alte 15 ţări africane, a trimis o scrisoare Consiliului ONU pentru Drepturile Omului în care a lăudat „remarcabilele realizări în domeniul drepturilor omului" ale Beijingului şi a rebotezat lagărele de concentrare pentru uiguri „centre de pregătire şi educaţie vocaţională"[28].

Şi alte state autoritare netezesc calea liderilor de mână forte africani. În vreme ce ţări precum SUA închid adesea ochii la ticăloşiile aliaţilor, Rusia distribuie fără a se preface deloc îngrijorată. Când Alpha Condé, preşedintele

Guineei, a declarat că va candida neconstituțional pentru un al treilea mandat, ambasadorul rus din țară a remarcat: „Constituțiile nu sunt o dogmă, Biblia sau Coranul. Constituțiile se adaptează la realități, nu realitățile se adaptează la Constituții”[29]. Rusia, ca şi China, a fost direct implicată în susținerea dictaturilor. În Republica Centrafricană, un cetățean rus a fost chiar numit în poziția de consilier pentru securitate națională.

În epoca Trump, susținerea Americii pentru democrație în Africa a scăzut semnificativ. Când Republica Democratică Congo a avut alegeri în ianuarie 2019, SUA nu au făcut nimic pentru a condamna frauda masivă care l-a purtat pe Félix Tshisekedi spre preşedinție. În schimb, au susținut întru totul rezultatele. Mvemba Phezo Dizolele, de la Centrul pentru Studii Strategice şi Internaționale, a caracterizat această mişcare drept o schimbare demoralizatoare de direcție: „SUA au făcut multe pentru a duce Congo acolo unde este în materie de alegeri, dar apoi, în ultima clipă, s-au lepădat de el”[30].

Administrația Biden a semnalat de la început că intenționează să revină la o abordare americană mai tradițională. La scurt timp după ce preşedintele Biden a depus jurământul, Jake Sullivan, noul consilier pentru securitate națională, şi-a exprimat îngrijorarea cu privire

la conflictul declanşat de Abiy Ahmed, avertizând în legătură cu „riscul de violență împotriva civililor, inclusiv potențiale crime de război, în luptele de lângă Mekelle în Etiopia”[31]. Abiy nu a fost descurajat de criticile americane sau de amenințarea foametei din Tigray şi a continuat să-şi ducă războiul. În iulie 2021, a repurtat o victorie majoră în alegerile parlamentare pe care SUA le-au descris drept „semnificativ viciate”. Însă, în condițiile în care China continuă să fie de departe cel mai mare investitor din Etiopia, criticile Washingtonului sunt ignorate cu uşurință.

Nu doar americanii sau chinezii aveau motive să urmărească evenimentele din Etiopia cu mare interes. Probabil că Europa este cel mai direct afectată de succesul sau eşecul guvernelor africane. Motivul este extraordinara creştere a populației care are loc pe continentul african. Proiecțiile realizate de Națiunile Unite şi de alte organizații sugerează că populația Africii este probabil să se dubleze între 2020 şi 2050, crescând cu 1,2 miliarde de persoane[32].

Combinația de sărăcie, schimbări climatice şi proastă guvernare – plus proximitatea – are ca efect faptul că mulți tineri africani s-ar putea îndrepta spre Europa în speranța unei vieți mai bune. Aproximativ o jumătate de milion de

africani au cerut azil acolo în cei trei ani dintre 2015 şi 2017. Mulţi dintre ei fugeau din ţări despotice precum vecina Etiopiei, Eritreea, unde Isaias Afwerki instituise o politică de serviciu militar obligatoriu pe durată nedeterminată pentru tineri.

Aceste presiuni migratorii asupra Europei probabil că vor creşte în următoarele decenii. Şi, după cum am văzut, teama de impactul cultural şi economic al migrației este, poate, cea mai puternică forță care alimentează naționalismul autoritar populist de pe continentul european. Găsirea unor răspunsuri convingătoare la aceste temeri poate fi cea mai acută dilemă cu care se vor confrunta liberalii europeni în anii care vin.

12

Merkel, Macron şi lupta Europei împotriva liderilor autoritari (2020)

Pe tot parcursul epocii liderului cu mână de fier, internaționaliştii liberali au căutat apărători ai democrației în lume: lideri politici care să poată opri expansiunea naționalismului populist. Diverse personaje au fost considerate apărători ai valorilor liberale, inclusiv Jacinda Ardern, prim-ministră a Noii Zeelande, şi Justin Trudeau, prim-ministrul Canadei. În mandatul lui Trump, atenția s-

a concentrat în special pe liderii celor mai puternice două naţiuni ale Uniunii Europene – Angela Merkel şi Emmanuel Macron.

După şocurile gemene reprezentate de Brexit şi de alegerile prezidenţiale din SUA din 2016, clasa politică din Franţa părea foarte vulnerabilă. François Hollande, preşedintele în funcţie, era atât de nepopular, încât nici nu a mai încercat să candideze pentru realegere în 2017. În cele 18 luni dinaintea votului, Franţa a fost lovită de cele mai grave atacuri teroriste din istoria ei. Atentatele simultane comise de islamişti la Paris în noiembrie 2015 au ucis 131 de oameni. În vara următoare, alţi 86 de oameni au fost ucişi de un camion care a intrat în mod deliberat în mulţimile ce sărbătoreau ziua naţională a Franţei, la Nisa. Condiţiile păreau favorabile unei victorii a extremei drepte.

După retragerea lui Hollande, la alegerile prezidenţiale din 2017 au concurat doi candidaţi rebeli. Frontul Naţional de extremă dreaptă era reprezentat de Marine Le Pen. Împotriva ei a candidat în al doilea şi ultimul tur de scrutin Emmanuel Macron, tânărul reprezentant al unui nou partid, En Marche.

L-am cunoscut pe Macron la un mic dejun la Ambasada Franţei din Londra în 2015, pe când era

ministrul francez al Economiei – un liberal în materie de economie în guvernarea de stânga moderată a lui Hollande. Era clar că diplomații care găzduiau evenimentul îl adorau. Era din lumea lor: pro-UE şi partizan al economiei de piață, lucrase în domeniul bancar, era foarte educat şi capabil să vorbească pe larg despre subiecte abstruse (şi-a făcut lucrarea de licență pe Hegel şi Machiavelli). La o cafea cu croasante, trecând cu uşurință de la franceză la engleză, şi-a expus planul de liberalizare a economiei franceze, promițând o reducere a impozitului pe avere şi scutiri pentru antreprenori. Impresia generală făcută de tânărul ministru era că este capabil, carismatic şi poate nițel încrezut.

În campania electorală, tinerețea lui Macron – avea 39 de ani în momentul votului pentru preşedinție – şi faptul că era liderul unui nou partid i-au permis să canalizeze o parte din furia împotriva establishmentului care impulsionase atât Brexitul, cât şi alegerea lui Trump. Macron s-a prezentat drept candidatul schimbării radicale. Cartea sa, publicată cu un an înainte de alegeri, se intitula *Révolution*. Dar, în multe privințe, Macron era un produs al elitei franceze tradiționale *par excellence*, educat la cele mai tradiționale şi exclusiviste instituții ale țării, şi un reprezentant de încredere al viziunii despre lume a

establishmentului. Cu toate acestea, când şi-a anunțat candidatura, a părut un competitor cu şanse mici de reuşită. Dar a avut noroc. François Fillon, principalul candidat al dreptei franceze şi favorit pentru preşedinție la începutul lui 2017, a fost lovit în mod surprinzător de un scandal de corupție şi de cheltuieli. După eliminarea lui Fillon în primul tur, Macron a devenit candidatul tuturor celor care se opuneau extremei drepte.

Miza alegerilor franceze era cu adevărat globală. Marine Le Pen amenința să scoată Franța din zona euro şi cocheta cu ieşirea din însăşi Uniunea Europeană – promițând un referendum în stil britanic pentru Frexit. Acest lucru ar fi putut foarte bine să însemne sfârşitul Uniunii Europene. UE putea supraviețui Brexitului, dar Frexitul ar fi fost cu totul altceva. Politicienii şi gânditorii francezi proiectaseră inițial Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oțelului, predecesoarea UE, în anii 1950. Franța insistase puternic pentru crearea monedei euro în anii 1980, iar retragerea ei ar fi putut determina prăbuşirea acestei monede. Dacă ar fi câştigat Le Pen, proiectul european ar fi fost în mare pericol. Acest lucru le-ar fi convenit de minune lui Vladimir Putin şi lui Donald Trump, iar mulți susținători ai Brexitului din Marea Britanie s-ar fi simțit răzbunați.

În lunile premergătoare alegerilor, mulți dintre prietenii mei francezi erau vizibil nervoşi. Unii vorbeau chiar de emigrare dacă extrema dreaptă ar fi câştigat preşedinția. Dar Le Pen a avut o prestație dezastruoasă la dezbatere (ulterior a pretins că a suferit de o durere cumplită de cap), iar după aceea Macron s-a îndreptat destul de uşor spre victorie. De fapt, poziția sa de candidat antiextremist a reprezentat constant o bază solidă pentru victorie. La fel ca în Germania – şi spre deosebire de Statele Unite –, extrema dreaptă franceză încă se luptă cu un stigmat ce datează din perioada celui de-al Doilea Război Mondial. În mai 2017, Macron a câştigat lejer, cu 66,1% din voturi în al doilea tur de scrutin.

Temele politice şi sociale promovate de Macron în campania sa din 2017 l-au poziționat drept antiteza socială şi ideologică a politicii de mână forte. Lideri precum Putin, Xi, Trump, Modi, Bolsonaro şi Erdoğan sunt toți naționalişti; Macron, din contră, este un „globalist" sfidător. Viziunea lui, după cum i-a spus biografei sale Sophie Pedder, este că „noua diviziune politică este între cei care se tem de globalizare şi cei care văd globalizarea ca pe o oportunitate sau, cel puțin, ca pe un cadru pentru politica ce încearcă să ofere progres pentru toți"[1]. Votanții de bază ai partidului En Marche al

lui Macron erau liberali educați din clasa de mijloc – genul de oameni ai căror omologi americani şi britanici votaseră pentru Hillary Clinton şi *Remain*. Alegătorii albi din clasa muncitoare din regiunile „înapoiate" ale Franței, ai căror omologi britanici şi americani votaseră Trump şi *Leave*, reprezentau temelia susținerii pentru Marine Le Pen. Ulterior au format baza pentru protestele stradale organizate de *les gilets jaunes*[22], care au zguduit Franța în 2018 şi 2019 şi care au fost provocate de efortul lui Macron de a creşte taxele pe combustibili.

Pentru Macron, creşterea taxelor pe combustibili era o necesitate ecologică. În vreme ce liderii autoritari occidentali precum Trump sau Bolsonaro aveau tendința să vorbească disprețuitor despre schimbările climatice şi să-i privească pe experți cu suspiciune, Macron este un tehnocrat care a pus în centrul politicilor sale susținerea acordurilor climatice de la Paris. Respingând naționalismul nostalgic al multora dintre noii lideri autoritari, politica lui Macron are un ton evident futurist. După cum a proclamat el plin de încredere: „Ceea ce are nevoie țara noastră este să-şi redescopere o predilecție pentru viitor, mai degrabă decât o fascinație morbidă față de un trecut nesigur"[2].

[22] Vestele galbene (în franceză în original) (n.tr.).

Dacă politica şi perspectiva lui Macron sfidau modelul liderului de mână forte, acest lucru era şi mai valabil în cazul celui mai important partener politic din Europa al preşedintelui francez, cancelarul german Angela Merkel. Stilul ei deliberativ şi discret contrasta puternic cu postura macho adoptată de lideri precum Putin, Trump, Bolsonaro şi Erdoğan şi a contribuit la faptul că Merkel a primit porecla *Mutti* („Mămica").

În vreme ce preşedintele SUA se desfăta în mediul ţipător al cluburilor şi turnurilor devenite celebre sub numele său, Merkel locuia modest cu soţul ei într-un apartament de la etajul al treilea din centrul Berlinului. Într-o zi de vară a anului 2020, din curiozitate, am mers pe strada ei, de unde se vede râul Spree către Insula Muzeelor din Berlin. Singurul semn vizibil că mă aflam în faţa reşedinţei cancelarului îl constituiau o maşină de poliţie şi un mic post de pază în faţa frumosului bloc de locuinţe.

După victoria lui Trump din 2016, Merkel a fost salutată în unele cercuri drept adevăratul lider al lumii libere[3]. Colaboratorii ei apropiaţi insistau că această distincţie o stânjenea, dar liderul german a ales în mod evident să devină purtătorul de cuvânt al valorilor liberale tradiţionale. Când i-a oferit un parteneriat lui Donald

Trump, a arătat explicit că acesta trebuia să se bazeze pe „libertate, respect pentru lege şi pentru demnitatea ființei umane, indiferent de originile ei”.

Merkel a crescut în Germania de Est, ca fiică a unui pastor luteran. A fost un elev-vedetă care a câştigat premii pentru stăpânirea limbii ruse – o abilitate care ulterior avea să se dovedească utilă în discuțiile cu Vladimir Putin (deşi preşedintele rus vorbeşte şi germana, o moştenire a perioadei când a lucrat ca spion în Germania de Est). Născută în 1954, avea 35 de ani când a căzut Zidul Berlinului. În noaptea aceea din noiembrie 1989, în loc să se repeadă la Poarta Brandenburg ca mulți berlinezi, Merkel s-a dus la saună şi apoi la o bere cu un prieten[4]. În Est, Merkel urmase o carieră de succes ca om de ştiință, obținând un doctorat în chimie cuantică în 1986. De asemenea, se ținuse departe de politica est-germană. Abia după căderea comunismului a intrat în politică în calitate de protejată a lui Helmut Kohl, cancelarul care a realizat reunificarea Germaniei. După ce a avansat în ierarhia Uniunii Creştin-Democrate, a devenit ea însăşi cancelar în 2005 – primul est-german şi prima femeie care a condus țara.

În 2015, când criza refugiaților a lovit Europa, Merkel era deja cea mai importantă figură politică a Europei.

Modelase şi controlase răspunsul Uniunii Europene la criza euro şi, drept urmare, fusese diabolizată în Europa de Sud drept chipul conservatorismului german nepăsător. Dar nimeni nu îi punea la îndoială capacitatea de a înțelege problemele. Tim Geithner, secretarul american al Trezoreriei, a remarcat după criza financiară globală că Merkel era singurul lider mondial „alfabetizat" cu care lucrase[5].

Criza refugiaților şi alegerea lui Trump un an mai târziu au transformat-o pe Merkel într-un fel de idol al liberalilor occidentali asediați. Decizia ei de a nu închide granițele Germaniei în fața milioanelor de refugiați blocați în Europa de Est a fost o mişcare îndrăzneață pentru un cancelar faimos pentru prudența sa plină de rezervă. Într-un moment crucial, Merkel a decis să suspende aplicarea de către Germania a Convenției de la Dublin, care prevede că refugiații trebuie să ceară azil în prima țară sigură în care ajung. În baza acordului cancelarului, sirienii şi alții au putut să părăsească Ungaria şi să intre în Germania. A fost o decizie profund înrădăcinată în istoria Germaniei şi în povestea personală a Angelei Merkel, o femeie care crescuse în spatele Zidului Berlinului. În timp ce Trump a mărşăluit spre putere cu sloganul „Construiți zidul", Merkel a devenit faimoasă pentru o formulă din trei

cuvinte destul de diferită: *Wir schaffen das* („Vom reuşi”) – răspunsul ei la provocarea de a asimila în societatea germană peste un milion de refugiați, în principal musulmani.

În timp ce acțiunile sale au făcut-o eroină pentru liberali, Merkel a devenit o nemernică în ochii multor populişti de dreapta. Pentru ei, cancelarul german era personificarea „globalismului” arogant, fiind dispusă să perturbe stabilitatea şi viitorul propriei țări pentru a arăta bine în ochii inteligheției liberale. După atentatele teroriste din Franța din 2015 şi 2016, dreapta populistă din Statele Unite şi din Europa a devenit şi mai insistentă în a afirma că Merkel fusese criminal de naivă când permisese unui val imens de musulmani, în principal din Siria devastată de război, să intre în Europa.

Adversarii ideologici ai lui Merkel au sperat ca şefa guvernului federal german să plătească un preț politic ridicat pentru poziția ei în privința refugiaților. La alegerile federale din Germania din septembrie 2017, atmosfera mitingurilor electorale ale lui Merkel era adesea neplăcută. Unul dintre consilierii ei mi-a spus cu durere că batjocorirea cancelarului era atât de zgomotoasă şi de agresivă, mai ales în Germania de Est, încât de multe ori Merkel nu se putea face auzită în acel vacarm. Rezultatul

alegerilor a fost o lovitură serioasă pentru cancelar. Cota-parte a votului pentru CDU a scăzut cu 8 puncte procentuale, la 33%. Pentru a forma un guvern, Merkel a fost din nou nevoită să construiască o coaliție cu social-democrații de centru-stânga (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD), care obținuseră la rândul lor cel mai prost rezultat de după cel de-al Doilea Război Mondial.

Zona de centru a politicii germane se restrângea. Cel mai mare partid de opoziție din Parlamentul german era acum partidul de extremă dreaptă Alternativa pentru Germania (Alternative für Deutschland, AfD), descris de Sigmar Gabriel, ministrul de Externe al Germaniei, ca fiind aproape neonazist. Imaginea reală era ceva mai nuanțată, deşi tot îngrijorătoare. Partidul fusese înființat în 2013 de nişte economişti conservatori, furioşi din cauza rolului jucat de Germania în salvarea Greciei în timpul crizei euro. Dar, mai ales după criza refugiaților, devenise un partid xenofob şi antiimigrație mai convențional. De asemenea, o aripă radicală a AfD cocheta cu teme neonaziste. Un personaj bine-cunoscut, Björn Höcke, a criticat Memorialul Holocaustului din Berlin ca fiind un „monument al ruşinii" şi a cerut o reevaluare a atitudinii Germaniei față de trecutul ei. Höcke a fost acuzat şi că a făcut referiri mascate la cuvântările lui Hitler şi Goebbels

în propriile discursuri[6]. Cu toate acestea, în unele regiuni ale țării, mai ales în fosta Germanie de Est, partidul a obținut 25% din voturi.

Cu tot calmul aparent din Berlin, atât situația internă, cât şi cea internațională deveneau tot mai amenințătoare pentru sistemul politic german. Serviciile de securitate germane au plasat AfD sub supraveghere, considerându-l o potențială amenințare la adresa democrației. Dar, după cum mi-a spus un înalt oficial guvernamental: „Când extrema dreaptă este la 5%, putem cere poliției să stea cu ochii pe ei. Când sunt la 25% în Germania de Est, ei sunt poliția".

În secolul XX, niciun oraş nu a simțit mai mult decât Berlinul atracția fatală şi consecințele dezastruoase ale unei conduceri cu mână de fier. Când, într-un final, Hitler s-a sinucis în buncărul lui, capitala sa era în ruine de jur împrejur. De aceea, pentru actuala elită germană, naționalismul în orice formă rămâne foarte suspect. După cum mi-a spus Thomas Bagger, un intelectual german de marcă şi consilier diplomatic al preşedintelui țării, Frank-Walter Steinmeier, „Franța şi Marea Britanie pot reveni oricând la statul național. Acest lucru este mult mai greu pentru Germania".

În viziunea lui Bagger, după 1989 Germania a adoptat o versiune a tezei „sfârşitului istoriei” a lui Francis Fukuyama, cu încrederea ei liniştitoare în triumful democrației liberale şi internaționalismului. Bagger a declarat că, după căderea Zidului: „Simțeam că suntem şi noi o dată de partea corectă a istoriei şi era un sentiment destul de plăcut”. Un lider autoritar naționalist precum Vladimir Putin era tratat cu un anumit grad de superioritate. Merkel îl vedea ca pe un personaj din secolul al XIX-lea care se lupta să se adapteze la lumea modernă. Fermi în convingerea că au înțeles direcția istoriei şi formula succesului în secolul XXI, liderii Germaniei au simțit că, în exprimarea lui Bagger, politica era acum doar ceva mai mult decât „administrarea inevitabilului”[7].

Din 2014 până în 2017, o serie de şocuri i-au obligat pe Merkel şi establishmentul german să renunțe la această mulțumire de sine. Conflictul din Ucraina şi anexarea Crimeii în 2014 de către regimul lui Putin au semnalat revenirea Rusiei ca amenințare militară. Germanii nu aveau teama viscerală de Rusia resimțită în Polonia sau în țările baltice, dar nici nu se puteau simți detaşați de situația din Ucraina, precum italienii sau francezii – Berlinul, la urma urmei, fusese devastat de trupele ruseşti în 1945.

Şocurile veneau unul după altul: după Crimeea, în 2014, anul următor a fost marcat de vârful crizei refugiaților, iar 2016 a fost anul Brexitului şi al lui Trump. Viitorul UE, temelia politicii externe germane, era pus sub semnul întrebării. La fel era şi susținerea din partea Statelor Unite, garantul tradițional al securității germane. În vreme ce preşedinții americani anteriori, de la Kennedy până la Reagan şi Obama, ținuseră discursuri majore în Berlin, Trump a ales să-şi țină primul discurs important din Europa în Polonia. Antagonismul lui față de Merkel era atât ideologic, cât şi personal. După cum mi-a spus unul dintre consilierii de rang înalt ai lui Trump: „Am fost în sală cu amândoi şi e urât. Ea e ca o profesoară, iar el ca un puşti care nu şi-a făcut tema".

În condițiile în care Trump ajunsese la Casa Albă şi Marea Britanie ieşea din UE, alegerea lui Macron ca preşedinte al Franței în 2017 a fost salutată cu bucurie şi uşurare la Berlin. Noul preşedinte francez a făcut un gest puternic şi simbolic în noaptea victoriei, alegând să urce pe podium în acordurile *Odei bucuriei*, imnul Uniunii Europene, nu ale *Marseillezei*, imnul francez. Era o respingere clară a forțelor renăscute ale naționalismului din întreaga lume.

Victoria lui Macron a fost o binecuvântare pentru Merkel – dar şi o provocare. În vreme ce atitudinea caldă față de UE a noului preşedinte francez a fost primită cu foarte multă plăcere în Germania, propunerile sale specifice au fost privite cu suspiciune de guvernul Merkel. Macron privea cu entuziasm contractarea de credite comune europene şi crearea unui minister european de finanțe, însă, de la Berlin, ambele idei păreau a fi nişte tentative ceva mai sofisticate de a-i face pe cumpătații germani să-i subvenționeze pe cheltuitorii francezi[23]. Pasiunea lui Macron pentru „suveranitatea europeană" şi sugestia lui că NATO era tot mai mult în „moarte cerebrală" au fost, de asemenea, primite cu iritare de către guvernul german[8], care continua să considere alianța nord-atlantică drept fundamentală pentru securitatea occidentală. Când am vizitat Berlinul spre finele lui 2019, i-am găsit pe oficialii germani oripilați de tendința lui Macron de a vorbi fără să gândească. Unul a sugerat chiar că Macron se transforma într-o versiune mai intelectuală a lui Trump, făcând politică din mers şi lăsându-şi oficialii

[23] Aceasta era o suspiciune comună în Europa de Nord. În 2018 am moderat o discuţie între Mark Rutte, prim-ministrul olandez, şi Bruno Le Maire, ministrul Economiei al lui Macron, în care olandezul a subliniat în mod repetat că Franţa nu mai avusese un buget echilibrat din anii 1970.

să se zbată, încercând să înțeleagă şi să explice ultimele declarații ale şefului lor.

A fost nevoie de COVID-19 pentru a încălzi relațiile uneori reci dintre Merkel şi Macron. La început, coronavirusul a lovit cel mai greu Europa de Sud, în special Italia şi Spania. Reticența inițială a nord-europenilor de a oferi o asistență financiară generoasă Sudului a amenințat să creeze o altă criză de solidaritate în interiorul UE. Matteo Salvini, portdrapelul populist al Italiei, fierbea de mânie că, din nou, egoiştii de germani îi lăsau pe italieni să sufere singuri. Unii au prezis că pandemia putea chiar să distrugă UE.

Confruntată cu astfel de amenințări la adresa proiectului european, Merkel a luat măsuri. La fel ca în timpul crizei refugiaților din 2015, cancelarul german şi-a abandonat prudența obişnuită şi a făcut un gest îndrăzneț. În martie 2020, Merkel a susținut ideea că UE ar trebui – după cum pledase de multă vreme Macron – să contracteze credite comune pe piețele financiare pentru a finanța proiecte comune. A fost promovată ca un proiect unic de a finanța asistența pentru COVID. Dar detaliile contau mai puțin decât semnificația gestului. La Berlin, Paris şi Bruxelles, toată lumea era de acord că Rubiconul fusese trecut: moneda comună avea să fie susținută de

acum prin credite contractate în comun. Pe termen lung, Macron preconiza dezvoltarea unei pieţe lichide a obligaţiunilor UE care să poată rivaliza cu piaţa americană de obligaţiuni ca active cu risc redus pentru investitorii globali. La rândul său, acest lucru ar putea permite monedei euro să devină, în cele din urmă, o variantă alternativă la dolar ca principală monedă de rezervă a lumii. Întrucât dolarul este o sursă atât de importantă a puterii globale a Americii, internaţionalizarea monedei euro avea să fie un pas important pe calea spre obiectivul lui Macron, *Europe puissance* – Europa ca putere globală.

Când Merkel a luat această decizie potenţial crucială în 2020, se apropia de sfârşitul carierei sale politice. Era în funcţie încă din 2005, dar, spre deosebire de liderii autoritari din lume, nu aspira să rămână în funcţie pentru totdeauna, anunţând în schimb că se va retrage din poziţia de cancelar în 2021. Dar pleca într-un moment ales de ea, iar anunţul a fost făcut într-o perioadă în care popularitatea sa era din nou la cote aproape record. Încheind un acord cu Turcia, Merkel reuşise să oprească fluxul de refugiaţi. Era o înţelegere pragmatică, niţel murdară, despre care s-ar fi putut spune că reproducea unele dintre mecanismele de control al libertăţii de mişcare solicitate de personaje precum Orbán, fără să o

recunoască pe deplin. Cu toate acestea, sentimentul de criză se diminuase în Germania, iar reprezentanții extremei drepte începuseră să se ciondănească între ei. Înfrângerea lui Donald Trump în noiembrie 2020 a însemnat şi că Merkel îşi învinsese adversarul de la Washington.

Dacă politica globală ar urma curba unei simple poveşti moralizatoare, o Merkel triumfătoare s-ar fi retras cu viitorul democrației liberale asigurat în Europa şi cu politica de mână forte în regres în lume. Dar realitatea este, inevitabil, mai complicată. La numai două luni după ultima zi a lui Merkel în funcția de cancelar, Rusia a invadat Ucraina. Susținătorii fideli ai lui Merkel au sugerat că Putin n-ar fi îndrăznit să acționeze dacă ea ar fi fost în continuare prezentă pentru a organiza reacția europeană. Alții s-au arătat mai puțin binevoitori, arătând că Merkel a lăsat Germania într-o situație de dependență periculoasă de gazul rusesc. Îndeosebi angajamentul fostului cancelar față de Nord Stream 2 – un nou gazoduct între Rusia şi Germania – părea naiv. I-a rămas succesorului lui Merkel, Olaf Scholz, să abandoneze gazoductul – şi să anunțe o „revoluție" în politica de securitate germană, care implică creşteri masive ale cheltuielilor pentru apărare.

Populismul occidental pe care Merkel l-a înfruntat cu îndrăzneală ar putea să renască şi el în curând. Merkel şi alți lideri europeni ştiu foarte bine că preşedinția lui Biden ar putea fi doar un interludiu în SUA – înainte de revenirea lui Donald Trump sau a unui personaj similar în alegerile prezidențiale din 2024. Chiar în UE, Viktor Orbán şi Jarosław Kaczyński au pus bazele unor guvernări iliberale şi populiste în Ungaria şi Polonia, care au amenințat unele dintre elementele de bază ale unui stat democratic, precum independența instanțelor judecătoreşti şi a presei.

În Franța însă, Macron a înfruntat cu îndrăzneală populismul de extremă dreaptă atunci când a învins-o pe Marine Le Pen – pentru a doua oară – în alegerile prezidențiale din mai 2022. Realegerea lui Macron a constituit o recunoaştere a faptului că, în multe privințe, a fost un preşedinte francez de succes. Cererii lui pentru o integrare mult mai profundă în UE i s-a răspuns, în cele din urmă, pozitiv la Berlin. Şi, deşi adversarii lui politici interni l-au acuzat că este izolat şi arogant, popularitatea lui Macron a fost permanent mai mare decât cea a lui François Hollande.

De asemenea, preşedintele francez a evitat scandaluri politice şi personale majore în țară. Dar, în mod previzibil,

nu a reuşit să împlinească speranţele de schimbare dinamică şi reînnoire pe care le generase în 2017 – sau să modifice sentimentul profund de pesimism din Franţa. Protestele organizate de „vestele galbene” şi actele continue de terorism intern – inclusiv decapitarea profesorului Samuel Paty de către islamişti în 2020 – au alimentat un sentiment intern de insecuritate. Un sondaj Harris făcut în aprilie 2021 a arătat că 84% dintre francezi erau de acord că „violenţa din Franţa se intensifică pe zi ce trece”, 73% erau de acord că societatea franceză se prăbuşeşte, iar 45% au afirmat că ei cred că va izbucni curând un război civil[9].

Macron şi consilierii lui ştiau foarte bine că multe dintre condiţiile sociale şi economice care au alimentat ascensiunea dreptei populiste în alte ţări din Occident sunt adânc înrădăcinate şi în Franţa. Într-un moment de sinceritate, preşedintele francez a admis în faţa unui intervievator de la BBC că, dacă Franţa ar organiza un referendum privind ieşirea din UE, precum Marea Britanie, „probabil” ar vota şi ea să iasă[10]. Franţa suferă de pe urma şomajului ridicat şi a dezindustrializării. Decenii de imigraţie i-au schimbat compoziţia demografică, iar ţara are acum cea mai numeroasă populaţie musulmană dintre toate membrele UE. Teoria conspiraţiei conform

căreia o elită globalistă intenționează să inunde Occidentul cu imigranți non-albi este populară în Franța. Cartea *Le grand remplacement* a lui Renaud Camus, care detaliază presupusul complot, a devenit un text fundamental pentru naționaliştii albi din Occident. Nici sentimentele antidemocratice nu sunt departe de suprafață în Franța. În 2021, o scrisoare a unui grup de generali în rezervă care cochetau cu ideea unei lovituri de stat militare a fost elogiată de Le Pen – în timp ce sondajele sugerau că 49% din populație era de acord că armata trebuie să intervină pentru a garanta legea şi ordinea în Franța.

Răspunzând provocărilor constante ale extremei drepte, Macron s-a deplasat el însuşi spre dreapta, poziționându-se drept campionul Franței într-un război împotriva islamului radical. În politica externă, Franța lui Macron s-a ciocnit tot mai mult cu Turcia lui Erdoğan, în special în privința Libiei şi a Mediteranei Orientale. Preşedintele francez, care în mod normal apără deschis şi fără rezerve drepturile omului, a ajuns chiar să-i confere cea mai înaltă distincție a Franței, Legiunea de Onoare, lui Abdel Fattah el-Sisi, liderul de mână forte al Egiptului, care s-a ciocnit în mod repetat cu Erdoğan, dar în acelaşi timp a reprimat brutal Frăția Musulmană.

În țară, administrația Macron a promovat noi legi pentru combaterea „separatismului” islamist şi pentru protejarea valorilor seculare şi republicane. Propunerile au inclus interzicerea emiterii de „certificate de virginitate” pentru femei şi a programelor separate pentru bărbați şi femei în şstrandurile publice. În privința problemelor legate de securitate şi de valorile sociale, unii dintre miniştrii lui Macron au adoptat o retorică greu de diferențiat de cea a extremei drepte. Gérald Darmanin, inflexibilul ministru de Interne, a descris islamismul drept „un cal troian care conține o bombă cu fragmentație ce vizează societatea noastră”[11]. Aşa cum Macron s-a deplasat spre dreapta înainte de alegerile prezidențiale din 2022, tot aşa Le Pen s-a deplasat spre stânga, moderându-şi politicile care speriaseră unii alegători în 2017, precum opoziția ei față de euro şi aluziile la Frexit.

Cu toate acestea, diferențele dintre Le Pen şi Macron au rămas puternice. Deşi a condamnat islamismul, Macron a refuzat să intre în zona unei ostilități de tip Orbán față de migrație şi refugiați. De asemenea, a rămas un adept înfocat al ideii de consolidare a UE şi de reformare, nu de inversare, a procesului de globalizare.

Clivajul ideologic dintre Le Pen şi Macron este specific politicii internaționale mai ample în epoca liderului cu

mână de fier. După cum însăşi Le Pen s-a exprimat: „Nu mai avem o diviziune dreapta-stânga, ci una între naționalism şi globalism. În această confruntare avem toate şansele să venim la putere într-o perioadă în care, în lume, ideile pe care le promovăm – controlul imigrației, patriotismul economic, protecționismul rațional şi rezonabil – sunt tot mai puternice”[12]. Le Pen se identifică cu o tendință internațională care a produs lideri autoritari naționalişti pretutindeni în lume. Îi vizează pe mulți dintre inamicii uşor caricaturizați care au fost deja identificați de cei ca Donald Trump: migranții ilegali, elitele snoabe, presa „ştirilor false” şi globaliştii dezrădăcinați.

Bătălia globală a ideilor este purtată nu doar de politicieni, ci şi de intelectuali, de filantropi şi de instituțiile finanțate de aceştia. Pentru mulți lideri autoritari, în special un anumit adversar simbolizează forțele globaliste împotriva cărora pretind că luptă: finanțistul şi filantropul miliardar George Soros. Le Pen a pretins că Soros este duşmanul Franței, cerând: „Trebuie să ducem o luptă de recucerire a libertății țării noastre împotriva acestui miliardar... Comite crime împotriva statelor naționale”[13]. Poziția importantă a lui George Soros în demonologia populiştilor naționalişti spune multe despre luptele ideologice din epoca liderului cu mână de

fier – controverse care vor continua să influențeze politicile în Franța, în Europa şi în lume în următorul deceniu.

13

George Soros, Steve Bannon şi lupta de idei

Liderii de mână forte au nevoie de duşmani. Şi mulți dintre liderii autoritari naționalişti ai lumii au ales să denunțe acelaşi baubau. Ca filantrop evreu miliardar, cu pronunțate vederi liberale, George Soros a fost transformat în personificarea „globalismului”. La fel ca Emmanuel Goldstein din romanul *O mie nouă sute optzeci şi patru* al lui Orwell, este denunțat ca fiind puterea ascunsă din spatele fiecărei crime sau conspirații împotriva oamenilor obişnuiți.

În 2017, am analizat diverse aşa-zise crime şi conspirații de care fusese legat numele lui Soros. Câteva ore de cercetare au arătat că, pe parcursul câtorva luni, bătrânul de 87 de ani fusese acuzat că simulase un atac chimic în Siria, că finanțase marşuri anti-Trump în Washington, că lansase un „Plan Soros” pentru a inunda Ungaria cu refugiați, că forțase o schimbare de guvern în Macedonia, că îl subminase pe prim-ministrul israelian şi

că determinase concedierea mai multor consilieri de primă importanță de la Casa Albă.

Câteva săptămâni mai târziu, după ce am scris un articol intitulat „Ura față de Soros este o boală globală", am primit o invitație neașteptată de a lua cina cu însuși Soros în casa lui din centrul Londrei[1]. A fost un moment plăcut, deși puțin straniu. În primul rând, articolul meu nu a fost menționat nici în invitație, nici în timpul mesei. În schimb, consilierii lui mi-au spus că Soros dorea să discute despre perspectivele democrației în China. Și, într-adevăr, acesta a fost aproape singurul subiect al conversației noastre. La un moment dat, Soros m-a întrebat cât cred că va dura până când Partidul Comunist Chinez nu va mai controla puterea. Răspunsul sincer la această întrebare este că nu am nicio idee, dar m-am aventurat să estimez că 30 de ani. „Păcat", a replicat el, „speram să trăiesc să văd asta".

În mod inevitabil, adevăratul Soros este foarte diferit de versiunea de ticălos din filmele cu Bond care bântuie visurile și teoriile conspiraționiste ale extremei drepte. Deși energia lui intelectuală și cea organizatorică păreau intacte, avea probleme de auz și părea cam fragil. Pentru a-și combate surzenia tot mai acută, purta căști la masă, iar oaspeții trebuiau să vorbească la un microfon. Cu toate

acestea, mi-a spus că intenționează să joace tenis în dimineața următoare. În mod foarte surprinzător, părea indiferent – şi chiar uşor amuzat – în fața denigrărilor şi amenințărilor care îi erau adresate din toate colțurile lumii.

În anii care au trecut de când am luat cina cu el, moda de a-l vedea pe „Soros” în spatele a orice s-a intensificat. A fost acuzat de preşedintele Trump că a finanțat imigrația ilegală în Statele Unite, iar de susținătorii lui Trump că s-a aflat în spatele procedurilor de punere sub acuzare şi al „furtului” de la alegerile prezidențiale din 2020. Cu alte ocazii, a fost denunțat de lideri politici din Malaysia, Polonia, România, Turcia şi Brazilia, toți pretinzând că filantropul miliardar complotează împotriva lor.

În anii 1990, Soros era în ton cu spiritul epocii, folosind miliardele pe care le făcuse în domeniul finanțelor pentru a susține tranziția la democrație în Europa postcomunistă şi în alte regiuni. Dar acum atmosfera politică globală s-a schimbat, iar ideile liberale bat în retragere. Pentru o nouă generație de naționalişti, Soros a devenit ticălosul perfect. Este un internaționalist într-o epocă a naționalismului. Este un susținător al drepturilor individuale, nu colective. Este pe locul 56 în topul celor mai bogați oameni din America, potrivit clasamentului publicat de *Forbes* în

2020, care i-a calculat o avere de 8,6 miliarde de dolari[2]. (Averea lui ar fi considerabil mai mare dacă nu ar fi donat 32 de miliarde de dolari din 1984 până în prezent[3].) Faptul că Soros este evreu alimentează sentimentele antisemite – facilitând distribuirea lui în rolul de finanțist internațional manipulator şi misterios, odinioară rezervat membrilor familiei Rothschild.

Angajamentul lui Soros în favoarea individualismului liberal şi a drepturilor minorităților este produsul propriei sale poveşti extraordinare de viață. Născut în Ungaria în 1930, avea 13 ani când naziştii i-au invadat țara. Tatăl lui, Tivador, era avocat şi autor, editorul unei reviste literare în limba internațională esperanto, îndrăgită de cei care credeau într-o comunitate globală. Când au venit naziştii în 1944, viața lui George a fost salvată de decizia profetică a tatălui său de a-şi dota fiul cu acte false şi de a-l trimite la țară să locuiască cu un funcționar provincial, dându-se drept finul lui. Trăind această viață dublă, Soros a ajuns chiar să fie luat de tutorele său în călătorii pentru inventarierea bunurilor evreieşti confiscate (un episod folosit ulterior de duşmanii lui pentru a-l defăima ca fiind colaborator al naziştilor[24]).

---

[24] Întrucât era un copil care se ascundea, acuzaţia este absurdă şi de prost-gust.

Când regimul nazist a fost înlocuit de ocupația sovietică după război, Soros a plecat la Londra la vârsta de 17 ani, unde a lucrat ca ospătar şi în alte posturi umile înainte să ajungă student la London School of Economics (LSE). Acolo a căzut sub vraja lui Karl Popper. Lucrarea de referință a filosofului născut în Austria, *Societatea deschisă şi duşmanii ei*, era o apărare energică a liberalismului şi a democrației, profund influențată de propriile sale experiențe legate de tragediile care se abătuseră asupra Europei Centrale. Ulterior, Soros a scris că, atunci când a citit pentru prima dată cartea lui Popper, „m-a lovit cu forța unei revelații... Aveam experiența nemijlocită a ceea ce Popper numea societăți închise, unde impunerea dogmei de către statul cu partid unic duce la represiune şi totalitarism". Popper susținea, dimpotrivă, o societate deschisă ce „încearcă să construiască o guvernare care să le permită oamenilor cu interese şi idei diferite să trăiască împreună în pace"[4]. Principiile toleranței, scepticismului raționalist şi empirismului l-au influențat profund pe Soros. Fundația sa caritabilă se numeşte Fundațiile pentru o Societate Deschisă, ca omagiu adus mentorului său intelectual.

Insistența lui Popper asupra falibilității cunoaşterii umane a contribuit de asemenea la modelarea felului în

care Soros a abordat finanțele. După ce şi-a obținut diploma la LSE, a avut o serie de slujbe ocazionale, inclusiv de vânzător, înainte să fie angajat în 1953 de Singer & Friedlander, o bancă de investiții din Londra. În 1956 s-a mutat în Statele Unite pentru a lucra pe Wall Street, în cele din urmă înființându-şi propria firmă, Soros Fund Management, în 1970. Aplicând ideile lui Popper pe piețele financiare, Soros a pus sub semnul întrebării ideea convențională potrivit căreia piețele sunt raționale. A căutat iraționalitatea în comportamentul pieței şi s-a dovedit a fi un investitor extrem de abil. În anii 1980 era miliardar.

Apropiindu-se de cea de-a 50-a aniversare, Soros a început să-şi caute un nou scop în viață. L-a găsit într-o formă de filantropie politică, folosindu-şi averea imensă pentru a contribui la finanțarea cauzelor liberalismului, democrației şi societății deschise. A făcut primele donații pentru a-i ajuta pe studenții negri din Africa de Sud afectată de apartheid. Şi, pe măsură ce lumea comunistă a început să se deschidă treptat în anii 1980, Soros a căutat portițe în blocul sovietic şi în China, în principal prin investiții în educație şi în susținerea organizațiilor societății civile.

Când a căzut Zidul Berlinului, era ideal plasat – cu banii, cunoaşterea locală şi viziunea fundamentală – pentru a susține instituțiile democratice în curs de apariție. În 1991 a înființat Universitatea Central-Europeană, inițial la Praga, înainte să o transfere în Ungaria sa natală. Într-o altă inițiativă tipică, a transferat 100 de milioane de dolari pentru a plăti salariile oamenilor de ştiință sovietici fără loc de muncă şi pentru ca revistele ştiințifice să ajungă în fosta URSS. După cum a observat Soros ulterior: „Aveam istoria de partea noastră în anii de început. A fost o perioadă în care societățile deschise aveau mare succes şi câştigau teren”[5].

Pentru Soros, sintagma „societate deschisă” era „prescurtarea pentru o societate în care prevalează statul de drept, şi nu conducerea unui singur individ, şi în care rolul statului este de a proteja drepturile omului şi libertatea individuală. În opinia mea, o societate deschisă ar trebui să acorde o atenție specială celor care suferă de pe urma discriminării sau a excluderii sociale şi celor care nu se pot apăra singuri”. În acelaşi timp, Soros a rămas un jucător abil şi influent pe piețele bursiere. În 1992, şi-a câştigat reputația de „om care a spart Banca Angliei”, după ce fondul său de investiții a făcut pariuri imense împotriva lirei sterline, contribuind în cele din urmă la

scoaterea Marii Britanii din Mecanismul European al Ratelor de Schimb (European Exchange Rate Mechanism, ERM) pe 16 septembrie, ziua care a ajuns să fie cunoscută în Marea Britanie drept „Miercurea Neagră”. S-a presupus că Soros a câştigat peste un miliard de dolari în urma speculaţiei sale reuşite împotriva lirei sterline. Guvernul britanic al lui John Major a fost umilit şi niciodată nu şi-a regăsit cu adevărat echilibrul[6].

Rolul lui Soros în Miercurea Neagră i-a adus o faimă internaţională şi a contribuit foarte mult la crearea aurei sale misterioase. Iniţial, acest lucru a părut a fi o evoluţie în general pozitivă. Faima nou dobândită a lui Soros le-a deschis uşi acestuia şi Institutului pentru o Societate Deschisă. În Marea Britanie, majoritatea acuzaţiilor de după Miercurea Neagră au fost îndreptate mai degrabă împotriva guvernului Major decât a finanţistului care îl păcălise. Într-adevăr, la drept vorbind, Soros a fost mai curând admirat pentru temeritatea şi perspicacitatea speculaţiei sale financiare.

Dar, în alte părţi, bogăţia lui Soros, influenţa sa globală, opiniile politice şi originea lui evreiască au început să îl transforme într-un obiect al suspiciunilor. Prima oară când am dat peste o teorie a conspiraţiei centrată pe Soros a fost în timpul crizei financiare asiatice din 1997, când

Mahathir Mohamad, prim-ministrul Malaysiei, l-a acuzat pe investitor că încerca să ruineze finanțele țării[7]. La momentul respectiv, acest lucru nu a părut să anunțe o tendință globală. La urma urmei, Soros era un bine-cunoscut speculator valutar, faimos pentru rolul său în Miercurea Neagră, în vreme ce Mahathir era un bine-cunoscut antisemit.

Cu toate acestea, în prima parte a anilor 2000 Soros începea să apară în mod regulat în discursul extremei drepte americane. În 2007 a fost denunțat la Fox News drept „dr. Nenorocire al întregii lumi a fundațiilor de stânga”[8]. Ura față de Soros în America poate avea la origine opoziția sa față de războiul din Irak şi eforturile sale de a împiedica realegerea lui George W. Bush în 2004. Ajutorul financiar acordat de Soros cauzelor liberale în Statele Unite, precum campaniile de înregistrare a alegătorilor minoritari, a înfuriat şi mai mult dreapta republicană, la fel şi susținerea pe care a acordat-o instituțiilor internaționale, cum ar fi ONU.

Odată cu instalarea administrației Trump, propaganda anti-Soros s-a mutat în rândul oficialilor americani. Însuşi preşedintele era fericit să încurajeze răspândirea de teorii ale conspirației care îl vizau pe Soros. În timpul luptei acerbe din Congres pentru confirmarea lui Brett

Kavanaugh la Curtea Supremă în septembrie 2018, Trump a scris pe Twitter că demonstranții anti-Kavanaugh erau „profesioniști plătiți”, iar pancartele lor erau „plătite de Soros și de alții”.

Pentru naționaliștii din administrația Trump, Soros era întruchiparea „globalismului” pe care ei s-au angajat să îl distrugă. Uneori, aceștia își legau explicit dușmanii – din interiorul și exteriorul administrației – de George Soros. Când naționaliștii *America First* s-au îngrijorat că generalul H.R. McMaster, consilierul pentru securitate națională al lui Donald Trump în perioada 2017-2018, le epura aliații de la Casa Albă, au creat un website intitulat „McMaster leaks”, care înfățișa o caricatură cu un McMaster manipulat de păpușari etichetați „Soros” și „Familia Rothschild”. Fiona Hill, care în mandatul lui Trump a ocupat postul de director pentru Europa și Rusia în Consiliul pentru Securitate Națională, a fost acuzată că ar fi o „cârtiță a lui Soros” de Roger Stone, vechi prieten și consilier al președintelui, pentru că în trecut lucrase la Fundațiile pentru o Societate Deschisă ale lui Soros. În mărturia pe care a dat-o în fața Congresului în timpul primei proceduri de punere sub acuzare a președintelui, în noiembrie 2019, Hill a comparat atacurile la adresa lui Soros cu „Protocoalele înțelepților Sionului”, una dintre

cele mai vechi teorii conspiraționiste antisemite din istorie, afirmând: „Tropul împotriva domnului George Soros a fost creat şi în scop politic”. Pentru Hill, atacurile erau „o ruşine absolută”[9].

Inevitabil, susținătorii lui Trump l-au acuzat pe Soros că a orchestrat punerea sub acuzare a preşedintelui. Rudy Giuliani, avocatul preşedintelui, care jucase un rol-cheie în tentativa de a forța guvernul ucrainean să investigheze familia lui Joe Biden, a declarat revistei *New York* că Soros îl „controlase” pe ambasadorul SUA din Ucraina – care refuzase să coopereze cu Giuliani. Când i s-a spus că cochetează cu teorii conspiraționiste antisemite, Giuliani l-a acuzat pe Soros că este anti-Israel şi a adăugat: „Soros nu prea e evreu. Eu sunt mai evreu decât Soros. Probabil ştiu mai multe despre sinagogă – el nu merge la biserică, nu este interesat de religie”[10].

Tendința aceasta de a-l vedea pe finanțist în centrul unei conspirații globaliste de subminare a națiunii a ajuns şi în Marea Britanie, grație prietenului lui Trump, Nigel Farage, care a încorporat atacuri la adresa lui Soros în retorica sa politică, pretinzând la un moment dat că Soros „este, în multe privințe, cel mai mare pericol la adresa întregii lumi occidentale” şi că încearcă să „submineze democrația şi să schimbe în mod fundamental compoziția

demografică a întregului continent european”[11]. De la naşul euroscepticismului britanic, retorica anti-Soros s-a propagat în Partidul Conservator, care conducea atacul pentru Brexit. Partidul lui Boris Johnson a fost forțat să lanseze o investigație asupra unuia dintre propriii parlamentari, Sally-Ann Hart, pentru că distribuise un videoclip care sugera că Soros controlează UE. *Daily Telegraph*, care susținea Brexitul, a publicat un articol de senzație în care îl acuza pe Soros că se afla în spatele unui „plan secret de zădărnicire a Brexitului”[12], referindu-se la un dineu pentru strângere de fonduri pe care Soros îl găzduise în casa sa din Londra pentru susținerea campaniei în favoarea unui al doilea referendum.

Adesea, adepții teoriilor conspirației despre Soros din Marea Britanie şi SUA s-au apărat împotriva acuzațiilor de antisemitism folosind apărarea Giuliani, argumentând că Soros însuşi nu mai poate fi considerat evreu deoarece este atât un ateu laic, cât şi un critic al Israelului. Poate că unii dintre membrii mai mărginiți ai partidelor conservator şi republican nu sunt conştienți de bagajul istoric ataşat limbajului pe care îl folosesc. Dar utilizarea deliberată a antisemitismului în campaniile anti-Soros a fost mult mai greu de ignorat când a apărut în Europa Centrală, unde Holocaustul a făcut cele mai multe victime,

şi în special în Ungaria, locul de naştere al lui Soros. La alegerile din 2017 din Ungaria, Viktor Orbán, prim-ministrul, a umplut țara cu afişe în care apărea un domn Soros rânjind şi care cereau: „Nu-l lăsa pe Soros să râdă la urmă” – o referire la un presupus plan al lui Soros de a inunda Ungaria cu refugiați. Filantropul a fost demonizat ca un finanțist dezrădăcinat, decis să distrugă națiunea maghiară.

Campaniile anti-Soros au în mod clar ecou în întreaga lume, întrucât grupurile de extremă dreaptă reacționează la aceleaşi teorii ale conspirației. Dar unii lideri autoritari au motive mai concrete de a se teme de Fundațiile pentru o Societate Deschisă, care finanțează organizații ale societății civile ce promovează educația, presa liberă, drepturile minorităților şi inițiativele anticorupție. Guvernul rus a fost deosebit de deranjat de susținerea acordată de Soros forțelelor prodemocratice care au jucat un rol în Revoluția Trandafirilor din Georgia în 2004, pe care Moscova a considerat-o un atac la adresa dominației sale în fostele teritorii sovietice[13]. În 2015, regimul lui Putin a dat afară din Rusia Fundațiile pentru o Societate Deschisă, întrucât nu mai era dispus să le tolereze susținerea pentru organizații precum Memorial, care

promova cercetarea terorii sovietice şi a gulagurilor lui Stalin.

Activitățile lui Soros l-au făcut să devină o țintă şi în Israel, unde evidentul antisemitism al campaniilor anti-Soros din întreaga lume conta mai puțin pentru guvernul Netanyahu decât susținerea de către acesta a drepturilor palestinienilor, a think tank-urilor liberale israeliene şi a altor cauze nepopulare pentru dreapta israeliană. Yair Netanyahu, fiul prim-ministrului, l-a denunțat pe Soros pe Twitter drept „principalul actor internațional anti-Israel şi antievreu”[14]. Ba chiar a republicat o caricatură a lui Soros ținând globul pământesc suspendat în fața unei creaturi reptiliene pentru a o momi – genul de imagine pe care tatăl său ar denunța-o drept antisemită într-un alt context.

Teoriile conspiraționiste despre Soros nu doar că le oferă liderilor de mână forte un baubau convenabil şi o retorică ieftină. În unele locuri, ele au fost folosite pentru persecutarea persoanelor şi organizațiilor care stau în calea dictaturilor incipiente. Poate cel mai grav exemplu individual a fost oferit de întemnițarea lui Osman Kavala, un om de afaceri turc liberal, care a fost cândva membru în consiliul de administrație al Fundațiilor pentru o Societate Deschisă. Kavala a fost închis de regimul Erdoğan, preşedintele turc acuzându-l în mod explicit că

face parte dintr-o conspirație condusă de Soros împotriva statului turc. „Cine se află în spatele lui?”, a întrebat retoric Erdoğan. „Celebrul evreu ungur George Soros. Acesta este un om care a fost desemnat să dezbine națiunile şi să le distrugă – atât de mulți bani are”[15].

Aparent nemulțumit de acumularea de duşmani în Occident, Rusia şi Orientul Mijlociu, la bătrânețe Soros şi-a îndreptat tot mai mult atenția spre China, pe care a identificat-o corect drept cel mai periculos duşman individual pentru valorile unei societăți deschise. În ianuarie 2019, la scurt timp după ce l-am întâlnit la Londra, Soros a susținut un discurs la Davos, în care şi-a rezumat îngrijorările: „China nu este singurul regim autoritar din lume, dar, fără îndoială, este cea mai bogată, mai puternică şi mai avansată în ceea ce priveşte învățarea automată şi inteligența artificială. Acest lucru îl face pe Xi Jinping să fie cel mai periculos adversar al celor care cred în conceptul de societate deschisă”[16].

Soros fusese de multă vreme interesat de China. Şi-a început activitatea filantropică în această țară la mijlocul anilor 1980, aliindu-se cu economiştii şi factorii de decizie politică apropiați de premierul reformist Zhao Ziyang, care şi-a pierdut funcția chiar înainte de masacrul din piața Tiananmen din 1989. Dar, în perioada post-Tiananmen,

Soros a fost dat afară din țară, ceea ce a prefigurat reacțiile puternic ostile împotriva „filantropiei sale politice” care aveau să apară mai târziu în Rusia, în Ungaria şi chiar în SUA.

Discreditarea lui George Soros are o semnificație ce depăşeşte cu mult povestea lui personală sau rolul de baubau pe care îl joacă pentru extrema dreaptă. Ea face parte dintr-o reacție ostilă împotriva liberalismului, cu ecouri nelinişitoare legate de Europa anilor 1930. În influenta sa istorie a Holocaustului, Saul Friedlander vede ascensiunea nazismului şi dorința de a-i extermina pe evrei ca parte a unei „crize a liberalismului în Europa continentală”. El arată că „în Europa, evreii erau identificați cu liberalismul şi, adesea, cu tipul revoluționar de socialism”. Drept urmare, dreapta națională „lua în vizor evreii ca reprezentanți ai unor viziuni asupra lumii pe care ea le combătea şi, de cele mai multe ori, îi eticheta drept instigatori şi purtători ai acestor viziuni asupra lumii”. În opinia lui Hitler, „evreul se străduie să distrugă națiunile răspândind poluare rasială, subminând structurile statului... [şi] obținând dezintegrarea nucleului vital al tuturor națiunilor în sânul cărora trăieşte”[17]. Ideile acestea par nelinişitor de asemănătoare cu unele dintre

acuzațiile proferate la adresa lui George Soros şi a presupuşilor „globalişti” de astăzi.

Soros nu a dat niciodată prea multă importanță antisemitismului evident din spatele atacurilor asupra lui, amenințărilor cu moartea şi tentativelor de a-l ucide, care au inclus o bombă trimisă prin poştă acasă la el în New York. Uneori, totuşi, a admis că unele dintre acuzațiile care i-au fost aduse l-au „rănit enorm”[18]. Probabil că asociatul său Michael Vachon are însă dreptate când spune că Soros este, de asemenea, mândru de duşmanii pe care şi i-a făcut, adăugând: „Nici nu e încântat de acest lucru şi nici nu pierde timpul cu el”[19].

Soros nu este sub nicio formă un sfânt, desigur, şi poate fi capricios şi încrezut. Deşi puriştii pieței cred că speculațiile financiare servesc unui scop important, mulți economişti nu sunt de acord şi chiar Soros s-a arătat sceptic în legătură cu impactul social şi economic al piețelor financiare globalizate, în care şi-a făcut averea. Dar, născut în Europa chiar atunci când democrația se prăbuşea în prima jumătate a secolului XX, a fost suficient de norocos să scape de totalitarism şi să poată juca un rol activ în renaşterea democrației şi a societăților deschise în Europa şi în lume. Totuşi, pe măsură ce Soros se apropie de sfârşitul vieții, a devenit el însuşi ținta furiei

forțelor politice ale autoritarismului naționalist şi a politicii de mână forte pe care a combătut-o atâția ani. Idei care cândva păruseră dispărute sau limitate la periferia politicii au renăscut în epoca liderului cu mână de fier.

În anii 1930 şi 1940, Statele Unite erau un bastion al democrației liberale şi al valorilor societății deschise. Dar, în secolul XXI, ideile iliberale, naționaliste şi antidemocratice au pus stăpânire pe dreapta americană şi au început să revină din SUA în Europa. La fel cum Soros încercase să încurajeze liberalismul în lume, Steve Bannon, managerul de campanie al lui Trump în 2016, şi-a dus bătălia ideologică dincolo de Atlantic. Bannon, la fel ca Soros, se consideră implicat într-o luptă internațională de idei care trebuie dusă în Europa – precum şi în Statele Unite.

La mijlocul lui mai 2019 m-am trezit într-o cameră de hotel din Berlin, m-am întins după telefon şi am început să-mi verific alene e-mailurile. Primul mesaj pe care l-am văzut venea de la un expeditor neaşteptat – Bannon. Spunea: „Strălucită analiză în ziarul de azi. Mi-ar plăcea tare mult să ne cunoaştem ca să discutăm mai multe despre viziunea durilor din Occident”.

Articolul din *Financial Times* la care se referea Bannon analiza politica occidentală cu privire la China. Argumentasem că atât America, cât şi China sunt puteri revizioniste. China dorea să detroneze America din poziția de principală putere politică a lumii, dar, pentru a face acest lucru, avea nevoie să mențină actualul sistem economic global. Statele Unite erau hotărâte să rămână principala putere politică a lumii, dar, pentru a face acest lucru, durii din administrația Trump deciseseră să dezmembreze actualul sistem economic global. Am presupus că ceea ce îi atrăsese atenția lui Bannon fusese critica implicită a „globalismului”[20].

Să fii lăudat de un om general considerat ca fiind rasist sau chiar fascist nu era un sentiment cu totul liniştitor. Nici nu puteam fi sigur că e-mailul era, într-adevăr, de la Steve Bannon. Totuşi, eram intrigat. Aşa că am răspuns politicos, spunând că mi-ar face plăcere să-l întâlnesc pe domnul Bannon când voi ajunge data viitoare în America, însă acum eram în Germania. Am primit răspuns: s-a dovedit că şi Bannon era în Germania, într-un tren care se îndrepta spre Berlin, după ce petrecuse un timp în „hinterland”, unde se consultase cu partidul german de extremă dreaptă Alternative für Deutschland (AfD).

Am aranjat să ne întâlnim în acea seară la hotelul Adlon. Un coleg din Londra, căruia i-am pomenit despre apropiata mea întâlnire, mi-a trimis un mesaj pentru a-şi exprima dezaprobarea – „L-ai fi intervievat şi pe Goebbels?”, m-a întrebat el. Sala principală a hotelului Adlon părea un loc bun pentru a medita la această întrebare. Fiind cel mai elegant hotel din Berlin, fusese gazda multor nazişti importanți, printre care şi Goebbels însuşi. Dar răspunsul meu la acea întrebare era că, în calitate de jurnalist, cu siguranță mi-aş fi dorit să-l întâlnesc pe şeful propagandei naziste – sau chiar pe însuşi Hitler.

După câteva minute, agentul de securitate al lui Bannon – un britanic îndesat, musculos şi cu capul ras – m-a abordat şi m-a condus într-un apartament la etajul al treilea al hotelului. Omul botezat „Steve cel şleampăt” de Donald Trump purta blugi şi un tricou şi sorbea dintr-un pahar cu apă. Comportamentul lui era profesionist, dar cordial. I-am spus că celălalt e-mail de felicitare pe care îl primisem în dimineața aceea era de la profesorul Jeffrey Sachs, un critic înverşunat al lui Trump şi un admirator al Chinei. Bannon a râs. „Ai acoperit chiar toate bazele ideologice.”

După cum sugerase e-mailul său, Bannon era mult mai dornic să vorbească despre China decât despre războaiele culturale sau naționalismul alb. Pe măsuța de cafea se afla un exemplar plin de sublinieri al numărului din acea zi al ziarului *Financial Times*, precum şi o carte cu titlul *Unrestricted Warfare: China's Master Plan to Destroy America*[25], pe care m-a îndemnat să o citesc[21]. Bannon – ca şi Soros – era în mod evident preocupat de amenințarea politică şi ideologică reprezentată de o Chină în ascensiune.

Rearanjând istoria, poate în avantajul meu, Bannon a afirmat că mesajele-cheie ale campaniei electorale de succes a lui Trump din 2016 fuseseră „naționalismul economic" şi necesitatea de a înfrunta China, mai degrabă decât imigrația şi naționalismul alb. Când l-am presat în privința asocierii lui cu extrema dreaptă germană, a pretins că îndemnase AfD să pună mai puțin accent pe mesajul său antiimigrație şi, în schimb, să militeze pentru naționalism economic. Părea un sfat ciudat, având în vedere că Germania – spre deosebire de SUA – avea un excedent comercial masiv şi un sector manufacturier înfloritor. Dar Bannon a insistat că Germania nu reuşise

---

25 În traducere, *Războiul total. Marele plan al Chinei de a distruge America* (n.tr.).

să înțeleagă amenințarea economică cu care se confrunta din partea Chinei. „Dacă germanii nu fac nimic”, a afirmat el, „într-un deceniu, *Mittelstand* vor fi distruse”[26].

Cu toate acestea, Bannon nu dezavua „războaiele culturale”. Plin de mândrie, a pretins că fusese coautor, împreună cu consilierul de la Casa Albă Stephen Miller, al „celui mai recent discurs interesant susținut de Trump”, care fusese ținut la Varşovia ca un gest deliberat adresat aliaților ideologici ai lui Trump din guvernul polonez. În discurs, Trump redefinise ideea de Occident. În loc să prezinte Statele Unite şi pe aliații lor drept apărătorii libertății şi ai valorilor universale, prezentase o viziune asupra Occidentului „bazată pe legături culturale, de credință şi tradiție” – legături care erau departe de a fi universale. „Noi scriem simfonii. Noi promovăm inovarea. Ne celebrăm eroii din vechime, îmbrățişăm tradițiile şi obiceiurile noastre nemuritoare”, declarase Trump. La fel ca în discursul lui inaugural, preşedintele a folosit un ton apocaliptic în Varşovia, pretinzând că „întrebarea fundamentală a vremurilor noastre este dacă Occidentul are voința de a supraviețui”[22]. Pentru mine, părea evident că eforturile lui Trump şi Bannon de a submina UE ar

---

[26] *Mittelstand* sunt firmele industriale mici şi mijlocii care, adesea, sunt considerate a fi cheia capacității economice şi de export a Germaniei.

slăbi Occidentul în orice confruntare viitoare cu China. Dar Bannon nu a fost de acord: „Iubesc Europa, doar că nu şi UE. Pentru mine, oameni precum Orbán, Farage şi Salvini sunt eroi. Statele Unite au nevoie de Europa – dar ca aliat, nu ca protectorat".

O ameninţare asupra căreia se aplecaseră Orbán, Farage, Salvini şi Trump era imigraţia în masă, mai ales din lumea musulmană, care era tratată ca o ameninţare pentru „tradiţiile şi obiceiurile noastre nemuritoare". Într-adevăr, dacă China era duşmanul extern, nu prea mă îndoiam că Bannon, Miller şi Trump îi considerau pe imigranţii non-albi drept duşmanul intern. Pentru ce altceva l-ar fi descris Bannon pe Tommy Robinson, un activist antiimigraţie de extremă dreaptă din Marea Britanie, drept „coloana vertebrală a ţării"[23]? La rândul lui, Breitbart, serviciul de „ştiri" pe care îl condusese Bannon, se specializase în poveşti incendiare despre imigraţie şi probleme rasiale.

După întâlnirea noastră din Berlin, am urmărit cu un interes sporit ştirile despre deplasările şi legăturile internaţionale ale lui Bannon. Câteva luni mai târziu a apărut la Paris, vorbind favorabil despre protestele stradale antisistem organizate de „vestele galbene", dar instalându-se în acelaşi timp la hotelul Bristol. (Evident,

populismul nu îl împiedica să se cazeze la cele mai luxoase hoteluri.) Într-o vizită la Tokyo, mi s-a spus că Bannon tocmai fusese în oraş, unde se întâlnise cu unii dintre naţionaliştii duri din partidul de guvernământ al lui Shinzo Abe. În Brazilia mi s-a spus că Bannon era apropiat de Olavo de Carvalho, guru intelectual al lui Bolsonaro. La Milano, Bannon sărbătorise succesul electoral al partidului antiimigraţie Liga Nordului, condus de Salvini, el însuşi un mare admirator al lui Vladimir Putin.

În altă parte, am auzit de o lungă întâlnire pe care Bannon o avusese la Roma cu Aleksandr Dughin, unul dintre ideologii favoriţi ai lui Putin[24]. Dughin părea a fi un alt personaj omniprezent în această reţea de gânditori de extremă dreaptă. Era apropiat de Konstantin Malofeev, un naţionalist rus miliardar pe care l-am cunoscut la Moscova în vara lui 2019. Malofeev, la rândul lui, era apropiat de Salvini şi de Liga Nordului. În Shanghai, în acelaşi an, am descoperit că Eric Li, un naţionalist chinez pe care îl cunoşteam bine, îl găzduise pe Dughin în calitate de profesor invitat la Institutul Chinez al Universităţii Fudan.

Urmărirea tuturor acestor legături era fascinantă şi m-a ajutat să înţeleg cum se formează teoriile conspiraţiei.

Era tentant să vezi ceva inerent sinistru în toate aceste legături transnaționale dintre extrema dreaptă şi gânditorii naționalişti de diferite culori politice. Dar acest lucru, desigur, nu era foarte diferit de ceea ce extrema dreaptă atribuise stângii „globaliste". Membrii acesteia observaseră că George Soros finanțase proiecte ce implicau diverşi gânditori pe care ei îi antipatizau. Se poate ca unii dintre aceşti oameni să fi lucrat pentru Tony Blair sau Bill Clinton ori pentru o mare instituție de presă. X îl cunoştea pe Y şi ambii erau finanțați de Z – în scurt timp, apărea o mare conspirație.

În realitate, atât în cazul extremei drepte, cât şi în cel al stângii globaliste am simțit că funcționează o dinamică mai simplă şi oarecum mai şubredă. Oamenii interesați de ideile naționaliste şi antiliberale erau curioşi să se întâlnească; puteau să facă schimb de idei, de conexiuni şi chiar să-şi ofere reciproc finanțare. Dar asta nu însemna că făceau parte dintr-o rețea organizată care forma o mişcare globală. Mai mult decât atât, unii dintre aceşti gânditori aveau în mod evident vederi incompatibile. Misiunea principală a lui Bannon era să blocheze ascensiunea Chinei şi să mențină SUA ca singura superputere. Dughin detesta SUA şi dorea să construiască o relație specială între Rusia şi China. Li era în mod clar

interesat de Trump, dar, ca naționalist chinez, nu prea putea accepta ideile lui Bannon.

Era posibil şi ca influența acestor oameni să fie exagerată. Bannon, la urma urmei, fusese concediat de administrația Trump în august 2017. Mulți experți în problemele Rusiei se îndoiau că Putin îl lua cu adevărat în serios pe Dughin, atrăgând atenția că acesta fusese concediat din postul lui de la Universitatea de Stat din Moscova în 2014. Şi, deşi Eric Li avea o vizibilitate ridicată în Occident datorită englezei sale fluente, părea să se afle la periferia puterii în China.

Cu toate acestea, aceşti oameni au contat – şi contează. Au contribuit la crearea cadrului intelectual în care operează liderii de mână forte, furnizând o serie de idei, argumente şi sloganuri esențiale ce stau la baza naționalismului populist. Şi, deşi între aceşti gânditori există în mod clar diferențe semnificative, există şi anumite teme recurente comune în discursurile lor. În mod esențial, acestea includ antiliberalismul şi antiglobalismul. Mulți dintre ei sunt adversari îndârjiți atât ai feminismului, cât şi ai promovării drepturilor LGBT+, pe care le prezintă drept un atac „corect politic” asupra ordinii naturale. De asemenea, ura față de liberalism şi globalism este legată de venerarea statului

național. Valorile universale sunt respinse deoarece se presupune că ele amenință specificitatea culturilor şi civilizațiilor distincte; la rândul său, acest lucru duce adesea la rasism şi la o punere a accentului pe puritatea etnică. Întrucât prezervarea unei anumite civilizații este capitală, democrația este importantă doar în măsura în care promovează acest obiectiv. Ea poate şi trebuie să fie înlăturată dacă nu reuşeşte să protejeze civilizația aleasă şi valorile ei. Nu toate aceste idei sunt susținute de toți gânditorii care promovează politica autoritară, dar ele sunt teme recurente ce apar pe diferite continente.

Tentativa mea de a înțelege reacțiile ostile la nivel global împotriva liberalismului m-a îndreptat spre gândirea unui om care a predat la doar câteva sute de metri de hotelul Adlon, unde îl întâlnisem pe Steve Bannon, pe bulevardul Unter den Linden. Carl Schmitt a fost membru al Partidului Național-Socialist şi a predat la Universitatea din Berlin (astăzi Universitatea Humboldt) între anii 1933 şi 1945. A fost descris drept „principalul jurist al celui de-al Treilea Reich” şi, decenii la rând după înfrângerea naziştilor, ideile sale au fost general considerate ca fiind complet inacceptabile. Dar, în ultimii ani, a avut loc o redeşteptare globală a interesului față de lucrările lui Schmitt. Specialişti chinezi în drept,

naționaliști ruși, gânditori de extremă dreaptă din SUA și Europa se inspiră cu toții din opera principalului teoretician juridic al Germaniei naziste. Acești gânditori de extremă dreaptă au furnizat o mare parte din energia intelectuală, justificând acțiunile unor lideri de mână forte precum Xi, Putin și Trump.

Jan-Werner Müller, profesor la Princeton și expert în populism, îl descrie pe Schmitt drept „cel mai strălucit dușman al liberalismului din secolul XX”[25]. În ciuda trecutului său nazist, gândirea lui Schmitt a reintrat în curentul principal academic în ultimii ani. După cum afirmă Müller: „Când am început să scriu despre Schmitt la mijlocul anilor 1990, mi s-a spus că nu se poate scrie despre el decât ca personaj istoric – adică, întrucât fusese nazist, nu-l puteai lua în serios ca gânditor”. Dar, de atunci, „în multe privințe gândirea lui a fost normalizată”. În 2017, Oxford University Press a publicat lucrarea *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*, a cărei prezentare menționează: „În ciuda antisemitismului înverșunat al lui Schmitt... atracția criticilor sale tăioase la adresa, printre altele... democrației reprezentative și dreptului internațional... este intactă”. Astăzi, Schmitt poate fi găsit în listele de lecturi ale cursurilor de filosofie politică predate la universitățile Cambridge, Harvard și Beijing.

Ostilitatea lui Schmitt față de democrația parlamentară şi susținerea sa pentru dreptul unui lider autoritar de a decide legile l-au făcut să îmbrățişeze nazismul. El a emis o opinie juridică prin care justifica suspendarea democrației de către Hitler şi asumarea unor puteri sporite în baza stării de urgență după incendierea Reichstagului în 1933. Iar când, în anul următor, naziştii au ucis sute de adversari în „Noaptea cuțitelor lungi", Schmitt a scris un eseu notoriu, în care justifica asasinatele, intitulat „Führerul apără legea". A cerut expulzarea universitarilor evrei din Germania şi a organizat o conferință despre epurarea dreptului german de influența evreiască.

Cu toate acestea, antiliberalii contemporani găsesc multe de admirat în opera lui Schmitt. El disprețuia idei precum separarea puterilor în stat şi drepturile universale ale omului şi, în schimb, susținea că diferența dintre „prieten" şi „duşman" este fundamentală pentru politică: „Spune-mi cine îți este duşman şi îți voi spune cine eşti". Pentru Schmitt, discursul liberal despre fraternitatea oamenilor era un nonsens. „Oricine invocă umanitatea vrea să amăgească" este, poate, cel mai cunoscut dicton al său[26]. Pentru gânditorii de extremă dreaptă, care pun accent pe interesul național egoist în detrimentul

drepturilor universale ale omului, atacul lui Schmitt asupra universalismului liberal este seducător.

În vreme ce liberalii sunt preocupați de instituirea statului de drept, Schmitt era mai interesat de modul în care statul de drept poate fi suspendat prin declararea unei stări de urgență. După cum scria el: „Suveran este cel care decide în privința excepției". Acest argument are o rezonanță specială în Germania modernă, unde AfD insistă că Angela Merkel ar fi trebuit să suspende tratatele internaționale referitoare la refugiați în loc să permită unui milion de migranți să intre în Germania în 2015 şi 2016. Mai mult decât atât, administrația Trump a analizat, şi ea, declararea unei stări de urgență limitate, în replică la pretinsa amenințare reprezentată de migranții şi refugiații ilegali pentru granița sudică a Statelor Unite. Turcia şi Egiptul de astăzi oferă exemple suplimentare despre modul cum declararea unei stări de urgență a dus la suspendarea drepturilor legale, cu efecte devastatoare.

Dar, poate surprinzător, reevaluarea lui Schmitt pare să fi mers cel mai departe şi să fi fost cea mai influentă în China. După cum s-a exprimat în 2016 Lin Laifan, profesor de drept la Universitatea Tsinghua din Beijing, „Carl Schmitt este cu adevărat faimos în China de astăzi. Mulți teoreticieni politici, filosofi şi specialişti în drept...

consideră că gândirea lui este foarte convingătoare şi foarte profundă”[27].

Omul considerat „strălucitul reprezentant al gândirii lui Schmitt”[28] în China este Jiang Shigong, directorul Centrului pentru Politică şi Drept din cadrul Universității din Beijing. Jiang a funcționat şi ca înalt oficial chinez în Hong Kong şi ca un important exponent şi promotor al gândirii lui Xi Jinping. A adoptat cu entuziasm diferențierea făcută de Schmitt între prieteni şi duşmani. „Între prieteni şi duşmani”, a scris el, „nu se poate pune problema de libertate, ci doar de violență şi subjugare”[29]. Jiang mai afirmă, în stilul lui Schmitt, că „problemele cruciale din politică nu sunt probleme de bine şi de rău, ci de supunere şi nesupunere”[30].

Această linie de gândire stă la baza respingerii ferme de către preşedintele Xi a tradiției liberale din politica chineză. Atunci când Xi a preluat puterea, liberalii chinezi insistau ca țara să avanseze pe calea statului de drept, care implica separarea puterilor şi instituirea unei justiții independente; filosoful liberal american John Rawls era citat masiv. Dar Xi a respins cu fermitate aceste idei. După cum a declarat el categoric în 2018: „China nu trebuie să urmeze niciodată calea constituționalismului occidental, a separării puterilor sau a independenței justiției”[31].

O conversație cu Eric Li de la Universitatea Fudan m-a alarmat pentru prima dată în legătură cu faptul că Schmitt este în vogă printre gânditorii autoritari din China şi din lume. Li mi-a spus că îl convinsese pe Aleksandr Dughin să devină membru în consiliul de administrație al Institutului Chinez al Universității Fudan. „Dughin nu este un fascist?", l-am întrebat eu, încercând să par curios mai degrabă decât agresiv. „Nu", a răspuns Li. „Dar e foarte interesat de gândirea lui Carl Schmitt." „Ce înseamnă asta?", am întrebat. „Totul este politic", a fost răspunsul enigmatic al lui Li. Însemna – am ajuns eu să realizez – că justificarea filosofică a conducerii autoritare se baza pe ideea că nu pot exista instituții cu adevărat independente şi nici măcar adevăruri obiective. Totul este politic. Într-un eseu intitulat „Cinci lecții ale lui Carl Schmitt pentru Rusia", Dughin a citat aprobator maximele gânditorului nazist: „Politica mai presus de toate" şi „Întotdeauna vor exista duşmani". În vreme ce atitudinea lui Putin față de Dughin pare a fi destul de echivocă, Dughin însuşi este un mândru celebrant al cultului liderului de mână forte. „Putin este pretutindeni", a scris el. „Putin este totul. Putin este absolut şi Putin este indispensabil."[32]

Ca unul care crede în importanța teritoriului eurasiatic pentru destinul Rusiei, Dughin înțelege totodată

importanța atribuită de Schmitt „spațiilor vaste”, „marilor entități geopolitice, fiecare trebuind să fie guvernată de un superstat flexibil”. În mod ironic, aceasta a fost o doctrină folosită pentru a justifica invadarea Rusiei de către naziști, în căutare de *Lebensraum*[27]. Dar Dughin găsește la Schmitt nu numai o justificare morală pentru imperiile vaste, ci și „o înțelegere clară a dușmanului cu care se confruntă Europa, Rusia și Asia, iar acesta este Statele Unite ale Americii împreună cu aliatul său insular, Anglia”. La Beijing, Jiang Shigong este și el tot mai interesat de ideea „spațiilor vaste”. Acum că elita chineză îmbrățișează ideea înlocuirii SUA de către China ca principală putere a lumii, conceptul schmittian al construirii unui imperiu terestru în Eurasia capătă o nouă relevanță. Și, pe măsură ce rivalitatea pentru controlul asupra Mării Chinei de Sud se intensifică, ostilitatea lui Schmitt față de puterile maritime ale lumii anglofone – cu ideile lor (presupus) egoiste despre dreptul internațional – atrage și ea atenția.

Și gânditorii de extremă dreaptă din SUA și Europa sunt atrași de ideile lui Schmitt. Richard Spencer, adeptul supremației albe care a inventat termenul *alt-right*, l-a citat pe Schmitt, ca și pe Nietzsche, ca fiind o sursă de

[27] „Spaţiu vital” (în germană în original) (n.tr.).

inspirație. Spencer a fost filmat în noiembrie 2016 sărbătorind alegerea noului preşedinte cu strigătul „Hail Trump!”. Fosta lui soție, rusoaică, a tradus operele lui Aleksandr Dughin în engleză.

Diferențierea prieten-duşman a lui Schmitt şi insistența lui că instituțiile presupus „independente”, precum instanțele judecătoreşti şi universitățile, sunt, de fapt, parte a ordinii politice au avut o influență puternică şi asupra faimosului guru intelectual al lui Jair Bolsonaro, Olavo de Carvalho, care a fost salutat de Steve Bannon drept „unul dintre cei mai importanți intelectuali conservatori din lume”[33]. Fost astrolog şi filosof autodidact înclinat să lupte împotriva „marxismului cultural”, Carvalho a folosit scrierile lui Schmitt pentru a justifica afirmația că până şi predarea teoriei evoluționiste ar trebui văzută ca o chestiune politică, nu ştiințifică[34]. Pentru Carvalho, politica este mai presus de toate o luptă nemiloasă, schmittiană, între prieteni şi duşmani. Lupta politică, a scris el, „nu vizează distrugerea ideilor, ci distrugerea carierelor şi puterii oamenilor. Trebuie să fii direct şi să acționezi fără respect”[35]. Acest tip de gândire i-a asigurat locul de onoare lângă preşedintele Bolsonaro la un dineu de la ambasada braziliană din Washington în

2019. Persoana care stătea vizavi de Bolsonaro era Steve Bannon.

Bannon însuşi este cunoscut drept un admirator al lui Julius Evola, un gânditor fascist italian, care a corespondat cu Schmitt. Dar oare fostul manager de campanie al lui Trump l-a citit vreodată pe Schmitt? Am discutat această chestiune la micul dejun într-o dimineață din 2019 cu Peter Wittig, fostul ambasador german la Washington, care atunci era în post la Londra. Era destul de sigur că Bannon dăduse peste ideile lui Schmitt. „De fapt, i-am dat chiar eu câteva lucrări de-ale lui Schmitt să le citească. M-am gândit că ar fi interesat." Ambasadorul a făcut o pauză, părând puțin mâhnit. „Poate că a fost o greşeală."

În realitate, Bannon este o coțofană intelectuală, culegând şi folosind idei care servesc scopurilor sale personale şi politice. O anumită fuziune între personal şi politic în viața lui Bannon a devenit evidentă atunci când a fost arestat în 2019 la bordul iahtului lui Guo Wengui (cunoscut şi sub numele de Miles Kwok), un miliardar chinez exilat în SUA care este un critic feroce al lui Xi Jinping. Guo, după cum s-a dovedit, era partener de afaceri şi un finanțator generos al lui Bannon – ceea ce ar fi putut explica parțial faptul că Bannon îşi permitea să

stea la hotelul Adlon şi, fără îndoială, aducea un plus de pasiune pledoariei sale anti-China. Acuzația formulată împotriva lui Bannon când a fost arestat a fost că îşi însuşise în mod necinstit bani din „We Build the Wall”, o inițiativă de colectare de fonduri pentru construirea zidului promis de preşedintele Trump de-a lungul graniței mexicano-americane. Toate acestea ne pot tenta să-l respingem pe Bannon ca nefiind altceva decât un escroc – un om care promovează idei populiste pentru a-şi umple propriile buzunare. Dar, oricare ar fi adevărul acuzațiilor de deturnare de fonduri ce-i sunt aduse, Bannon este şi un ideolog autentic care, prin asocierea cu Donald Trump, a schimbat lumea.

Când preşedinția lui Trump şi-a atins momentul de tip *Götterdämmerung*[28] odată cu luarea cu asalt a Capitoliului pe 6 ianuarie 2021, Bannon revenise pe scenă. În zilele pline de disperare ce au urmat înfrângerii sale electorale, Trump se consultase de mai multe ori cu fostul lui consilier în privința modului în care ar trebui să reacționeze. Prin podcastul său şi prin celelalte organe de presă ale sale, Bannon promovase ideea că alegerile fuseseră furate şi a îndemnat protestatarii să se năpustească asupra Washingtonului.

---

[28] *Amurgul zeilor* (în germană în original) (n.tr.).

Efortul de a întoarce rezultatul alegerilor şi de a distruge instituțiile democrației americane se potrivea foarte bine atât cu spiritul lui Steve Bannon, cât şi cu cel al lui Carl Schmitt. Era genul de politică în care lumea era rigid împărțită între prieteni şi duşmani şi în care singurul imperativ politic era să triumfi asupra duşmanului tău. Şi, într-adevăr, ca lider autoritar, Trump încercase să apeleze la instrumentele recomandate de Schmitt: declararea stării de urgență şi suspendarea funcționării normale a justiției.

Eşecul insurecției pro-Trump în ziua aceea din ianuarie 2021 a însemnat o mare uşurare pentru susținătorii democrației liberale din Statele Unite şi din lume. Dar alături de speranță este şi îndoială. America însăşi este profund divizată, iar Partidul Republican rămâne înrobit de Donald Trump. Puterea globală a Americii se reduce. Şi multe dintre celelalte mari puteri ale lumii – China, Rusia, India, Turcia, Arabia Saudită – sunt conduse de lideri de mână forte. Administrația Biden poate oare să schimbe cu adevărat cursul lucrurilor?

Epilog

Biden în epoca liderului cu mână de fier

Pe 20 ianuarie 1961, John F. Kennedy, cel mai tânăr preşedinte american din toate timpurile, şi-a susținut discursul inaugural pe treptele Capitoliului. După exact 60 de ani, Joe Biden, cel mai vârstnic preşedinte al Americii din toate timpurile, a depus jurământul în acelaşi loc.

Kennedy a folosit fundalul impresionant al clădirii Congresului pentru a proclama că „torța a fost transmisă unei noi generații". America era pregătită să „plătească orice preț, să suporte orice povară" pentru a asigura „supraviețuirea şi succesul libertății" în lume. Pentru Biden, fundalul Capitoliului avea o nuanță mai sinistră. Vorbea la doar două săptămâni după ce Congresul fusese luat cu asalt de o mulțime turbulentă de susținători ai lui Trump, hotărâtă să răstoarne rezultatul alegerilor prezidențiale. Biden era un reprezentant al unei generații mai vârstnice care aproape că văzuse torța libertății stingându-se chiar în SUA. „Am învățat din nou că democrația este prețioasă", a proclamat el. „Democrația este fragilă. Şi în acest moment, prieteni, democrația a învins." Într-un scurt pasaj adresat „celor de dincolo de granițele noastre", noul preşedinte a promis: „America a fost pusă la încercare şi am ieşit mai puternici. Ne vom reface alianțele şi vom restabili legăturile cu lumea".

Eşecul democrației în SUA ar fi fost un eveniment global cataclismic. Ultimii 15 ani au fost martorii celui mai constant declin al libertății politice în întreaga lume din anii 1930 încoace. Dar, în anii 1930, cele mai puternice două țări din lume, Statele Unite şi Marea Britanie, au rămas democrații liberale. Dacă Trump şi susținătorii săi ar fi reuşit să dea peste cap nişte alegeri democratice, rolul tradițional al Americii de „lider al lumii libere" s-ar fi încheiat. Cele mai puternice două țări ale epocii actuale, Statele Unite şi China, ar fi fost dominate de naționalismul autoritar.

Înfrângerea lui Trump în 2020 nu înseamnă că pericolul a trecut. Administrația Biden se luptă cu politica autoritară pe două fronturi. În țară, are de-a face cu amenințarea unui Partid Republican încă dominat de Trump. În străinătate, Biden se confruntă cu lideri de mână forte tot mai agresivi în China şi Rusia. Unii dintre aliații pe care se va bizui pentru a le ține piept lui Xi Jinping şi Vladimir Putin – inclusiv India, Polonia şi Filipine – au adoptat ei înşişi anumite forme de conducere autoritară. La fel ca în Războiul Rece, acest lucru ar putea compromite capacitatea Americii de a trasa linii de demarcație clare între lumea liberă şi cea neliberă.

Aceste provocări interne şi externe sunt legate între ele. America nu va putea apăra libertatea peste hotare dacă nu îşi poate salva propria democraţie. Pe de altă parte, dacă tulburările interne ale Americii consumă cea mai mare parte a energiei administraţiei Biden, SUA vor dispune de mai puţin timp şi de mai puţine resurse pe care să le dedice susţinerii libertăţii politice în alte părţi ale lumii. Şi nu există nicio soluţie alternativă plauzibilă la America în măsură să joace acest rol. Germania, Franţa sau UE în întregul său nu dispun de structurile politice, de puterea militară sau de reflexele diplomatice pentru a interveni şi a înlocui SUA ca susţinător global al libertăţii politice. „Anglosfera" aliaţilor vorbitori de engleză ai SUA – inclusiv Marea Britanie, Australia, Canada şi Noua Zeelandă – aşteaptă să fie condusă de Washington. Când Biden a decis să retragă trupele americane din Afganistan în vara anului 2021 – precipitând prăbuşirea guvernului de la Kabul –, o parte a aliaţilor europeni ai Americii au fost şocaţi. Dar au ajuns rapid la concluzia că nu îşi pot susţine propria prezenţă în Afganistan fără sprijin american. Aliaţii nu au avut altă opţiune decât să urmeze exemplul Washingtonului.

În prima sa conferinţă de presă ca preşedinte, Biden şi-a definit clar propria sarcină: „Aceasta este o bătălie între

utilitatea democrațiilor în secolul XXI şi autocrații. Trebuie să demonstrăm că democrația funcționează”[1].

Pentru administrația Biden, lupta pentru a demonstra că democrația funcționează trebuie să înceapă la ea acasă. Este o sarcină redutabilă. Victoria lui Biden la alegerile prezidențiale din 2020 a fost clară, dar nu zdrobitoare. Şi sunt puține semne că Partidul Republican l-ar repudia pe Trump. Chiar şi înainte de votul din 2020, peste jumătate dintre republicani erau de acord că „modul de viață tradițional american dispare atât de repede, încât am putea fi nevoiți să folosim forța pentru a-l salva”[2]. După alegeri, aproximativ 77% dintre votanții republicani au fost de acord cu afirmația lui Trump că avusese loc o „fraudare majoră” a votului. După luarea cu asalt a Congresului, rata de aprobare a lui Trump în rândul republicanilor nu a scăzut decât foarte puțin, în vreme ce aceea a lui Mitch McConnell, liderul republicanilor din Senat, care votase pentru aprobarea alegerii lui Biden, s-a prăbuşit[3]. Observând aceste tendințe, Michael Gerson, un fost autor de discursuri pentru preşedintele George W. Bush, a conchis că cea mai mare parte a Partidului Republican renunțase în esență la democrație în favoarea prezervării unei „Americi creştine albe imaginare”, despre care credea că este „în pragul distrugerii”[4]. După o lună de

administrație Biden, 61% dintre alegătorii republicani au spus că susținerea lui Trump ar creşte probabilitatea ca ei să voteze un anumit candidat; aproape jumătate au fost de acord că Trump a fost „chemat de Dumnezeu să conducă”[5]. Cultul lui Trump s-a extins chiar şi asupra familiei sale lărgite. Privind în viitor la cine va candida din partea republicanilor la alegerile prezidențiale din 2024, Mark Meadows, fostul şef de cabinet al lui Trump, a prezis: „Vă spun, toți cei care sunt în capul listei au Trump ca nume de familie”[6].

Eforturile lui Biden de a slăbi farmecul periculos al trumpismului au pornit cu dreptul, odată cu aprobarea unui pachet de stimulente de 1,9 trilioane de dolari, care au oferit beneficii financiare directe pentru milioane de americani. Dar retragerea haotică din Afganistan în vara lui 2021 a marcat sfârşitul scurtei luni de miere a preşedintelui. Reapariția inflației, criza migranților la granița sudică a Americii şi lupta internă din Partidul Democrat au afectat suplimentar popularitatea lui Biden. Când am vizitat Washingtonul în octombrie 2021, popularitatea preşedintelui era în jur de 40%, iar 60% dintre alegători credeau că America mergea într-o direcție greşită. După nebunia din anii Trump, întâlnirile mele de la Casa Albă şi Departamentul de Stat au fost liniştitor de

normale. Dar oficialii cu care am vorbit păreau deja bântuiți de teama că Biden ar putea eşua – şi de spaima de ce ar putea însemna pentru America şi pentru întreaga lume o a doua preşedinție a lui Trump. Problemele care motivează cel mai mult baza electorală a lui Trump – imigrația şi politicile identitare – rămân foarte controversate. Iar Biden însuşi va avea 82 de ani la următoarele alegeri. Vicepreşedintele său este Kamala Harris – o femeie de culoare. Orice perspectivă a unei preşedinții Harris ar alimenta şi mai mult temerile şi energia bazei electorale a Partidului Republican.

Lumea care priveşte ştie că forțele pe care le reprezintă Trump sunt încă puternice în SUA. Există o posibilitate reală ca Biden să nu reprezinte altceva decât o pauză de patru ani înainte ca acele forțe să revină la putere. După cum spune politologul Jonathan Kirshner: „Lumea nu poate uita preşedinția lui Trump... De acum înainte, țările lumii vor trebui să-şi calculeze interesele şi aşteptările înțelegând că administrația Trump este ceva ce sistemul politic american poate produce în mod plauzibil”[7]. Dar nu numai umbra amenințătoare a lui Donald Trump va inhiba capacitatea lui Biden de a reafirma conducerea globală americană. Lumea are motive să se întrebe dacă

SUA, ca națiune, mai au energia şi mijloacele de a lupta pentru democrația liberală pe întreaga planetă.

Echipa Biden a vorbit în mod repetat despre ducerea unei politici externe pentru clasa de mijloc americană. Cu alte cuvinte, toate angajamentele de politică externă vor fi examinate pentru a vedea dacă oferă beneficii americanilor de rând. Produsul probabil al acestui tip de atitudine este o abordare mai modestă şi mai prudentă a lumii.

Consilierii lui Biden ştiu că poporul american este sătul până peste cap de războaie externe, aşa că sunt prudenți în privința dislocării de forțe armate în străinătate. Scenele disperate în care americanii plecau din Afganistan, în timp ce talibanii redobândeau controlul asupra țării, au transmis un semnal mult mai puternic decât orice declarații prezidențiale cum că „America s-a întors".

Abordarea de tip „suportă orice povară" a lui Kennedy era produsul unei lumi în care puterea economiei americane nu avea rival. Dar administrația Biden şi-a preluat funcția într-o epocă în care China era deja cea mai mare putere industrială şi comercială a lumii. La sfârşitul lui 2019, 128 din 190 de țări ale lumii aveau un comerț mai mare cu China decât cu SUA. Atracția comerțului şi investițiilor chineze reprezintă o forță diplomatică şi politică puternică în Asia, Africa şi America Latină.

Dimpotrivă, protecționismul este încă în creştere în SUA. Este puțin probabil ca democrații să semneze multe acorduri comerciale cu alte țări (sau vreunul) – ceea ce face să fie şi mai dificilă contracararea influenței economice chineze.

Toți aceşti factori limitează ambiția declarată a lui Biden de a restaura conducerea globală americană. Cu toate acestea, înfrângerea lui Donald Trump şi sosirea lui Biden la Casa Albă au schimbat climatul politic global. Toți liderii autoritari analizați în această carte au fost nevoiți să se adapteze la noua situație.

Pentru Vladimir Putin, alegerea lui Biden a părut să fie o veste proastă. Trump se ferise întotdeauna să-l critice sau să-l înfrunte pe liderul rus. Mai mult decât atât, din perspectiva Kremlinului, Trump era sceptic pe față în legătură cu sistemul de alianțe al Americii. Un al doilea mandat al lui Trump ar fi putut atrage după sine sfârşitul NATO, ceea ce ar fi fost un triumf geopolitic pentru Kremlin. În schimb, Joe Biden este dedicat NATO şi are un lung istoric de neîncredere față de Rusia[9]. Cu o săptămână înainte de alegerile prezidențiale din 2020, declarase: „Acum, cea mai mare amenințare la adresa Americii... este Rusia”[10]. La scurt timp după învestirea sa în funcție, Biden a fost întrebat la televiziune dacă îl consideră pe Putin un

„criminal”. Răspunsul lui, „Da”, a generat indignare la Kremlin – şi a dus la retragerea temporară a ambasadorului rus la Washington.

Revenirea unui preşedinte american pregătit să îl înfrunte pe Putin în probleme de democraţie şi drepturile omului a coincis cu o intensificare a represiunii interne în Rusia. Închiderea lui Aleksei Navalnîi în februarie 2021 a avut loc la mai puţin de o lună de la învestirea lui Biden. Au urmat demonstraţii de masă în Moscova şi în alte oraşe, întâmpinate cu violenţă poliţienească şi cu arestări în masă. Pentru mulţi analişti ai Rusiei, acest lucru a părut să marcheze o nouă fază în lunga domnie a lui Putin. După cum s-a exprimat Andrei Kolesnikov de la Centrul Carnegie din Moscova: „Poate că a fost mereu brutal, dar acum a decis să fie brutal în mod deschis şi fără restricţii”[11].

Mulţi liberali ruşi au fost iniţial revigoraţi şi inspiraţi de rezistenţa lui Navalnîi. Au prins curaj datorită îndrăznelii discursului său de pe banca acuzaţilor, când a declarat că întemniţarea sa nu era „o demonstraţie a puterii lui [Putin], ci a slăbiciunii lui” şi a spus batjocoritor că Putin va rămâne în istorie ca „Vladimir, otrăvitorul de izmene”. Dar, cu trecerea timpului, euforia liberală în faţa demonstraţiei de sfidare a lui Navalnîi a lăsat locul

depresiei. Adevărul sumbru era că Navalnîi fusese trimis într-o colonie penitenciară, iar Putin se afla în continuare la Kremlin. În epoca liderului cu mână de fier, este tot mai dificil să rămâi încrezător că adevărul, curajul şi protestele populare vor triumfa în cele din urmă asupra conducerii autoritare. Din Belarus până în Venezuela, din Rusia până în Hong Kong, dovezile contemporane par adesea să indice contrariul.

După ce s-a ocupat de Navalnîi, Putin s-a concentrat din nou pe duşmanii săi externi. Retragerea haotică a trupelor NATO din Afganistan în vara lui 2021 s-ar putea să-l fi convins pe liderul rus că, dacă atacă Ucraina, administrația Biden va fi prea slabă şi concentrată pe propriile probleme ca să organizeze o replică eficientă. De asemenea, Putin s-ar putea să fi dat crezare propriei linii de propagandă, conform căreia Ucraina era un stat slab şi corupt – iar mulți ucraineni i-ar fi primit pe militarii ruşi ca pe nişte eliberatori. Câteva dintre convingerile sale erau larg împărtăşite în Vest. Când am discutat cu decidenți politici occidentali importanți în weekendul dinaintea invaziei de pe 24 februarie, mi-am dat seama că aproape toți credeau că Kievul va fi repede cucerit de forțele ruse. Gândurile lor se îndreptau deja către sprijinirea unei lupte

de partizani a ucrainenilor care să hărțuiască forțele ruse de ocupație.

În realitate, războiul din Ucraina a mers mult mai prost decât au anticipat autoritățile de la Moscova sau cele de la Washington. După ce au suferit pierderi grele, forțele ruse au fost obligate să se retragă de la periferia Kievului în aprilie 2022. În august, la şase luni de la declanşarea invaziei, până la 80.000 de soldați ruşi fuseseră ucişi sau răniți, dintr-o forță de invazie inițială de sub 200.000, potrivit estimărilor guvernului federal american[12]. În septembrie, Ucraina a lansat un contraatac încununat de succes, împingând forțele ruse înapoi în estul țării. Nevrând să ceară o mobilizare totală a populației ruse, Putin s-a împotmolit, cu nişte câştiguri teritoriale mici şi nesigure care constituiau o slabă justificare pentru pierderile masive ale trupelor ruse.

O invazie care ar fi trebuit să asigure poziția Rusiei ca mare putere şi locul lui Putin în istorie mersese prost în mod clar. Putin era acum implicat într-un război de uzură brutal în Ucraina. Iar sancțiunile occidentale ameninţau câştigurile economice pe care Rusia le realizase în generația anterioară, clasa de mijloc din Rusia văzând cum dispar multe dintre bunurile de consum şi

posibilitățile de călătorie care au apărut odată cu încheierea Războiului Rece.

Scopul nedeclarat al politicii occidentale este acum să-l forțeze pe Putin să renunțe la putere. Însă este foarte puțin probabil ca Putin să se retragă de bunăvoie, de vreme ce succesorii lui ar putea să-i repudieze politicile sau chiar să-l aducă în fața justiției. Protestele de stradă vor continua să fie zdrobite folosind violența şi încarcerarea – aşa cum s-a întâmplat în Belarusul vecin în 2020 şi în 2021. Organizarea unei lovituri de palat împotriva lui Putin va fi foarte dificilă. Kremlinul a fost epurat încă de mult de toți disidenții. De asemenea, Putin îşi ia foarte în serios securitatea personală, iar mai multe dintre fostele sale gărzi de corp au devenit oameni de afaceri foarte bogați pe cont propriu. Deşi în statul rus există, poate, mulți oameni deconcertați de felul cum au evoluat evenimentele, organizarea acestei nemulțumiri difuze şi transformarea ei într-un plan de lovitură de stat bine pus la punct pare extrem de dificilă.

O combinație de represiune internă şi agresiune externă a definit atmosfera şi în China lui Xi Jinping în primul an al preşedinției lui Biden. Activişti importanți din Hong Kong, precum Joshua Wong şi Jimmy Lai, au fost băgați la închisoare şi practic întreaga conducere a

mişcării pentru democrație a fost trimisă în judecată pentru subversiune. În plus, China a adoptat o nouă lege pentru Hong Kong în martie 2021, anulând orice posibilitate de progrese suplimentare pentru mişcarea democratică, prin înființarea unui comitet pro-Beijing care să verifice toți candidații din alegeri în privința sentimentelor „patriotice”[13]. Pe parcursul anului 2021, exercițiile forțelor navale şi aeriene chineze în jurul Taiwanului au devenit tot mai frecvente şi mai amenințătoare.

În ceea ce priveşte China, Biden a continuat politica combativă adoptată de Trump. A promis că „atât cât sunt eu de gardă” China nu va „deveni prima țară din lume... cea mai puternică țară”[14]. Dar, în vreme ce Trump a văzut rivalitatea mai ales în termeni economici, Biden a adăugat o nuanță ideologică mai explicită. Pentru el, competiția dintre SUA şi China este elementul central al luptei dintre autocrație şi democrație, despre care crede că va defini secolul XXI.

În calitate de vicepreşedinte în administrația Obama, Biden a petrecut multe ore în întâlniri directe cu Xi. Îi plăcea să spună că liderul chinez „nu are în corp niciun os democratic”. Prima întâlnire dintre Tony Blinken, noul secretar de stat al SUA, şi Yang Jiechi, principalul

responsabil chinez în domeniul politicii externe, a ajuns rapid la confruntare publică. Blinken a deschis ostilitățile condamnând acțiunile Chinei în Hong Kong, Xinjiang şi Taiwan, atacurile ei cibernetice şi „constrângerea economică" a aliaților Americii. În replică, Yang a acuzat SUA că sunt o putere imperială măcinată de rasism în interior, remarcând disprețuitor: „SUA nu au calificarea necesară să spună că vor să discute cu China de pe o poziție de forță"[15]. Referirile batjocoritoare ale Chinei la slăbiciunea Americii nu erau doar pentru consum intern. Faptul că SUA înregistraseră 800.000 de decese din cauza pandemiei de COVID-19 înainte de iarna lui 2021 – în comparație cu un număr oficial de sub 5.000 de decese în China – era tratat de Beijing drept o legitimare a sistemului chinez şi o confirmare a decadenței americane.

Probabil că aceste prime întâlniri cu administrația Biden au şi întărit vechea convingere a lui Xi că SUA sunt o putere ostilă, hotărâtă să schimbe regimul în China. Argumentul că China este asediată de forțe străine ostile a fost folosit pentru a susține pledoaria în favoarea prelungirii mandatului lui Xi peste durata normală de zece ani, o decizie care a fost oficializată la congresul Partidului Comunist din iarna anului 2022. Pandemia a accentuat de asemenea izolarea Chinei de restul lumii. În vreme ce

Europa, Statele Unite şi o mare parte din Asia au revenit în 2022 la o stare apropiată de normalitate, China lui Xi a urmat cu încăpățânare o politică „zero COVID” care a dus la carantine prelungite în oraşe precum Shanghai, supunând economia şi societatea unor mari presiuni. Cu toate acestea, extinderea perioadei petrecute de Xi la putere în calitate de lider de mână forte a continuat conform planului.

Eforturile administrației Biden de a aşeza din nou democrația şi drepturile omului în centrul politicii externe au reprezentat o evoluție nedorită pentru Xi Jinping şi Vladimir Putin. Dar, pentru alți lideri autoritari, situația este mai ambiguă. Personaje precum Narendra Modi, Mohammed bin Salman, Recep Tayyip Erdoğan şi Jair Bolsonaro au toate motive să fie circumspecte în privința noului accent pus de America pe drepturile omului. Pe de altă parte, ca potențiali aliați ai SUA într-un nou Război Rece cu China şi Rusia, aceşti lideri au toți motive să spere că Washingtonul va evita o confruntare cu ei pe tema propriilor lor aranjamente politice interne. Chiar şi aşa, o alianță cu America nu este o alegere simplă. Toți aliații Statelor Unite, inclusiv liderii autoritari, trebuie să aibă în vedere câtă încredere pot să acorde promisiunii lui Biden privind o conducere americană reînnoită, în

contextul ascensiunii aparent inexorabile a Chinei şi al agresivității Rusiei.

Centralitatea Indiei în eforturile Americii de a limita puterea Chinei i-a oferit lui Narendra Modi motive foarte temeinice să spere că administrația Biden va minimaliza importanța erodării democrației în India. Prima deplasare externă efectuată de secretarul apărării al lui Biden, Lloyd Austin, a inclus o oprire la Delhi. Importanța Indiei în eforturile Washingtonului de a contracara Beijingul a fost subliniată în septembrie 2021, când Biden a găzduit primul summit al liderilor „Quad" – SUA, India, Japonia şi Australia. Quad este considerat îndeobşte o alianță informală, reunind principalele puteri din regiunea indo-pacifică în vederea contracarării Chinei.

Dar autoritarismul în creştere din India lui Modi nu a trecut neobservat la Washington. Când un membru-cheie al echipei de politică externă a lui Biden mi-a împărtăşit îngrijorările sale în octombrie 2021, a menționat în mod spontan erodarea democrației în India. M-am arătat surprins, spunând că presupusesem că importanța strategică a Indiei va determina SUA să închidă ochii asupra acestui lucru. Interlocutorul meu a răspuns: „Din experiența mea, dacă te faci că nu vezi ceva, te alegi adesea cu o surpriză neplăcută".

Dar criticile şi presiunile occidentale au puține şanse să îl slăbească pe Modi. Mai mult, i-ar putea chiar întări poziția în interiorul bazei lui electorale naționaliste hinduse. La fel ca Putin şi Xi, liderul indian lucrează intens pentru un mandat lung.

Un aliat autoritar al Statelor Unite care avea motive să se teamă de o reacție ostilă după înfrângerea lui Trump era Mohammed bin Salman din Arabia Saudită. Asasinarea lui Jamal Khashoggi, catastrofa umanitară din Yemen şi relația specială a lui MBS cu administrația Trump îl făceau pe liderul de mână forte saudit un personaj foarte suspect pentru echipa Biden. La câteva săptămâni de la confirmarea în funcție, administrația Biden a retras sprijinul american pentru războiul din Yemen şi a fost de acord să publice raportul CIA despre asasinarea lui Khashoggi. MBS şi saudiții au fost nevoiți să se adapteze rapid. Au fost anunțate măsuri pentru instaurarea păcii în Yemen, iar blocada saudită asupra Qatarului a fost ridicată.

Dar campania de presiuni asupra lui MBS s-a dovedit a fi nesustenabilă. Confruntată cu o luptă pentru influență în Orientul Mijlociu cu Rusia şi China, administrația Biden nu-şi putea permite o relație antagonistă cu Arabia Saudită. Mai presus de toate, creşterea puternică a

prețurilor energiei cauzată de războiul din Ucraina a forțat mâna Americii. În august 2022, Biden a făcut o vizită umilitoare în Arabia Saudită, unde a pozat pentru o serie de fotografii amicale cu MBS.

În iunie 2021, Benjamin Netanyahu a pierdut puterea în Israel după doisprezece ani neîntrerupți în funcție – şi după numeroase alegeri indecise. Atunci când, într-un final, politicienii din opoziție au reuşit să formeze o coaliție de guvernare, răspunsul lui Netanyahu la pierderea puterii a amintit puternic de Trump. A declarat că a fost victima „celei mai mari fraude electorale din istoria țării" şi a unei conspirații a „statului paralel" din Israel, despre care a susținut că se afla în spatele inculpării sale pentru corupție. Dar în Israel, ca şi în SUA cu şase luni înainte, instituțiile țării s-au menținut pe poziții. Netanyahu şi-a pierdut funcția, iar procesul în care era acuzat de corupție a continuat.

Crizele politice americană şi israeliană din 2021 s-au petrecut la şase luni distanță una de alta şi au demonstrat ceva important despre lupta împotriva conducerii autoritare. Lideri cu instincte autocratice pot veni la putere oriunde în lume. Diferența dintre liderii de mână forte care reuşesc să-şi prelungească pe termen indefinit conducerea şi cei care pot fi siliți să renunțe la funcție sau

să fie traşi la răspundere de către lege constă cel mai adesea în forța instituțiilor țării. În SUA şi în Israel, instituțiile naționale au trecut acest test.

Coaliția guvernamentală care l-a înlocuit pe Netanyahu s-a întins de la stânga spectrului politic israelian până la extrema dreaptă. A inclus chiar şi Ra'am, un partid islamist legat de Frăția Musulmană – primul partid arabo-israelian care a făcut parte dintr-un guvern al statului evreu. Singurul principiu unificator pentru partenerii de coaliție a fost hotărârea comună de a-l îndepărta de la putere pe Netanyahu. Chiar şi aşa, noul guvern nu a putut strânge decât o majoritate parlamentară de un singur loc. Netanyahu, deşi judecat pentru corupție, a rămas aparent încrezător că va reveni repede în funcția de prim-ministru. La sfârşitul lui 2022, ocazia pe care o aştepta s-a ivit atunci când coaliția anti-Netanyahu şi-a pierdut majoritatea, deschizând calea pentru noi alegeri şi pentru o posibilă revenire la guvernare a celui ce aspiră să fie liderul de mână forte al Israelului.

Experiența israeliană oferă o serie de lecții şi întrebări pentru țările cu conducători autoritari care sunt încă suficient de norocoase să aibă alegeri competitive. Sunt forțele opoziției suficient de motivate pentru a se uni împotriva liderului autoritar? Sunt instituțiile țării încă

suficient de puternice pentru a asigura nişte alegeri libere? Se va retrage liderul autoritar dacă pierde puterea? Aceste dileme s-au manifestat în diferite feluri în Ungaria, Filipine, Brazilia şi Turcia.

În perioada care a urmat înfrângerii lui Trump, Viktor Orbán, premierul Ungariei, a devenit un favorit şi mai clar al dreptei populiste din Statele Unite. În vara lui 2021, Tucker Carlson, cel mai cunoscut realizator pro-Trump de la Fox News, şi-a mutat întreaga emisiune la Budapesta timp de o săptămână, în încercarea de a prezenta Ungaria lui Orbán drept un model pentru America. Când l-a intervievat pe Orbán, Carlson i-a lăudat politicile din domeniul culturii şi imigrației şi a pretins că a cunoscut mulți americani care s-au mutat la Budapesta din motive politice, „pentru că vor să fie în preajma unor oameni care sunt de acord cu ei, care sunt de acord cu dumneavoastră”[16]. Aflat în dizgrație în cercurile oficiale de la Washington şi Bruxelles, Orbán conta şi pe Moscova şi Beijing. În acelaşi an în care Universitatea Central-Europeană a fost, în cele din urmă, alungată din Budapesta, Universitatea Fudan din China şi-a deschis un nou campus în capitala Ungariei.

Odată cu plecarea Angelei Merkel de la putere la sfârşitul lui 2021, Orbán a devenit liderul din UE cu cea

mai mare vechime în funcție. Alegerile din 2022 păreau să ofere o ocazie de a pune capăt controlului său asupra puterii. Şase partide de opoziție au folosit alegerile preliminare pentru a se uni în jurul unui candidat unic – Péter Márki-Zay, primarul unui mic oraş. La fel ca în Israel, dorința de a îndepărta un lider autoritar de la putere a produs o coaliție neverosimilă, reunind stânga liberală şi dreapta națională. Acceptând nominalizarea de către opoziție, Márki-Zay a anunțat fără echivoc: „Vom fi întotdeauna alături de homosexuali, la fel cum susținem evreii sau țiganii". De asemenea, şi-a luat angajamentul că ungurii vor fi „cetățeni loiali ai UE"[17]. Dar, în cele din urmă, Orbán a obținut o victorie clară în alegerile din aprilie 2022. Izbucnirea războiului în Ucraina vecină l-a făcut pe liderul autoritar local să pară o opțiune mai sigură decât o coaliție instabilă formată din partide de opoziție. În ceea ce-l priveşte, Orbán a promis să țină Ungaria în afara războiului şi, în mod predictibil, a devenit principala voce pro-Putin din UE.

În Brazilia, Jair Bolsonaro este un alt fost aliat al lui Trump care s-a confruntat cu nişte alegeri dificile în 2022. Eliberarea din închisoare la decizia instanței a vechiului său rival, fostul preşedinte Lula, a făcut ca Bolsonaro să se confrunte cu un adversar redutabil la alegerile

prezidențiale. Cu un an înainte de alegeri, cu o inflație şi un şomaj cu două cifre, rata de dezaprobare a lui Bolsonaro se situa la 65%. Liderul de mână forte brazilian a arătat însă clar că, dacă pierdea, intenționa să-l imite pe Trump, refuzând să accepte rezultatul şi încercând, în schimb, să submineze democrația. Înainte de alegeri, a insistat în mod repetat că probabil acestea vor fi trucate. La un miting, Bolsonaro le-a spus susținătorilor săi entuziaşti: „Am doar trei sorți posibile: arestarea, moartea sau victoria”[18]. Dar când Bolsonaro a pierdut la mică diferență în favoarea lui Lula alegerile prezidențiale din octombrie 2002, instituțiile din Brazilia au adoptat o atitudine fermă. Cum nici instanțele judecătoreşti, nici armata nu l-au încurajat pe Bolsonaro să conteste rezultatele sau să dea o lovitură de stat, liderul de mână forte al Braziliei a fost silit să accepte înfrângerea – în timp ce încă acuza vicierea rezultatelor.

Turcia, sub preşedintele Erdoğan, este amenințată de un scenariu similar înaintea unor alegeri prezidențiale programate pentru 2023. Până atunci, Erdoğan va fi împlinit 20 de ani la putere. Dar autoritarismul şi incompetența sa economică tot mai accentuate au generat reacții ostile. La fel ca în Ungaria şi Israel, s-a format o coaliție eterogenă de opoziție, dedicată îndepărtării de la

putere a liderului de mână forte. În condițiile în care inflația a atins 80%, iar lira turcească se prăbuşeşte, opoziția – descrisă de *Financial Times* drept „o alianță improbabilă între naționaliști, kurzi, reprezentanți ai stângii, ai dreptei, susținători ai secularismului şi conservatori religioşi”[19] – are motive temeinice să spere la victorie la următoarele alegeri parlamentare şi prezidențiale. Dar, dacă Erdoğan şi partidul său, AKP, pierd la urne în 2023, nu există absolut nicio garanție că liderul autoritar turc va renunța la putere sau că statul turc va fi capabil să îl îndepărteze forțat.

În Filipine, din contră, Rodrigo Duterte şi-a surprins o parte dintre critici neinsistând asupra unor modificări în Constituție care să-i permită să rămână în funcție pentru un al doilea mandat, după alegerile din mai 2022. Opțiunea liderului de mână forte din Filipine a fost să fie succedat la conducere de fiica sa, Sara. Dar Sara a ales să candideze pentru funcția de vicepreşedinte în tandem cu Bongbong Marcos, fiul fostului dictator din Filipine, Ferdinand Marcos – hotărât să rescrie istoria, pentru a zugrăvi dictatura lui Marcos drept o epocă de aur a progresului şi stabilității. Victoria listei Marcos-Duterte în alegerile prezidențiale din 2022 a reprezentat o fuziune

între două clanuri politice autoritariste, cu implicații îngrijorătoare pentru democrația filipineză.

Cu toate acestea, retragerea lui Duterte a demonstrat că nu toți conducătorii autoritari se vor agăța de putere indiferent care vor fi consecințele. În unele locuri, instituțiile democratice au acționat ca o constrângere pentru conducerea autoritară. În SUA, Donald Trump continuă să se confrunte cu numeroase probleme juridice. Iar în Marea Britanie, Boris Johnson a fost silit să renunțe la funcție.

Problemele lui Johnson se încadrează într-un tipar specific multora dintre naționaliştii populişti care au venit la putere în întreaga lume în ultimul deceniu. Lideri precum Erdoğan, Modi, Trump, Bolsonaro, Johnson şi Duterte s-au dovedit adesea mult mai buni la desfăşurarea de campanii electorale decât la conducerea țării. Sunt minunați când e vorba de formarea unui grup de admiratori personali – dar le lipsesc abilitățile tehnocratice şi răbdarea pentru a guverna eficient.

Aceste defecte sugerează că stilul de mână forte în guvernare poate conține semințele propriei distrugeri. Iar acest lucru ridică o întrebare crucială: conducerea autoritară este în continuare o tendință în creştere pe scena internațională sau şi-a atins punctul culminant?

Atunci când apare o nouă tendință politică sau ideologică puternică, este întotdeauna tentant să credem că va continua să se consolideze pentru mult timp. După Revoluția Rusă, mulți comuniști au ajuns să creadă că prăbuşirea globală a capitalismului era inevitabilă. În anii 1930, era la modă să crezi că democrația liberală era într-un declin terminal pretutindeni în lume. Iar după sfârşitul Războiului Rece, Francis Fukuyama a proclamat faimosul „sfârşit al istoriei", argumentând că se încheiase competiția ideologică şi că democrația liberală era singurul sistem viabil.

În realitate, istoria a fost adesea mai degrabă ciclică decât liniară. Tendințele politice s-au afirmat şi au intrat în declin. Precedentele sugerează că epoca liderului cu mână de fier va ajunge şi ea la final la un moment dat. Dar acest lucru ar putea dura nu mai puțin de 30 de ani.

Toate eforturile de periodizare istorică sunt oarecum artificiale. Dar este posibil să identificăm două epoci distincte în politica postbelică, fiecare dintre ele având o durată de aproximativ 30 de ani. Perioada dintre 1945 şi 1975, cunoscută sub numele de *les trente glorieuses* în Franța, a fost identificată cu creşterea economică solidă în tot Occidentul, alături de edificarea statelor bunăstării şi

de managementul neokeynesian al cererii, toate acestea desfăşurându-se pe fundalul Războiului Rece.

Pe la mijlocul anilor 1970, acest model a început să întâmpine probleme în lumea anglo-americană, Marea Britanie suferind de „stagflație”, iar preşedintele Jimmy Carter diagnosticând o criză de încredere națională în SUA. O nouă epocă (adesea numită neoliberală de criticii ei) a început în 1979 odată cu alegerea lui Margaret Thatcher în Marea Britanie, urmată de cea a lui Ronald Reagan în SUA în 1980. Privind retrospectiv, şi acest lucru a făcut parte dintr-o schimbare globală. În 1978, Deng Xiaoping a venit la putere în China şi a inițiat o politică de „reformă şi deschidere” bazată pe economia de piață. Blocul comunist din Europa a început să se fisureze odată cu formarea sindicatului Solidaritatea din Polonia în septembrie 1980. Bazele unei economii capitaliste globalizate îşi făceau apariția.

„Epoca neoliberală” a durat de asemenea aproximativ 30 de ani, până când a fost discreditată de criza financiară globală din 2008. Ulterior, Occidentul a părut slăbit, iar lideri autoritari precum Putin şi Erdoğan au devenit mai dispuşi să conteste puterea şi normele politice occidentale. Odată cu ajungerea lui Xi Jinping la conducerea Chinei în

2012, epoca liderului cu mână de fier a început cu adevărat.

Este semnificativ că, spre deosebire de cele două cicluri descrise anterior, epoca liderului cu mână de fier a început în afara Occidentului. Într-adevăr, majoritatea intelectualilor occidentali au presupus, cu mulțumire, că SUA erau imune la stilul autoritar de politică. Alegerea lui Trump în 2016 a demonstrat în mod decisiv netemeinicia acestei gândiri. Votul britanic pentru Brexit din acelaşi an a dovedit că şi Marea Britanie căzuse pradă populismului şi naționalismului nostalgic. Centrele anglo-americane ale democrației liberale aflându-se în derută, susținătorii stilului autoritar de politică au căpătat putere în întreaga lume.

Cele două epoci anterioare din istoria postbelică urmaseră o curbă similară. O nouă ideologie a apărut, a înregistrat un oarecare succes inițial şi astfel a dobândit un nou prestigiu şi a atras noi adepți. Apoi, sentimentul unui avânt ideologic a generat cererea ca ideile originare din spatele mişcării să fie promovate mai puternic şi mai rapid. Iar acest lucru a dus la exagerări, provocând în cele din urmă reacții ostile şi cererea pentru o nouă abordare. Un bun exemplu de exagerare ideologică este felul în care cererea lui Reagan de reducere a taxelor şi mai puțină

birocrație a dus în cele din urmă la o dereglementare excesivă în domeniul finanțelor, care a culminat cu criza financiară din 2008. La nivel geopolitic, entuziasmul elitei occidentale în privința globalizării a dus la încorporarea rapidă a Chinei în economia mondială. Dar acum bogăția şi puterea în creştere ale acestei țări au declanşat o reacție puternică împotriva globalizării.

Dacă epoca recentă urmează un tipar similar, atunci stilul de mână forte a intrat de mult în etapa de emulație a ciclului. După 2016, a devenit o practică standard pentru lideri precum Bolsonaro, Orbán, Putin şi chiar Netanyahu să folosească un limbaj şi o tactică trumpiste: denunțarea „ştirilor false", punerea sub semnul întrebării a ştiinței climatice şi condamnarea „globaliştilor".

Dar, deşi precedentul epocilor anterioare sugerează că epoca liderului cu mână de fier ar putea dura 30 de ani, există un amendament important. Pentru ca liderii autoritari să prospere, trebuie ca naționalismul populist îmbrățişat de regulă de aceştia să fie validat de succes. China cu siguranță a învățat această lecție. A folosit pandemia de coronavirus pentru a argumenta că sistemul chinez – inspirat de gândirea lui Xi Jinping – şi-a dovedit superioritatea față de liberalismul occidental. Dar, dincolo de granițele Chinei, incompetența pare să-i ajungă din

urmă pe conducătorii de mână forte. Gestionarea deficitară a pandemiei de COVID-19 de către Trump a contribuit la înfrângerea sa. Bolsonaro, AMLO şi Erdoğan au gestionat prost atât pandemia, cât şi economiile lor naționale.

Liberalii politici au motive să spere că incompetența va submina în cele din urmă susținerea pentru liderii autocrați. Dar, spre deosebire de democrați, liderii autoritari nu au obiceiul să cedeze elegant puterea atunci când lucrurile merg prost. În Statele Unite, marja înfrângerii lui Trump şi puterea instituțiilor americane au fost suficiente pentru a-i contracara eforturile de a întoarce rezultatul alegerilor din 2020. Dar, în alte contexte naționale, lideri autoritari precum Orbán, Bolsonaro şi Erdoğan s-ar putea dovedi mai greu de schimbat din funcție.

Unele aspecte ale politicii contemporane sunt foarte similare ultimei mari crize a democrației liberale din anii 1930. Libertățile politice şi democrația bat din nou în retragere. Protecționismul este din nou în vogă. Liberalii îşi pierd încrederea. Dorința regimurilor autocratice de a anexa părți din statele vecine sau de a-şi extinde altfel teritoriile – care se află în spatele atât de multora dintre problemele anilor 1930 – reîncepe şi ea treptat să fie la

modă. Anexarea Crimeii de către Rusia în 2014 a stabilit un precedent periculos. China este hotărâtă să transforme Marea Chinei de Sud în propriile ape teritoriale, cu încălcarea dreptului internațional. În plus, Beijingul este tot mai strident în cererile sale de „reunificare” cu Taiwanul.

În calitate de naționaliști, liderii de mână forte au tendința să caute dușmani în străinătate dacă lucrurile se complică în țară. Tensiunile tot mai mari din vecinătățile Chinei, Rusiei și Turciei reamintesc că, în epocile anterioare, politica autoritară a fost strâns asociată cu războiul. În anii 1930, a fost nevoie de un război mondial pentru a pune capăt epocii dictatorilor. Astăzi, riscul unei confruntări militare între SUA și Rusia și China, mai ales, este în creștere. Dar teama de un holocaust nuclear a contribuit la menținerea păcii în timpul Războiului Rece (deși cu unele mici scăpări). O teroare similară legată de un dezastru nuclear va împiedica, probabil, un război între marile puteri în epoca liderului cu mână de fier.

Un risc mai mare poate fi pericolul pe care îl reprezintă declinul internaționalismului liberal pentru economia globală și pentru mediu. Când criza financiară globală a izbucnit în 2008, liderii mondiali s-au reunit rapid în primul summit G20. Confruntându-se cu o amenințare

comună, liderii Statelor Unite, Chinei, Uniunii Europene, Rusiei, Japoniei şi ai altor naţiuni au reuşit să depăşească diferenţele politice dintre ei şi să colaboreze.

Dar, în epoca politicii de mână forte, cooperarea internaţională nu mai este la modă – după cum a demonstrat răspunsul global fracturat la coronavirus. Ascensiunea liderilor autoritari populişti face să fie mult mai puţin probabil ca lumea să se mobilizeze pentru un răspuns eficient la schimbările climatice. Această idee a fost subliniată la reuniunea Adunării Generale a ONU în 2019, când primul vorbitor a fost preşedintele Bolsonaro al Braziliei. În loc să-şi exprime regretul sau măcar preocuparea faţă de incendiile de pădure care devastau Amazonia, Bolsonaro s-a lansat într-o diatribă furioasă la adresa globaliştilor care îndrăzneau să încalce suveranitatea Braziliei în încercarea de a organiza un efort internaţional pentru salvarea acesteia.

În 2020, China era responsabilă pentru 29% din emisiile globale de dioxid de carbon – mai mult decât SUA şi UE împreună. Fără implicarea Chinei, nu va exista un răspuns global eficient la schimbările climatice. Dar creşterea antagonismului dintre SUA şi China va complica ajungerea la un acord internaţional cu privire la încălzirea globală. În loc să devină un stimulent pentru cooperarea

între țările rivale, veştile tot mai amenințătoare despre schimbările climatice ar putea deveni încă o sursă de acuzații reciproce între China şi SUA. Până la încheierea epocii liderului cu mână de fier, pot fi aduse daune ireparabile mediului.

În SUA, înfrângerea lui Trump poate părea o nouă şansă pentru democrația liberală. În China, în schimb, haosul şi divizarea generate de alegerile prezidențiale americane din 2020 sunt prezentate ca o dovadă suplimentară a decadenței sistemului din SUA. Xi Jinping şi ideologii care îl înconjoară sunt tot mai pregătiți să afirme superioritatea „modelului chinez" față de valorile predicate de Occident.

Cu toate acestea, o dificultate majoră pentru Beijing este că „modelul chinez" e tot mai asociat – în țară şi în străinătate – cu cultul personalității care îl înconjoară pe Xi Jinping. Conducerea autoritară duce aproape întotdeauna la crearea unui cult al personalității, deoarece devine politic imposibil să admiți că liderul este supus slăbiciunii sau erorii. Întrucât liderul nu poate să greşească, dezbaterile şi criticile trebuie oprite. În cele din urmă, conducerea autoritară trebuie să se bazeze pe teamă şi coerciție. Acest model de guvernare nu este doar neatractiv: este şi o rețetă pentru a da de necaz. Fără

dezbateri deschise şi modalităţi sigure de contestare a autorităţii, guvernele înrobite unui lider de mână forte pot adopta politici dezastruoase – şi pot persista în aplicarea lor mult timp după ce un sistem mai deschis ar fi schimbat direcţia. Cultul personalităţii ce-l înconjura pe Mao a dus China spre dezastru. Într-adevăr, cultul personalităţii rareori a dus undeva la ceva bun.

Incapacitatea de a tolera criticile nu este singurul defect al modelului liderului de mână forte. Alte două dificultăţi caracteristice (şi interconectate) sunt centrate în jurul succesiunii şi al neputinţei.

În cea mai pură formă a sistemului autoritar, unde pârghiile de limitare a liderului sunt practic eliminate, totul ajunge să depindă de omul aflat la vârf. Înlocuirea lui – sau chiar discutarea eventualei sale plecări – este profund destabilizatoare. De aceea, odată ce liderul de mână forte dispare, tot felul de interese sunt ameninţate când rivalii se luptă pentru putere şi se plătesc poliţe. Liderii autoritari, familiile şi anturajele lor au motive serioase să se teamă că vor ajunge în boxa acuzaţilor dacă pleacă vreodată de la putere. Drept urmare, de obicei liderii autoritari se agaţă de putere.

Unii observatori ai Rusiei suspectează că Vladimir Putin şi-ar putea dori să se retragă după mai mult de 20

de ani la conducerea Rusiei. Dar, dacă ar fi să plece Putin, sistemul juridic rusesc, pe care l-a folosit pentru a-şi hărțui duşmanii, ar putea fi întors împotriva prietenilor şi familiei lui de către oricine i-ar succeda la Kremlin. Lideri precum Xi şi Erdoğan se confruntă cu riscuri similare. Când un lider de mână forte pierde puterea, stabilitatea întregului sistem politic construit în jurul lui este în pericol. Această nevoie de a rămâne în funcție este o trăsătură clară a epocii liderului cu mână de fier. Vladimir Putin şi Recep Tayyip Erdoğan sunt la putere, unul, de peste 20 de ani, iar celălalt, de aproape 20 de ani. În China, preşedintele Xi se instalează pentru un nou deceniu la putere.

Dar chiar şi un lider autoritar ajunge până la urmă bătrân şi neputincios. Xi, Putin şi Erdoğan au toți în jur de 70 de ani. Zvonurile că Erdoğan suferă de cancer sunt obişnuite în Turcia. Xi este supraponderal şi fost fumător. Dacă oricare dintre aceşti lideri ar muri sau ar deveni incapabil să-şi îndeplinească atribuțiile, țara lui ar fi aruncată în criză. Când sănătatea unui lider de mână forte se deteriorează, reacția uzuală este ascunderea problemei. Anturajul liderului trebuie să îi gestioneze aparițiile publice şi să găsească modalități de guvernare pe măsură ce şeful îşi pierde concentrarea.

Chiar dacă sănătatea lui fizică se menține, deceniile petrecute la putere pot face adesea un lider să cadă pradă megalomaniei sau paranoiei – ori să piardă contactul cu viața obișnuită a națiunii pe care o conduce. Sistemele democratice, cu toate slăbiciunile lor, au instituții și legi care gestionează problema crucială și delicată a succesiunii. În cele din urmă, sistemele politice durabile se bazează pe instituții, nu pe indivizi. Iar societățile de succes se bazează pe legi, nu pe o conducere carismatică.

Din toate aceste motive, conducerea de mână forte este în mod inerent o formă de guvernare deficitară și instabilă. În cele din urmă, se va prăbuși în China și în majoritatea celorlalte locuri unde este testată. Dar s-ar putea să ne confruntăm cu multe tulburări și suferințe înainte ca epoca liderului cu mână de fier să fie în fine încredințată istoriei.

Mulțumiri

Această carte este inspirată din numeroșii ani de călătorii și de muncă pentru *Financial Times*. Așadar, prima mea datorie de gratitudine este față de *FT*, pentru că mi-a oferit oportunitatea de a reflecta asupra politicii internaționale și de a scrie despre ea.

M-am inspirat și din înțelepciunea și ospitalitatea colegilor de la *FT* din întreaga lume. Aș vrea în mod deosebit să-i mulțumesc lui Ed Luce din Washington, un mare prieten care mi-a fost gazdă generoasă cu mai multe ocazii. La Moscova, aș vrea să le mulțumesc lui Henry

Foy, Max Seddon şi Kathrin Hille. Kathrin mi-a fost de mare ajutor şi în alte posturi, la Beijing şi Taipei. Le sunt recunoscător şi Laurei Pitel din Turcia; lui Jamil Anderlini, Nicolle Liu şi Tom Mitchell din Beijing şi Hong Kong; lui Amy Kazmin, Victor Mallet şi Jyotsna Singh din Delhi; lui John Reed din Ierusalim; lui Simeon Kerr din Dubai; lui James Shotter din Varşovia; lui Guy Chazan şi Tobias Buck din Berlin; lui Andres Schipani şi Joe Leahy din São Paulo. De asemenea, mulţi colegi din Londra au fost pentru mine o sursă de ajutor şi de idei. Aş vrea să le mulţumesc mai ales lui David Pilling, Martin Wolf, Jonathan Derbyshire, Fiona Symon şi Roula Khalaf. Dan Dombey a citit mari secţiuni din carte şi mi-a oferit o mulţime de reacţii utile şi încurajări. Jeremy Shapiro şi Shruti Kapila au fost la rândul lor suficient de generoşi pentru a citi părţi din manuscris şi a-mi furniza comentarii.

După cum este evident pentru cititori, cartea aceasta se bazează pe 20 de ani de conversaţii cu oameni din întreaga lume. Mulţi dintre ei sunt citaţi sau menţionaţi în ea. Unii trăiesc în ţări ameninţate de o conducere autoritară, aşa că ar putea să nu-mi fie recunoscători dacă le-aş mulţumi nominal. Dar le sunt cu adevărat recunoscător tuturor celor care s-au străduit să îmi explice diverse lucruri de-a lungul anilor.

O bună parte din această carte a fost scrisă în timpul pandemiei de COVID-19, care mi-a oprit brusc călătoriile internaţionale. Totuşi, pandemia a avut un efect secundar pozitiv: a blocat în aceeaşi casă cu mine, multe luni la rând, patru proaspeţi absolvenţi. Copiii mei – Natasha, Joe, Nathaniel şi Adam – au contribuit toţi cu analize şi idei. Adam şi Nat m-au ajutat în mod deosebit, examinând capitolele despre Asia de Sud-Est, respectiv Africa. Soţia mea, Olivia, s-a

alăturat discuțiilor şi ne-a ținut pe toți sănătoşi şi fericiți în timpul carantinei.

În sfârşit, aş vrea să le mulțumesc agenților mei literari, James Pullen şi Sarah Chalfant de la Wylie Agency, care mi-au oferit mereu sfaturi bune şi prieteneşti cu legendara promptitudine Wylie. A fost din nou o mare plăcere să colaborez cu Bodley Head şi în special cu Stuart Williams şi cu Jörg Hensgen. Editura Other Press, unde am fost îndrumat de Judith Gurewich şi editat de Yvonne Cardenas, mi-a asigurat un cămin perfect în SUA.

Note

Introducere

1. Aceste cifre au fost compilate de Max Roser de la Martin School din cadrul Universității Oxford, având la bază datele proiectului *Varieties of Democracy*. Vezi ourworldindata.org.
2. Freedom House, „Freedom in the World 2021: Democracy under Siege".
3. Citat în Mehdi Hasan, „It Wasn't Just Trump – Every US President Has Gotten Putin Wrong", MSNBC, 16 iunie 2021.
4. Brian Parkin şi Rainer Buergin, „Merkel Says Russia Risks Harm to Itself with Nineteenth Century Ways", *Bloomberg*, 13 martie 2014.
5. „A Turkish Success Story", *New York Times*, 28 ianuarie 2004.
6. Nicholas Kristof, „Looking for a Jump-Start in China", *New York Times*, 5 ianuarie 2013. Pasajul acesta mi-a fost adus în atenție de Richard McGregor în *Xi Jinping: The Backlash*, Lowy Institute, 2019, p. 9.

7. Thomas L. Friedman, „Letter from Saudi Arabia”, *New York Times*, 25 noiembrie 2015.
8. Thomas L. Friedman, „Saudi Arabia’s Arab Spring At Last”, *New York Times*, 23 noiembrie 2017.
9. Gideon Rachman, „India Needs a Jolt and Modi Is a Risk Worth Taking”, *Financial Times*, 28 aprilie 2014.
10. Freedom House, „Freedom in the World 2020: A Leaderless Struggle for Democracy”.
11. Rachel Frazin, „Biden Calls Boris Johnson a Physical and Emotional Clone of Trump”, *The Hill*, 13 decembrie 2019.
12. Vezi Masha Gessen, „Autocracy Rules for Survival”, *New York Review of Books*, 10 noiembrie 2016.
13. „Trump Defends Putin Killing Journalists”, *Daily Beast*, 13 aprilie 2017.
14. Rana Mitter, „The World China Wants”, *Foreign Affairs*, ianuarie 2021.
15. Ramachandra Guha, „Modi Personality Cult Runs Contrary to BJP’s Own Objections to Worship of Individuals”, Scroll.in, 2 august 2020.
16. Charlotte Gao, „Xi: China Must Never Adopt Constitutionalism”, *The Diplomat*, 19 februarie 2019.
17. Video Reuters, 14 aprilie 2020.
18. Citat în *The Economist*, „Getting Off the Train”, 6 februarie 2016.
19. Vezi Nathaniel Rachman, „The Simpleton Manifesto”, *Persuasion*, 15 octombrie 2020.
20. John Johnston, „Boris Johnson Blasted over Claims Deep State Is Betraying Brexit”, *Politics Home*, 14 ianuarie 2019.
21. Conversație cu autorul, Berlin, octombrie 2019.
22. *Ibidem*.

23. Fiona Hill, *There is Nothing For You Here: Finding Opportunity in the 21st Century*, Mariner Books, 2021, p. 224.
24. „No Job, No House, No Welfare”, *The Economist*, 30 mai 1998.
25. Vezi Roberto Foa, „Why Strongmen Win in Weak States”, *Journal of Democracy*, ianuarie 2021.
26. „Genocide Aside”, *The Economist*, 13 februarie 2021.
27. Jeffrey Goldberg, „Why Obama Fears for Our Democracy”, *Atlantic*, 16 noiembrie 2020.
28. „Can You Foil the Love Tonight?”, *The Economist*, 19 noiembrie 2020.
29. Importanța machismului pentru liderii de mână forte de-a lungul istoriei, precum Mussolini, Gaddafi, Putin şi alții, este o temă importantă a cărții lui Ruth Ben-Ghiat *Strongmen: How They Rise, Why They Succeed, How They Fall*, Profile, 2020.
30. Conversație cu autorul, Moscova, august 2019.
31. Mark Easton, „Coronavirus: Social Media Spreading Virus Conspiracy Theories”, *BBC*, 18 iunie 2020.

1

Putin – arhetipul (2000)

1. Mesajul de Anul Nou al preşedintelui interimar Vladimir Putin, 31 decembrie 1999, www.en.kremlin.ru.
2. Discutat în Ivan Krastev şi Stephen Holmes*, The Light That Failed – A Reckoning*, Allen Lane, 2019, p. 108.
3. Citate din Lionel Barber şi Henry Foy, „Vladimir Putin Says Liberalism Has Become Obsolete”, *Financial Times*, 27 iunie 2019.

4. Vezi Susan Glasser, „Putin the Great”, *Foreign Affairs*, septembrie/octombrie 2019.
5. Citat în Catherine Belton, *Putin's People – How the KGB Took Back Russia and Then Took on the West*, William Collins, 2020, pp. 26, 39-41.
6. Fiona Hill şi Clifford Gaddy, *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, Brookings Institution Press, 2013, p. 76. Fiona Hill a continuat să conducă biroul pentru Rusia de la Casa Albă în timpul mandatului lui Trump şi a depus mărturie în cursul audierilor pentru suspendarea preşedintelui Trump.
7. Belton, p. 85.
8. Hill şi Gaddy, p. 9.
9. Citat în Belton, p. 112.
10. *Ibidem*, p. 11. Belton oferă şi o relatare fascinantă despre felul cum sponsorii iniţiali ai lui Putin din cercul lui Elţîn l-au promovat – iar apoi au ajuns să-şi regrete decizia.
11. Citat în Anton Troianovski, „Branding Putin”, *Washington Post*, 12 iulie 2018.
12. James Ciment, „Life Expectancy of Russian Men Falls to 58”, *BMJ*, 21 august 1999.
13. Interviu cu autorul, Moscova, septembrie 2014.
14. „Putin's Russia”, podcast Rachman Review cu Fiodor Lukianov, 9 octombrie 2019.
15. Krastev şi Holmes, p. 82.
16. Conversaţie cu autorul, Moscova, 2008.
17. Citat în Jan Matti Dollbaum, Morvan Lallouet şi Ben Noble, *Navalny: Putin's Nemesis, Russia's Future*, Hurst, 2021, p. 152.
18. Vezi Max Seddon, „Lunch with the FT: Alexei Navalny”, *Financial Times*, 22 noiembrie 2019.

19. Luke Harding, „Revealed: The $2 Billion Offshore Trail that Leads to Vladimir Putin”, *Guardian*, 3 aprilie 2016.
20. „Russian Billionaire Arkady Rotenberg Says «Putin Palace Is His»”, BBC, 30 ianuarie 2021.
21. „Vlad’s the Boss: «World’s Secret Richest Man» Vladimir Putin Guards His Secret Billions Like a Mafia Godfather, Expert Claims”, *Sun*, 22 martie 2018.
22. Chris Giles, „Russia’s Role in Producing the Tax System of the Future”, *Financial Times*, 29 iulie 2019.
23. Citat în Martin Chulov, „Can Saudi Arabia’s «Great Reformer» Survive the Death in the Consulate?”, *Guardian*, 13 octombrie 2018.
24. Citat în Troianovski, *Washington Post*.
25. Citat în Elias Isquith, „Rudy Giuliani”, Salon, 4 martie 2014.
26. Interviul original a fost realizat de Alastair Campbell pentru *GQ* în 2014.
27. Tobias Jones, „How Matteo Salvini Became Putin’s Man in Europe”, *Prospect*, 30 august 2019.
28. Anne Applebaum, „The False Romance of Russia”, *Atlantic*, 12 decembrie 2019.
29. Aceste legături sunt descrise în Belton, pp. 427-436.
30. Julian Borger, „Russia Is a Regional Power Showing Weakness over Ukraine”, *Guardian*, 25 martie 2014.

2

Erdoğan – de la reformatorul liberal la liderul autoritar (2003)

1. Robert Kaplan, „At the Gates of Brussels”, *Atlantic*, decembrie 2004.
2. Citat în „To Brussels on a Wing and a Prayer”, *The Economist*, 9 octombrie 2004.
3. *Ibidem*.
4. Vezi Gideon Rachman, *Easternisation*, Vintage, 2017, p. 202.
5. Vezi Soner Çağaptay, *The New Sultan: Erdoğan and the Crisis of Modern Turkey*, IB Tauris, 2020, p. 4.
6. Citat în Kaya Gene, „Erdoğan’s Way”, *Foreign Affairs*, septembrie 2019, p. 29.
7. Vezi Steven Cook, „How Erdoğan Made Turkey Authoritarian Again”, *Atlantic*, 21 iulie 2016.
8. Vezi Aykan Erdemir şi Oren Kessler, „A Turkish TV Blockbuster Reveals Erdoğan’s Conspiratorial, Anti-Semitic Worldview”, *Washington Post*, 15 mai 2017.
9. Vezi Jenny White, „Democracy Is Like a Tram”, *Turkey Institute*, 14 iulie 2016.
10. Jonathan Head, „Quiet End to Turkey’s College Headscarf Ban”, BBC, 31 decembrie 2010.
11. Gideon Rachman, „Don’t Be Blind to Erdoğan’s Flaws”, *Financial Times*, 10 octombrie 2011.
12. Hannah Lucinda Smith, în *Erdoğan Rising: The Battle for the Soul of Turkey*, William Collins, 2019, pp. 203-221, oferă o descriere sugestivă a tentativei de lovitură de stat.

13. Vezi Laura Pitel, „Turkey: Gulenist Crackdown”, *Financial Times*, 11 septembrie 2016.
14. Vezi Gene, *Foreign Affairs*, p. 33.
15. Laura Pitel, „Europe’s Top Human Rights Court Orders Turkey to Release Jailed Turkish Politician”, *Financial Times*, 22 decembrie 2020.
16. Matthew Wills, „The Turkish Origins of the Deep State”, JSTOR Daily, 10 aprilie 2017.
17. Vezi mărturiile lui John Bolton şi Fiona Hill, citate la p. 145.
18. Gideon Rachman, „Modi and Erdoğan Thrive on Divisive Identity Politics”, *Financial Times*, 10 august 2020.
19. Peter Spiegel, „José Manuel Barroso: Not Everything I Did Was Right”, *Financial Times*, 4 noiembrie 2014.
20. „Turkey Slams EU Officials in Row over Netherlands Campaigning”, BBC, 14 martie 2017.
21. Citat în Laura Pitel, „Erdoğan’s Great Game: Soldiers, Spies and Turkey’s Quest for Power”, *Financial Times*, 12 ianuarie 2021.
22. David Kirkpatrick şi Carlotta Gall, „Audio Offers Gruesome Details of Jamal Khashoggi Killing”, *New York Times*, 17 octombrie 2018.
23. Laura Pitel, „Turkey Senses Growing National Challenge to Erdoğan”, *Financial Times*, 24 iunie 2019.
24. Tweet al lui @SonerCagaptay, 2 iunie 2020.

3

Xi Jinping – China şi revenirea cultului personalității (2012)

1. Nicolas Berggruen şi Nathan Gardels, „How the World's Most Powerful Leader Thinks", WorldPost, 21 ianuarie 2014.
2. John Simpson, „New Leader Xi Jinping Opens Door to Reform in China", *Guardian*, 10 august 2013.
3. Frank Dikötter, *How to Be a Dictator: The Cult of Personality in the Twentieth Century*, Bloomsbury, 2019, p. 105 [ed. rom.: *Cum să fii dictator. Cultul personalității în secolul XX*, Polirom, 2020, p. 132].
4. Citat în Chris Buckley, „Xi Jinping Opens China Party Congress, His Hold Tighter than Ever", *New York Times*, 17 octombrie 2017.
5. Citat în Tom Phillips, „Xi Jinping Heralds New Era of Chinese Power at Communist Party Congress", *Guardian*, 18 octombrie 2017.
6. „China's Economy in Six Charts", *Harvard Business Review*, noiembrie 2013.
7. Vezi Evan Osnos, „Born Red", *New Yorker*, 30 martie 2015.
8. Există o scurtă şi bună descriere a anilor de tinerețe ai lui Xi în Kerry Brown, *The World According to Xi*, IB Tauris, 2018. Vezi şi excelentul eseu al lui Evan Osnos citat mai sus.
9. Citat în François Bougon, *Inside the Mind of Xi Jinping*, Hurst, 2018, p. 56.
10. Vezi Osnos, *New Yorker*.
11. Brown, *The World According to Xi*, p. 16.

12. McGregor, *Xi Jinping: The Backlash*, p. 34.
13. Edward Wong, Neil Gough şi Alexandra Stevenson, „China's Response to Stock Plunge Rattles Traders", *New York Times*, 9 septembrie 2015.
14. „Rumours Swirl in China after Death of Top Chongqing Party Official", Radio Free Asia, 4 noiembrie 2019.
15. Victor Mallet, „Interpol «Complicit» in Arrest of its Chief in China", *Financial Times*, 7 iulie 2019.
16. „Xi Jinping Millionaire Relations Reveal Fortunes of Elite", *Bloomberg News*, 29 iunie 2012.
17. Citat în Bougon, *Inside the Mind of Xi Jinping*, p. 39.
18. *Ibidem*, p. 154.
19. Yuan Yang, „Inside China's Crackdown on Young Marxists", *Financial Times*, 14 februarie 2019.
20. Gideon Rachman, „Lunch with the FT: Eric Li", *Financial Times*, 7 februarie 2020.
21. Citat în Don Weiland, „Inside Wuhan", *Financial Times*, 25 aprilie 2020.
22. Citat în Michael Collins, „The WHO and China: Dereliction of Duty", Council on Foreign Relations, 27 februarie 2020.
23. Aceste cifre au fost primite cu un oarecare scepticism în Occident. O analiză a numărului de decese suplimentare realizată de *The Economist* a conchis că decesele cauzate de COVID-19 în Wuhan par mult mai numeroase decât afirmă statistica oficială (30 mai 2021). Conform cifrelor oferite de chinezi, numărul de decese din Wuhan, unde a izbucnit pandemia, s-a ridicat la 3.869. *The Economist* a revizuit acest număr la 13.400 până la sfârşitul lui martie 2020. Dar, chiar dacă această revizuire este corectă, ideea de bază – că au fost

mult mai puține decese în China decât în Occident – nu este contestată.

24. Citat în „Xi Confers Medals for Virus Fight at Ceremony in Great Hall of the People", *Bloomberg*, 8 septembrie 2020.
25. John Sudworth, „Wuhan Marks Its Anniversary with Triumph and Denial", *BBC*, 23 ianuarie 2020.
26. „Unfavorable Views of China Reach Historic Highs in Many Countries", Pew Research Center, 6 octombrie 2020.
27. Jonathan Kaiman, „Islamist Group Claims Responsibility for Attack on China's Tiananmen Square", *Guardian*, 25 noiembrie 2013.
28. Stephanie Nebehay, „UN Says It Has Credible Reports that China Holds 1M Uighurs in Secret Camps", *Reuters*, 10 august 2018.
29. „China Forces Birth Control on Uighur Muslims, Other Minorities: Birth Rates Fall by 60% from 2015 to 2018 in Xinjiang", *Associated Press*, 29 iunie 2020.
30. James Landale, „Uighurs: Credible Case China Is Carrying Out Genocide", BBC, 8 februarie 2021.
31. Zheping Huang, „Xi Jinping Says China's Authoritarian System Can Be a Model for the World", *Quartz*, 9 martie 2018.
32. „The View from Bogotá – An Interview with President Iván Duque Márquez", Institutul Aspen, 22 ianuarie 2021.
33. Hu Xijin, „The More Trouble Taiwan Creates, the Sooner the Mainland Will Teach Them a Lesson", *Global Times*, 6 octombrie 2020.

4

Modi – politică autoritară în cea mai mare democrație a lumii (2014)

1. Conversație cu autorul, Delhi, mai 2018.
2. Citat în Benjamin Parkin şi Amy Kazmin, „Narendra Modi Renames Cricket Stadium after Himself”, *Financial Times*, 24 februarie 2021.
3. Multe dintre aceste exemple sunt luate dintr-un articol scris de Kapil Komireddi, „India, the World’s Largest Democracy, Is Now Powered by a Cult of Personality”, *Washington Post*, 18 martie 2021.
4. Debobrat Ghose, „1,200 Years of Servitude: PM Modi Offers Food for Thought”, *Firstpost*, 13 iunie 2014.
5. Interviu cu Subramanian Swamy, *Huffington Post*, 14 aprilie 2017.
6. Ramachandra Guha, „How the RSS Detested Gandhi”, *The Wire*, 30 ianuarie 2020.
7. Vezi „Why India’s Hindu Hardliners Want to Sideline Mahatma Gandhi”, BBC, 30 ianuarie 2017.
8. O prezentare a perioadei de început a carierei lui Modi şi a relației sale cu RSS este oferită în Dexter Filkins, „Blood and Soil in Narendra Modi’s India”, *New Yorker*, 2 decembrie 2019.
9. Există o portretizare a lui Singh şi a reformelor sale în cartea mea anterioară *Zero-Sum World*, Atlantic, 2012, pp. 78-83.
10. Gideon Rachman, „India Needs a Jolt – and Modi Is a Risk Worth Taking”, *Financial Times*, 28 aprilie 2014.
11. *Ibidem*.

12. Barack Obama, „Narendra Modi”, *Time*, 15 aprilie 2015.
13. Citat în Gideon Rachman, „How India’s Narendra Modi will shape the world”, *Financial Times*, 14 mai 2018.
14. Conversația a avut loc la un dejun organizat de misiunea diplomatică a Indiei la Londra pe 9 iulie 2019.
15. Interviu cu Swamy, Huffington Post.
16. Rachman, *Financial Times*, 14 mai 2018.
17. Milind Ghatwai, „Madhya Pradesh: You Vote for Lotus, You Are Pressing Trigger to Kill Terrorists, Says PM Modi”, *Indian Express*, 18 mai 2019.
18. „Outrage Over Right-Wing Euro-MPs’ Kashmir Visit”, *BBC*, 30 octombrie 2019.
19. Citat în Isaac Chotiner, „Amartya Sen’s Hopes and Fears for Indian Democracy”, *New Yorker*, 6 octombrie 2019.
20. Pratap Bhanu Mehta, „Serial Authoritarianism Picks Out Targets One by One and Tires Out Challenges”, *Indian Express*, 10 octombrie 2019.
21. Yogita Limaye, „Amnesty International to Halt India Operations”, BBC, 29 septembrie 2020.
22. Vezi Filkins, *New Yorker*.
23. Shivshankar Menon, „Rulers of Darkness”, *India Today*, 4 octombrie 2019.
24. Vezi Jo Johnson, „Narendra Modi’s Culture War Storms India’s Elite Universities”, *Financial Times*, 26 ianuarie 2020.
25. Shruti Kapila, „Nehru’s Idea of India Is under Attack from the Nationalist Right”, *Financial Times*, 12 ianuarie 2020.
26. Jason Stanley, „For Trump and Modi, Ethnic Purity Is the Purpose of Power”, *Guardian*, 24 februarie 2020.

27. „Supreme Court Judge Describes Modi as «popular, vibrant and visionary leader»", *The Wire*, 6 februarie 2021.
28. Citat în Amy Kazmin, „Indians Maintain Faith in Messianic Modi", *Financial Times*, 6 iulie 2020.
29. Citat în Gideon Rachman, „Narendra Modi and the Perils of COVID Hubris", *Financial Times*, 26 aprilie 2021.
30. Amy Kazmin, „Narendra Modi, the Style King, Puts On the Guru Look", *Financial Times*, 1 iulie 2021.

5

Orbán, Kaczyński şi ascensiunea Europei iliberale (2015)

1. Citat în Colin Woodard, „Europe's New Dictator", *Politico*, 17 iunie 2015.
2. Citat în Paul Lendvai, *Orbán: Europe's New Strongman*, Hurst, 2017, p. 195.
3. *Ibidem*, p. 192.
4. Citat în Krastev şi Holmes, p. 68.
5. Citat în Lendvai, p. 201.
6. Krastev şi Holmes, p. 14.
7. „Trump Calls for Total and Complete Shutdown of Muslims Entering US", *Politico*, 7 decembrie 2015.
8. Citat în Krastev şi Holmes, p. 47.
9. Aceste detalii provin dintr-un portret al lui Kaczyński şi un interviu cu el, realizate de colegul meu de la *FT*, Henry Foy, „Poland's Kingmaker", *Financial Times*, 26 februarie 2016.

10. Citat în Patrick Kingsley, „As the West Fears the Rise of Autocrats, Hungary Shows What's Possible", *New York Times*, 10 februarie 2018.
11. Viktor Orbán, discurs privind starea națiunii, 19 februarie 2020. Reproducere de la Remix News.
12. Vezi Paul Lendvai, „The Transformer: Orbán's Evolution and Hungary's Demise", *Foreign Affairs*, septembrie 2019, p. 46.
13. *Ibidem*, p. 48.
14. George Soros, „Rebuilding the Asylum System", Project Syndicate, 26 septembrie 2015.
15. Citat în Peter Conradi, „How the Billionaire George Soros Became the Right's Favourite Bogeyman", *Sunday Times*, 10 martie 2019.
16. Lendvai, *Foreign Affairs*, p. 52.
17. „How Viktor Orbán Hollowed Out Hungary's Democracy", *The Economist*, 29 august 2019.
18. Citat în Valerie Hopkins, „How Orbán's Decade in Power Changed Hungary", *Financial Times*, 21 mai 2020.
19. Citat în Lendvai, *Foreign Affairs*, p. 54. Interviul original în *La Repubblica*, în 2018.
20. *Ibidem*.
21. Tony Barber, „Europe's Patience with Viktor Orbán Starts to Wear Thin", *Financial Times*, 8 martie 2021.
22. Jan Cienski, „Poland's Constitutional Crisis Goes International", *Politico*, 24 decembrie 2015.
23. Jan Cienski, „New Media Law Gives Polish Government Fuller Control"', *Politico*, 30 decembrie 2015.

24. Citat în Marc Santora, „After a President's Shocking Death, a Suspicious Twin Reshapes a Nation", *New York Times*, 16 iunie 2018.

25. „Half of Poles Believe Foreign Powers Deliberately Spreading Coronavirus", *Notes from Poland*, 20 aprilie 2020.

26. Citat în Anne Applebaum, *Twilight of Democracy*, Allen Lane, 2020, p. 31.

27. „Playing the Family Card", *The Economist*, 20 iunie 2020.

28. „Poland's Draconian Restrictions on Abortion", *Financial Times*, 8 noiembrie 2020.

6

Boris Johnson şi Marea Britanie în epoca Brexitului (2016)

1. Gideon Rachman şi Nick Clegg, „Is Joining the Euro Still too Big a Risk for Britain?", *Prospect*, 20 ianuarie 2002. Acest articol a fost o dezbatere cu Nick Clegg, care pe atunci era europarlamentar şi ulterior avea să devină vicepremier al Marii Britanii. Clegg a argumentat în favoarea aderării Marii Britanii la euro.

2. Hill, p. 71.

3. Daniel Boffey şi Toby Helm, „Vote Leave Embroiled in Race Row over Turkey Security Threat Claims", *Observer*, 22 mai 2016.

4. Tim Shipman, *All Out War: The Full Story of Brexit*, William Collins, 2017, p. 299.

5. Roger Eatwell şi Matthew Goodwin, *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*, Pelican, 2018, pp. 35-36.

6. *Ibidem*, p. 17.

7. Citat în Sonia Purnell, *Just Boris*, Aurum, 2012, p. 50.
8. Boris Johnson şi Nicholas Farrell, „Forza Berlusconi”, *Spectator*, 6 septembrie 2003.
9. Gideon Rachman, „Boris Johnson Has Failed the Churchill Test”, *Financial Times*, 22 februarie 2016.
10. Rajeev Syal, „Cameron: Johnson Said Leave Campaign Would Lose Minutes before Backing It”, *Guardian*, 16 septembrie 2019.
11. Rick Noak, „Brexit Needs Some of Trump’s Madness, Boris Johnson Suggests”, *Washington Post*, 8 iunie 2018.
12. Katie Weston, „Brexit Conspiracy: Boris Johnson Warns the Deep State’s Great Conspiracy Will Backfire”, *Daily Express*, 14 ianuarie 2019.
13. Sebastian Payne, „Downing Street Glee As Gang of 21 Expelled from the Tory Party”, *Financial Times,* 4 septembrie 2019.
14. Blogul lui Dominic Cummings, „On the Referendum – Actions Have Consequences”, 27 martie 2019.
15. Peter Walker, „UK Poised to Embrace Authoritarianism, Warns Hansard Society”, *Guardian*, 8 aprilie 2019.
16. Allison Pearson, „We Need You, Boris – Your Health Is the Health of the Nation”, *Daily Telegraph*, 7 aprilie 2020.
17. Jonathan Ames, „Boris Johnson Plans to Let Ministers Throw Out Legal Rulings”, *The Times*, 6 decembrie 2021.
18. Rush Doshi, *The Long Game: China’s Grand Strategy to Displace American Order*, Oxford University Press, 2021, p. 13.

7

Donald Trump – liderul cu mână de fier american (2016)

1. Philip Bump, „The Real Story Behind that Viral Clip of Keith Ellison Predicting a Donald Trump Victory”, *Washington Post*, 22 februarie 2017.
2. Gideon Rachman, „We Deride Chances of Marine Le Pen and Donald Trump at Our Peril”, *Financial Times*, 30 noiembrie 2015.
3. *Ibidem*.
4. Conversație cu autorul.
5. Cercetări ulterioare realizate de Deaton şi Case au arătat că, deşi era o diferență în ceea ce priveşte speranța de viață între americanii negri şi cei albi, determinantul cel mai semnificativ acum era nivelul de educație. Negrii şi albii cu studii superioare aveau niveluri similare ale speranței de viață – care erau, la rândul lor, mai mari decât cele ale negrilor şi albilor fără studii superioare.
6. Gina Kolata, „Death Rates Rising For Middle-Aged White Americans, Study Finds”, *New York Times*, 2 noiembrie 2015.
7. Willam H. Frey, „The US Will Become Minority White in 2045, Census Projects”, Brookings Institution, 14 martie 2018.
8. Michael Anton (scriind sub pseudonimul Publius Decius Mus), „The Flight 93 Election”, *Claremont Review of Books*, 5 septembrie 2016.

9. Alec Tyson şi Shiva Maniam, „Behind Trump's Victory: Divisions by Race, Gender, Education", Pew Research Center, 9 noiembrie 2016.
10. Vezi John Sides, Michael Tesler şi Lynn Vavreck, *Identity Crisis: The 2016 Presidential Election and the Battle for the Meaning of America*, Princeton University Press, 2018.
11. *Ibidem*, p. 71.
12. *Ibidem*, p. 88.
13. Citat în Thomas Edsall, „White Riot", *New York Times*, 13 ianuarie 2021.
14. Citat în Larry M. Bartels, „Ethnic Antagonism Erodes Republicans' Commitment to Democracy", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 15 septembrie 2020.
15. Interviu în *Playboy* cu Donald Trump, 1 martie 1990.
16. *Ibidem*.
17. Michael Schmidt, „In a Private Dinner, Trump Demanded Loyalty: Comey Demurred", *New York Times*, 11 mai 2017.
18. John Wagner, „Praise for the Chief", *Washington Post*, 12 iunie 2017.
19. Vezi Jonathan Rauch, „Trump's Firehose of Falsehood", *Persuasion*, 18 noiembrie 2020.
20. Alexander Griffing, „Remember when Donald Trump Appeared on Alex Jones's Infowars", *Haaretz*, 6 august 2018.
21. Peter Baker, „Dishonesty Has Defined the Trump Presidency: The Consequences Could Be Lasting", *New York Times*, 1 noiembrie 2020.
22. Hill, p. 220.
23. *Ibidem*.

24. Citat în Franklin Foer, „Viktor Orbán's War on Intellect", *Atlantic*, iunie 2019.
25. Bolton, p. 312.
26. *Ibidem*, p. 181.
27. *Ibidem*, p. 63.
28. Conversație cu autorul.
29. Axios, 14 septembrie 2020.
30. Bolton, p. 191.
31. Gideon Rachman, „Lunch with the FT: Chris Ruddy", *Financial Times*, 2 martie 2018.
32. Hill, pp. 220-221.
33. Bolton, p. 297.
34. Edward Luce, „Beware Trump's Admiration for Putin, Xi and Erdoğan", *Financial Times*, 16 ianuarie 2020.
35. Hill, p. 221.
36. Aaron Blake, „What Trump Said before His Supporters Stormed the Capitol", *Washington Post*, 11 ianuarie 2021.
37. *Ibidem*.

8

Rodrigo Duterte şi erodarea democrației în Asia de Sud-Est (2016)

1. Louis Nelson, „Trump Praises Duterte for Unbelievable Job Cracking Down on Drugs in the Philippines", *Politico*, 24 mai 2017.

2. Nicola Smith, „Trump Praises Kim Jong-un as «Terrific» and Pledges to Hold Second Summit”, *Telegraph*, 25 septembrie 2018.

3. „Remarks by President Trump in Press Conference”, Ambasada şi Consulatul SUA din Vietnam, 28 februarie 2019.

4. Will Worley, „Philippines President Rodrigo Duterte Tells People to Go Ahead and Kill Drug Addicts”, *Independent*, 3 iulie 2016.

5. „More than 7,000 Killed in the Philippines in Six Months”, Amnesty International, 18 mai 2020.

6. *Ibidem*.

7. Rambo Talabong, „Big Funds, Little Transparency: How Duterte's Drug List Works”, Rappler, 16 februarie 2020.

8. Patrick Symmes, „President Duterte's List”, *New York Times*, 10 ianuarie 2017.

9. Jonathan Miller, *Duterte Harry: Fire and Fury in the Philippines*, Scribe, 2018, p. 86.

10. Carlos H. Conde, „Killings in Philippines Up 50 Percent During Pandemic”, Human Rights Watch, 8 septembrie 2020.

11. Davinci Maru, „CHR Chief: Drug War Deaths Could Be as High as 27,000”, ABS-CBN News, 5 decembrie 2018.

12. Aurora Almendral, „Where 518 Inmates Sleep in Space for 170 and Gangs Hold It Together”, *New York Times*, 7 ianuarie 2019.

13. „The Rodrigo Duterte Interview”, *Esquire Philippines*, 25 august 2016.

14. „Philippines: Duterte Confirms He Personally Killed Three Men”, BBC News, 16 decembrie 2016.

15. „Philippine Leader Says Once Threw Man from a Helicopter, Would Do it Again”, Reuters, 29 decembrie 2016.

16. Eleanor Ross, „Philippines President Duterte's Drug War, One Year On", *Newsweek*, 30 iunie 2017.
17. Sheila Coronel, „The Vigilante President", *Foreign Affairs*, septembrie 2019.
18. Richard Heydarian, „A Revolution Betrayed: The Tragedy of Indonesia's Jokowi", *Al Jazeera*, 24 noiembrie 2019.
19. „Prevalence of Drug Use in the General Population – National Data", *World Drug Report*, Biroul ONU pentru Droguri şi Criminalitate, 2018.
20. „The Dangers of Duterte Harry", *The Economist*, 19 mai 2016.
21. Miller, p. 194.
22. Coronel, *Foreign Affairs*.
23. Miller, p. 44.
24. Maria Cepeda, „Arroyo Thanks Duterte for Helping to Acquit Her of Plunder", Rappler, 9 iulie 2019.
25. O bună descriere a educației şi carierei lui Duterte se găseşte în *Duterte Harry* de Jonathan Miller. A se vedea şi Michael Peel, *The Fabulists*, Oneworld, 2019.
26. Andrew R.C. Marshall şi Manuel Mogato, „Philippine Death Squads Very Much in Business as Duterte Set for Presidency", Reuters, 25 mai 2016.
27. Vezi Miller, p. 2.
28. Mike Frialde, „Murder Rate Highest in Davao City", *Philippine Star*, 1 aprilie 2016.
29. Camille Elemia, „Photo Used by Duterte Camp to Hit Critics Taken in Brazil, not PH", Rappler, 26 august 2016.
30. Alexandra Stevenson, „Soldiers in Facebook's War on Fake News Are Feeling Overrun", *New York Times*, 9 octombrie 2018.

31. Dino-Ray Ramos, „«A Thousands Cuts» Trailer: Ramona S. Diaz's Docu About Journalist Maria Ressa and Press Freedom in Duterte's Philippines Sets Theatrical Run", Deadline, 12 iulie 2020.
32. Rebecca Ratcliffe, „Amal Clooney Decries Legal Charade after Journalist Maria Ressa Charged Again with Libel", *Guardian*, 12 ianuarie 2021.
33. Ben Blanchard, „Duterte Aligns Philippines with China, Says US Has Lost", Reuters, 20 octombrie 2016.

9

Ascensiunea lui MBS şi fenomenul Netanyahu (2017)

1. Ben Hubbard, *MBS: The Rise to Power of Mohammed bin Salman*, William Collins, 2020, p. 267.
2. Vezi Bradley Hope şi Justin Scheck, *Blood and Oil: Mohammed bin Salman's Ruthless Quest for Global Power*, John Murray, 2020, p. 54.
3. Hubbard, p. 110.
4. Jodi Kantor, „For Kushner, Israel Policy May Be Personal", *New York Times*, 11 februarie 2017.
5. Podcastul Rachman Review, interviu cu Anshel Pfeffer, *Financial Times*, 10 septembrie 2020.
6. Anshel Pfeffer, *Bibi: The Turbulent Life and Times of Benjamin Netanyahu*, Basic Books, 2018, p. 17.
7. *Ibidem*, p. 45.
8. Yoram Hazony, *The Virtue of Nationalism*, Basic, 2018.

9. Citat în Constanze Stelzenmüller, „America's Policy on Europe Takes a Nationalist Turn", *Financial Times*, 30 ianuarie 2019.
10. Gideon Rachman, „Why the New Nationalists Love Israel", *Financial Times*, 1 aprilie 2019.
11. „Duterte Meets Netanyahu: «We Share the Same Passion for Human Beings»", Rappler, 3 septembrie 2018.
12. William Galston, „What's Beijing Doing in Haifa?", *Wall Street Journal*, 28 mai 2019.
13. Citat în Robert Kagan, „Israel and the Decline of the Liberal Order", *Washington Post*, 12 septembrie 2019.
14. Hubbard, p. xv
15. *Ibidem*, p. 10.
16. Thomas L. Friedman, „Letter from Saudi Arabia", *New York Times*, 25 noiembrie 2015.
17. Thomas L. Friedman, „Saudi Arabia's Arab Spring At Last", *New York Times*, 23 noiembrie 2017.
18. Vezi Hope şi Scheck, pp. 59, 64.
19. Vezi Hubbard, pp. 127-129.
20. Jamal Khashoggi, „Saudi Arabia Wasn't Always this Oppressive: Now It's Unbearable", *Washington Post*, 18 septembrie 2017.
21. Julien Barnes şi David Sanger, „Saudi Prince Is Held Responsible for Khashoggi Killing in US Report", *New York Times*, 26 februarie 2021.
22. Citat în Hubbard, p. 272.

10

Bolsonaro, AMLO şi revenirea caudillo-ului latino-american (2018)

1. Gideon Rachman, „Brazil and the Crisis of the Liberal World Order”, *Financial Times*, 28 august 2017.
2. Vezi Richard Lapper, *Beef, Bible and Bullets*: *Brazil in the Age of Bolsonaro*, Manchester University Press, 2021, p. 22.
3. *Ibidem*, p. 29.
4. Vincent Bevins, „Where Conspiracy Reigns”, *Atlantic*, 16 septembrie 2020.
5. Sam Cowie, „Brazil’s Culture Secretary Fired After Echoing Words of Nazi Goebbels”, *Guardian*, 17 ianuarie 2020.
6. Pentru a avea o idee despre ce s-a întâmplat în acea perioadă, merită citită cartea lui Luiz Eduardo Soares *Rio de Janeiro, Extreme City*, Penguin, 2016, în special capitolul 2, „No Ordinary Woman”. Cartea lui Jacobo Timerman *Prisoner Without a Name, Cell Without a Number*, Knopf, 1981, este o relatare clasică a vieţii din închisoare în timpul „războiului murdar” din Argentina.
7. Michael Reid, *Forgotten Continent: The Battle for Latin America’s Soul,* Yale University Press, 2009, p. 123.
8. *Ibidem*, p. 12.
9. Citat în Anne Applebaum, „Venezuela’s Suffering is the Eerie Endgame of Modern Politics”, *Atlantic*, 27 februarie 2020.
10. Tom Burgis, „Livingstone Secures Cheap Oil from Venezuela”, *Financial Times*, 20 februarie 2007.
11. Michael Albertus, „Chavez’s Real Legacy is Disaster”, *Foreign Policy*, 6 decembrie 2018.

12. Bello, „The Surprising Similarities Between AMLO and Jair Bolsonaro”, *The Economist*, 7 decembrie 2019.
13. „It’s All about Him”, *The Economist*, 30 noiembrie 2019.
14. Citat în Michael Stott, „Pandemic Politics: the Rebound of Latin America’s Populists”, *Financial Times*, 23 septembrie 2020.
15. Gideon Rachman, „Jair Bolsonaro’s Populism Is Leading Brazil to Disaster”, *Financial Times*, 25 mai 2020.
16. „Brazil’s Bolsonaro Backs Trump Fraud Claims After Unrest”, France 24, 7 ianuarie 2021.
17. Alfonso Zarate, *El país de un solo hombre*, Temas de Hoy, Mexic, 2021.
18. *Ibidem*.
19. Gideon Long, „Leftist Pedro Castillo Finally Confirmed as Peru’s Next President”, *Financial Times*, 20 iulie 2021.

11

Abiy Ahmed şi deziluzia democrației în Africa (2019)

1. David Pilling, „Why Abiy Ahmed Is More Popular in Norway than in Ethiopia”, *Financial Times*, 29 februarie 2020.
2. O conversație cu Abiy Ahmed, prim-ministrul Etiopiei, Forumul Economic Mondial, 25 ianuarie 2019.
3. Michela Wrong, „Ethiopia, Eritrea and the Perils of Reform”, *Survival*, septembrie 2018.
4. Michelle Gavin, „Ethiopian Conflict Erodes Abiy’s Credibility”, Council on Foreign Relations, 30 decembrie 2020.

5. „Will Mnangagwa Go East As More Sanctions Come In from the West?", Africa Report, 8 februarie 2021.
6. Poveştile unora dintre aceşti lideri, inclusiv Mugabe şi Mobutu, sunt relatate de Paul Kenyon în *Dictatorland: The Men Who Stole Africa*, Head of Zeus, 2018.
7. „Jacob Zuma – the Survivor Whose Nine Lives Ran Out", BBC News, 6 aprilie 2020.
8. Tom Wilson, „Graft under Jacob Zuma Cost South Africa $34 Billion Says Ramaphosa", *Financial Times*, 14 octombrie 2019.
9. „Young Africans Want More Democracy", *The Economist*, 5 martie 2020.
10. Anjan Sundaram, „Rwanda: The Darling Tyrant", *Politico*, martie/aprilie 2020.
11. William Wallis, „Lunch with the FT: Paul Kagame", *Financial Times*, 13 mai 2011.
12. David Pilling şi Lionel Barber, „Interview: Kagame Insists «Rwandans Understand the Greater Goal»", *Financial Times*, 27 septembrie 2020.
13. Aislinn Laing, „Rwanda's President Paul Kagame «Wishes» He Had Ordered Death of Exiled Spy Chief", *Daily Telegraph*, 24 ianuarie 2014.
14. Michela Wrong, *Do Not Disturb*, Public Affairs, 2021.
15. „Uganda/Rwanda: Investigate Journalist's Murder", Human Rights Watch, 6 decembrie 2011.
16. Jason Burke, „Rwandan Government Accused of Abducting Paul Rusesabagina", *Guardian*, 1 septembrie 2020.
17. Sundaram, *Politico*.
18. William Wallis, „FT Interview: Meles Zenawi, Ethiopian Prime Minister", *Financial Times*, 6 februarie 2007.

19. Armin Rosen, „A Modern Dictator: Why Ethiopia's Zenawi Mattered", *Atlantic*, 21 august 2012.
20. Awol Allo, „Ethiopia's Meles Zenawi: Legacies, Memories, Histories", LSE Blogs, 18 septembrie 2014.
21. „The Man Who Tried to Make Dictatorship Acceptable", *The Economist*, 25 august 2012.
22. Nic Cheeseman, *Democracy in Africa*, Cambridge University Press, 2015, pp. 138-140.
23. *Ibidem*.
24. Yun Sun, „Political Party Training: China's Ideological Push in Africa?", Brookings Institution, 5 iulie 2016.
25. Lily Kuo, „Beijing Is Cultivating the Next Generation of African Elites by Training Them in China", Quartz, 14 decembrie 2017.
26. Amy Hawkins, „Beijing's Big Brother Tech Needs African Faces", *Foreign Policy*, 24 iulie 2018; Samuel Woodhams, „How China Exports Repression to Africa", *The Diplomat*, 23 februarie 2019.
27. Jevans Nyabiage, „How Zimbabwe's New Parliament Symbolises China's Chequebook Diplomacy Approach to Africa", *South China Morning Post*, 5 ianuarie 2020.
28. Abdi Latif Dahir, „Why these African Countries Are Defending China's Mass Detention of Muslims", Quartz, 16 iulie 2019; „Spotlight: Ambassadors from 37 Countries Issue Joint Letter to Support China on Its Human Rights Achievements", Xinhua Net, 13 iulie 2019.
29. Judd Devermont, „Russian Theater: How to Respond to Moscow's Return to the African Stage", Lawfare, 18 octombrie 2019. Autorul este un fost analist CIA.

30. Robbie Gramer şi Jefcoate O'Donnell, „How Washington Got on Board with Congo's Rigged Election", *Foreign Policy*, 1 februarie 2019.
31. @jakejsullivan, 25 noiembrie 2020.
32. „Africa's Population Will Double by 2050", *The Economist*, 28 martie 2020.

12

Merkel, Macron şi lupta Europei împotriva liderilor autoritari (2020)

1. Citat în Sophie Pedder, *Révolution Française: Emmanuel Macron and the Quest to Reinvent a Nation*, Bloomsbury, 2018, p. 73.
2. *Ibidem*, p. 129.
3. Sunny Hundal, „Angela Merkel Is Now the Leader of the Free World, Not Donald Trump", *Independent*, 1 februarie 2017.
4. „What Did Angela Merkel Do When the Wall Came Down?", BBC, 19 septembrie 2013.
5. Citat în Lionel Barber, *The Powerful and the Damned*, WH Allen, 2020, p. 96.
6. Constanze Stelzenmüller, „The AfD Wolf Is at the Door in Eastern Germany", *Financial Times*, 8 septembrie 2019.
7. Podcastul Rachman Review, „Germany's Shifting Foreign Policy", *Financial Times*, 20 noiembrie 2019.
8. „Emmanuel Macron Warns Europe: NATO Is Becoming Brain-Dead", *The Economist*, 7 noiembrie 2019.
9. „Réactions des Français à la tribune des militaires dans *Valeurs Actuelles*", Harris Interactive, 29 aprilie 2021.

10. „President Macron on Trump, Brexit and Frexit”, BBC, 21 ianuarie 2018.
11. Citat în Victor Mallet, „Debate on Islamist Extremism Law Exposes Deep Rifts in France”, *Financial Times*, 11 februarie 2021.
12. Victor Mallet, „Resurgent Marine Le Pen Revels in Macron’s Woes”, *Financial Times*, 30 ianuarie 2020.
13. „Scandale Soros Marine Le Pen: «Macron ne peut plus garder le silence»”, *Valeurs Actuelles*, 20 februarie 2020.

13

George Soros, Steve Bannon şi lupta de idei

1. Gideon Rachman, „Soros Hatred Is a Global Sickness”, *Financial Times*, 18 septembrie 2017.
2. „The Forbes 400, 2020”, Forbes.com.
3. Cifre citate în Emily Tamkin, *The Influence of Soros*, Harper, 2020, p. 4.
4. George Soros, cuvânt-înainte la Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies*, Princeton University Press, 1994.
5. Roula Khalaf, interviu cu George Soros, Personalitatea Anului la *FT*, *Financial Times*, 18 decembrie 2018.
6. Vezi Tamkin, pp. 74-75.
7. Seth Mydans, „Malaysian Premier Sees Jews behind Nation’s Money Crisis”, *New York Times*, 16 octombrie 1997.
8. Vezi Robert Mackey, „The Plot against George Soros Didn’t Start in Hungary, It Started on Fox News”, The Intercept, 23 ianuarie 2018.

9. „Fiona Hill Blasts Anti-Semitic Conspiracy Theories against George Soros in Testimony", *Huffington Post*, 22 noiembrie 2019.
10. „A Conversation with Rudy Giuliani", *New York*, 23 decembrie 2019.
11. Peter Walker, „Farage Criticised for Using Antisemitic Themes to Criticise Soros", *Guardian*, 12 mai 2019.
12. „George Soros, the Man who Broke the Bank of England, Backing Secret Plot to Thwart Brexit", *Daily Telegraph*, 18 februarie 2018.
13. Vezi Tamkin, p. 172.
14. @YairNetanyahu, 28 aprilie 2019.
15. Osman Kavala, „710 Nights in a Turkish Prison", *New York Times*, 11 octombrie 2019.
16. George Soros, „Remarks Delivered at the World Economic Forum", 24 ianuarie 2019.
17. Saul Friedlander, *The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews*, Phoenix, 2007, pp. xvii, xviii.
18. Citat în Khalaf, *Financial Times*.
19. Citat în Conradi, *Sunday Times*.
20. Gideon Rachman, „America Is the Revisionist Power on Trade", *Financial Times*, 13 mai 2019.
21. Qiao Liang şi Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare: China's Master Plan to Destroy America*, Filament Books, 2017.
22. Discursul lui Trump de la Varşovia, transcriere completă, CNN, 6 iulie 2017.
23. Sarah Marsh, „Steve Bannon Calls for Tommy Robinson to Be Released from Prison", *Guardian*, 15 iulie 2018.
24. O relatare a acestei întâlniri apare la Benjamin R. Teitelbaum, *War for Eternity*, Allen Lane, 2020, pp. 153-161.

25. Jan-Werner Müller, *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-War European Thought*, Yale University Press, 2003, p. 11.
26. Această secțiune este puternic inspirată din propriul meu articol despre Schmitt. Gideon Rachman, „Liberalism's Most Brilliant Enemy Is Back in Vogue", *Financial Times*, 11 ianuarie 2019.
27. Citat în Ryan Mitchell, „Chinese Receptions of Carl Schmitt since 1929", *Journal of Law and International Affairs*, mai 2020.
28. Xu Jilin, *Rethinking China's Rise: A Liberal Critique*, Cambridge University Press, 2018, p. 27.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*.
31. Citat în Gao, *The Diplomat*.
32. Citat în Mark Galeotti, *We Need to Talk about Putin*, Ebury, 2019, p. 68.
33. Leticia Duarte, „Meet Olavo de Carvalho", *Atlantic*, 28 decembrie 2019.
34. Vezi Olavo de Carvalho, „The Battle of the Monsters", *Diario de Comercio*, 26 iunie 2004.
35. Citat în Duarte, *Atlantic*.

Epilog

Biden în epoca liderului cu mână de fier

1. David E. Sanger, „Biden Defines His Underlying Challenge with China: «Prove Democracy Works»", *New York Times*, 29 aprilie 2021.
2. *Ibidem*.

3. Thomas Edsall, „Mitch McConnell Would Like Trump to Fade Away”, *New York Times*, 24 februarie 2021.
4. Michael Gerson, „Trump’s Rot Has Reached the GOP’s Roots”, 15 februarie 2021.
5. Vezi Edsall, *New York Times*.
6. Eliza Relman, „Mark Meadows Says All the Top 2024 GOP Candidates Have Trump as Their Last Name”, *Business Insider*, 27 februarie 2021.
7. Jonathan Kirshner, „Gone But Not Forgotten: Trump’s Long Shadow and the End of American Credibility”, *Foreign Affairs*, martie/aprilie 2021.
8. Jake Sullivan *et al.*, „Making US Foreign Policy Work Better for the Middle Class”, Carnegie Endowment, 23 septembrie 2020.
9. Citat în Belton, p. 445.
10. „Kremlin Accuses Joe Biden of Spreading Hatred”, Reuters, 26 octombrie 2020.
11. Citat în Henry Foy, „The Brutal Third Act of Vladimir Putin”, *Financial Times*, 11 martie 2021.
12. Olivier Knox, „Russia Has Lost Up to 80,000 Troops in Ukraine. Or 75,000. Or Is It 60,000?”, *Washington Post*, 9 august 2022.
13. Tom Mitchell, Primrose Riordan şi Nicolle Liu, „Hong Kong Will Sit on China’s Lap”, *Financial Times*, 13 martie 2021.
14. Citat în Sanger, *New York Times*.
15. Demetri Sevastopulo şi Tom Mitchell, „Bitter Summit Shows No Reset in Chilly US-China Relations”, *Financial Times*, 20 martie 2021.
16. David Smith, „How Tucker Carlson and the Far-Right Embraced Hungary’s Authoritarian Leader”, *Guardian*, 8 august 2021.

17. Martin Donai, „Political Outsider Prepares to Take on Orbán”, *Financial Times*, 19 octombrie 2021.
18. Bryan Harris şi Michael Pooler, „Bolsonaro Tests Brazilian Democracy”, *Financial Times*, 28 septembrie 2021.
19. Laura Pitel şi Funja Guler, „Turkish Opposition Leader Helps Shape Unlikely Alliance to Challenge Erdoğan”, *Financial Times*, 5 decembrie 2021.

Index[29]

A

Abdulaziz (Ibn Said), regele Arabiei Saudite 173
Abe, Shinzo 20, 25, 228
Abiy Ahmed
distins cu Premiul Nobel pentru Pace 15, 192
la Forumul Economic Mondial 192
la putere 191-192, 197, 199-200
războiul împotriva tigrinilor 15, 193, 202
trecutul personal 192-193
Abramovici, Roman 47
Administrația Cyberspațiului din China 201
Afganistan 105, 238-240, 242
Africa 15, 200
autoritarismul 34, 190

[29] Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții şi la ediția digitală în format PDF.

democrația în 200
influența chineză 34, 200-201
populația 203
vezi şi țările africane
Africa de Sud 195-196, 201
Congresul Național African 195, 201
Afwerki, Isaias 195, 203
Aguirre, Vitaliano, II 156
Ahmedabad, India: Stadionul Narendra Modi 87
Ai Weiwei 76
al-Assad, Bashar 63
al-Bashir, Omar 200
Albayrak, Berat 20, 60-61
Alvim, Roberto 182
Amazonia 179, 183, 252
America Latină 190
criza datoriilor 183
loviturile de stat militare 182-183
pandemia de COVID-19 189-190
populismul 183-184
vezi şi țările latino-americane
AMLO *vezi* Obrador, Andrés Manuel López
Amnesty International 96, 149
Anderson, Cameron 140
Ankara, Turcia 55, 64
antisemitism 112, 116, 128, 170-171, 221-225, 231
Anton, Michael: „Flight 93 Election” 138
Applebaum, Anne 49
Aquino, Benigno 151

Aquino, Corazon 151
Arabia Saudită 22
găzduieşte summitul G20 (2020) 176
populația 175
războiul din Yemen 164, 173, 245
reformele 173-174
Saudi Aramco 174
şi SUA 15, 245
vânzările de armament 174
vezi şi bin Salman, prințul moştenitor Mohammed (MBS)
Araújo, Ernesto 182
Ardern, Jacinda 24, 205
Argentina 178, 184
„dispăruții" 182
lovitura de stat militară 182
războiul din Insulele Falkland (1982) 65
„războiul murdar" 182
Armenia/armeni 63-64
Arroyo, Gloria Macapagal 154-155
Asquith, Herbert Henry 122
Assam, India 29, 94
Atatürk, Kemal 53, 60
Aung San Suu Kyi 152
Austin, Lloyd 244
Australia 67, 238, 245
autocrații/autocrați 11, 13, 15-18, 20-21, 43, 56, 60, 62, 93, 107-108, 145-146, 151-152, 183, 197, 200-201, 238, 243, 246, 251
Avancena, Honeylet 160
Ayodhya, India 61, 90

Azerbaidjan 63

B

Bagger, Thomas 25, 210-211
Ban Ki-moon 197
Banda, Hastings 195
Bangladesh 94
bancheri/bănci 22, 26
Bannon, Steve 14, 26, 50, 85, 106, 118, 120, 226-230, 234-235
Barak, Ehud 166
Barroso, José Manuel 61
Bartels, Larry: „Ethnic Antagonism Erodes Republicans' Commitment to Democracy" 140
BBC 68, 78, 132, 215
  World Service 110
Beijing 76
  Jocurile Olimpice (2008) 72
  Piața Tiananmen 16, 67, 80, 141, 224
  Universitatea din Beijing 231
  Universitatea Tsinghua 71, 232
Belarus: proteste (2020, 2021) 241
Belton, Catherine: *Putin's People* 38
Ben-Gurion, David 163, 167-168
Berezovski, Boris 37
Berggruen, Nicolas 68
Beria, Lavrenti 21
Berlin 208-213, 226
  apartamentul Angelei Merkel 208

avanpostul KGB 37
căderea Zidului (1989) 25, 28, 38, 107, 151, 183, 208-209, 220
hotelul Adlon 226, 234
memorialul Holocaustului 210
Universitatea Humboldt 230
Berlin, Isaiah 111
Berlusconi, Silvio 122
Biden, Joe, preşedintele 12, 34, 235
apără democraţia 12, 237-238, 243-244
cataloghează modul în care îi tratează China pe uiguri drept genocid 29, 81
dedicat NATO 241
investigarea de către ucraineni a familiei sale 222
îl compară pe Johnson cu Trump 18, 118
învestirea ca preşedinte 148, 214, 237, 240
provocările interne şi externe cu care se confruntă 238-240
şi Abiy Ahmed 202
şi bin Salman 176, 245
şi China 133, 238, 240, 243-245
şi India 245
şi luarea cu asalt a Capitoliului 237
şi Obrador (AMLO) 189
şi Putin 241, 243-244
şi retragerea Statelor Unite din Afganistan 239-240
şi Xi Jinping 133, 243-244
bin Laden, Osama 144
bin Nayef, prinţul Mohammed (MBN) 175
bin Salman, prinţul moştenitor Mohammed (MBS) 15-16, 18, 163-164

arestează membri ai propriei familii 175
arestează oponenți politici 22, 174-175
ascensiunea spre putere 173-174
averea 164, 175
ca reformator 174-175
caracterul şi personalitatea 163, 174-176
cultul personalității 176
încălcări ale drepturilor omului 174-175, 244-245
şi asasinarea lui Khashoggi 15, 175-176, 245
şi Israelul 165, 172, 174
şi Jared Kushner 165
şi Putin 15, 48
şi războiul din Yemen 174, 245
şi Trump 15, 162-164, 172, 176, 245
ura față de Iran 164, 172, 174
Birmania *vezi* Myanmar
BJP (partidul Bharatiya Janata) *vezi* India
Black Lives Matter, mişcarea 148
Blair, Tony 106, 197, 229
Blinken, Anthony 243
Bloomberg News 74
Bo Xilai 73
Bogotá, Columbia: metroul 82
Bolivia 184-185
Bolsonaro, Carlos 20
Bolsonaro, Eduardo 20, 179
Bolsonaro, Flavio 20
Bolsonaro, Jair
ales preşedinte 10, 15, 28, 178-181, 183

caracterul şi personalitatea 31, 154, 181, 207-208
cultul personalității 10, 32
disprețul față de ecologişti şi ONG-uri 15, 179, 181, 207, 251-252
disprețul față de instituțiile statului 10
guvernarea sa 17, 31, 180-182, 249
originile şi educația 15, 177-180
plângerile legate de „presa ştirilor false” 15, 19, 251
şi administrația SUA 244
şi alegerile din 2022 247-248, 251
şi Duterte 159, 180, 183
şi George Soros 23, 218
şi Netanyahu 171-172, 183
şi Olavo de Carvalho 228, 234
şi Orbán 183-184
şi pandemia de COVID-19 129, 187, 189-190, 251
şi presa 158
şi rețelele de socializare 183
şi teoriile conspirației 19, 23, 183
şi Trump 15, 30, 178-181, 183, 187-190, 247-248, 251
Bolton, John: memorii 145-146
Botswana 193, 197
Brazilia
Comisia Națională pentru Adevăr 182-183
corupția 177
economia 177, 179-181, 188, 190, 247
fraudarea alegerilor 190
lovitura de stat militară 182-183
pandemia de COVID-19 182, 187-188

Partidul Muncitorilor 186
populația 30, 178-179
reformele sociale 179
refugiații venezueleni 185
sub președinția lui Cardoso 177-179
vezi și Bolsonaro, Jair
Breitbart (serviciul de „știri") 228
Bremmer, Ian 106, 228
Brende, Børge 192
Brexit
campania lui Johnson pentru 14, 17, 21, 23, 117-121, 131-132, 143
consecințele 131-132, 137
noul „Brexit dur" al lui Johnson 128-129, 131
și Farage 49, 118
și Franța 205-206, 211
și George Soros 222
și populismul 22, 26, 250
și teama de imigrația musulmană 14, 119-121
și Theresa May 125-127,
și UE 82, 206, 211
și Xi Jinping 82, 132
Vote Leave 14, 23, 85, 120-121, 124-125, 127-128, 137, 207, 211
Vote Remain 23, 120, 207
Brown, Gordon 67
Brown, Kerry: *The World According to Xi* 72
Budapesta 9, 59, 105, 108-109, 246-247
demonstrația 24, 108

Universitatea Central-Europeană 111, 220, 247
Universitatea Fudan 247
Bush, George W. 13, 221, 239

C

Cagaptay, Soner 65
Calderón, Felipe 189
Cameron, David 25, 122-124, 131, 140, 169
Campionatul Mondial de Fotbal (2018) 45, 48
Camus, Renaud: *Le grand remplacement* 29, 215
Canada 81, 238
Carandang, Arthur 158
Cardoso, Fernando Henrique 177, 179, 181
Carlson, Tucker 246-247
Carpio-Morales, Conchita 158
Carter, Jimmy 249
Carvalho, Olavo de 228, 234
Case, Anne *vezi* Deaton, Angus
Castillo, Pedro 190
Castro, Fidel 182, 184-485, 187
Caşmir 29, 93-94, 96
catastrofa aviatică de la Smolensk (2010) 114-115, 143
Cecenia 35, 37, 43
Cehoslovacia/Republica Cehă 151, 171
Centrul Carnegie din Moscova (think tank) 241
Charlie Hebdo 104
Chávez, Hugo 184-186, 190
Cheeseman, Nic: *Democracy in Africa* 200

Chen Quanguo 30
Chiang Kai-shek 151
Chile 178, 182, 190
China 10, 19, 25-26, 51, 151, 251
  Administrația Cyberspațiului 201
  capacitatea tehnologică 33, 201
  Comisia Militară Centrală 72
  economia 27, 33, 67, 70, 73-78, 86, 86n, 240, 250
  gândirea schmittiană 232-233
  Global Times 83
  Marele Salt Înainte (1958-1961) 70
  marina 33, 83
  Nanfang Zhoumo 76
  ONG-urile 96
  pandemia de COVID-19 76-79, 82, 243-244, 251
  Partidul Comunist 13, 17, 20, 29, 68, 72, 74-75, 78, 80-81, 140, 200, 217, 244
  populația 30, 86
  proiectele de infrastructură în străinătate 82, 201
  Revoluția Culturală (1966-1976) 70-71
  sistemul CloudWalk 201
  şi Africa 34, 201-203
  şi George Soros 224
  şi Hong Kong 21, 79-80, 232, 243
  şi India 84, 100-101
  şi internetul 33
  şi Israelul 172
  şi Marea Chinei de Sud 84, 160-161, 251
  şi Occidentul 23, 81

şi rețelele de socializare 23, 32
şi schimbările climatice 33, 252
şi SUA 83, 100, 148, 226-228, 243-244, 252-253
şi Taiwanul 11, 82-84, 243, 251
tratamentul aplicat uigurilor 29-30, 80-82, 202
ZTE (companie de telecomunicații) 201
vezi şi Beijing; Deng Xiaoping; Mao Zedong; Xi Jinping
Chongqing, China 73-74
Chouhan, Shivraj Singh 87
Chow, Agnes 59
Churchill, Winston 124
CIA (Central Intelligence Agency) 43, 158, 176, 245
Clarke, Kenneth 127
Clinton, Bill 13, 25, 166, 169, 179, 197-198, 229
Clinton, Hillary 20, 31, 44, 48, 135, 207
CloudWalk (companie de tehnologie) 201
Colegiul Eton 122, 132
Columbia 82
vezi şi Duque, Iván
Comey, James 142
Comisia Europeană 61, 103
Condé, Alpha 202
Conferința de Securitate de la München (2007) 41-43
Conway, Kellyanne 143
Corbyn, Jeremy 27, 128, 183
„corectitudine politică” 12, 15, 24, 31, 179, 181
Coreea de Sud 79, 151, 199
Cornstein, David 145
Coronel, Sheila 151

Crane, Tim 111
Crimeea 42, 44-46, 49, 62, 211, 251
criza financiară (2008) 26, 34, 109, 250, 252
Croația 45, 105
Cruz, Ted 144
Cuba 182, 184-185
cultul personalității 9, 19-20, 49, 57, 68-69, 96, 142, 253
Cumhuriyet (ziar) 65
Cummings, Dominic 120, 126-130, 130n
Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) 59

D

Daily Mail 21
Daily Telegraph 117, 124, 130, 222
Darmanin, Gerald 215
Davao, Filipine 154-157, 159-160
    echipele morții 156
Davos, Elveția 35, 67, 85, 115
    Forumul Economic Mondial 181, 192-193, 224
Davutoglu, Ahmet 62
Deaton, Angus şi Case, Anne: raport 137
Delhi, India 9, 59, 85, 91, 94-96, 98, 100, 118
    întâlniri între Trump şi Modi 96
    Universitatea Jawaharlal Nehru 96
Demirtaş, Selahattin 58-59
democrație 17, 25, 56, 178, 192, 219, 230
    erodarea/respingerea 23, 231, 244

liberală 12, 25, 37, 59, 111, 114, 170, 183, 191, 200, 211, 213, 225, 235, 240, 249-252
promovarea 12, 43, 218, 237-238, 244
democrație liberală *vezi* democrație
democrații 10-11, 18, 30, 151-152, 183, 254
Deng Xiaoping 68-70, 82-83, 250
Deripaska, Oleg 47
Dikötter, Frank: *Cum să fii dictator* 68, 96
Dirty Harry (filmele) 150
Dizolele, Mvemba Phezo 202
Documentele Panama 46
Dominguez, Carlos, III 159
Doshi, Rush 133
drepturile LGBT 30-31, 113, 116, 230
drepturile minorităților 16, 25, 56, 218, 223
Duda, Andrzej 106, 115-116
Dughin, Aleksandr 229, 232-233
Duque, Iván 82, 190
Duterte, Paolo 159
Duterte, Rodrigo
alegerile 18, 149, 153-154
antiamericanismul 159-160
ca președinte 149-153, 248-249
ca primar al orașului Davao 155, 157
campaniile împotriva elitei urbane 24, 154
caracterul și personalitatea 10, 31, 152-153, 159
cultul personalității 20, 150, 248
discursul inaugural 160
discursurile sale 154

favoritismul 154, 159
folosirea rețelelor de socializare 32, 157-158, 178
pe coperta revistei *Foreign Affairs* 107
politica externă 159-161
„războiul împotriva drogurilor” 149-150, 152-153, 156-159
„războiul împotriva terorismului” din Mindanao 158-159
speranța lui că propria fiică îi va succeda la putere 20, 159, 248
şi Bolsonaro 159, 180, 184
şi China 159-161
şi justiția 22, 150-151, 158-159
şi Leila de Lima 21-22, 156-157
şi Netanyahu 171-172
şi presa 150, 158
şi Putin 49, 159
şi Trump 149, 153-154, 159, 161
şi Xi Jinping 161
tehnicile populiste 28, 150, 153, 180, 184
trecutul personal 154-155
Duterte, Sara 21, 159, 248
Duterte, Vicente 155
Dzoma, Garikai 201

E

Eatwell, Roger şi Goodwin, Matthew: *National Populism* 121
EAU *vezi* Emiratele Arabe Unite
Egipt 215, 232
el-Sisi, Abdel Fattah 215
Elțîn, Boris 36, 39

Emiratele Arabe Unite (EAU) 165
Entebbe, Uganda (1976) 168
Erdoğan, Recep Tayyip
anii de început ca prim-ministru 53-57, 62
ca naționalist 25, 168, 192, 207
ca populist 20, 86, 192, 249
ca președinte 10, 12, 15-17, 57, 60, 93, 112, 173, 191, 249-251
ca primar al Istanbulului 55-56, 65
cei „zece pași către putere” 65
la summitul G20 176
originea și educația 55-56, 155
palatul său 13, 54
politica externă 62-66, 215
și alegerile din 2023 248, 253
și armata 13, 56-59, 63
și drepturile omului 244
și economia 61, 248, 251
și George Soros 23, 218, 224
și islamul/musulmanii 55-57, 59-61
și jurnaliștii/presa 13, 57-58, 60, 65-66
și justiția 13, 22, 57, 60, 65-66
și membrii familiei 20, 60
și narațiunile mincinoase 65, 143
și Orbán 107
și pandemia de COVID-19 251
și protestele din parcul Gezi (2013) 57
și Putin 51, 53, 64-65
și Trump 18, 59-60, 65, 145-147
tratamentul aplicat oponenților politici 58-59, 65

trăsăturile de caracter şi personalitatea 53, 55, 57, 131, 208
Eritreea 15, 191-192, 195
Estrada, Joseph „Erap” 154
Etiopia 15, 191, 197, 199-200
Frontul Democratic Revoluționar al Poporului/Partidul Prosperității 191
investițiile şi tehnologia chineze 199-201, 203
naționaliştii oromoani 193
ostilitățile cu Eritreea 191
sub conducerea lui Zenawi 34, 197-199
Tigray/tigrinii 15, 193, 199
vezi şi Abiy Ahmed
Evasco, Leoncio, Jr. 155
Evola, Julius 234

F

Facebook 32, 157-158
Farage, Nigel 27, 49-50, 118, 222, 228
FBI 142
Felcsút, Ungaria 108
feminism 30-31, 230
Filipine 20-21, 32, 151, 160, 246
ABS-CBN 158
abuzul de droguri 153
Camera Reprezentanților 158
Comisia pentru Drepturile Omului 150, 155
Comisia pentru Justiție a Senatului 156
Congresul Național 154

economia 153
Noua Armată Populară (NAP) 155
revoluția „puterii populare” 151, 183
şi China 159
vezi şi Duterte, Rodrigo
Fillon, François 206
Financial Times 94, 180, 226-227, 248
Foreign Affairs (revista) 107
Forumul Economic Mondial *vezi* Davos
Franța 63, 94, 136, 211, 238
atacurile teroriste 205, 209, 214
economia 205-206, 211-212, 212n
En Marche (partidul) 205, 207
Frontul Național 50, 171, 205
les trente glorieuses 249
populația musulmană 214
populația născută în afara țării 104
populismul 27, 214
şi islamismul 214-215
şi UE 206, 214
vestele galbene 207, 214, 228
vezi şi Le Pen, Marine; Macron, Emmanuel
Frăția Musulmană 63, 215, 246
Freedom House: *Freedom in the World*, raport din 2021 11, 97
Friedlander, Saul: *The Years of Extermination* 219, 224
Friedman, Thomas 16, 174
Frost, David, lordul 131
Fujian, China 72
Fukuyama, Francis 211, 249

Fundațiile pentru o Societate Deschisă 219, 222-224

G

G20, țările 13, 15, 66, 145, 176, 186, 252
Gabriel, Sigmar 210
Gaddafi, Muammar 43-44
Gaddy, Clifford *vezi* Hill, Fiona
Galtieri, Leopoldo, generalul 65
Gandhi, Indira 89
Gandhi, Mohandas („Mahatma") 88-89, 192
Gandhi, Rahul 91
Gandhi, Rajiv 89
Gardels, Nathan 68
Garnier, Edward 131
Gates, Robert 41
Geithner, Tim 209
Geng Biao 72
Georgia 13, 35, 42-43, 51, 146
Germania 136, 151, 210-211, 238
  Alternative für Deutschland (AfD) 210, 226-227, 230
  economia 227, 227n
  neîncrederea în Xi Jinping 78
  Partidul Social Democrat (SPD) 209
  populismul 27
  şi Orbán 112
  şi Rusia 212
  şi Turcia 62
  Uniunea Creştin-Democrată (CDU) 105, 112, 208-209

Uniunea Creştin-Socială (CSU) 105, 112
vezi şi Merkel, Angela
Gerson, Michael 239
Gessen, Masha 18
Ghebreyesus, Tedros 78
Gil, Avi 172
Giuliani, Rudy 49, 222-223
Gladstone, William E. 122
globalism/globalişti 15, 26, 49-50, 85-86, 118, 207, 216-218, 221-222, 225-226, 229-230
globalizare 11, 26, 28, 179, 206, 216, 250
Godse, Nathuram 88
Goebbels, Joseph 182, 210, 226
Gold, Dore 168
Goodwin, Matthew *vezi* Eatwell, Roger
Google 67, 201
Gorbaciov, Mihail 68, 75, 140-141, 192
Gove, Michael 125
Gramsci, Antonio 111
Grecia 63, 210
Guedes, Paulo 181
Guha, Ramachandra 20
Guineea 202
Gujarat, India 14, 88, 90-91, 97
Gülen, Fethullah 58
Guo Wengui (Miles Kwok) 234
Gusinski, Vladimir 37

H

Hammond, Martin 122
Harris, Kamala 239-240
Hart, Sally-Ann 222
Have I Got News for You (emisiune TV) 123
Hazony, Yoram 169-170
    The Virtue of Nationalism 170
Heath, Edward 122
Hedgewar, K.B. 88
Hennessy, Peter 132
Hill, Fiona 136, 145, 222
    Mr Putin: Operative in the Kremlin (împreună cu Gaddy) 39
    There Is Nothing for You Here 27, 145-147
Hitler, Adolf 182, 210, 225
Höcke, Björn 210
Hodorkovski, Mihail 21, 46, 59
Hollande, François 205, 214
Holmes, Steven *vezi* Krastev, Ivan
Holocaustul 105, 210, 223
Hong Kong 21, 26, 59, 232, 241
    protestele din (2019) 79-80
Hotel Rwanda (film) 198
Houphouët-Boigny, Félix 195
Howard, Michael 123
Hu Jintao 13, 49, 68
Hu Xijin 83
Hubbard, Ben: *MBS: The Rise to Power of Mohammed bin Salman* 163, 173

Human Rights Watch 198
Hun Sen 17
Hussein, Saddam 43, 175

I

Ianukovici, Viktor 44
Identity Crisis (studiu) 139
Ignatieff, Michael 111
Imamoglu, Ekrem 65
imigrație *vezi* migrație/imigrație
independența justiției 16, 19, 21, 79
India 10, 27, 29-30, 33, 85, 97, 138, 235
  Amendamentul la Legea Cetățeniei (2019) 95
  Banca Centrală 91
  Curtea Supremă 98
  economia 27, 86, 86n, 90-92
  fermierii 99-100
  hinduşii 29-30, 87-88, 90-95, 99, 138
  împărțirea 88-89
  Kumbh Mela 99
  musulmanii 28, 30, 87, 90-96, 98, 101
  partidul Bharatiya Janata (BJP) 14, 20, 30-31, 88-96, 99-100, 171
  Partidul Congresului 86, 88-91, 93
  populația 86
  Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) 87-88
  revoltele împotriva comunității sikh (1984) 92
  şi Amnesty International 96

şi China 84, 100-101
şi Pakistanul 93, 171
şi SUA 100-101, 238
şi vânzările de armament ale Israelului 171
universitățile 96-97
vezi şi Delhi; Modi, Narendra
Indonezia 151-152
Ingabire, Charles 198
Institutul pentru o Societate Deschisă 220
internaționalismul liberal 25-26, 153, 183, 205, 252
Interpol 74
Iordania 166
Iran 146, 163-165, 169, 172-174
Irlanda de Nord: şi Brexitul 126, 128-129
islam *vezi* musulmani
islamism/islamişti 104
în Franța 205, 214-215
în Indonezia 152
în Israel 246
în Pakistan 93
în Turcia 54-57, 61
Israel 15, 138, 163, 245
apropierea de China 171-172
coaliția guvernamentală 245-246
partidul Likud 167-168
populația 138
Războiul de Şase Zile (1967) 169
şi Înălțimile Golan 169
vânzările de armament către India 171

vezi şi Netanyahu, Benjamin
Istanbul 55-56, 95
alegerile (2019) 65
Hagia Sofia 61
Piața Taksim 57
protestele din parcul Gezi 57
Italia
pandemia de COVID-19 212
Partidul Liga Nordului 49, 234
Iumaşev, Valentin 39

Î

Înălțimile Golan 169

J

Jabotinski, Zeev 167
Jaishankar, S. 92
Jammu şi Caşmir, India 29, 94
Japonia 20, 25, 79, 100, 245, 252
Jiang Shigong 232-233
Johnson, Boris
ascendența şi trecutul personal 120-124
biografia lui Churchill pe care a scris-o 124
ca ministru de Externe 125
ca primar al Londrei 121
ca prim-ministru 10, 126-132, 248

ca redactor-şef la *Spectator* 117
caracterul şi personalitatea 117-118, 120-124, 131-132
cultul personalității 128, 131-132
expulzarea din partid a unor parlamentari conservatori 127
se întâlneşte cu Mnangagwa 195
şi Berlusconi 122
şi Biden 18, 118
şi Dominic Cummings 126-130, 130n
şi hotărârea Curții Supreme cu privire la suspendarea Parlamentului 17, 127
şi membrii familiei sale 21, 121-122
şi Michael Gove 125
şi naționalismul nostalgic 25
şi pandemia de COVID-19 118, 130-131
şi petrecerile ilegale 132
şi Trump 17, 118-119, 126-127
vezi şi Brexit
Johnson, Carrie 118, 130
Johnson, Jo (baronul Johnson de Marylebone) 21, 121
Johnson, Marina 121
Johnson, Rachel 122
Johnson, Stanley 121
Jokowi *vezi* Widodo, Joko
Jones, Alex 144
Juncker, Jean-Claude 103-104, 112

K

Kaczyński, Jarosław 10, 106, 116, 214

în fruntea partidului Lege şi Justiție (PiS) 14, 106
personalitatea 106, 115-116
şi catastrofa aviatică de la Smolensk (2010) 114-115, 143
şi justiția 21, 24, 113-114, 214
şi Orbán 106-107
şi presa 214
şi teoriile conspirației 114-115
Kaczyński, Lech 114-115
Kagame, Paul 34, 197-200
Kapila, Shruti 97
Kaplan, Robert 54, 59
Butoiul cu pulbere al Asiei 160
Karegeya, Patrick 198
Kasparov, Garry 18
Kavala, Osman 224
Kavanaugh, Brett 221
Kemal, Ali 120
Kennedy, John F. 211, 237, 240
Khashoggi, Jamal 15, 63, 175-176, 245
Kim Jong-un 9, 17, 149
Kirshner, Jonathan 240
Kohl, Helmut 208
Kolesnikov, Andrei 241
Krastev, Ivan şi Holmes, Stephen: *The Light That Failed: A Reckoning* 41, 106
Kristof, Nicholas 16
Kruk, Elżbieta 113
kurzi 58-59, 63-64, 248
Kushner, Charles 165

Kushner, Ivanka 164
Kushner, Jared 20, 60, 164-165, 172, 179
Kwok, Miles *vezi* Guo Wengui
Kîrgîzstan 43

L

Lai, Jimmy 59, 243
Lapper, Richard: *Beef, Bible and Bullets: Brazil in the Age of Bolsonaro* 180-181
laureați ai Premiului Nobel 15, 76, 95, 192
Le Maire, Bruno 212n
Le Pen, Jean-Marie 50
Le Pen, Marine 136, 171, 205-207, 214-216
Lee Kuan Yew 175
Lembong, Tom 152
Lendvai, Paul 111
Lenin, Vladimir 75
Ce-i de făcut? 140
Lewis, Sinclair: *It Can't Happen Here* 136
Li, Eric 76-77, 229, 232-233
Li Wenliang, dr. 77
liberalism 26, 49, 53, 103-104, 106, 113, 219, 224, 230-232
libertatea de exprimare 16, 36, 40, 76-77
libertatea presei 17, 36
Libia 43-44, 63-64, 215
lideri autoritari/autoritarism 12, 15, 18, 20, 29-34, 36, 64-65, 77, 97, 101, 103, 140, 146, 151, 178, 191, 193, 198, 231, 233, 241, 244

lideri cu mână de fier/de mână forte
atitudinea macho 31
ca apărători ai credinței 61
folosirea de minciuni și de narațiuni mincinoase 143
întemnițarea oponenților politici 22-23
respingerea democrației 23
scopul suprem 45
și centralizarea puterii 164
și conspirațiile legate de „statul paralel” 23
și corectitudinea politică 24
și cultul personalității 21-22
și domnia legii 23
și identificarea dintre lider și națiune 164
și înlocuirea/succesiunea în funcție 21, 253-254
și justiția 23-24
și megalomania/paranoia 254
și neputința 253-254
și războiul 251
și rețelele de socializare 32
Lima, Leila de 21, 156
Lin Laifan, profesorul 232
Litvinenko, Aleksandr 46
Liu Xiaobo 76
Livingstone, Ken 185
Lockwood, Christopher 123-124
Loya, Brijgopal 96
Lukașenko, Aleksandr 17
Lukianov, Feodor 41
Lula da Silva, Luiz Inácio („Lula”) 172, 178-179, 186, 189, 247

Lutyens, Edwin, sir 85

M

Macedonia 217
Macron, Emmanuel 24, 45, 63, 205-209, 211-216
  Révolution 206
Maduro, Nicolás 185
Major, John 221-222
Malaysia 218, 221
Malofeev, Konstantin 31, 49-50, 229
Mandela, Nelson 192, 195
Mao Zedong 13, 16, 20, 68-70, 73, 82-83, 140, 253
Marcos, Bongbong 21, 155, 183
Marcos, Ferdinand 21, 151, 155, 183, 248
Marcos, Imelda 151
Marea Britanie 40, 211
  ca democrație liberală 237
  economia 27, 220, 249
  neîncrederea în Xi Jinping 79
  pandemia de COVID-19 32
  Partidul Conservator 124-127, 131, 222, 226
  Partidul Liberal-Democrat 121, 127
  Partidul Laburist 127, 184
  politicienii de succes 25
  populația născută în afara granițelor 104
  şi excepționalismul 134
  şi genocidul uigur 80
  şi SUA 238

„Vinerea Neagră” (1992) 220-221
vezi şi Brexit; Johnson, Boris
Márki-Zay, Péter 247
Marx, Karl 76
masacrul de la Katîn (1940) 114
masacrul de la Sandy Hook, Connecticut (2012) 144
May, Theresa 17, 125-127
Mbeki, Thabo 195
MBN *vezi* bin Nayef, Mohammed
MBS *vezi* bin Salman, prinţul moştenitor Mohammed
McCain, John 41, 141
McConnell, Mitch 239
McGregor, Richard: *Xi Jinping: The Backlash* 73
McMaster, H.R., generalul 221-222
Meadows, Mark 239
Mecanismul European al Ratelor de Schimb 220
Medialdea, Bingbong 159
Medvedev, Dmitri 43-44
Mehta, Pratap Bhanu 95
Memorial (organizaţia) 223
Meng Hongwei 74
Menon, Shivshankar 96
Merkel, Angela 24, 112, 205, 247
angajamentul faţă de Nord Stream 2 214
caracterul şi personalitatea 49, 106, 209-210
deschide graniţele pentru refugiaţi 105, 210, 213, 231-232
sprijină finanţarea de către UE a proiectelor comune 213
şi Macron 212-213
şi prinţul bin Salman 176

şi Putin 13, 41, 211, 213-214
şi Trump 145, 211
trecutul personal 209
Mészáros, Lőrinc 111
Mexic 10, 22, 73, 184
economia 186-187
pandemia de COVID-19 187-188
zidul lui Trump 28, 139, 235
vezi şi Obrador, Andrés Miguel López
migraţie/imigraţie 28-30, 216, 227-228
a africanilor 203
a musulmanilor 14, 29, 97, 101, 104-106, 119-121, 138-139, 153, 216, 227
în Germania 105, 210, 213, 231-232
şi SUA 97, 216, 218, 239
Miller, Stephen 227-228
Mindanao, Filipine 155, 158-159
Mitchell, Wes 170
Mitter, Rana 19
Mnangagwa, Emmerson 194-195, 201
Mobutu Sese Seko 34, 195
Modi, Narendra
alegerea ca prim-ministru 16, 20, 85-87
atitudinea antimusulmană 14, 29-30, 138
autoritarismul tot mai pronunţat 93-96, 191, 244-245
ca populist 28, 86, 154, 249
caracterul şi personalitatea 16, 87, 89, 92, 96
guvernarea 10, 14, 20, 63, 86, 168, 249
originile şi educaţia 88-91

şi administrația Biden 244
şi BJP 14, 20, 30, 88-89
şi Caşmirul 93-94
şi cultul personalității 87
şi economia 92
şi justiția 96, 98
şi naționalismul hindus 25, 61, 87-88, 207, 245
şi Netanyahu 168-169, 171-172
şi pandemia de COVID-19 96-97
şi Quad 244
şi Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) 88-89
şi Trump 96-98
Mohamad, Mahathir 221
Molotov, Veaceslav 40
moneda euro 117, 206, 209-210, 212-213, 216
Mong, Attila 109
Morales, Evo 184
Morawiecki, Kornel 113
Moscova 48, 95, 247
Mugabe, Robert 34, 194-196, 200
Müller, Jan-Werner 230-231
Mumbai, India 93, 95
Mussolini, Benito 88
musulmani
în Franța 215
în India 14, 29, 88-92, 94-98
în Turcia 54-56, 60-61
şi imigrație *vezi* migrație/imigrație
şi SUA 96-97

vezi şi islamism/islamişti; uiguri
Myanmar 152
minoritatea rohingya 152n

N

NAFTA (Acordul Nord-American de Liber Schimb) 189
Nagorno-Karabah 63-64
Narîşkin, Serghei 35
NATO 11, 42-43, 54, 64, 119, 212, 241
naţionalism/naţionalişti 10, 19, 24-25, 31, 33, 42, 59, 106, 109, 113, 129, 154, 164, 167-170, 186, 203, 207, 210, 216, 228, 251
„economic" 227
hindus 14, 25, 27, 61, 87-90, 96-97, 245
în China 10, 19, 27, 81, 83, 228-229
în Etiopia 192-193
nostalgic 25, 27, 31, 207, 249
populist 17, 153, 205, 229, 248-250
şi George Soros 216-218, 221, 225, 228
Navalnîi, Aleksei 21, 32, 46-47, 54, 241-242
nazişti/nazism 38, 62, 124, 136, 184, 210, 218-219, 224, 226, 230-231, 233
Nehru, Jawaharlal 86, 89, 96
Nemţov, Boris 46
„neoliberalism" 26, 185-186, 249-250
Netanyahu, Benjamin („Bibi") 17, 163
ca prim-ministru 20, 168-169
caracterul şi personalitatea 164
construirea unui zid 28, 138

declară Israelul stat evreu 29, 138
filosoful său preferat, Yoram Hazony 169
originile şi educaţia 167-168
pierde puterea 19, 245-246
procesul pentru corupţie 164, 246
se plânge în legătură cu „ştirile false” şi „statul paralel” 19, 23, 246
sionist 167, 170
şi acordul dintre Emiratele Arabe Unite şi Israel 165
şi Bolsonaro 171-172, 184
şi Duterte 171-172
şi Erdoğan 63
şi George Soros 170, 223
şi Jared Kushner 165
şi Modi 171-172
şi Orbán 112, 170, 172
şi palestinienii 28-29, 165-167, 169-171
şi partidul Likud 167-169
şi Putin 169
şi Trump 163-164, 169, 251
ura faţă de Iran 164
Netanyahu, Benzion 167-168
Netanyahu, Jonathan (Yoni) 168
Netanyahu, Yair 223
New York Times 16, 174
Ngonyani, Edwin 201
Nikonov, Veaceslav 40
Noua Zeelandă 24, 205, 238

O

Obama, Barack
despre democrația americană 30
îl agreează pe Lula da Silva 179
părerea lui bin Salman despre 163
personalitatea 13, 48
şi Biden 243
şi Duterte 159-160
şi Erdoğan 53
şi Germania 211
şi Modi 91
şi Netanyahu 163, 166, 169
şi Putin 13, 48-49, 51
şi Trump 115, 141, 144, 172
Obrador, Andrés Miguel López (AMLO) 10, 22, 186-190, 251
Olanda: rezidenții turci 62
Orbán, Viktor
autoritarismul tot mai pronunțat 191
ca prim-ministru 10, 17, 24, 103, 108-111, 115,
caracterul şi personalitatea 108
câştigă alegerile din 2022 247, 251
favoritismul 103, 109, 111
ideologia „iliberalismului” 103-104, 106, 111
originile şi educația 107-108, 110
părăseşte Partidul Popular European 111
şi Bolsonaro 184
şi corupția 111
şi dreapta populistă americană 246-247

şi George Soros 23, 108, 110-111, 143, 170, 217, 223
şi imigrația musulmană 14, 29, 104-105, 110-111, 138, 213, 228
şi justiția 21, 109-111
şi Kaczyński 106-107
şi naționalismul 25, 170
şi Netanyahu 170, 172
şi presa 109-111, 152
şi Trump 145, 170, 228, 246-247, 251
şi UE 111, 246-247
Organizația Mondială a Sănătății 78
Organizația Națiunilor Unite (ONU) 40, 43, 57, 80, 153, 203, 221
Adunarea Generală (2019) 252, (2020) 161
Consiliul pentru Drepturile Omului 202
Orwell, George: *O mie nouă sute optzeci şi patru* 19, 217

P

Pakistan 14, 89, 93, 171
tabăra de antrenament Jaish-e-Mohammed 93
Palestina/palestinieni 28, 165-170, 172, 174, 223
pandemia de coronavirus *vezi* pandemia de COVID-19
pandemia de COVID-19 32-33, 61, 77-79, 82, 98-99, 115, 129-131, 143, 176, 182, 187-189, 197, 212-213, 243-244, 251
Park Chung-hee 151
Parlamentul European 54, 94, 110, 112
Partidul Bharatiya Janata (Bharatiya Janata Party, BJP) *vezi* India
partidul Lege şi Justiție (PiS) *vezi la* Polonia
Partidul Popular European (PPE) 112

Paty, Samuel 214
Pavlovski, Gleb 40
Pearson, Allison 130
Pedder, Sophie: *Révolution Française* 207
Pelosi, Nancy 11, 83
Pence, Mike 142-143
Peng Liyuan 72
Peres, Shimon 166, 168
Perón, Juan 184
Perú 190
Peskov, Dmitri 19, 47-48
Pew Research Center, Washington DC 139
Pfeffer, Anshel 165
Bibi: The Turbulent Life... of Netanyahu 166
Piñera, Sebastián 190
Pinochet, Augusto 178
PiS *vezi* partidul Lege şi Justiţie
Playboy (revista) 140-141
Polonia 10, 24, 42, 94, 103, 106, 113-116, 120, 183, 238
partidul Lege şi Justiţie (PiS) 14, 103, 106, 113, 115-116
partidul Platforma Civică 113
presa de stat 113
sindicatul Solidaritatea 250
şi George Soros 218
şi Trump 228
teama de Rusia 211
teoria conspiraţiei privind catastrofa aviatică de la Smolensk 114-115
vezi şi Kaczyński, Jarosław

Popper, Karl: *Societatea deschisă şi duşmanii ei* 219
populism/populişti 22-24, 26-29, 31, 48-49, 73, 85-87, 122, 148, 150, 153, 177, 183, 214, 228, 248, 250
vezi şi naționalism, populist
Portugalia 183
Power, Samantha 198
Prabhu, Suresh 87
Priebus, Reince 142
Prospect (revista) 117
protecționism 141, 216, 240, 251
„Protocoalele înțelepților Sionului" 222
Putin, Viktor 38
Putin, Vladimir 10
anexarea Crimeii 42, 44-45, 49, 62, 211, 251
averea 23, 47
ca apărător al credinței creştine 61
ca lider autoritar 10, 16, 18, 26, 43, 48-49, 93, 155, 190-191, 230, 251, 253-254
dificultatea unei lovituri de stat împotriva 243
discursul de la Conferința de Securitate de la München (2007) 41, 43
eseul „Despre unitatea istorică a ruşilor şi ucrainenilor" 50-51
gazdă pentru Macron şi Grabar-Kitarović la finala Cupei Mondiale (2018) 45
invadarea Georgiei (2008) 13, 35, 42, 146
îl umileşte pe Narîşkin 35-36
la Forumul Economic Mondial, Davos (2009) 35, 67
opus „corectitudinii politice" 12, 31
originile şi educația 37-39

palatul său 46-47
pe coperta revistei *Foreign Affairs* 107
primul discurs televizat 36
relația cu poporul 20, 86
și Aleksandr Dughin 229, 233
și Angela Merkel 13, 208, 211, 213-214
și Campionatul Mondial de Fotbal (2018) 45, 48
și corupția și criminalitatea 39, 43, 47-49
și Duterte 159
și Erdoğan 51, 53, 63-64
și George Soros 23, 223, 241
și Hillary Clinton 44
și intervenția occidentală în Libia 44
și invadarea Ucrainei 11, 35-36, 40, 42-44, 51, 242
și naționalismul 25, 40, 42, 47, 49, 192, 207
și Netanyahu 161
și Obama 13, 49, 51
și oligarhii 21, 37, 42, 46
și Orbán 107, 111-112
și politica franceză 206
și presa 37, 39, 45
și președintele Biden 238, 241-242, 244
și prințul Mohammed bin Salman 15, 49
și războiul din Cecenia 35, 37, 49
și sancțiunile occidentale 48, 50
și SUA 12-13, 41
și summitul G20 176
și teoriile conspirației și falsurile 143
și Trump 18, 27, 49, 145-147, 250

şi Xi Jinping 51, 75, 83
tratamentul aplicat oponenților politici 21, 37, 46-47, 51, 59, 241-242
trăsăturile de caracter şi personalitatea 12-13, 35-40, 67, 131, 208
Putin, Vladimir (tatăl) 38

Q

QAnon 144
Qatar 164, 245
Qiao Liang şi Wang Xiangsui: *Unrestricted Warfare: China's Master Plan to Destroy America* 227
Quad (alianța) 244

R

Ra'am (partid islamist) 246
Rajan, Raghuram 91
Ramaphosa, Cyril 196
Rappler (site de ştiri) 157-158
Ravi, Disha 100
Rawls, John 232
„războaie culturale/războinici culturali" 26, 58, 62, 116, 182, 227
războiul din Insulele Falkland (1982) 65
războiul din Irak (2003-2011) 26, 43, 55, 105, 221
războiul din Kosovo (1998-1999) 42-43

Războiul Rece 16, 18n, 28, 34, 41-42, 100, 110, 141, 182, 200, 238, 242, 244, 249, 252
Reagan, Ronald 123, 211, 250
refugiați *vezi* migrație/imigrație
Rehn, Olli 54
Reid, Michael: *Forgotten Continent* 183-184
Ren Xuefeng 74
Ren Zhiqiang 77
Republica Centrafricană 202
Republica Democratică Congo 195, 202
Ressa, Maria 157-158
rețele de socializare 31-32, 57
vezi şi Facebook; Twitter
revoluțiile „puterii populare” 151, 183
Rice, Susan 199
Rihanna 100
Robinson, Tommy 228
România 103-104, 151, 171, 218
Rotenberg, Arkadi 47
Rousseff, Dilma 177-178
Roxas, Mar 153
Rudd, Kevin 67
Ruddy, Chris 146
Rusesabagina, Paul 198
Rusia 26-27, 31, 40, 45-46, 63, 253
amestecul în alegerile din alte țări 96, 136-137, 142
economia 13, 41, 44, 48, 50
FSB/KGB 36-40, 45
găzduieşte Cupa Mondială (2018) 45, 48

invadarea Ucrainei 9-11, 213, 235
încălcările drepturilor omului 42
ONG-urile 96
rețelele de televiziune 37
Revoluția (1917) 249
și Germania 211
și homosexualitatea 24-25
și SUA 145, 233, 238
și țările africane 202
vezi și Putin, Vladimir
Rutte, Mark 212n
Rwanda 197-200
tutsi și hutu 197-198

S

Sachs, Jeffrey, profesorul 227
Sagasti, Francisco 190
Salman, regele Arabiei Saudite 165, 173, 175
Salvini, Matteo 31, 49-50, 212, 228-229
Sanders, Bernie 27
Sankt-Petersburg 38-39, 48
Sarney, José 183
Schiller, Keith 142
Schily, Otto 54
schimbările climatice 182, 203, 207, 252
Schmidt, Eric 67
Schmitt, Carl 230-235
Schöpflin, György 110

Sen, Amartya 95
Serbia 42, 105
Sereno, Maria Lourdes 158
Sessions, Jeff 142
Shah, Amit 96
Shanghai 20
vezi şi Universitatea Fudan
Sides, John, Tesler, Michael şi Vavreck, Lynn: *Identity Crisis* 139
„simplism” 22
Simpson, John 68
Singer & Friedlander (banca) 219
Singh, Manmohan 90, 93
Sinha, Jayant 85-86
Siria/sirieni 42, 51, 63-65, 105, 209
Skripal, Serghei 45-46, 146
Soames, Nicholas, sir 127
Sobceak, Anatoli 39
„societatea deschisă” 220, 224-225
Somalia 199
Soros, George
activitatea filantropică 108, 219-221
averea 218
ca finanțist 218-220, 225
caracterul şi personalitatea 218, 224-225
denunțat de lideri politici 23, 58, 112, 216-218, 223-225
finanțează Universitatea Central-Europeană 111
originile şi educația 218-219
şi China 217, 224
şi „Miercurea Neagră” (1992) 220-221

şi Orbán 23, 108, 110, 112, 143, 170, 217, 223
şi „societatea deschisă” 220, 224
şi susținătorii lui Trump 221-222
şi teoriile conspirației 218, 220-223, 229
Soros, Tivador 218
Soros Fund Management 219
Spania 129, 183
Spectator (revista) 117, 122
Spencer, Richard 233
Stalin, Iosif 21, 39, 50, 75, 223
Stanley, Jason 97
statele baltice 42, 211
Statele Unite ale Americii 17, 25, 31, 225, 252
economia 33, 239
Fox News 221, 245
„morțile din disperare” 137
neîncrederea în Xi Jinping 79
pandemia de COVID-19 78, 243, 251
Partidul Democrat 135, 169, 239-240
Partidul Republican 12, 20, 115, 135, 138-140, 144-145, 148, 235, 238-239
populația 104, 137
protecționismul 240
Rust Belt (Centura de Rugină) 27, 121
şi China 11, 81, 83, 100, 148, 225, 227, 229, 243-244, 252-253
şi democrația 236-238
şi Etiopia 199
şi excepționalismul 136
şi Filipine 159

şi Germania 211
şi ideile lui Carl Schmitt 233
şi India 100-101, 245
şi Marea Britanie 238
şi Rusia 11, 148, 241-243
şi țările africane 198-200, 202
ura față de George Soros 221
vezi şi Biden, Joe; Trump, Donald
statul de drept 19-20, 23
„statul paralel" 19, 23, 53, 60, 126, 132, 143, 183, 246
Steinmeier, Frank-Walter 211
Stephanopoulos, George 135
Stone, Roger 222
Sudan 200
Sudanul de Sud 201
Suedia: candidatura la NATO 64
Suharto 151-152
Sullivan, Jake 202
Swamy, Subramanian 88, 92

Ş

„ştiri false"/„presa ştirilor false" 15, 18-19, 31, 65, 147, 157-158, 179, 183, 216, 251

T

Taiwan 11, 72, 82-83, 151, 199, 243, 252

Tanzania 201
teoriile conspirației 29, 32, 39, 114-115, 126, 143-144, 147-148, 183, 215, 217-218, 221-224, 229, 246
Tesler, Michael *vezi* Sides, John
Thailanda 152
Thatcher, Margaret 250
The Apprentice (reality-show american) 123
The Economist 117, 152, 154, 177
Thitu, insula 161
Thunberg, Greta 100
Tibet 30
Tiborcz, István 111
Time (revista) 91
Tokio 228
Transparency International 111
Tratatul de la Trianon (1920) 104
Trudeau, Justin 145, 176, 205
Trump, Donald
admirația față de liderii de mână forte 146-147
alegerea ca preşedinte (2016) 15, 24, 26-27, 30-31, 115, 135-141, 145, 163, 180, 233, 250
atitudinea față de femei 31
ca preşedinte 9-10, 15-19, 34, 82, 86, 139, 147-148, 207, 230, 248
critic față de liderii democratici 145
cultul personalității 20, 142
discursul său inaugural 144
în Polonia 227-228

înfrângerea sa în alegeri (2020) şi acuzaţiile de fraudă electorală 19, 22, 24, 65, 115, 139-140, 142-145, 147-148, 235-239, 247, 250, 252
îşi doreşte Premiul Nobel pentru Pace 192
minciunile şi „faptele alternative” 142-145
numirea în funcții a membrilor propriei familii 20, 164-165, 169
procedurile de punere sub acuzare 127, 136n, 218, 221-222
se opune elitei intelectuale 92, 96-97, 180, 216
şi Angela Merkel 112, 205, 208-209, 211-212, 214
şi Bolsonaro 171, 179, 183-184, 188-189, 251
şi Boris Johnson 118-119, 122, 126-127
şi China 81, 243
şi conspirațiile legate de „statul paralel” 23
şi Duterte 149-150, 153-154, 158-159, 161
şi Erdoğan 59-60, 65, 146-147
şi George Soros 23, 218, 221-222
şi globalismul 216, 226-227
şi imigrația musulmană 29, 97, 106, 119, 138-139, 153, 216, 218, 227-228, 232
şi „investigația privind Rusia” 143
şi Israelul 169
şi justiția 19, 21-22, 113, 150-151
şi luarea cu asalt a Capitoliului de către susținătorii săi (2021) 147-148, 234-237, 238-239
şi marile afaceri 171
şi Mike Pence 142-143
şi Modi 96-97
şi Mohammed bin Salman 15, 161, 163, 172, 176, 245
şi Netanyahu 163-164, 167, 169, 251

şi Nigel Farage 49, 118
şi Obrador (AMLO) 189-190
şi Orbán 145
şi pandemia de COVID-19 129, 243, 251
şi politica franceză 205-206, 211
şi presa 18, 150-151, 216
şi problemele rasiale 88n, 138-139, *vezi şi* imigrația musulmană (mai sus)
şi Putin 18-19, 49, 145, 147, 240-241, 251
şi realegerea în funcție (2024) 10, 12
şi rețelele de socializare 31, 178-179
şi schimbările climatice 207
şi Steve Bannon 14, 226-229, 234
şi Xi Jinping 133, 145-147, 149
şi Yoram Hazony 169-170
şi zidul dintre SUA şi Mexic 28, 138-139, 209, 234-235
Trump, Melania 118
Tshisekedi, Félix 202
Turcia 10, 13, 53-54, 64-65
cererea de aderare la UE 14, 54-56, 62, 120
declararea stării de urgență 232
economia 13, 54, 61, 64, 248
HDP (partid kurd) 58
pandemia de COVID-19 61
Partidul Islamist al Salvării Naționale (Millî Selamet Partisi, MSP)/Partidul Bunăstării 55
Partidul Justiției şi Dezvoltării (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) 55, 58-60, 64-65, 248
PKK (mişcare kurdă) 59, 64

populația musulmană 54-55
refugiații sirieni 105, 213
şi invazia rusă din Ucraina 64-65
vezi şi Erdoğan, Recep Tayyip
Twitter 31-32, 172, 179, 221, 223

U

uiguri 29, 80-81, 202
Ucraina 43, 45, 211, 222
doborârea zborului MH17 45, 143
invazia rusă 9, 11, 35-36, 48, 66, 83, 213, 242
UK Independence Party (UKIP) 49, 118
Ungaria
demonstrații antiguvernamentale 24
Fidesz (partidul) 103, 108-110
populația 104, 138
şi refugiații/imigranții 105, 137-138, 209, 217, 220
şi UE 110
vezi şi Budapesta; Orbán, Viktor
Uniunea Europeană (UE) 10, 17, 103
OLAF 111
summitul (2015) 103
şi criza financiară (2008) 252
şi Franța 206, 211-214
şi Germania 209, 211-214
şi imigrația 101, 104-105, 111, 120
şi Marea Britanie 117, *vezi* Brexit
şi pandemia de COVID-19 212-213

şi Polonia 106, 112, 116, 120
şi SUA 170, 228, 238
şi Turcia 14, 54-56, 62, 120
şi Ungaria 107, 110-112, 116
Universitatea Ashoka, Haryana, India 95, 99
Universitatea Central-Europeană 111, 220, 247
Universitatea Fudan, Shanghai 76, 232, 247
Institutul Chinez 76, 229, 232
Universitatea Oxford
Clubul Bullingdon 122
Uniunea Oxford 122
USAID 198
Ustra, Brilhante, colonelul 178

V

Vachon, Michael 225
Vavreck, Lynn *vezi* Sides, John
Venezuela 184-186
Verniers, Gilles 99
Videla, Jorge 178
Volodin, Veaceslav 45

W

Wakefield, Humphrey, sir 130
Wang Qishan 73, 172
Wang Xiangsui *vezi* Qiao Liang

Wasara, Samson 201
Washington Post 144, 175
Weber, Manfred 112
Widodo, Joko (Jokowi) 152
Wittig, Peter 234
Wong, Joshua 59, 243
Woodward, Bob 18, 143
Wrong, Michela 192
Wuhan, China: pandemia de COVID-19 77-78

X

Xi Jinping 10-14, 16, 23, 25-26, 86, 191, 230
- bântuit de prăbuşirea Uniunii Sovietice 75
- ca duşman al „societății deschise” 224
- campania anticorupție 28, 73-74
- caracterul şi personalitatea 67-68, 71-73
- căsătoriile lui 72
- cultul personalității 14, 18, 20, 68-70, 79, 253
- discursul la cel de-al XIX-lea Congres al Partidului Comunist (2017) 68-69
- fiica sa 72
- inițiativa „Centura şi drumul” 82
- la summitul G20 176
- pe coperta revistei *Foreign Affairs* 107
- primii ani ca lider 67-69, 73-75, 250
- şi abolirea limitelor mandatului prezidențial 14, 20, 112, 190, 254
- şi Biden 238, 243

şi Brexitul 82, 133
şi Coreea de Sud 79
şi Duterte 159
şi homosexualitatea 23
şi Hong Kongul 21, 59, 79-80, 243
şi invadarea Taiwanului 11, 82-84, 243, 251
şi închiderea dezbaterii 76
şi justiția 21, 232
şi Mao Zedong 13, 20, 68-71, 76
şi Marx 76
şi naționalismul 24-25, 63, 207, 253
şi pandemia de COVID-19 78, 243, 251
şi Partidul Comunist 21
şi populismul 86
şi promovarea modelului de guvernare/sistemului politic în străinătate 81-82
şi Putin 51, 75, 83
şi Trump 133, 145-147, 149
tratamentul aplicat uigurilor 29, 79-81, 95, 145
trecutul personal 69-72
Xi Mingze 72
Xi Zhongxun 70-71
Xinjiang, China
represiunea împotriva uigurilor 29, 79-81, 145, 243

Y

Yang Jiechi 243
Yemen 164, 173, 245

YouTube 32, 46, 72

Z

Zenawi, Meles 34, 197-200
Zhao Ziyang 224
Zhejiang, China 72
Zimbabwe 193-195, 200-202
Zuma, Jacob 195-196